

İstanbul İlim ve Kùltür Vakfı Yayınları

ISSN: 2146-8117 e-ISSN: 2148-6220

KATRE

İKTİSAT SAYISI

Üçüncü Sayı

No: 3 / 2017



İSTANBUL İLİM VE KÜLTÜR VAKFI

THE ISTANBUL FOUNDATION FOR SCIENCE AND CULTURE

مؤسسة اسطنبول للثقافة والعلوم

EDİTÖR / EDITOR IN CHIEF

Ali BAKKAL - *Akdeniz Üniversitesi*

YÖNETİCİ EDİTÖR / MANAGING EDITOR

Hakan GÜLERCE - *İstanbul Üniversitesi*

İNGİLİZCE EDİTÖRÜ / ENGLISH PROOFREADER

Hossein TURNER - *Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi*

TÜRKÇE EDİTÖRÜ / TURKISH PROOFREADER

Özlem BAŞBOĞA - *İstanbul Üniversitesi*

SAYI HAKEMLERİ / EDITORIAL BOARD

Celil ABUZER – *Harran Üniversitesi*

Mustafa ASLAN – *Harran Üniversitesi*

Nurettin BEŞLİ – *Harran Üniversitesi*

Hüsamettin BULUT – *Harran Üniversitesi*

Murat DEMİR – *Harran Üniversitesi*

Osman Nuri DEMİREL – *Akdeniz Üniversitesi*

Mehmet DİLEK – *Akdeniz Üniversitesi*

Bünyamin DURAN– *Celal Bayar Üniversitesi*

Veysel GÜLLÜCE – *Atatürk Üniversitesi*

İsmail Latif HACİNEBİOĞLU - *İstanbul Üniversitesi*

Bahri KARLI – *Süleyman Demirel Üniversitesi*

Kenan ÖREN - *Süleyman Demirel Üniversitesi*

İbrahim ÖZDEMİR – *Üsküdar Üniversitesi*

Hatice TEBER – *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi*

İshak TORUN – *Abant İzzet Baysal Üniversitesi*

Hüseyin YEĞİN – *Bolu İzzet Baysal Üniversitesi*

M. İrfan YEŞİLNACAR – *Harran Üniversitesi*

Not: Yukarıdaki isim listesi soyisme göre sıralanmıştır.

GRAFİK TASARIM / GRAPHIC DESIGN

Mehmet Ali USLU - *İstanbul İlim ve Kültür Vakfı*

WEB : www.iikv.org/katre

E-POSTA : katre@iikv.org (İLETİŞİM VE MAKALE GÖNDERİMLERİ İÇİN)

ADRES : KALENDERHANE MAH. DEDE EFENDİ CAD. CÜCE ÇEŞMESİ SK.
NO:6 34134 VEFA/FATİH İSTANBUL, TÜRKİYE

TEL : +90 212 527 81 81

FAKS : +90 212 527 80 80

Yayın Amacı

Temel hedefi; insanı ve varoluşu ilgilendiren her hususta, Risale-i Nur perspektifinden açıklama ve anlamlandırma faaliyetlerinde bulunmak ve eşyayla, hayatla ilgili, insanlığın hakikat arayışına dair muhtelif paradigmlar çerçevesinde yürütülen tartışmalara, Risale-i Nur ekseninde alternatif bir platform oluşturmaktır.

Aims & Scope

The primary aim is to explain and tackle the varying questions concerning humanity and existence via engagement with the Risale-i Nur and elaborating its perspective and worldview. Through building an alternative platform via discussions of the Risale-i Nur; the questions concerning humanities' life and existence as well as his search for truth will be conducted within this paradigm.

Danışma Kurulu / Advisory Board

Alparslan AÇIKGENÇ (Üsküdar Üniversitesi), Farid ALATAS (National University of Singapore), Servet ARMAĞAN (İstanbul Üniversitesi), Hatice ARPAGUŞ (Marmara Üniversitesi), Alaaddin BAŞAR (Atatürk Üniversitesi), Niyazi BEKİ (Üsküdar Üniversitesi), Yunus ÇENGEL (Adnan Menderes Üniversitesi), Şener DİLEK (İnönü Üniversitesi), Bünyamin DURAN (Celal Bayar Üniversitesi), David GOA (University of Alberta), Cüneyt GÖKÇE (Harran Üniversitesi), İsmail Latif HACINEBİOĞLU (İstanbul Üniversitesi), Vehbi KARAKAŞ (Sakarya Üniversitesi), Ahmet KAYACIK (Erciyes Üniversitesi), Bilal KUŞPINAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi), Ian MARKHAM (Virginia Theological Seminary), Aref Ali NAYED (Dubai Kalam Institute), Ensar NIŞANCI (Namık Kemal Üniversitesi), Said ÖZERVERLI (Yıldız Teknik Üniversitesi), İshak ÖZGEL (Süleyman Demirel Üniversitesi), Murat SARICIK (Süleyman Demirel Üniversitesi), Muhammed SİROZİ (Palembang University), İdris ŞENGÜL (Sütçü İmam Üniversitesi), Colin TURNER (Durham University), Bülent UÇAR (Osnabruck University), Atilla YARGICI (Harran Üniversitesi), İsra YAZICIOĞLU (Saint Joseph's University), İlhan YILDIZ (Karatekin Üniversitesi), Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) ve İmtiyaz YOUSUF (Assumption University),

Not: Yukarıdaki isim listesi soyisime göre sıralanmıştır.

Katre:

Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi; yılda iki kez yayınlanan multidisipliner bir dergidir. Yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Yazıların sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi arşivlerine www.iikv.org/katre sitesinden erişilebilir ve yayınlanan yazılar kaynak belirtilerek kullanılabilir.

İstanbul İlim ve Kültür Vakfı Adına İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü:

Faris KAYA

Baskı

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

EDİTÖRDEN / EDITORIAL

Bediüzzaman Said Nursi'nin İktisatla İlgili Orijinal Görüşleri

Bediuzzaman Said Nursi's Original Insights on Economy

Ali BAKKAL 1

HAKEMLİ MAKALELER / REFEREED ARTICLES

İnsan Rasyonel Bir Varlık mıdır?

Is the Human Being A Rational Creature?

Zeynep B. UĞUR & Afife ARTIK 15

Bediüzzaman Said Nursi'ye Göre Beşeri Yaşam Devirleri ve Malikiyet ve Serbestiyet Devri

Eras of Human Living According to Bediuzzaman Said Nursi, and the Ownership and Liberty Era

Vehbi KARA 41

İbn-i Haldun ve Bediüzzaman Said Nursi'de Çevre-Ekonomik Gelişme İlişkisi

The Relationship Between Environment and Economic Development in Ibn-i Khaldun and B. Said Nursi

Perihan DUTLU ERTEN 69

Max Weber ve Bediüzzaman Said Nursi'de Ekonomik Gelişme-Din İlişkisi

The Relations Between Religion And Economic Development In The Max Weber's And B. Said Nursi's Idea

Ahmet Yavuz ÇAMLI 87

Kapitalizm ve Said Nursi'nin Kapitalizme Bakışı

Capitalism and Said Nursi's Perspective of Capitalism

Yaşar ALKAN 99

Risale-i Nur'un Yaklaşımı ile Çevresel Farkındalık

Environmental Awareness by Approach of Risale-i Nur

İsmail KOCAÇALIŞKAN 113

Su Damlasında Bilim ve Din

Science and Religion in a Water Drop

Kasım YENİGÜN & M. İrfan YEŞİLNACAR 127

Said Nursi'nin Aile Modelinin Firma Ailesine (Stakeholder) Uygulanması

Applying of Said Nursi's Family Model to the Stakeholder

Sevgi SÜLÜKÇÜLER & Bünyamin DURAN 147

Tüketim Ekonomisinin Aileye Verdiği Zararı Önleme Unsuru Olarak İktisat

Frugality as a Way of Resisting the Harms Inflicted Against the Family by Consumerism

Mehmet DİLEK 159

Nursi'nin Faiz (Riba) Hakkındaki Düşünceleri

Nursi's View of Usury and Interest

Usâme Abdülmecid EL-ÂNİ 171

Vicdan Kavramına Psikolojik ve Dini Yaklaşımlar

Psychologic and Religious Approaches to The Concept of Conscience

Davut CEYLAN 185

DİĞER ÇALIŞMALAR / MISCELLANEOUS STUDIES

İktisad Risalesi

The Treatise on Frugality

Sabahattin ZAIM 201

Bir Söyleşi:

Erdem Akça ile Bediüzzaman Said Nursi'nin İktisad Risalesi Üzerine Söyleşi

A Discussion: Bediüzzaman Said Nursi's The Treatise on Frugality

Funda DEMİNER 213

Bir Mekan: Emirdağ

A Place: Emirdag

Rukiye BAYRAM 221

Bir Talebe: Sabri ARSEVEN

A Student : Sabri ARSEVEN

Abdulvahid GEZER 225

Bir Kitap: Bediüzzaman Said Nursi: Entelektüel Biyografisi

A Book: Islam in Modern Turkey: An Intellectual Biography of Bediuzzaman Said Nursi

Ayşenur OSMANOĞLU & Tubanur TARHAN 229

Bir Toplantı: Hindistan'da Risale-i Nur Konferansları

A Meeting: Risale-i Nur Conferences in India

Hakan GÜLERCE 231

Bir Duyuru: Kur'an ve Sünnet Rehberliğinde bir İman Hizmeti

An Announcement: A Faith Service through the Guidance of the Qur'an and Sunnah 235

Bediüzzaman Said Nursi'nin İktisatla İlgili Orijinal Görüşleri

Prof. Dr. Ali BAKKAL

Akdeniz Üniversitesi

Giriş

Bediüzzaman Said Nursi, iktisatla ilgili görüşlerini daha çok *Lem'alar* kitabının “*İktisad Risâlesi*” adını verdiği *Ondokuzuncu Lem'a*'sında (bölüm) açıklamakla birlikte 5000 sayfalık *Risale-i Nur Külliyyatı*'nın değişik yerlerinde farklı münasebetlerle yine iktisatla ilgili çeşitli meselelere temas etmiştir. Onun bazı konuları izah şekli modern iktisattan bir hayli farklıdır.

1. İhtiyaç Kavramı

İktisat, “kıt kaynakların sonsuz ihtiyaçlar karşısında nasıl dağıtılacağını inceleyen bilimdir” şeklinde tanımlanır. Bu tanımdan da açıkça anlaşılacağı üzere modern iktisat “kaynakların kıtlığı ve ihtiyaçların sonsuzluğu” varsayımına dayanır. Kaynakların kıtlığı biraz da ihtiyaç kavramıyla ilgilidir. Eğer insanın arzu ve hayal ettiği her şey ihtiyaç sayılırsa elbette kaynaklar kıttır. Ancak hayatî ihtiyaçlarla arzular arasında bir ayırım yapılırsa, bu durumda kaynaklar hiç de kıt değildir. Modern ekonominin arzu ve heves kavramlarıyla ihtiyaç kavramını özdeştiirdiğini söylemek mümkündür. Bediüzzaman'a göre insanın arzu ve hevesleri ebede uzanmıştır. Hiç şüphesiz ebede uzanan arzuları bu geçici dünyada tatmin etmek ve karşılamak mümkün değildir. Ekonomik olarak burada karşılanacak olan arzular daha çok cismani ve bedenî ihtiyaçlardır. Bunların da en önemlisi yeme içme ihtiyacıdır ki dini terminolojide buna rızık denir.

Bediüzzaman'a göre rızık ikidir:

Birincisi hakiki rızıktır ki, insan bununla hayatını sürdürür. Bu rızık, taahhüd-ü Rabbânî altındadır. Beşerin sû-i ihtiyarı karışmazsa herkes bu zarurî rızık bulabilir. Bunun için kişinin ne dinini, ne mâmusunu, ne izzetini feda etmesine mecbur kalmaz.

İkincisi mecazî rızıktır ki, suistimler yoluyla zarurî olmayan ihtiyaçlar zaruret haline gelmiştir. Gelenek-görenek sebebiyle insanlar birtakım şeylere tiryaki olup bunları terk edememektedirler. İşte bu rızık taahhüd-ü Rabbânî altında değildir. Bu rızık çok pahalıdır. Bazen bu rızık elde etmek için kişinin izzetini feda edip zilleti kabul etmesi, alçak insanların ayaklarını öpmesi gerekebilir. Ayrıca bu fakirlik ve sıkıntı zamanında, aç ve muhtaçların acı ve elemeleri vicdanları sızlatacağı için, bu durum, gayrı meşrû yollarla kazanılan paralar vesilesiyle alınan lezzetleri acılaştırıyor, vicdanı olanların vicdanını sızlatıyor.¹

1 Bediüzzaman Said Nursi, *Lem'alar*, Sözlere Neşriyat, İstanbul 2009, s. 145 (İktisad Risalesi, 2. Nükte).

Geleneksel ekonomi hayal derecesindeki arzuların dahi tatmin edilip tabii kaynakların israfına yol açarken, Bediüzzaman israfa şiddetle karşı çıkar ve bunun kişi, aile ve toplum sağlığına büyük zarar vereceğini açıklar.²

2. İktisadî İlerleme

İnsanın ihtiyaçları ne kadar fazla karşılanabiliyorsa iktisadî büyümenin ve ilerlemenin de o kadar yüksek olduğu kabul edilir. Osmanlı döneminde Batı karşısındaki üstünlüğümüzü fetihlerle sağladığımız ve yine gerilediğimizi ilk hissedildiği alan askerî alan olduğu için Osmanlı döneminde askerî alana hep büyük önem verilmiştir. Ancak devletin gücü daha çok ekonomik zenginlikten gelir ve askerî alanı da bu alan destekler. Bediüzzaman'a göre ekonomi alandaki gelişme de ticaret, san'at (sanayi) ve ziraatla olur.³ Fakat Osmanlı döneminde devletin aslı unsuru olan Müslümanlar, askerliği ve memurluğu temel görev edindiler. Bu da nesil ve servet bakımından Müslümanların gerilemesine, gayr-i Müslimlerin ilerlemesine sebep olmuştur. Bundan birkaç asır önce şu devletin Müslüman nüfusu kırk milyondan fazla idi. İçimizde olan gayr-i Müslimlerin nüfusları ise o zaman beş-altı milyon kadardı. O zaman servet ve ticaret bizim elimizdeydi. Halbuki birkaç asır sonra şimdiki nüfusumuz yirmi milyona kadar düştü. Gayr-i müslimler ise fakirliğin ayağı altından çıkıp servetin başına binerek on milyona çıktılar. Bunun en önemli sebebi askerliktir. Mesela bir Müslümanın dört oğlu bulursa askerlik düşüncesiyle evlenmezler. Şayet evlenseler, memuriyetin zorlamasıyla kedi yavrusu gibi her tarafta gezinerek yaşarken elde ettikleri mahsullerini kaybetmişlerdir.⁴

Maişet için tabii, meşrû ve hayatı olan yol, san'at, ziraat ve ticarettir. Tabii ve normal olmayan yol ise memurluk ve her çeşidiyle âmirliktir, idareciliktir. Bediüzzaman'a göre hangi isim altında olursa olsun idareciliği (imâret) geçim vesilesi yapanlar, bir nevi cerci, âciz ve dilenci kimselerdir. Ancak o bu sözünün idarecilerin hilebaz kısmı için geçerliliği olduğu kaydını da koyar. Ona göre memur veya idareci olanlar, yalnız vatanperverlik ve hizmet maksadıyla bu mesleğe girmelidirler. Yoksa, yalnız maişet ve menfaat için girerlerse bir nevi çingenelik etmiş olacaklardır.⁵

Memurluk ve askerlik tümüyle bizde olduğu için servetimizi israfın eline verip neslimizi etrafa saçıp zayi ettik.⁶

2 Bkz. Nursi, Lem'alar, s. 151 (İktisad Risalesi, 7. Nükte).

3 Nursi, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2012, s. 253.

4 Nursi, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), s. 251-252.

5 Nursi, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), s. 253.

6 Nursi, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), s. 254.

3. Beşerî Yaşam Devirleri

Bediüzzaman, beşerin yaşam devirleri hakkında sadece geçmişle ilgili değil geleceği de içine alan önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. O insanlığın geçmişi Vahset ve Bedeviyet devri, memlukiyet devri, Esirlik devri, Ecîrlik (ücretlilik devri) şeklinde dört dönem olarak değerlendirir. Yaşadığımız devir de Ecîrlik devridir. Ancak insan esirliği istemediği gibi ecîrliği de istemez.⁷ İleride insanlık “Malikiyet ve Serbestiyet devri” dediği bir döneme evrilecektir. Dr. Vehbi Kara'nın konuyla ilgili yorumlarını Bediüzzaman *Said Nursi'ye Göre Beşeri Yaşam Devirleri ve Malikiyet ve Serbestiyet Devri* başlıklı makalesinde bulabilirsiniz.

4. Görev Ayırımı veya İştirâk-i A'mâl İlkesi

Bediüzzaman'ın ifadesiyle, “Fâtır-ı Hakîm, insanın vücudunu mükemmel bir saray suretinde ve muntazam bir şehir misalinde yaratmış; ağızdaki kuvve-i zâikayı (tat alma duygusu) bir kapıcı, asab (sinirleri) ve damarları, telefon ve telgraf telleri gibi. Kuvve-i zâika ile, merkez-i vücuttaki mideyle bir medar-ı muhabereleleridir (haberleşme vasıtası) ki, ağza gelen maddeyi o damarlarla haber verir. Bedene, mideye lüzumu yoksa ‘Yasaktır’ der, dışarı atar. Bazen de, bedene menfaati olmamakla beraber zararlı ve acı ise, hemen dışarı atar, yüzüne tükürür.”⁸ Bediüzzaman bu paragrafta, insan vücudundaki farklı organların değişik görev ve fonksiyonları olduğuna dikkat çeker ve her organın ayrı bir vazifesi olduğunu, organlar arasında belli bir ilişki ve haberleşme ağı bulunduğunu ifade eder.

Bediüzzaman bu ifadeleriyle bir nevi çağdaş şirket ve devlet yönetiminin temel ilkelerinden biri olan *görev ayırımı* (*separation of duties*) ilkesinden söz etmektedir. Bazen modern ekonomide görev ayırımı yerine, *görev parçalanması* deyimini tercih edilir. Bu deyimın siyasi hayattaki karşılığı “*kuvvetler ayrımı = seperation of power*” ilkesidir.⁹

Görev ayırımı ilkesinin uygulanmasındaki başlıca amaç, hata ve yolsuzlukları önlenmek suretiyle daha fazla başarıdır. Bunun için, görevler parçalara ayrılır ve bu parçalar ayrı ayrı bireylere dağıtılır. İşletme yapıları, cesametleri ve doğası çok değişiklik göstermekle beraber her işletmede kritik fonksiyonlar dörde tasnif edilebilir. Bunlar; yetkilendirme, emanet alma/ muhafaza etme, kayıt tutma ve hesap mutabakatıdır. Mükemmel bir sistemde, hiçbir çalışan birden fazla fonksiyon üstlenemez.¹⁰

Bediüzzaman'ın bu konuda kullandığı terim ortaklık anlamına gelen iştirâk kavramıdır. Eğer ortaklığın/görev ayırımının konusu mal ise “iştirâk-i emvâl”, iş

7 Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler* (Lemeât), Sözler Neşriyat, İstanbul 2012, s. 688.

8 Nursi, *Lem'alar*, s. 142 (İktisat Risalesi, 2. Nükte).

9 Sami Uslu, “İktisat Risalesi Perspektifinden Küresel Kriz”, *Köprü Dergisi* (2009), Sy, 107.

10 Uslu, *agm.*, Sy, 107.

ise “iştirâk-i a'mâl”, san'at ise “iştirâk-i san'at” terimlerini kullanır. İştirâk-i emvâl-in bazı zararlarının da bulunduğunu belirtmekle birlikte faydalarının daha çok olduğunu vurgular. Onun bu konudaki ifadeleri şöyledir:

Ehl-i dünya büyük bir servet ve şiddetli bir kuvvet elde etmek için ... iştirâk-i emvâl düsturunu kendilerine rehber edinmişler. Bütün sû-i istimâlat ve zararlarıyla beraber, hârika bir kuvvet, bir menfaat elde ediyorlar... Çünkü bütün emvâl, o iştirâk eden her bir ferdin eline tamamen geçmesinin sırrını taşıyor.

Çünkü, nasıl ki dört beş adamdan –iştirak niyetiyle- biri gazyağı, biri lamba, biri şişe, biri kibrit getirip lambayı yaktılar. Herbiri tam bir lambaya malik oluyor. O iştirâk edenlerin her birinin bir duvarda büyük bir aynası varsa, her birinin noksansız, parçalanmadan, birer lamba, oda ile beraber aynasına girer.

Ehl-i san'at, netice-i san'atı ziyade kazanmak için, iştirâk-i san'at cihetinde mühim bir servet elde ediyorlar. Hatta dikiş iğneleri yapan on adam, ayrı ayrı yapmağa çalışmışlar. O ferdi çalışmanın, her günde yalnız üç iğne, o ferdi san'atın meyvesi olmuş. Sonra teşrikü'l-mesâî düsturuyla on adam birleşmişler. Biri demir getirip, biri ocak yandırıp, biri delik açar, biri ocağa sokar, biri ucunu sivriltir ve hâkezâ... Sonra, o teşrikü'l-mesâî ve taksimü'l-a'mâl düsturuyla olan san'atın semeresini taksim etmişler. Her birisine –bir günde üç iğneye bedel- üç yüz iğne düştüğünü görmüşler.¹¹

Bediüzzaman bu iş bölümünün sadece maddî konularda değil, manevi konularda da geçerli olduğunu söyler ve yukarıda aktardığımız ifadeleri de *İhlâs Risalesi*'nde serdeder. Aynı zamanda bu durum onun maddî âlemle manevi âlem arasında nasıl bir ilişki kurduğunun örnek bir göstergesidir.

5. İsrâf Hiyerarşisi

Sözlükte “haddi aşma” anlamına gelen *seref* kökünden türetilen *israf*, özelliklerle mal veya imkânları meşru olmayan amaçlar için saçıp savurmayı ifade eder. Kur'an'da israf kavramı a. şirk ve benzeri yollarla tevhid inancından sapma, b. günah işleme, c. Allah'ın helal kıldığı güzel nimetleri haram sayma, d. kişinin kendine ait veya sorumluluğu altındaki mal veya imkânları gereksiz yere harcama anlamlarında kullanılmıştır. Zamanla anlam daralmasına uğrayan kelime fıkıh, tasavvuf ve ahlak literatüründe genellikle ferdi harcamalardaki aşırılık anlamında kullanılmaya başlanmıştır.¹²

Bediüzzaman Said Nursi'nin israf kavramına getirdiği yorum bir hayli orijinaldir. Onun israf anlayışı hiyerarşik bir yapı oluşturmaktadır:

a. Haramı işleme: Bu israfın en yüksek seviyesidir. Kur'an'da bazı âyetlerde vurgulandığı gibi içki, kumar, zina gibi fiiller haramdır ve israftır.

b. Helal olan şeylerde aşırı kullanım: Bediüzzaman'a göre geleneksel anlayışta

11 Nursi, *Lem'alar*, s. 169-170 (21. Lem'a, 4. Düsturunuz).

12 Cengiz Kallek, “İsraf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 178-179.

olduğu gibi helal olan şeylerde aşırı kullanım israftır. Mesela ona göre doyduktan sonra sırf daha fazla lezzet almak için yeme ve içme israf sayılır. O bu konuda “*Yeyiniz, içiniz; fakat israf etmeyiniz*”¹³ mealindeki âyeti İbn Sinâ’nın şu şekilde yorumlanmasını çok beğenir: “*İlm-i tıbbî iki satırda toplanıyor. Sözün güzelliğini kısalığındadır. Yediğin vakit az ye. Yedikten sonra dört-beş saat kadar daha yeme. Şifa hazımdadır. Yani, kolayca hazmedeceğin miktarı ye. Nefse ve mideye en ağır ve yorucu hal, taam (yemek) taam üstüne yemektir.*”¹⁴

c. Helal olan şeylerde aynı ihtiyacı karşılamak için pahalı olanı tercih:

İnsan gıda ihtiyacını peynir ve yumurta gibi son derece besleyici yiyeceklerle de, baklava gibi ağızda daha fazla tat bırakan maddelerle de karşılayabilir. Bu iki tür yiyecek ağza girmeden önce de, boğazdan geçtikten sonra da eşittir. Hatta peynir ve yumurtanın daha besleyici olduğu söylenebilir. Peynir ve yumurtanın bir öğünlük gideri 5 lira ise, aynı seviyede doymak için belki baklava için 50 lira vermek gerekecektir. Beş liralık peynir ve yumurta yerine elli liralık baklavanın tercih edilmesi sadece dil zevkini tatmin içindir. “... *ağızdaki kuvve-i zâika (tat alma duyusu) bir kapıcıdır; mide, cesedin idaresi noktasında bir efendi ve hâkimdir. O saraya veyahut o şehre gelen ve sarayın hâkimine verilen hediyenin yüz derece kıymeti varı, kapıcıya bahşiş nev’inden ancak beş derecesi muvâfık olur, fazlaolamaz.*”¹⁵

d. Hayırda israf: Bediüzzaman hayır-israf ilişkisi konusunda en çok Ebû Hanîfe’nin “*İsrafta hayır olmadığı gibi hayırda da israf yoktur*” sözünü beğenir. Bu söz gereğince müstehak olmayanlara ihsanda bulunmayı hayır olarak görmez.¹⁶ Dolayısıyla hayır yapacağım derken aşırı gidilip müstehak olmayanlara yardımda bulunmayı hayır olarak görmez; bunu israf olarak değerlendirir.

6. İktisat Ahlakı

İktisat tarihinde iktisatlı olmakla ahlaklı olmayı en güzel şekilde birleştirip izah eden kişinin Said Nursi olduğunu söylemek mümkündür. İsrâf, şükür, kanaat, hisset, cimrilik, cömertlik, izzet, zillet, çalışkanlık, tenbellik gibi kavramlara iktisat ahlakı açısından hârika yorumlar getirmiştir. Öyle ki *On Dokuzuncu Lem’a* olan *İktisad Risâlesi* iktisat ahlakının temel yapıtlarından biri sayılabilir.

7. İktisat - Rahmet-i İlahiye İlişkisi

Bediüzzaman’a göre iktisatın asıl önemli tarafı rahmet-i İlahiyeye bakan yönüdür. “*Evet, iktisat, hem bir şükr-ü mânevî, hem nimetlerdeki rahmet-i ilâhiyeye karşı bir hürmet, hem kat’î bir surette sebab-i bereket, hem bedene perhiz gibi*

13 A’râf Sûresi, 31.

14 Nursi, *Lem’alar*, s. 142 (19. Lem’a, 2. Nükte).

15 Nursi, *Lem’alar*, s. 151 (19. Lem’a, 3. Netice).

16 Nursi, *Lem’alar*, s. 148 (19. Lem’a, 6. Nükte).

medâr-ı sıhhat (sağlık vesilesi), hem mânevî dilencilik zilletinden kurtaracak bir sebep-i izzet, hem nimet içindeki lezzeti hissetmesine ve zahiren lezzetsiz görünen nimetlerdeki lezzeti tatmasına kuvvetli bir sebeptir.”¹⁷

Bediüzzaman'ın iktisatla ilgili görüşleri üzerinde birkaç doktora tezi yapılacak kadar önemlidir. Nitekim Dr. Vehbi Kara Bediüzzaman'ın sadece Beşeri Yaşam Devirleri üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır. Bu sayımızda Kara'nın bu çalışmasının özeti mahiyetindeki bir makalesini bulacaksınız. Diğer çalışmalar da Bediüzzaman Said Nursî'nin iktisat alanında ne denli önemli fikirler serdettiğinin açık bir göstergesidir.

İktisat sayımızla sizi baş başa bırakırken gelecek sayımızın konusunun Hadis ve Sünnet olduğunu ifade etmek isterim.

Editör

17 Nursi, *Lem'alar*, s. 142 (19. Lem'a, 1. Nükte).

Bediuzzaman Said Nursi's Original Insights on Economy

Prof. Dr. Ali BAKKAL
Akdeniz University

Introduction

The views of Said Nursi concerning the issue of economic activity that are found mostly in *The Nineteenth Flash* (also known as “*The Treatise On Economy*”) have again been brought to light by placing them within the broader context of the 5000 page treatise of the *Risale-i Nur*. His explanations in the “*Treatise of Frugality*” have been analyzed with respect to various parts of the *Risale-i Nur* as a whole and through doing this, new issues and matters have been uncovered. Some of his economic explanations are considerably different from that of modern capitalist economics.

1. Concept of Neediness

Economics is typically defined as the “science of examining how to distribute scarce resources to address endless needs”. A more explicit way to understand this definition is to note that modern economics is based on the assumption of “the scarcity of resources and the infinity of needs”. The scarcity of resources is somewhat related to the concept of neediness. If humankind's mind, dominated by its desires and fancies, interpreted everything as a need then certainly all resources could be considered as scarce. However, if a clear distinction is made between what is actually needed and what is “desired”, then one could say that the world's resources are not actually scarce. Thus it is possible to say that modern economics treats the concept of needs and desires as essentially the same. According to Said Nursi, the desires of mankind are never-ending. Without doubt, it is not possible to satisfy our endless desires in this temporary and fleeting world. The desires that will be met here economically are, for the most part, constituting physical and corporal needs. The most important of these is that of food and drink, and Islamic terminology labels it under the term “sustenance”.

According to Bediuzzaman there are two forms of “sustenance”:

The first is that of genuine sustenance, which maintains the life of human beings. This sustenance has been safeguarded by Allah. If it was not embroiled with the abuse and misuse of human free will, everybody would be able to acquire these necessary forms of sustenance. For such things, neither the religion or dignity of a person can be forcibly bartered away.

The second is that of “figurative sustenance”. By way of exploitative practices and abuses, unnecessary needs have become deemed as necessary. Owing to various traditional practices, people have become addicted to certain things and

have not been able to abandon such habits. This form of sustenance is not under the guarantee or safeguard of Allah. It is a very expensive form of "sustenance". To acquire this form of sustenance means that sometimes a person will have to sacrifice his honour and dignity and become an abased creature who kisses the feet of lowly persons. Likewise, in this time of hardship and distress where the consciences of people are troubled by the anguish of the hungry and destitute - the taste of life, for those with a moral compass has become embittered by the illegitimate earning and usage of money in society. ¹

While the modern capitalist economy opens the door to squandering natural resources in order to gratify all degrees of desire and whim, Bediuzzaman opposes this strongly and explains that such a state of affair will cause great harms to inflict both the family and society. ²

2. Economic Development

It is conventionally accepted that the development and expansion of the economy is directly related to and dependent on the degree of peoples' needs and wants that are satisfied, no matter how great in extent they are. Great importance was given to the Ottoman Turkish army which allowed us in that period to surmount the West, and indeed the field of military strength has retained its primacy. However, the greater part of the strength of the state arises from economic wealth and the military is a support to that. According to Said Nursi, economic development is related to and dependent on agriculture, industry and trade.³ However, in the Ottoman period the muslims who served in the military and in the civil service were the primary component of the state, and in general - these two fields were the main imperative for the people. This was the reason for the decline in wealth and position of the muslims and the ascendancy of the non-muslims. For several centuries before, the muslim population of this country was in excess of forty million. The populace of non-muslims that you see in our country now was only around five million back then. Wealth and trade was in our hands at that time. However, our numbers tumbled down to around twenty million, and we descended into the mire of poverty. While the non-muslims managed to free themselves from the oppression of poverty, acquire wealth and increase their numbers to ten million. The most important reason for this is as follows: If there are four sons of yours; they would all tend to choose not to marry as a result of their ideas and considerations of military service. If they ever do marry, they would become pressured into entering the civil service and thus the products and fruits of their lives become wasted

1 Bediuzzaman Said Nursi, *Lem'alar*, Sözlere Neşriyat, İstanbul 2009, s. 145 (İktisad Risalesi, 2. Nükte).

2 Bkz. Nursi, *Lem'alar*, s. 151 (İktisad Risalesi, 7. Nükte).

3 Nursi, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2012, s. 253.

away, and they wander around from place to place like little kittens. ⁴

The natural and legitimate way of life for sustenance lies in industry, agriculture and trade. The un-natural and abnormal ways lie in the pre-occupation with civil service, governorship and various types of administration. According to Said Nursi, regardless of the term that one uses - people who earn their livelihood as administrators and governors are actually a type of impotent beggar. However, Nursi states that this more fittingly implies to those types of governors who are tricksters and fraudsters. According to him, civil servants and managers did not enter their professions solely as a result of their patriotism or desire to serve the nation. However if they entered solely for the sake of personal benefit and vested interests, they would end up becoming a type of mean and stingy person. ⁵

Because we were solely focused on civil and military service, we threw away our wealth and that of our generation. ⁶

3. Stages of Human Life

Bediüzzaman is not solely concerned with the lived stages and experiences of the past, and thus he also gives an important appraisal of those that concern the future. In total, Said Nursi has considered the stages of human development to consist of four periods: The period of savagery, the period of slavery, the period of serfdom, and the period of wage-earning. We are currently in the fourth period, which is the wage-earning period. However, just as humanity did not want to be chattel slaves, they also do not want to be wage-slaves. ⁷ Future humanity will evolve to a stage that Nursi terms as “The Stage of Ownership and Liberty”. Dr. Vehbi Kara’s relevant comments on this topic can be found in his article titled “Stages of Human Life and The Stage of Ownership and Liberty according to Said Nursi”.

4. Separate Allocation of Duties or a Policy of Mutual Partnership

In his “Treatise on Frugality”, Said Nursi writes “The All-Wise Maker created the human body in the form of a wonderful palace and resembling a well-ordered city. The sense of taste in the mouth is like a door-keeper, and the nerves and blood vessels like telephone and telegraph wires; they are the means by which the sense of taste communicates with the stomach, which is at the centre of the body, and informs it of the food that enters the mouth. If the body and stomach have no use for it, it says: “Forbidden!”, and expels it. And sometimes the food is harmful and bitter as well as not being beneficial for the body, and it spits it out immediately.” ⁸

4 Nursî, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), s. 251-252.

5 Nursî, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), s. 253.

6 Nursî, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), s. 254.

7 Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler* (Lemeât), *Sözler Neşriyat*, İstanbul 2012, s. 688.

8 Nursi, *Lem'alar*, s. 142 (İktisad Risalesi, 2. Nükte).

In this paragraph, Bediuzzaman draws attention to the fact that the human body consists of various organs that have different duties and functions and that between them lies specific relationships and means of communication.

With the above statement, Bediuzzaman mentions one principle from amongst those fundamental to a type of modern management of business and government, namely the policy of “separation of duties”. Sometimes, modern economics refers to this with the other term, “division of labour”. In the arena of political life, this results in the policy of “separation of powers”.⁹

The main purpose behind the implementation of the division of labour, which is to prevent errors and corruption - has been the means of its dominant success. Thus labour is separated out into components and assigned to different individuals. The critical functions of management - though varying in size, structure and disposition - can be classified in four ways. These are; delegation, consignment, record keeping and account settlement. In a perfect system, no worker ends up taking responsibility for more than one function at one time.¹⁰

The term that Bediuzzaman used, is the concept of “partnership” which means a form of partnership. In the case of property partnerships, the term “Asset association” is used, for work “Association of Labour”, and for artisans it is “Association of Crafts”. While some losses have been specified with asset associations, their much more predominant benefit has been emphasized. With respect to this issue, Said Nursi states the following:

‘The worldly,’ and even certain politicians and secret societies and manipulators of society, have adopted as their guiding principle, that of shared property, in order to procure wealth and power. They do acquire an extraordinary strength and advantage, despite all their exploitation and losses...For it means that all the property passes to the hands of each partner.

“For example, there are four or five men. With the idea of sharing, one of them brings paraffin, another a wick, another the lamp, another the mantle, and the fifth matches; they assemble the lamp and light it. Each of them becomes the owner of a complete lamp. If each of those partners has a full-length mirror on a wall, he will be reflected in it together with the lamp and room, without deficiency or being split up.

“Craftsmen are obtaining significant wealth by co-operating so as to profit more from the own, and the fruit of their individual labour was three needles a day. Then following the rule of joint enterprise the ten men united. One brought the iron, one lit the furnace, one pierced the needles, one placed them in the furnace, and another sharpened the points, and so on; each was occupied with only part of the process of needle-making...The manufacturers divided up the work performed in accordance with the rule of joint enterprise and the division

9 Sami Uslu, “İktisat Risalesi Perspektifinden Küresel Kriz”, *Köprü Dergisi* (2009), Sy, 107.

10 Uslu, *agm.*, Sy, 107.

of labour: they saw that instead of three needles a day for each man, it worked out at three hundred. This event was widely published among the craftsmen of 'the worldly' in order to products of their crafts. Formerly ten manufacturers of sewing needles all worked on their encourage them to pool their labour.¹¹

Bediuzzaman is not just concerned with seeing this division of labour in a material sense, as he also says that spiritual subjects are pertinent and this is propounded in the Treatise of Sincerity mentioned previously. At the same time, it is an example indicating the sort of relationship that Nursi established between the material world and the spiritual world.

5. Hierarchy of Wastefulness

The term "israf" (meaning 'wastefulness and exorbitancy'), which arises from the root word "seref" - has been disseminated to describe the aims of those whose goal is the illegitimate usage of their property and means. The concept of "israf" in the Qur'an has been used in the following forms, (a) Idolatry and other forms of deviation from the way of Divine Unity, (b) Transgressions/Sins, (c) The forbidding of things that Allah has made lawful, (d) Somebody who gratuitously spends his property and wealth. Though over time the meaning of this term has become more limited - the books of jurisprudence, Tasawwuf, and personal morality referred to it usually as the excessive spending of ones' own wealth and property.¹²

Said Nursi's commentary on the concept of "israf" is considerable in its originality. His understanding of "israf" (wastefulness) has been constituted in the following hierarchy:

a. Unlawful Acts: This is the greatest degree of wastefulness. Acts such as drinking, gambling, and adultery are strongly emphasized as both "haram" (forbidden) and "israf" (wasteful) in various Qur'anic verses.

b. The overuse and misuse of lawful things: Bediuzzaman's perspective corresponds with the traditional understanding that it is wasteful to overuse and abuse things that are legally lawful. For example he makes it clear that it is regarded as wasteful for someone to take pleasure in food and drink after he has eaten his fill. With respect to the relevant Qur'anic ayet pertinent to this subject, namely "Eat and drink, but do not be wasteful"¹³ - Nursi fondly points towards a commentary on the verse by Ibn Sina: "I concentrate the science of medicine in two lines, the best word is the shortest; when you eat, eat little, and do not eat again for four or five hours. Health lies in digestion. That is to say, eat so much as you can digest easily. The heaviest and most tiring thing for your stomach and yourself is to eat

11 Nursi, *Lem'alar*, s. 169-170 (21. Lem'a, 4. Düsturunuz).

12 Cengiz Kallek, "İsraf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 178-179.

13 A'râf Sûresi, 31.

many things one on top of the other.”¹⁴

c. Preferring expensive things to meet one's Halal needs:

Humans can address their material needs for nourishment with highly nutritious foods such as cheese and eggs, but also they can turn to foods that leave more flavours in the mouth, such as baklava. In one sense, these two forms of food are essentially the same before they enter the mouth and after they have been swallowed. Though, in another it is recognised that cheese and eggs are better for one's health. While a sufficient amount of cheese and eggs may cost you around 5 lira, the same amount of baklava required to get one's fill usually costs 50 lira or more. Spending such amount of money for the baklava reflects the desire to satiate one's taste buds, rather than one's actual food needs. *“Thus, since the sense of taste is a doorkeeper, from the point of view of administering the body, the stomach is a master and a ruler. If the gifts arriving at the palace or city and those given to the palace's ruler are worth one hundred liras, only five liras' worth is appropriate for the doorkeeper in the form of a tip, lest he becomes conceited and is corrupted, then forgetting his duty he lets revolutionaries into the palace who will give him a bigger tip.”*¹⁵

d. Wastefulness and charity: With respect to the subject of the relationship between wastefulness and benevolence, Said Nursi particularly prefers this statement from Abu Hanifa: “Just as waste is not benevolent, likewise there is no waste in benevolence”. In accordance with this, it is not regarded as a good thing to bestow charity onto those not worthy of it.¹⁶ It is thus judged as wasteful and unrighteous to overstep the mark and assist such unworthy people.

6. Ethics of Economy

In the context of economic history, it is possible to say that Said Nursi is among the best expounders and unifiers of the concept of economic activity with that of appropriate human morals. With regard to concepts of wastefulness, gratitude, persuasion, sentiment, stinginess, honour, abasement, industriousness and laziness, Nursi has provided superb commentaries placing them into the context of moral economic conduct. The Nineteenth Word (also known as “Treatises on Frugality”) can be regarded as one of the foundational compositions that deal with the issue of economical ethics.

7. Relationship of Economy with God's Grace

According to Bediuzzaman, the main aspect of economics is its face which looks toward the way of the All-Merciful. *“Yes, frugality is both a sort of thanks,*

14 Nursi, *Lem'alar*, s. 142 (19. Lem'a, 2. Nükte).

15 Nursi, *Lem'alar*, s. 151 (19. Lem'a, 3. Netice).

16 Nursi, *Lem'alar*, s. 148 (19. Lem'a, 6. Nükte).

and shows respect towards the divine mercy manifested in the bounties, and most definitely is the cause of plenty. So too, like abstinence, it is health-giving for the body, and since it saves a person from the degradation of what is in effect begging, is a cause of self-respect. It is also a powerful means of experiencing the pleasure to be found in bounties, and tasting that pleasure in bounties which apparently afford no pleasure."¹⁷

It is important that Bediuzzaman's views concerning economics and frugality inspire the production of several PHD theses in the near future. Thus far, there is solely the PHD work of Dr. Vehbi Kara which is based on Bediuzzaman's ideas of societal developmental stages. In our current issue, you will be able to find an article summarizing Dr. Kara's study. Other studies are also a clear indication of the sort of important ideas Bediuzzaman Said Nursi offered in the field of economics.

While you peruse our current issue on the subject of economics and frugality, I'd like to announce that the topic of our next issue will be on the subjects of Hadith and the Sunnah.

Editor

17 Nursi, *Lem'alar*, s. 142 (19. Lem'a, 1. Nükte).

İnsan Rasyonel Bir Varlık mıdır?

Zeynep B. UĞUR¹ & Afife ARTIK²

Öz

Sosyal bilimlerin birçok dalı için önemli bir varsayım olan ‘rasyonel insanın’ en azından tutarlı olması ve mantık ilkelerine aykırı hareket etmemesi basitçe aklını kullanarak hareket etmesi beklenmektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar, insanların çoğunlukla rasyonel davranmadığını göstermektedir. İnsan davranışlarının rasyonellikle örtüşmeyen sapmalarına örnek olarak; (1) ‘çerçeve etkisi’, (2) ‘tuzak etkisi’, (3) ‘kesinlik etkisi’ ve (4) ‘zarardan kaçınma’ verilebilir. Bu gelişmeler ışığında aklın insan mahiyetinde nereye oturması gerektiğine cevap aramak için insanı hem maddi hem manevi yönüyle bütüncül olarak değerlendirdiğinden dolayı, dini kaynaklara yönelinmiştir. Bu çalışmada, aklın mahiyetini, çalışma düsturlarını, çıktılarını ve akli devre dışı bırakan durumları Risale-i Nur’dan incelenmektedir. Risale-i Nur’a göre insanın en kıymetli cihazı olan aklın görevi zahiri hasselerden giren verileri birleştirmek veya ayırtmak yani ölçüp, biçip tartmaktır. Bu ölçümleri yaparken geçmiş ve gelecek ile de alakadardır oradan bilgi toplar. Risale-i Nur’da ele alınan bir diğer önemli husus aklın bazı durumlarda maddi ve manevi sarhoş edicilerin veya hislerin baskın gelmesiyle devre dışı kalmasıdır. Kısacası, Risale-i Nur’a göre insan her zaman rasyonel değildir. Bunun da en aşikâr göstergesi, kişinin Allah’a ve ahirete iman ettiği halde aklının rağmına olarak büyük günahlara düşebilmesidir.

Is the Human Being a Rational Creature?

Abstract

‘Human Rationality’, a very important assumption in many social sciences, requires at the least, consistent behavior which is in line with logical reasoning or behaviour simply defined as “acting while using intellect”. Scientific studies also show that humans do not behave in a rational way.

Some examples of human behavior which do not overlap with rationality are the following:

- (1) Framing Effect: This is a case where the same two options can be worded differently leading to changes in their relative attractiveness;
- (2) Decoy Effect: which means that people’s preference for one option over another changes as a result of adding a third bad option;
- (3) Certainty Effect: which implies people are willing to forgo some amount for certainty;
- (4) Loss Aversion: which implies that the displeasure associated with loss is much larger than pleasure associated with the same amount of gain.

1 Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İktisat Bölümü C407, Hükümet Meydanı No:3 Ulus/
Ankara Email: Zeynep.ugur@asbu.edu.tr

2 Risale Akademi, İlkbahar Mahallesi Turan Güneş Bulvarı 593. Sokak No: 4/3 Yıldız-Çankaya /
ANKARA

In the light of these findings, to find an answer to where to place intellect in human nature, we turn to religious sources as they take into account the physical and spiritual aspects of human nature in a comprehensive way. Therefore, in this study, we will examine the nature of the intellect, its working principles, its output and how the Risale-i Nur elaborates on the circumstances which cause the intellect to be disabled or impeded. According to the Risale-i Nur, intellect is the most invaluable device which the human being possesses. Its job is to combine or separate information coming from external senses; ie. to measure, estimate and evaluate. While doing these measurements, it also considers the past and future and collects information from there as well. A point which is emphasized in the Risale-i Nur is that intellect may be disabled in circumstances in which material and immaterial intoxicants or feelings predominate. In a nutshell, the human being is not always rational according to the Risale-i Nur. The most evident indicator of this is that, although a person believes in Allah and the Hereafter, (s)he may still commit deadly sins.

Giriş

İnsan davranışını inceleyen felsefeden, sosyolojiye, psikolojiden, iktisada birçok sosyal bilim için insana yaklaşımlarda farklılıklar da olsa hepsinde “rasyonel insan” kavramına önemli bir yer verildiğini görüyoruz. Belki iktisadın üzerine kurulduğu en temel varsayım insanın rasyonel olduğu varsayımdır. Hatta rasyonellik insanı hayvanlardan ayıran temel bir özellik olarak düşünülür ve insan nev’inin en başarılı yanı olarak yüceltilir.

Üzerinde genel olarak mutabakat olan rasyonel davranış kişinin davranışları arasında tutarlılık olmasını ve mantık ilkelerine aykırı olmamasını gerektirir. Rasyonel davranış aslında basitçe akli kullanarak hareket etmektir.

Bu çalışma, ilk olarak rasyonel insanın özellikle iktisat alanında insanın karar verme süreçlerini incelemekte en çok kabul gören Rasyonel Seçim Teorisi (RST) kapsamında nasıl tanımlandığını incelemektedir. İkinci olarak, insanın mutlak rasyonelliği yaklaşımına müspet eleştiriler getiren davranışsal iktisat alanındaki bazı bulgular ele almaktadır.

Uzun zamandır var olan varoluşçu felsefenin ve kültüralizmin rasyonalizme eleştirileri, belki de daha çok teorik olduğundan bir şekilde marjinalleştirilmiş aklın özellikle bilim dünyasındaki koltuğunu sarsamamıştır.³ Fakat son 30 yıldır, RST’yi birçok açıdan sarsan oldukça güçlü ampirik bulgular ortaya konmuştur. Bu bulgular, insanların gerçek hayattaki davranışlarının RST’nin tahmin ettiği davranışlardan sistematik olarak saptığını çok net bir şekilde tespit etmiştir. Bu sapmalara veya seçim anormalliklerine ‘çerçeve etkisi’, ‘tuzak etkisi’ ‘kesinlik etkisi’ ve ‘zarardan kaçınma’ örnek verilebilir. Çerçeve etkisine göre, aynı bilgileri

3 Mark I. Lichbach, *Is Rational Choice Theory All of Social Science*, 2003, Ann Arbor, University of Michigan Press, s.52

farklı sunuluşlarla veren iki değer yargısı içeren cümleye insanların yaklaşımları farklılaşmaktadır. Tuzak etkisi, iki alternatif arasındaki tercihin görece daha kötü bir üçüncü alternatifin eklenmesiyle farklılaşabildiğini göstermektedir. Kesinlik etkisi, insanların kesinliğe ekstra bir değer attiğini göstermektedir. Zarardan kaçınma davranışı ise bir miktar para kaybetmenin oluşturduğu negatif etkinin, aynı tutarda para kazanmanın oluşturduğu pozitif etkiden daha büyük olduğunu göstermektedir. Özetle, bilimsel çalışmalar, insanların çoğunlukla rasyonel davranmadığını göstermektedir.

Bu bulgular ampirik olması hasebiyle akli özellikle bilim dünyasında oturtulduğu tahtından yavaş yavaş indirmektedir. Bu durumda şu soru ortaya çıkmaktadır: Aklın insan mahiyetindeki hakiki yeri nedir? Bu soruya hem maddi hem manevi yönüyle insanı bütüncül olarak değerlendirdiğinden dolayı, dini kaynaklardan cevap aramaya çalışacağız. Buna ek olarak, rasyonelist insan varsayımı da, bunu çürüten bulgular da Batı’da ortaya çıkmış ve orada test edilmiştir. Akla İslam dünyasının nasıl yaklaştığı da muhakkak incelenmelidir. Bunlardan dolayı bu çalışmada, üçüncü olarak da rasyonel davranışta esas tutulan aklın mahiyeti, çalışma düsturları, girdileri ve çıktıları, akli devre dışı bırakan durumlar Risale-i Nur’dan⁴ incelenmektedir.

Risale-i Nur’a göre, akıl insanın en kıymetli cihazıdır. Bu cihazın görevi zahiri hasselerden giren verileri birleştirmek veya ayrıştırmak yani ölçüp, biçip tartmaktır. Bu ölçümleri yaparken geçmiş ve gelecek ile de alakadadır, oralardan bilgi toplar. Ölçüm görevini yapmak için girdi olarak veriye ihtiyaç duyar. Çıktı olarak da gerek deneyim gerek diğer şekilde öğrendikleriyle ham olarak giren veriyi işleyip karar verme merkezi olan iradeye bilgi sunar. Aklın iptal olduğu her durum insanın rasyonel davranmasının önünde bir engel olduğundan dolayı, Risale-i Nur’a göre insan sürekli rasyonel davranamayabilir. Çünkü Risale-i Nur’da ele alınan önemli bir husus aklın bazı durumlarda maddi ve manevi sarhoş edicilerin veya hislerin baskın gelmesiyle devre dışı kalmasıdır. Sadece süfli zevkler değil, Allah’a ulaşmak yolundaki ulvi zevklerde akli iptal edebilir. İnsanın her zaman rasyonel olmadığı en bariz delili, kişinin Allah’a ve ahirete iman ettiği halde dünyayı ahirete tercih edebilmesi ve aklının yağmına olarak büyük günahlara düşebilmesidir. Risale-i Nur’un insan aklına yaklaşımını Maturidi ve Eşari mezheplerinde de görmek mümkündür. Bu mezhepler akli hata yapabilir olarak görmüş ve aklın görevini vahiy olmadan yol bulmak değil, vahyin getirdiğini tasdik etmek şeklinde ifade etmişlerdir⁵.

4 Bu çalışmada Risale-i Nur’a referans verirken kaynak olarak internet üzerinden erişimi kolaylaştırmak için İstanbul’da neşriyat yapan Söz Basım Yayın’ın 2012 yılında matbu basılmış haline tekabül eden <http://erisale.com/> websitesi kullanılmıştır.

5 ShermanA. Jackson, *Islam and the problem of Black suffering*, 2009, Oxford& New York: Ox-

Rasyonel Davranmak Ne Demek?

Bu bölümde bilim dünyasında genel kabul gören rasyonellik tanımlarından bahsedilecektir.²⁰ Yüzyıl düşünce dünyası için önemli bir kişi olan Weber 4 ayrı rasyonellik kategorisinden bahseder. Bunlar pratik, teorik, formel/biçimsel (formal) ve özsel (substantive) rasyonelliktir⁶. Weber kişinin gündelik hayatını sürdürmek için almak zorunda olduğu kararları alırken kullandığı rasyoneliteyi pratik rasyonelite diye adlandırır.⁷ Kişinin pragmatik amaçlara ulaştıracak araçları dikkatlice tartacağından ve araçlardan en iyisini titizlikle hesaplayıp seçeceğinden bahseder.⁸ Teorik rasyonelite de kişinin soyut kavramlar üzerinden mantık, tümden gelim ve tüme varım kullanarak düşünce üretmesi olarak tanımlanmaktadır. Formel rasyonelite özellikle hakimlerin kararlarını kişiden bağımsız olarak prosedürler ve hukuk kurallarına bakarak vermesinde ve bürokratların sorunların çözümünde ellerindeki yönetmeliklere en uygun olan yöntemi seçmeleri olarak düşünülebilir.⁹ Özsel rasyonelikte kişi kendine has bir sebeple bir etik veya dini gayeyi amaç ediniyor olabilir. Yani, ahiretteki refah amaçlanarak verilen kararlar Weber'in sınıflandırmasına göre özsel rasyonellik kategorisine girmektedir. Ahiretin akli kullanılarak bulunamayacağı varsayımından hareketle ölüm ötesi fayda ve refah bu kategoriye konulmuştur. Hatta Weber'e göre kişinin cennet veya başka nimetler karşılığında ibadet ve bazı fedakârlıklar yapması, bir iş adamının daha çok kar getirecek için en iyi yöntemi tercih etmesinden farklı değildir.¹⁰

İktisat alanında Nobel ödülü alan Becker'e göre rasyonel davranış 'ileriye öngörebilen, maksimizasyon yapan tutarlı davranıştır veya daha basit bir ifadeyle akıllıca davranmaktır.'¹¹ İktisatta en yaygın kullanılan rasyonellik Weber'in sınıflandırmasına göre pratik veya formel rasyonellik kategorisine girmektedir. Bu 'araçsal rasyonellik' olarak da ifade edilmektedir. Ayrıca, bu rasyonelliği temel alan 'Rasyonel Seçim Teorisi' (RST) iktisat literatüründe en yaygın kullanılan temel teori haline gelmiştir. RST'ye göre rasyonellik, bir amaca ulaşmak için en verimli aracı veya yöntemi kullanmak olarak ifade edilebilir. Yani bir kişinin RST'ye göre rasyonel olması için bir amacı olmalı, o amaca en kısa yoldan nasıl

ford University Press, s.75-117

6 Stephan Kalberg, Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History, 1980, *The American Journal of Sociology*, s.1145-1179.

7 Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, (İngilizceye çeviren: T. Parsons)1958, New York, Scribner's, s.77

8 Max Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology*, (İngilizceye çeviren: H.H. Gerth ve C.W. Mills) 1958, New York, Oxford University Press, s.293

9 Stephan Kalberg, Max Weber's Types of Rationality: Cornerstones for the Analysis of Rationalization Processes in History, 1980, *The American Journal of Sociology*, s.1145-1179.

10 Max Weber, *Economy and Society*, (İngilizceye çeviren: G. Roth, & C. Wittich,) 1978, Berkeley, University of California Press, s.424

11 Gary Becker, *Accounting for Tastes*, 1996, Cambridge, Harvard University Press.

ulaşabilirim diye düşünebilmeli, o amaca ulaşmanın değişik yollarıyla ilgili bilgisi olmalı, kişi o bilgilere ulaşabilir olmalı ve kararları arasında iç ve dış tutarlılık olmalıdır. Örnek olarak, maddi refah içinde yaşamak isteyen bir genci düşünelim. Eğer maddi refaha ulaşmanın en kestirme yolu üniversite eğitimi ise, bu gencin üniversiteye gitmek için çabalaması rasyoneldir. Bu örnekte, maddi refah içinde yaşamamanın amaç olduğu bir varsayımdır. Kişinin bu dünyada ve öteki dünyada maddi ve manevi refah içinde yaşamayı amaç edinmesinde iktisat bağlamında veya araçsal rasyonellikle çelişen hiçbir şey yoktur. Bu iktisadın normatif konulara değinmekten genelde kaçınmasıyla alakalıdır.

İkincisi, ‘o amaca ulaşmanın en kestirme yolu üniversite eğitimi ise’ cümlesi bu bilgiye nasıl ulaşacağımız sorusunu içinde barındırıyor. Eğitim bireylerin maddi refahını artırır önermesi pozitif bir önermedir yani test edilebilir. Eğitimin maddi refaha etkisini inceleyen ve bazen de birbiriyle çelişen cevaplar veren büyük bir literatür mevcuttur. Bu literatür incelendiğinde eğitimin maddi refaha katkısının birçok değişkene bağlı olduğu görülecektir. Eğitim ve maddi refah arasında ilişki (korelasyon) tespit eden çalışmalardan ziyade eğitimin maddi refahın artmasına neden olup olmadığını inceleyen çalışmalar daha çok önem arz etmektedir. Nedenliliği tespit eden çalışmalar geriye dönük olarak ve belirli bir coğrafyayı esas alarak yapılabilmektedir. En çok şunu diyebiliriz, A ülkesinde B-C tarihleri arasında eğitimin kişilerin gelir seviyelerine etkisi D kadardır. 2000’li yılların başında yapılan bir çalışma 2020’lerde eğitim ile ilgili karar vermek noktasında olan bir kişiye ancak eğitimin etkisi aynı kalacaksa bir bilgidir, ki çoğunlukla değişen hayat şartları içinde eğitimin etkisi de değişecektir. Rasyonel karar vermek için bu da yeterli olmaz, benzer şekilde tecrübenin gelire etkisi bulunup eğitimin etkisiyle karşılaştırılmalıdır. Özetle rasyonellik için ilk olarak **tam bilgiye** (full information) ihtiyacımız var. Marketten herhangi bir ürün alırken bile, gıda güvenliği, katkı maddeleri, şikâyet edilebilirlik gibi konularda tam bilgiye sahip olmadığımız ortadayken, özellikle gelecekle ilgili konularda karar verirken tam bilgiye sahip olma varsayımı gerçekliğini iyice yitirmektedir.

Rasyonellik için ikinci olarak **‘daimi bilinç veya farkındalık haline’ (cognition)** ihtiyacımız var. İktisatçılar karar vericileri devamlı alternatifleri düşünen ve onların arasından bir seçim yapan olarak karakterize etmektedir. Ayrıca, rasyonel davranabilmek için insanın devamlı sadece aklıyla mantığıyla hareket etmesi gerekir. Fakat insanın his ve hevesleri, hayali, ruhu vb. birçok latifeleri mevcuttur ve duygularımız karar süreçlerinde rasyonel olmayan şekillerde etkili olabilmektedir.¹²

Rasyonel davranmak çok fazla boyutu olmayan kararlar için sadece mantık

12 Daniel Kahneman, Jack Knetsch & Richard Thaler, Anomalies: The endowment effect, loss aversion, and status quo bias, 1991, *Journal of Economic Perspectives*, s.193-206.

kuralları çerçevesinde hareket etmek iken, birçok alternatifin olduğu konularda matematiksel optimizasyonu gerektirmektedir. Bundan dolayı, rasyonellik için bir diğer gereklilik hatasız “**hesap yapabilirlik**” (**full computationalability**) tir. Geleceğe dair belirsizliklerin olduğu kararlar için kullanılan ‘beklenen fayda modelinde’ ihtimallerin de hesaba dahil edilmesi gerektiği düşünülünce, hesaplama yapmak iyice karmaşıklaşır. Yani, tam bilgiye sahip olsak bile, herkesin zekâ kapasitesinin ve belki matematik eğitiminin aynı oranda olmamasından dolayı gerekli hesaplamalar yapılamayabilir.

Herbert Simon tarafından ortaya atılan alternatif bir tanıma göre, insanlardan tam rasyonelliğe uygun davranışlar beklenemez ama ‘sınırlı rasyonellik’ten (bounded rationality) bahsedilebilir. Sınırlı rasyonellik, rasyoneliteyi düşünme kapasitemizin, ulaşabileceğimiz bilginin ve zamanımızın kısıtlı olmasından dolayı sınırlar çizer.¹³Bu bir bakıma, psikolojide öne çıkan ‘insanlar prensip olarak rasyoneldir ama uygulamada hataya düşmektedirler’¹⁴ görüşüne de uygundur.

Bir diğer rasyonellik tanımı da Gerd Gigerenzer tarafından ortaya atılan ‘ekolojik rasyonellik’¹⁵ tir. Bu tanıma göre rasyonellik mantıksal tutarlılıktan ziyade daha az zihinsel kaynak kullanarak hızlı, doğru tahmin etme ile ölçülmektedir. Freni patlamış ve size doğru gelmekte olan bir araba gördüğünüzde matematiksel olarak hangi açıdan arabanıza çarpacağını veya arabanıza çarparsa ne kadar zarar vereceğini hesaplamak veya arabanın çarpmasından ‘optimal’ olarak nasıl kaçabileceğinizi hesaplamak pek de rasyonel bir davranış olmayabilir. Bunun yerine, az bilgi sahibi olduğunuz, çok büyük belirsizlikler barındıran ve hesap yapılabilirliği kısıtlı *karmaşık* ortamlarda kullanılacak bir kısa yol daha çok işinizi görecektir.^{16,17} Eldeki tüm bilgileri kullanmadığından ve maksimizasyon yapmadığından dolayı RST’ye göre rasyonel olmayan kısa yolları kullanma davranışı ekolojik rasyonellik yaklaşımına RST’den daha da ‘rasyonel’dir. Çünkü bir kısa yol eğer bazı ortamlarda başarılı sonuçlar veriyorsa, karar vericilerin o ortamlarda muhtemelen fayda maksimizasyonu yerine o kısa yolu kullanmalarını daha akla yatkındır. Ayrıca, RST’nin rasyonellik tanımına göre kararlar içinde bulunulan

13 Herbert A. Simon, *Models of bounded rationality*, 1982, Cambridge, MIT Press.

14 Philip Johnson-Laird & Ruth M. Byrne, *Models and deductive rationality*, düzenleyen Ken I. Manktelow & David E. Over, *Rationality: Psychological and philosophical perspectives* içinde, 1993, Florence, Taylor & Frances/Routledge, s.177-210

15 Deneysel iktisadın piyasa mekanizmalarını çalışan İktisat alanında Nobel alan Vernon Smith’de kendi yaklaşımını ‘ekolojik rasyonel’ olarak adlandırmaktadır. (bakınız Vernon Smith, Constructivist and ecological rationality in Economics, 2003, *American Economic Review*, s.46-508.) Aradaki farklılıklar için bakınız: Kyu Sang Lee, Three ways of linking laboratory endeavors to the realm of policies, 2011, *European Journal of the History of Economic Thought*, s.755-776.

16 Gerd Gigerenzer, *Rationality for mortals: How people cope with uncertainty*, 2008, New York, Oxford University Press

17 Gerd Gigerenzer & Daniel G. Goldstein, Reasoning the fast and frugal way: Models of Bounded Rationality, 1996, *Psychological Review*, s.650-669.

durumdan/bağlamdan bağımsız olması gerekirken, ekolojik rasyonellik karar verme stratejilerinin değişik çevresel durumlara göre değişmesi gerektiğini söyler. Bundan dolayı ‘ekolojik rasyonellik’ RST’nin normatif geçerliliğine meydan okumaktadır.¹⁸

Bir sonraki bölümde rasyonellik yaklaşımlarının hangisinin insanı gerçekçi olarak tanımlamaya daha yakın olduğunu anlamak için davranışsal iktisat alanındaki bazı bulguları inceleyeceğiz.

Davranışsal iktisat alanındaki bazı bulgular

Bu kısımda rasyonel insan varsayımını ciddi olarak sarsan bilimsel bulgulardan ‘çerçeve etkisi’, ‘tuzak etkisi’, ‘kesinlik etkisi’ ve ‘zarardan kaçınma’dan bahsedilecektir.

Çerçeve Etkisi

İnsanın her zaman rasyonel olmadığına bir delil ‘çerçeve etkisi’ (framing effect) denebilir. Çerçeve etkisi, seçimlerin sunulmuş şeklinin insanların kararını etkileyebildiğini göstermektedir. Yani aynı bilgileri içeren 2 cümlede, pozitif veya negatif yönlerini ön plana çıkarmak seçilme oranlarını farklılaştırabilmektedir. Bu konuda en bilindik çalışma Tversky & Kahneman’nın riskliliğin nasıl bir çerçeve etkisi oluşturduğunu gösteren çalışmasıdır.¹⁹ Bu çalışmada, 2 grup insanla yürütülmüştür. 1. gruba soru şu şekilde yöneltilmiştir.

Varsayalım ki, Amerika’ya Asya’dan gelen daha önce görülmemiş bir hastalığın 600 kişiyi öldüreceği tahmin ediliyor. Bu hastalıkla mücadele için 2 farklı program uygulanabilir. Farz edelim ki, titizlikle yapılan bilimler araştırmalar sonucu bu 2 programın sonuçlarının şöyle olacağı tahmin edilmektedir: Eğer A programı uygulanırsa, 200 kişi kurtulacaktır. Eğer B programı seçilirse, 1/3 ihtimalle 600 kişi kurtarılacak, 2/3 ihtimalle de hiç kimse kurtarılamayacaktır. Bu 2 programdan hangisinin uygulanmasını istersiniz?

Bu soruya birçok insan riskten kaçınır şekilde cevap vermiştir. Kesin olarak 200 kişiyi kurtarma opsiyonu, ortalamada aynı sayıda insanı kurtaracak fakat riskli opsiyona göre daha cazip bulunmuştur. 2. gruba yine aynı Asya’dan gelen bir hastalıktan bahsedilmiş. Fakat hastalıkla mücadele etmek için kullanılacak programlar farklı sunulmuştur. Şöyle ki:

Eğer C programı uygulanırsa, 400 kişi ölecektir. Eğer D programı uygulanırsa 1/3 ihtimalle hiç kimse ölmeyecek, 2/3 ihtimalle 600 kişi ölecektir. Bunlardan hangisinin uygulanmasını istersiniz?

Bu soruda insanların çoğu risk alır bir seçim yapmıştır. Kesin olarak 400 ki-

18 Wade D. Hands, Normative ecological rationality: normative rationality in the fast-and-frugal-heuristics research program, 2014, *Journal of Economic Methodology*, s.396-410

19 Amos Tversky & Daniel Kahneman, The framing of decisions and the psychology of choice, 1981, *Science*, s.453-458.

şinin ölümü, 2/3 ihtimalle 600 kişinin ölümünden daha az kabul edilebilir görülmüştür. 1. ve 2. gruba sunulan seçimler aslında birbiri ile özdeştir, sadece sunumları farklıdır. 1. gruba kurtarılacak kişilerden bahsedilirken, 2. gruba ölecek veya kaybedilecek kişilerden bahsedilmektedir. Bu tercihlerin aslında ortak bir değer yargısından kaynaklandığı ileri sürülür. Bu davranış da kazanç içeren kararlarda insanların riskten kaçınması, zararın veya kayıpların olacağı durumlarda risk alması olarak ifade edilir. Bu önemli bulgudan sonra birçok çalışma sunuluşa bağlı olarak seçimlerin tersine çevrileceği tahminini test etmiştir. Birçok çalışma seçimin konusu negatif veya zarar olarak değil de pozitif veya kar olarak sunulduğunda duruma göre seçimlerin daha az risk alma yönünde tersine çevrildiği veya kaydığı gözlemlenmiştir.²⁰ Benzer şekilde, bir malın farklı özelliklerinin önplana çıkarılmasıyla seçimler manipüle edilebilmektedir. Örneğin, aynı et “%75 yağsız” ve “%25 yağlı” etiketlenmiş, %75 yağsız etiketi gören insanlar %25 yağlı etiketi gören insanlara kıyasla eti daha kaliteli ve daha az yağlı olarak değerlendirmişlerdir.²¹

Tuzak Etkisi

RST'nin dayanaklarından birisi kişilerin belirli ve sabit tercihleri olduğu varsayımdır. Fakat gerçek hayatta seçimler sabit tercihler yerine genellikle sunulan alternatiflere göre şekillenmektedir. Buna literatürde tuzak etkisi (decoy effect) veya asimetrik olarak elenmiş seçim denilmektedir.²² İlginç bir şekilde, insanların iki opsiyon arasındaki tercihleri, opsiyonlardan birine benzer fakat daha az çekici bir opsiyon eklenmesiyle değişmektedir. Örneğin, Simonson & Tversky'nin 6 Amerikan doları ile Cross marka bir tükenmez kalem arasındaki tercihleri incelediği çalışmalarına yakından bakılabilir.²³ Cross Amerika'da şık tükenmez kalem ile bilinen bir markadır. Bir grup insana Cross tükenmez kalem ile 6 Amerikan dolarından hangisini tercih ettiği sorulduğunda, katılımcıların %36'sı Cross tükenmez kalemi tercih etmiştir. Bunun ardından, diğer bir grup insana Cross tükenmez kalem, 6 Amerikan doları ve daha kötü bir tükenmez kalem arasından seçim yapmaları istenmiştir. Daha kötü bir tükenmez kalem derken ya daha pahalı veya daha düşük kalite bir tükenmez kalemin seçim listesine eklenmesi kastedilmek-

20 Bu çalışmalar ile ilgili daha fazla bilgi için bakınız: Irwin P. Levin, Sandra Schneider and Gary J. Gaeth, All frames are not created equal: A typology and critical analysis of framing effects, 1988, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, s.149-188.

21 Irwin P. Levin and Gary J. Gaeth, How Consumers are Affected by the Framing of Attribute Information Before and After Consuming the Product, 1988, *Journal of Consumer Research*, s.374-378.

22 I.J. Bateman, A. Munro & G.L. Poe, Decoy effects in choice experiments and contingent valuation: Asymmetric dominance, 2008, *Land Economics*, s.115-127.

23 Itamar Simonson & Amos Tversky, Choice in context, Tradeoff contrast and extremeness aversion, 1992, *Journal of Marketing Research*, s.281-295.

tedir. Bu ‘kötü’ kalemin eklenmesi Cross tükenmez kalem opsiyonunun çekiciliğini artırmıştır. Buna mukabil, %46 katılımcı Cross tükenmez kalem seçmiştir. Halbuki RST’ye göre, Cross tükenmez kalem ve 6 Amerikan doları arasındaki seçimler ‘kötü’ tükenmez kalem eklenmesinden bağımsız olmalıdır.

Kesinlik Etkisi

Kesinlik etkisi ile kast edilen sadece ihtimal dâhilinde olan sonuçların, kesin olan sonuçlara göre daha az tercih edilmesidir. RST’ye göre %0 ihtimalden %5 ihtimale geçiş ile %5’ten %10’a geçiş arasında bir fark bulunmaması gerekir. Fakat insanların bir ödülü kazanma ihtimallerinin %0’dan %5’e çıkmasını, %5’ten %10’a çıkmasına göre daha cazip bulduklarını gösteren çalışmalar vardır.²⁴ Bu durum ilk olarak Maurice Allais adlı Fransız ekonomist tarafından ortaya atılmıştır. Kahneman ve Tversky²⁵ çalışmasından alınan aşağıdaki örnek Allais paradoksunun biraz modifiye edilmiş bir versiyonudur.

Problem 1: A ile B’den birini seçiniz

A: 0.33 ihtimalle 2,500 TL²⁶ B: %100 2400 TL kazanmak

0.66 ihtimalle 2,400 TL

0.01 ihtimalle 0 TL

Problem 2: C ile D’den birini seçiniz

C: 0.33 ihtimalle 2,500 TL D: 0.34 ihtimalle 2,400 TL kazanmak

0.67 ihtimalle 0 TL

0.66 ihtimalle 0 TL kazanmak

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, katılımcıların %82’si A ile B arasından B’yi seçerken, %83’ü C ile D arasından D’yi seçmişlerdir. Halbuki C ve D alternatifleri 0.66 ihtimalle 2400 TL kazanma opsiyonunun A ve B alternatiflerinden çıkarılmasıyla elde edilmiştir. RST teorisine göre, ve $u(0)=0$ varsayımıyla, insanların B’yi seçmesi şu demektir: $u(2,400) > 0.33u(2,500) + 0.66u(2,400)$ veya $0.34u(2,400) > 0.33u(2,500)$. Fakat D’yi seçmesi de $0.34u(2,400) < 0.33u(2,500)$ anlamına gelmektedir. Bu iki eşitsizlik ise aynı anda tutamaz. Bu sonuçlara göre, kesin kazançtan (B şıkkı) sadece bir ihtimalle kazanca (D şıkkı) dönüşüm, her ikisi de ihtimal içeren opsiyonlar arası dönüşüme (A’dan C’ye dönüşüm) göre daha büyük

24 Amos Tversky & Daniel Kahneman, The framing of decisions and the psychology of choice, 1981, *Science*, s.453–458.

25 Daniel Kahneman & Amos Tversky, Prospect theory: An analysis of decision under risk, 1979, *Econometrica*, s.263-291.

26 Çalışmanın orijinalinde İsrail para birimi şekeldir, biz okuyucunun zihnini yormamak için TL kullandık.

olarak algılandığına işaret etmektedir. Bu da ihtimalleri insanın linear olarak değerlendirilmediği veya insanın kesinliğe ekstra bir değer atfettiği sonucunu göstermektedir. Aynı şekilde insanların küçük ihtimalleri olduklarından daha büyük gördüğünü gösteren bulgular vardır.²⁷

Zarardan Kaçınma

İnsanlar bir miktar para kaybetmenin oluşturduğu negatif etkiyi, aynı miktardaki kazancın verdiği pozitif etkiye göre daha büyük görmektedir. Hatta zarar etmenin verdiği acının kazanmanın verdiği lezzetten 2 kat fazla olduğu tespit edilmiştir. Tversky ve Kahneman'ın sonuçlarına göre katılımcılar %80'i kesin olarak 3000 TL kazanmayı %80 ihtimalle 4000 TL kazanmaya tercih etmişlerdir.²⁸ Fakat, katılımcıların %92'si 3000 TL'yi kesin olarak kaybetmektense %80 ihtimalle 4000 TL kaybetmeyi tercih etmişlerdir. Yine katılımcıların %86'sı %90 ihtimalle 3000 TL kazanmayı, %45 ihtimalle 6000 TL kazanmaya göre daha cazip bulunurken, katılımcıların %92'si %45 ihtimalle 6000 TL kaybetmeyi, %90 ihtimalle 3000 TL kaybetmeye tercih etmiştir.

Göğüs kanserini erken tespit edebilmek için yapılması gereken muayene ile ilgili bir çalışmada aynı minvalde sonuçlar bulunmuştur. Bu çalışmaya göre kadınlar muayene edilmemenin negatif sonuçları gösterildiğinde muayene edilmenin pozitif sonuçları gösterildiği duruma göre muayeneye daha fazla yakınlık göstermişlerdir.²⁹ Muayenenin pozitif etkilerinden bahseden örnek bir cümle şöyledir: *“Araştırmalar muayene olan kadınların tümörü erken ve daha tedavi edilebilir safhalarda yakalayabildiğini göstermektedir”*. Muayene olmamanın negatif etkilerinden bahseden örnek bir cümle de şöyledir: *“Araştırmalar muayene olmayan kadınların tümörü erken ve daha tedavi edilebilir safhalarda yakalayabilme ihtimalinin daha düşük olduğunu göstermektedir.”* Bu çalışma insanlar üzerinde negatif etkilerden bahseden cümlenin pozitif etkilerden bahseden cümleye göre daha güçlü etkileri olduğunu tespit etmiştir. Diğer bir ifadeyle, insanlar kâra göre zarardan daha çok etkilenmektedirler.

Yukarıda bahsedilen bulgular göstermektedir ki, insanlar hesap yapabilirliklerindeki, bilgilerindeki ve yaratılıştan gelen diğer sınırlılıklarından dolayı RST'nin tahminlerine uyamamaktadır. Kişinin önyargılarının devreye girdiğini ve tutarsız

27 Amos Tversky & Daniel Kahneman, The framing of decisions and the psychology of choice, 1981, *Science*, s.453-458.

28 Amos Tversky & Daniel Kahneman, Judgment under uncertainty: Heuristics and biases, 1974, *Science*, s.1124-1131.

29 Beth E. Meyerowitz & Shelly Chaiken, The effect of message framing on breast self-examination attitudes, intentions, and behavior, 1987, *Journal of Personality and Social Psychology*, s.500-510.

karar verdiğini gösteren bu bulgular RST tanımlamasına göre insanın aslında her zaman rasyonel davranmadığını ortaya koymaktadır. Bu bulgulara göre akıl özellikle bilim dünyasında oturtulduğu tahtından yavaş yavaş inmektedir. Bu durumda şu soru ortaya çıkmaktadır: Akıl insan mahiyetindeki hakiki yeri nedir? Bundan sonraki kısımda bu soruya cevap aramak için insanı hem maddi hem manevi yönüyle değerlendirdiğinden dolayı, dini kaynaklara yönümüzü çevirmek gerektiğini düşünüyoruz.

Risale-i Nur Perspektifinden Akıl

Kuran-ı Kerim'in emirlerinde teklif-i malâyutak olmayacağına³⁰ yani kişinin güç yetiremeyeceği bir şeyi yapmakla mükellef kılınmayacağına göre ve müteaddid yerlerde 'akletmez misiniz'³¹ buyurulduğuna göre, bu bizi aklediyor muyuz ya da akletmek ne demek diye düşündürmelidir. Bu noktada, Resul-i Ekrem (asm)'a çok ibadet eden bir adamdan bahsedildiğinde aklını sorması, "akıllıdır" dediklerinde "iyi, sevabı umulur" buyurması, "aklı yok" dediklerinde "kıymeti yok" buyurması da dikkat çekicidir.³² Ayrıca, İmam Gazali'ye göre de akıl bütün saadetlerin esasıdır.³³ Risale-i Nur ise "Kur'ân gitse, kâinat divâne olacak ve küre-i arz aklını kaybedecek"³⁴ diyerek Kuran'ı kâinatın akli olarak tasvir etmiştir. Bunların hepsi aklın ne olup olmadığını iyi kavramamız gerektiği ile ilgili mesajlar taşımaktadır. Bu bölümde aklın mahiyetini, çalışma düsturlarını, çıktılarını ve aklın iptal olduğu durumları Risale-i Nur'dan incelemeye çalışacağız.

Aklın Mahiyeti

Mükemmel bir saray ve muntazam bir şehir suretinde yaratılan insanın mahiyetinde bulunan ve Risale-i Nur'a göre 'Mürşid-i Rabbani' de olabilen akıl kıymetli, inkişaf edebilir ama aynı zamanda sınırlı bir alettir.

Risale-i Nur akli şuurdan ve histen süzölmüş, şuurun bir özeti³⁵ ve insanın en kıymetli cihazı olarak vasıflandırmıştır.^{36,37} Bunun sebebi olarak da hakikatin bütün inceliklerine nüfuz edebilir bir mahiyette yaratılmasını gösterir. Buradan anlaşılmaktadır ki, her cihazda olduğu gibi, akıl da bozulabilmekte ve herkes onu

30 Çünkü Bakara/286'da "Allah hiçbir nefse gücünün yeteceğinden fazla yük yüklemeyiz" buyurulmuştur.

31 Saffat/138, Mu'minun/80, En'am/32

32 İmam Gazali, 10. Kitap-2. Beyan-Gururdan Kurtuluş, *İhya-u Ulum'id-Din* içinde, 1992, İstanbul, Huzur Yayınları, s. 873

33 İmam Gazali, 10. Kitap-2. Beyan-Gururdan Kurtuluş, *İhya-u Ulumi'd-Din* içinde, 1992, İstanbul, Huzur Yayınları, s. 872

34 Said Nursi, 10. Söz, *Sözler* içinde, s.164 <http://erisale.com/#content.tr.1.164>

35 Said Nursi, 10. Söz, *Sözler* içinde, s.164 <http://erisale.com/#content.tr.1.164>

36 Said Nursi, 6. Söz, *Sözler* içinde, s.54, <http://erisale.com/#content.tr.1.54>

37 Said Nursi, 2.Şua, *Şualar* içinde, s.38 <http://erisale.com/#content.tr.4.38>

kendi amaçları doğrultusunda kullanabilmektedir. Diğer bir çıkarım da fırını telefon yerine kullanamayacağımız gibi, akli da ancak yaratılış gayesine ve sınırlarına uygun olarak kullanırsak istenen sonucu vereceğidir.

Risale-i Nur kuvve-i akliyenin tefrit, vasat, ifrat olarak üç mertebesinden bahseder³⁸. Aklın tefrit mertebesine gabâvet veya ahmaklık denilmektedir. Bu mertebedeki bir şahsın hiçbir şeyden haberi olmaz hatta kendisine lazım olan çok şeyleri bilmediğinden bahsedilir. İfrat mertebesi cerbeze olarak adlandırılmıştır ki, buna demagoji de denir. Bu mertebedeki insanın özelliği doğruyu yanlış gösterecek veya yanlışlığı doğru gösterecek kadar aldatıcı bir zekaya sahip olmasıdır. Aklın vasat mertebesi ise ‘hikmet’ olarak adlandırılmıştır ki, bu mertebedeki bir insan hakkı hak bilir, imtisal eder; yani hakka uyar ve bâtılı bâtıl bilir, içtinap eder yani ondan kaçınır

Risale-i Nur aklın inkişaf edebilirliğinden de bahseder. Bunun için ilk delilimiz insandaki üç kuvveden biri olan kuvve-i akliyeye fitraten bir had tayin edilmediğinin belirtilmesidir.³⁹ Yani insan aklın tefrit mertebesi olan gabavette de olabilir veya aklın ifrat mertebesi olan cerbezeye de gidebilir. Ayrıca, Risale-i Nur’a göre insan ahir ömrüne kadar öğrenmeye yani aklını inkişaf ettirmeye muhtaçtır.⁴⁰ Çünkü hayvanlar adeta başka bir âlemde hayatlarını idame etmek için gerekli kanunları öğrenmiş olarak dünyaya gelirken insanın en çok muhtaç olduğu yürümek ve konuşmak gibi fiilleri ancak iki senede öğrenebildiği nazara verilir.

Risale-i Nur’a göre aklın inkişaf etmesini sağlayacak ilk ve belki de en önemli basamak akli kalple beraber çalıştırmaktır. Çünkü aklın nurunun kalpten geldiği nazara verilmiştir.⁴¹ Ayrıca, kalbin daire-i hayatının geniş olduğu belirtilmektedir.⁴² Bundan dolayı, akıl kalbin göstermesiyle görürse, kendi başına gidemeyeceği yerlere gidebilir.⁴³ Mesela; nasıl ki elimiz yetişmediği halde gözümüz ile Venüs gezegenini görüp ondan istifade edebiliriz. Akıl da kalb ile beraber çalıştığında kalbin o çok geniş dairesini zaman zaman kendi dairesi gibi anlar. Buna uygun olarak, bir cihette kalbi temsil eden Reşha mesleği safiyet esasına dayandığından, akli esas alan bilgi ile ilerlemeyi düstur edinen Katre mesleğine göre hakikate daha kolay vasıl olabildiğinden de bahsedilir.⁴⁴ Reşha mesleğindeki öğrenme kişinin gözünden ve kulağından giren verileri kalbindeki iman nuruyla birleştirerek hakikate ulaşmasıdır. Bundan dolayı, fitraten verilen safiyetinin bozmamış insanların, daha fazla tahsil görmüş insanlara nisbetle, çok daha isabetli düşünebildiklerine de rast-

38 Said Nursi, *İşârâtü'l-İ'câz*, s.46, <http://erisale.com/#content.tr.6.46>

39 Said Nursi, *İşârâtü'l-İ'câz*, s.46, <http://erisale.com/#content.tr.6.46>

40 Said Nursi, 23. Söz, *Sözler* içinde s.423, <http://erisale.com/#content.tr.1.423>

41 Said Nursi, Lemeat, *Sözler* içinde, s. 958, <http://erisale.com/#content.tr.1.958>

42 Said Nursi, 3. Lem’a, *Lem’alar* içinde, s.43, <http://erisale.com/#content.tr.3.43>

43 Said Nursi, 29. Mektup, *Mektubat* içinde, s.562, <http://erisale.com/#content.tr.2.562>

44 Said Nursi, 24. Söz, *Sözler* içinde, s.455, <http://erisale.com/#content.tr.1.455>

lanır. Buna en güzel örnek Peygamberimizdir (asm). Şunu belirtmekte fayda var ki, gayr-i müslimlerin akıllarını iman nuruyla beslemedikleri halde akıllarının inkişafı bundan sonra bahsedilen düsturlara kuvvetle imtisal etmelerindedir.

Aklın inkişafında derin düşünmek demek olan tefekkürün rolünden bahsedebiliriz. Risale-i Nur Kuran-ı Kerim'in⁴⁵ ve Peygamberimizin (asm)⁴⁶ tefekkür etmeyi tavsiye ettiğinden bahseder.⁴⁷ Risale-i Nur mesleğinin esaslarından biri tefekkür olarak ortaya konmuş ve bunun da Cenab-ı Allah'ın 'Hakîm' ismine baktığı belirtilmiştir.⁴⁸ Ayrıca, aklın hakîmiyetin tecellileriyle gıdasını alacağından bahsedilir.⁴⁹ Bunlar bizi, Risale-i Nur'a göre aklın inkişafında önemli bir unsurun tefekkür etmek olduğu sonucuna götürür.

İnsan aklının inkişafı için önemli bir araç toplumsal hayat olabilir. Risale-i Nur ancak toplum hayatının yardımıyla aklın asli vazifesi olan menfaatleri celp ve zararlardan sakındırma vazifesini yapabileceğinden bahseder.⁵⁰ Çünkü insan diğer insanlardan da öğrenir, onların hatalarından ibret alabilir veya güzel olan ve maddi manevi başarılarına vesile olan yönlerini örnek alabilir, böylece kendi hata yapma maliyetine katlanmadan zarardan korunmayı faydaya ulaşmayı öğrenebilir.

Zamanın da aklın inkişafında oynadığı bir rol vardır. Risale-i Nur'da 'telâhuk-u efkâr' olarak tabir edilen insanlığın binlerce yıldır ortak düşünce ve tecrübelerinin birikiminden dolayı bu zamanın çocuklarının çok net bildikleri şeyler İbn-i Sina gibi bir dahi için meçhul olabilmektedir.⁵¹ İbn-i Sina bu zamandaki birçok ilim erbabı ile kıyas edilse onlardan zekâ noktasında üstün geleceği söylenmekte fakat onu bilgi noktasında geri bıraktıranın yaşadığı zamanın noksanıyeti olarak adlandırılmaktadır.

Bir insanın aklının nasıl inkişaf edeceği bir bakıma yaşadığı toplumun fertleri arasında o zamanda rağbet gören şeylerle de alakalıdır. Yani, insanların kabiliyetlerinin inkişaf etmesi için toplum bir zemin oluşturuyor diyebiliriz. Toplum aynı zamanda insanın nefsi arzularının tatmin edilmesine yönelik olarak 'aklın inkişaf ettirmesinde' de rol oynayabilir. Buna bir örnek olarak, Risale-i Nur'a göre asrımızın insanları arasında en çok konuşulan konular siyaset, ve ekonomik meseleler olduğu için bu asrın insanların Cenab-ı Hak'ın rızasını kelamından çıkarmak demek olan içtihad kabiliyetlerinin inkişaf edemediğinden bahsetmesi düşünüle-

45 Örnek olarak Bakara-219 "Tâ ki tefekkür edin."; Nahl-44 "Tâ ki tefekkür etsinler." Rum -8 "Onlar kendi üzerlerindeki İllâhî san'at mucizelerini hiç düşünmezler mi? " ayetleri verilebilir.

46 "Bir saat tefekkür, bir sene nafile ibadetten daha hayırlıdır." (İmam Gazâlî, Kitâbu't-Tefekkür, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn* içinde, s.409

47 Said Nursi, 29. Lem'a, *Lem'alar* içinde, s. 477, <http://erisale.com/#content.tr.3.477>

48 Said Nursi, 1. Şua, *Şualar* içinde, s. 872, <http://erisale.com/#content.tr.4.872>

49 Said Nursi, 29. Lem'adan 2. Bab, *Şualar* içinde, s.921, <http://erisale.com/#content.tr.4.921>

50 Said Nursi, 23. Söz, *Sözler* içinde, s.423, <http://erisale.com/#content.tr.1.423>

51 Said Nursi, *Muhakemat*, s.27, <http://erisale.com/#content.tr.13.27>

bilir.⁵² Hatta bu asırda içtihad etmenin zorluluğu ile ilgili şu kıyas çok dikkat çekicidir: “*Şu zamanda birisi; dört yaşında Kur'an'ı hıfzedip, âlimlerle mübahase eden Süfyan İbn-i Uyeyne olan bir müçtehidin zekâsında bulunsa, Süfyan'ın içtihadı kazandığı zamana nisbeten, on defa daha fazla zamana muhtaçtır. Süfyan, on senede içtihadı tahsil etmiş ise, şu adam yüz seneye muhtaçtır ki tahsil edebilsin*”.⁵³

Risale-i Nur'da aklın inkişafına vesile olacak bir vurgunun da ‘ittifak’ etmek ve dolayısıyla ‘istişare etmek’ üzerinde olduğunu söylenebilir. Risale-i Nur aralarında hakiki ve samimi ittifak olan ferdleri birbirinin gözleri görebilir ve birbirinin kulakları ile de işitebilir olarak tasvir eder. Eğer on kişi gerçek manasıyla ittifak etse, her birinin yirmi gözle bakan, on akılla düşünebilen bir şahsı manevinin kuvvetine sahip olacağından bahseder.⁵⁴ Bu da kişinin aklının on katı kadar inkişaf etmesi demektir. Bir araya gelen fertlerin beraberce hakkı aramaları demek olan istişare ise insanı sadece ‘ortak akıl’ ile ulaşılabilecek yüksek neticelere götürebilir.⁵⁵ Allah’ın müminlere⁵⁶ ve Peygamberimiz (asm)’a emri⁵⁷ ve Peygamberimiz (asm)’ın sünneti⁵⁸ olan istişareye Risale-i Nur’un da gerek şahsılar arasındaki istişareye gerek toplumsal istişareye ehemmiyet verdiği görülür.⁵⁹

Aklın inkişaf etmesi bazı şartlar altındaki müspet bir rekabet veya ihtilaftan da olabilir. Risale-i Nur hak namına olan fakat metotta farklılaşan fikirlerin çarpışmasından ve düşüncelerin ihtilafından barika-i hakikat çıkabileceğini belirtir.⁶⁰ Buna uygun bir mana atmamacının serçeye musallat olmasının serçenin istidadın inkişafına vesile olduğunun belirtilmesidir.⁶¹ Şunu belirtmekte fayda var ki, rekabet ile aklın inkişafı elbette ittifak edenlerin aklının inkişafına göre daha cüz’idir.

Akıl kıymetli olmakla beraber sınırlı da bir alettir. Risale-i Nur’da aklın insana yol göstericiliği ile ilgili ‘nur’ tabiri, vicdanın veya kalbin insana yol göstericiliği

52 Said Nursi, 27. Söz, *Sözler* içinde, s.647, <http://erisale.com/#content.tr.1.647>

53 Said Nursi, 27. Söz, *Sözler* içinde, s.648, <http://erisale.com/#content.tr.1.648>

54 Said Nursi, 21. Lem’a, *Lem’alar* içinde, s. 270, <http://erisale.com/#content.tr.3.270>

55 İstişarenin beklenen faydayı verebilmesinin başka bir çalışmada ele alınması gereken bir takım şartları vardır.

56 Şûrâ/38: Onların aralarındaki işleri istişare iledir.

57 Âl-i İmrân/159: İşlerinde onlarla istişare et.

58 Ebû Hureyre şöyle demiştir: “Ben Rasûlullah’tan daha çok, istişare eden kimse görmedim.” (Tirmizi, Cihad, 35)

59 Örneğin, Risale-i Nur Cumhuriyet kavramını toplumsal bir meşveret, istişare olarak takdim etmektedir (bakınız Said Nursi, Divan-ı Harb-i Örfî, *İlk Dönem Eserleri* içinde, s.415, <http://erisale.com/#content.tr.15.415>). Asya kıtasının kalkınması için şuraya yani meşverete yani devletlerarası ortak akıla gerek olduğunu söyler (bakınız: Said Nursi, Hutbe-i Şâmiye, *İlk Dönem Eserleri* içinde, s.559, <http://erisale.com/#content.tr.15.559>,

60 Said Nursi, 22. Mektup, *Mektubatı* içinde, s.380, <http://erisale.com/#content.tr.2.380>

61 Said Nursi, 18. Söz, *Sözler* içinde, s.315, <http://erisale.com/#content.tr.1.315>

ile ilgili ise ‘ziya’ tabiri kullanılmaktadır.^{62,63} Fakat nur ziyanın ancak yansımaları, bir tecellisidir. Yani, akılla elde edilebilecek bilgiler perdelidir. Bunun tamamlanmayan bir açıklamada, aklın kullanılmasıyla insanın varabileceği en son nokta ‘Kamer’ olarak tasvir edilmektedir.⁶⁴ Hâlbuki ‘Kamer’ kendi zatında ışıksız, ruhsuz bir şeydir ancak ‘Şems’ten aldığı ışığı yansıtır. Burada ‘Kamer’ ile temsil edilen hakikatin bir merhalesi, mertebesi iken Şems ile temsil edilen hakikatin kendisidir.

Aklın sınırlılığına bir delil de kalp ile beslenmeyen aklın ulaşabileceği bilginin sadece gözle görülen şeylerden ibaret olması ve gözün ise maneviyata kör olması düşünülebilir.⁶⁵ Buna uygun olarak, tek başına kaldığında aklın sınırlılığında dolayı hayatın anlam kazanması için elzem olan ahireti, Kuran-ı Kerim’in hakikatlerini veya Miracın idrak edemeyeceğinden bahsedilir.^{66,67} İbn-i Sina gibi bir dahi bile ahirete iman ederiz fakat akıl bu yolda gidemez demiştir.⁶⁸

Aklın sınırlılığına bir diğer delil, bazen küçük bir emareye, bir şüpheye, kat’i bir delil gibi de yapışabilmesidir.⁶⁹ Bu da insanı yanlış yollara sevk edebilir. Hatta Risale-i Nur’a göre akıl eğer tek başına kalsa insanı sürekli taciz eden bir alete inkılap eder.^{70,71,72} Akıl geçmiş ve gelecekle alakadar olmasından dolayı geçmişte olmuş üzüntü verici hadisleri ve gelecekte olabilecek ürkütücü senaryoları sürekli insana getirir. Hâlbuki geçmiş ve gelecek elemeler hâlihazırda yoktur. Risale-i Nur’a göre insan aynı zamanda aciz de olduğundan bu yükleri kaldıramaz. Bundan dolayı, kişinin aklın tazibinden kurtulmak için aklı maddeten devre dışı bırakan sarhoş etmeye yaklaşır.⁷³

Aklın Çalışma Düsturları

Risale-i Nur aklın çalışmasında dört temel esastan bahseder. Birincisi, akıl zahiri hasselerden giren verileri birleştirmesi, yani delil toplayarak çalışmasıdır. İkincisi, hesaplayarak hareket etmesidir. Üçüncüsü, sadece hazır zamandan değil, geçmiş ve gelecekle de alakadar olarak çalışmasıdır. Dördüncüsü, aklın çalışabilmesi için hikmetlerle beslenmesi gerekir.

62 Said Nursi, Münazarat, *İlk Dönem Eserleri* içinde, s.508, <http://erisale.com/#content.tr.15.508>

63 Said Nursi, Lemeat, *Sözler* içinde s.958 <http://erisale.com/#content.tr.1.958>

64 Said Nursi, 24. Söz, *Sözler* içinde, s.454, <http://erisale.com/#content.tr.1.454>

65 Said Nursi, Hakikat Çekirdekleri, *Mektubat* içinde, s.670, <http://erisale.com/#content.tr.2.670>

66 Said Nursi, 25. Söz, *Sözler* içinde, s.517, <http://erisale.com/#content.tr.1.517>

67 Said Nursi, 31. Söz, *Sözler* içinde, s.778, <http://erisale.com/#content.tr.1.778>

68 İmam-Gazâlî, *el-İktisâdî'l-İktisâd*, s.210-213

69 Said Nursi, 2. Lem’a, *Lem’alar* içinde, s.32, <http://erisale.com/#content.tr.3.32>

70 Said Nursi, 6. Söz, *Sözler* içinde, s.54, <http://erisale.com/#content.tr.1.54>

71 Said Nursi, 10. Söz, *Sözler* içinde, s.135, <http://erisale.com/#content.tr.1.135>

72 Said Nursi, 2. Şua, *Şualar* içinde, s.38 <http://erisale.com/#content.tr.4.38>

73 Said Nursi, 6. Söz, *Sözler* içinde, s.54, <http://erisale.com/#content.tr.1.54>

Risale-i Nur'a göre akıl delille çalışır. İlk olarak, 'Akıl şe'ni burhan üzerine gitmiştir'⁷⁴ ifadesi bunun en açık göstergesidir. İkincisi, kalbe göre aklın daha az bir alanı ihata edebileceğinden⁷⁵ çünkü ancak delil ayağıyla gidebileceğinden bahsedilir.^{76,77} Bunu destekler bir parçada, aklın nurunun funun-u medeniye olduğu ifade edilmektedir.⁷⁸ Benzer şekilde, aklın esas itihaz edildiği istikbalde aklın burhanlarına dayanan Kuran'ın hükmedeceği nazara verilir.⁷⁹

Aklın delille çalışıyor olması 'delil' ne demek sorusunu da beraberinde getirmektedir. Kuran-ı Kerim'deki 'afaki ve enfusi ayetlerimiz' ifadesine dış ve iç âlemdeki deliller manası verilmektedir.⁸⁰ Risale-i Nur'daki "Gözün gözbebeği de, balarısı gibi, bütün kâinat safhalarında menkuş gül ve çiçek gibi delillerinden, burhanlarından alacağı ibret, fikret, ünsiyet gibi usare ve şıralarından"⁸¹ ifadesi ile dış âlemdeki mahlukat aslında zaten ayet veya delil olarak nitelendirilmektedir. Fakat bu görülen şeylerin ulum halinde mi kalacağı yoksa abesiyete mi inkılap edeceğinin insanın kalbi durumuyla ya da enenin vaziyetiyle alakalı olduğu nazara verilir.⁸² Aynı şekilde, Risale-i Nur'da iman 'şeffaf' bir gözlük olarak nitelendirilmiştir.⁸³ Diğer bir ifadeyle, kainatın verdiği mesajı iman gözlüğüyle, olduğu gibi anlayabilirsek, aklımızı çalışma düstürlarına uygun kullanmış oluruz.

Risale-i Nur'a göre aklın neyin delilini toplayacağı ise kalp tarafından belirlenmektedir. Bu 'Nur-u akıl kalpten gelir'⁸⁴ ifadesinden ve kalbin efkârının yansıdığı yer olarak dimağın⁸⁵ işaret edilmesinden çıkarılabilir. Ayrıca, kalp değişken bir mahiyette olduğu için, akılda kalbe bağlı çalıştığından akıl kalp arasındaki yol kah gökte, kah minarenin dibinde kah minarenin şerefesinde olarak inişli çıkışlı olarak tasvir edilmiştir.⁸⁶ Benzer şekilde, aklın bazen bir katre suda boğulabileceği ve bazen de tüm kainatı akıl odasında misafir edebileceğinden bahsedilir.⁸⁷

74 Said Nursi, *Muhakemat*, s.90, <http://erisale.com/#content.tr.13.90>

75 Bununla beraber akıl tüm daire-i imkândaki tüm kâinatı da tefekkür edebileceğini de işler. (bakınız: Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, s.162 <http://erisale.com/#content.tr.5.162>, ve s.124 <http://erisale.com/#content.tr.5.124>). Kalp ise 'ayine-i Samed' olmak itibarıyla daire-i imkânı geçebilen bir mahiyette yaratıldığından, akıl kalbe göre ihatası daha dardır denilmektedir.

76 Said Nursi, 29. Mektup, *Mektubat* içinde, s.562, <http://erisale.com/#content.tr.2.562>

77 Said Nursi, 3. Lem'a, *Lem'alar* içinde, s. 40, <http://erisale.com/#content.tr.3.40>

78 Said Nursi, Münazarat, *İlk Dönem Eserleri* içinde, s.508, <http://erisale.com/#content.tr.15.508>

79 Said Nursi, Hutbe-i Şâmiye, *İlk Dönem Eserleri* içinde, s.540, <http://erisale.com/#content.tr.15.540>

80 Fussilet/53 Diyanet İşleri Başkanlığı mealine bakınız.

81 Said Nursi, *İşârâtü'l-'câz*, s.107, <http://erisale.com/#content.tr.6.107>

82 Said Nursi, 30. Söz, *Sözler* içinde, s.728, <http://erisale.com/#content.tr.1.728>

83 Said Nursi, 29. Lem'adan 2. Bab, *Şualar* içinde, s.914, <http://erisale.com/#content.tr.4.914>

84 Said Nursi, Lemeat, *Sözler* içinde, s. 958, <http://erisale.com/#content.tr.1.958>

85 Said Nursi, *İşârâtü'l-'câz*, s.116, <http://erisale.com/#content.tr.6.116>

86 Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, s.102, <http://erisale.com/#content.tr.5.102>

87 Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, s.124, <http://erisale.com/#content.tr.5.124>

Bunlar aklın neyi arayacağını devamlı kalbin durumuna bağlı olarak değiştiğine işaret eder.

Risale-i Nur aklın tartarak yani hesaplayarak hareket etme özelliğini de nazara verir. Birkaç alternatifin olduğu bir konuda karar alırken, alternatiflerin faydaları ve maliyetleri arasında hesap yapmamız gerekir. Risale-i Nur’da menfaatleri veya faydaları çekmenin kuvve-i şeheviye, zararları veya maliyetleri uzaklaştırmanın kuvve-i gadabiye ve bunlar arasında hangisinin üstün geldiğini hesaplamak yani fayda ve zararı birbirinden temyiz etmenin kuvve-i aklîyenin görevi olduğu belirtilmiştir.⁸⁸ Buradan anladığımız, kuvve-i şeheviye’nin istekleri ile kuvve-i gadabiye’nin zararı defetme gayretleri arasında mukayese yapan yani bir bakıma fayda-maliyet hesabını yapmakla görevli olan akıldır. Ayrıca, “*ittiba-ı sünnetin maddî ve manevî fevâidi tâdad edilirken, akıl açılan kapılardan içeriye giriyor*”⁸⁹ ifadesi de aklın faydayı gözettiği sonucuna götürür. Buna ek olarak, Abdullah ibni Ömer (ra)’in çarşı içinde kırk paranın hesabını yapması kemâl-i akıldan gelmiş bir halet olarak tasvir edilmiştir.⁹⁰ Benzer şekilde, kişi eğer hesap yapabiliyor ve bir insan kazanç ihtimali 1000’de 1 olan dünya hayatına yarı malını vermeyi kabul ediyorsa, kazanç ihtimali %99 olan hayat-ı ebediyeye 24’ten 1 malını vermelidir. Bundan dolayı, ebedi hayat için gerekli olan namaz için 24 saatten 1 saatin ayrılması hilaf-ı akıl olarak tasvir edilmiştir.⁹¹

Risale-i Nur’a göre aklın çalışma düsturlarından biri de geçmiş ve gelecekle alakadar olmasıdır. Hayvanlardan farklı olarak, geçmiş ve gelecek hâlihazırda yok iken akıl sayesinde insanda var hükmüne geçmiş.⁹² Kuran-ı Kerim’de geçmişte yaşayan peygamberlerin tebliğine ve kavimlerinin akıbetine geniş yer verilmektedir. Risale-i Nur bu bahislerde gayenin zihni o zamana götürerek o olaylardan ders çıkarttırmak olarak bahseder.⁹³ Buna göre, akıl delilleri sadece hazır günden değil geçmiş ve gelecekte de toplayabilecek bir mahiyette yaratılmıştır.

Risale-i Nur akıl ile elde edilen ilmin yedi ilim mertebesinde⁹⁴ üçüncüde olduğunu ifade eder. Tahayyül ve tasavvur basamaklarını geçen veriler, akla gelir. Risale-i Nur’da tahayyül düzeyindeki iş gören vehmin çok devam ettiğinde hakikate inkılap edeceğinden bahseder.⁹⁵ Benzer şekilde “*tâ o zayıf münasebet, senin dikkatinle kuvvet peyda etmesin. Zira, teessür gösterdikçe, ehemmiyet ver-*

88 Said Nursi, *İşarat-ül İ'caz*, s.46, <http://erisale.com/#content.tr.6.46>

89 Said Nursi, *Barla Lahikası*, s.249, <http://erisale.com/#content.tr.8.249>

90 Said Nursi, 19. Lem’a, *Lem’alar* içinde, s.246, <http://erisale.com/#content.tr.3.246>

91 Said Nursi, 4. Söz, *Sözler* içinde, s.48, <http://erisale.com/#content.tr.1.48>

92 Said Nursi, 24. Söz, *Sözler* içinde, s.486, <http://erisale.com/#content.tr.1.486>

93 Said Nursi, *İşârâtü'l-İ'câz*, s.344, <http://erisale.com/#content.tr.6.344>

94 Bu mertebeler sırasıyla tahayyül, tasavvur, taakkul, tasdik, izan, iltizam, itikad olarak belirtilmiştir.

95 Said Nursi, 25. Lem’a, *Lem’alar* içinde, s.348, <http://erisale.com/#content.tr.3.348>

dikçe, senin o zayıf tahatturun melekeye döner”⁹⁶ ifadesi de aklın çalışmasında tekrarın önemine işaret ediyor. Bunlar aklın delil toplayarak çalışmasına ve bazen küçük bir şüpheyeye delil muamelesi yapabileceği ifadeleriyle de uyumludur. Bundan dolayı, Risale-i Nur’da batılı tasvir etmenin safi zihinleri yoldan çıkarabileceğinden bahsedilir.⁹⁷

Risale-i Nur’a göre akıl kâinat kitabında yazılan sonsuz hikmetlerden beslenerek çalışır. Buna uygun olarak, hikmetleri okumanın bir şartı olan zahiri sebep sonuç ilişkilerini keşfedebilecek özellikte yaratıldığından bahsedilir.⁹⁸ Ayrıca, yaratılış süreçlerindeki inceliklerin, güzelliklerin, faydaların farkına varması akıl için bir lezzet olduğundan söz edilir.⁹⁹ Zaten iman eden etmeyen herkes gerek laboratuvarlarda gerek kendi gözüyle kâinattaki güzellikleri, birbiriyle uyum içinde çalışmayı görmektedir. Risale-i Nur’da aklın en iyi kavrayabileceği alanın eşyanın göz ile görünen yönü olduğu ifade edilmiş ve en küçük hadimi olarak görme duyusu sayılmıştır.¹⁰⁰ Eğer kalpten akla Allah’a ve ahirete iman nurları gelmiyorsa, akıl ancak bir yere kadar çalışır. Hâlbuki elma midenin açlık ihtiyacını giderdiği gibi, üzerindeki hikmetler de eğer doğru okunursa aklın manaya olan ihtiyaçlarını giderebilir. Elmanın faydalarını, ağaca mucizevi olarak takılışını, ağacın şuursuz olmakla birlikte şuurkarane davranarak insanın ağzına ve midesine uygun olarak elmanın oluşumu akla şu soruları getirebilir: Kim gönderdi? Neden gönderdi? Neden bu mevsimde gönderdi? ¹⁰¹Kişi bu sorulara cevap veremediğinde ise aklı ancak bir noktaya kadar beslenmiş oluyor. Bir bakıma diyor ki, bu elma güzel faydalı ama rastlantısal olarak güzel, bir manası bir neticesi yok. Benzer bir şekilde, hastalıklara çare bulmak için insan vücudunu araştıran insanların aklına şu sorunun gelmesi büyük ihtimaldir: ‘İnsan niye hasta olur, niye ihtiyarlar?’ Hastalığın ahirete bakan yönü keşfedilemediğinde hastalık manasız, savaşılmaması gereken bir düşman gibi düşünülmektedir. Halbuki hastalıkların herkesin her an gidebileceği ahiret alemini bize hatırlatmak ve o aleme hazırlanmamızı teşvik etmek, insanı günahlardan arındırmak gibi hikmetleri olduğunu öğrendiğimizde¹⁰² nefis razı olmasa da akıl hastalıktan bile beslenmiş olur. Bu hikmetlerin görülmesi ve akla gıda olması ise ancak Allah’a ve ahirete iman ile mümkün olmaktadır.

96 Said Nursi, 21. Söz, *Sözler* içinde, s.370, <http://erisale.com/#content.tr.1.370>

97 Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, s. 853, <http://erisale.com/#content.tr.14.853>

98 Said Nursi, *Hutbe-i Şâmiye, İlk Dönem Eserleri* içinde, s.547, <http://erisale.com/#content.tr.15.547>

99 Said Nursi, 29. Lem’adan 2. Bab, *Şualar* içinde, s.921, <http://erisale.com/#content.tr.4.921>

100 Said Nursi, *Muhakemat*, s.90, <http://erisale.com/#content.tr.13.90>

101 Ali Çetinkaya & Abdulmecid Demirci, Akıl Hakimiyetin Tecellileri ile Gıdasını Alır, (25.04.2016) Ankara. <http://dostfm.com/songs/hikmet-arayislari-252016--04-akil-hakimiyetin-tecellileri-ile-gidasini-alir/>

102 Hastalar Risalesi (25. Lem’a) baştanbaşa hastalığın hikmetlerini anlatarak, akla hastalığı düşman olarak değil de okunması gereken bir sayfa olarak göstermektedir.

Aklın Çıktıları

Bir önceki bölümde akıl cihazının girdilerinin kalpten gelen nur ve dış alem-den gelen veriler olduğundan bahsedildiğinden bu bölümde akıl cihazının ürettiklerini inceleyeceğiz. Risale-i Nur'a göre aklın çıktıkları bitaraf bilgi ve bazen de şüphelerdir.

Risale-i Nur akıl ile elde edilen ilmin özelliği olarak 'bitaraf' olmasından söz eder.¹⁰³ İnsana en fazla bu yoldan gidersen böyle böyle sonuçları olur, öbür yoldan gidersen böyle böyle sonuçları olur diyebilir. Bu demektir ki, akılla ulaşılan bir sonuç hüküm veya seçim bildirmez. Ancak dimağdaki bir sonraki mertebe olan tasdik mertebesinde bir tarafı seçmeye meyil söz konusudur. Tasdikten sonra izan ve iltizam mertebeleri de aşılarak itikad mertebesine gelinirse ancak bundan salabet çıkar ki bir insanın sarsılmaz inancı; katî olarak bir şeye inanması ancak bu mertebededir.

Akıl zahiri sebep sonuç ilişkileri inceleyip yaratılış süreçlerindeki faydaları ortaya çıkardığında bunların bir manayı ifade etmek için olduğunu idrak edebilirse, bir diğer ifade ile güzelliklerin onları Yaratan ile arasındaki bağı kurabilirse kâinattaki gözlemlediği şeyler marifetullah olur. Eğer bu bağı kuramazsa, kâinattan edindiği malumat Risale-i Nur'da odun yığını olarak tasvir edilmiştir.¹⁰⁴ İmkanat dünyasında olduğumuzdan ve akıl da tarafsız olduğundan Allah'a iman ve ahirete iman bağlantıları kurulamazsa aklın çıktısı çoğunlukla vehim ve vesvese olur. Bunun ifadesini şu kısımda çok net görebiliyoruz: "*Fakat meşhur bir münevver-ül akıl denilen kalbsiz bir fâsık feylesof ise; gökte bir kuyruklu yıldız görse, yerde titrer. "Acaba bu serseri yıldız Arzumıza çarpmasın mı?" der; evhama düşer.*"¹⁰⁵

Kalbin akli besliyor oluşunun yanı sıra akıl da kalbe hizmet etmelidir. Risale-i Nur, özellikle imanî meselelerle alakalı ilmin akıl midesine girdikten sonra ruh, kalp, nefis ve diğer latifelerin ondan hissedar olmaları gerektiğini nazara verir.¹⁰⁶ Ayrıca, felsefe ve hikmetle meşgul olanların dine hizmet ettikleri vakitlerde insanlığın mutluluğa erdiğinden bahseder.¹⁰⁷ Buradan çıkarıyoruz ki, aklın çıktılarını tercih yapan irade, kalp ve diğer latifeler için ise girdi olabilmektedir.

Aklın İptal Olduğu Durumlar

Risale-i Nur'da akli perdeleyecek, onun fayda ile zararı ayırt fonksiyonunu sağlıklı olarak yerine getirmesine mani olacak şeyler olarak maddi sarhoş ediciler, manevi sarhoş ediciler ve hislerin baskın gelmesi sayılmıştır.

103 Said Nursi, Lemeat, *Sözler* içinde, s.959, <http://erisale.com/#content.tr.1.959>

104 Said Nursi, *Barla Lahikası*, s.116, <http://erisale.com/#content.tr.8.116>

105 Said Nursi, 3. Söz, *Sözler* içinde, s.45, <http://erisale.com/#content.tr.1.45>

106 Said Nursi, 26. Mektup, *Mektubat* içinde, s.463, <http://erisale.com/#content.tr.2.463>

107 Said Nursi, 30. Söz, *Sözler* içinde, s.729, <http://erisale.com/#content.tr.1.729>

Aklı iptal eden en bilindik durum maddeten sarhoşluk halidir. Sarhoş bir insan yapıp ettiklerini ölçüp tartamaz, muhakeme edemez. Zaten İslamiyet’in alkollü içkileri veya uyuşturucuları yasaklamasının^{108,109} bir hikmeti de akli geçici bir süre devre dışı bırakmasıdır. Risale-i Nur’dan 2. Sözdeki temsilde ölümü ve olayları anlamlandıramayan, ‘gülmeyi ağlamak, terhisatı soymak tevehhüm eden’ adam kendini işretten yani içkili eğlencelerden ‘divane’ olarak nitelemiştir.¹¹⁰

Sadece maddi sarhoşluk verenler değil, insanın muhakeme etmesine mani olan şeylerin tamamı akli iptal eder. Bu manada, Risale-i Nur akli devre dışı bırakan ‘manevi müskirlerden’ de bahseder. Bunlar, siyaset ile alude olmak, şöhret kazanmaya çalışmak, bir nevi milliyetçilik, doğruyu yanlış yanlış doğru gösterecek kadar aldatici olan bir kısım fikir akımlarını takip, sınırı aşan eğlenceler, gurur, benlik veya ‘geçim derdi’ kılıfında meşguliyet olarak sıralanmıştır.¹¹¹

Risale-i Nur’a göre siyasi olayları aşırı derecede takip etmek insanı bir nevi sarhoş eder çünkü asıl vazifelerin unutulmasına veya aksamasına neden olabilmektedir.¹¹² Burada insanın en büyük ve ehemmiyetli ve daimi vazifesi kalp ve mide dairesinde olarak bahsedilir. Bununla beraber, insanın memleketi ile ilgili vazifeleri ara sıra ve geçici olarak bulunacağından da bahsedilir. Örnek olarak, sadece seçim gününde çok az bir süre harcanarak oy kullanmak düşünülebilir. Fakat birçok insan, siyaset dairesinin cazibedarlığından dolayı, siyasi bir görevi olmamasına rağmen, siyasi olayları yakinen takip etmektedir. Hâlbuki kişinin kullanacağı oyun seçim sonucuna marjinal etkisi 0’a yakın iken, herhangi bir inisiyatif kullanma yetkisi olmayan insanların siyaset dairesindeki olayları takip etmelerinin pratikte bir faydası olmadığı gibi çok önemli işlerinin de aksaması sonucunu doğurması muhtemeldir. Risale-i Nur ‘aklı olan kişinin’ siyasetle meşguliyete harcayacağı zamanı ve enerjisi, imanını tahkiki hale getirmek için harcaması gerektiğini ifade eder.¹¹³

Siyasetin insanı tarafgirliğe sevk ettiğinden dolayı da akli iptal ettiğini söylenebilir. Tarafgirlik hissi bir cümle işittiğinde cümlenin haklı ya da haksızlığına değil kimin söylediğine baktırır. Eğer kendi tarafgiri söylemiş ise, kendi sözü gibi sahip çıkar; muhalifi söylemiş ise, içeriğine bakmadan muhalefet eder. Risale-i Nur, tarafgirliğin ise aklen muhakemeyi hiç hesaba almadığının delili olarak, tarafgir olan kişinin taraftar olduğu cereyanın kusurunu görmemek, zulmüne rıza göstermek ve

108 Maide/90.

109 “Sarhoşluk veren her içki haramdır.” (Buhâri, Vudû, 71; Edeb, 80).

110 Said Nursi, 2. Söz, *Sözler* içinde, s.42, <http://erisale.com/#content.tr.1.42>

111 Said Nursi, Nur’un İlk Kapısı, *İlk Dönem Eserleri* içinde, s.38, <http://erisale.com/#content.tr.15.38>

112 Said Nursi, 11. Şua, *Şualar* içinde, s.269, <http://erisale.com/#content.tr.4.269>

113 Said Nursi, 11. Şua, *Şualar* içinde, <http://erisale.com/#content.tr.4.269>

belki de alkışlamak davranışlarını gösterdiğinden bahseder.¹¹⁴ Bunun en çarpıcı ifadesi şudur: “*Bu garazkârâne tarafgirlik neticesi olarak gördüm ki, mütedeyyin bir ehl-i ilim, fikr-i siyasîsine muhalif bir âlim-i salihî, tekfir derecesinde tezyif etti. Ve kendi fikrinde olan bir münafığı, hürmetkârâne medhetti. İşte, siyasetin bu fena neticelerinden ürktüm، اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالسَّيَاسَةِ dedim, o zamandan beri hayat-ı siyasiyeden çekildim.*”¹¹⁵ Gurur ve benliğin akli iptal etmesi de tarafgirlik hislerini harekete geçirmesiyedir.¹¹⁶

Sadece kimin söylediğine bakarak bir sözü reddetmek akıllıca olmadığı gibi, sadece kimin söylediğine bakılarak bir sözü kabul etmek de akıllıca değildir. Büyük bir şahsın sözlerini delilsiz olarak kabul etmek demek olan ‘kaziye-i makbule’ Risale-i Nur’a göre delil yerine geçmez.¹¹⁷ O yüzden delille çalışan aklın düsturları haricindedir. Çünkü toplumda saygı gören bir insanın sözlerine delil muamelesi yapmak, insanı muhakeme yapmamaya, adeta otomatik davranmaya sevk etmesi kuvvetle muhtemeldir. Mesela bir gruba veya cemiyete dâhil olan kişi sadece kendisine gelen emirler dairesinde hareket ediyor ise, o kişi aklını kullanmıyor ve bir başka akla tabi oluyor denebilir. Fakat akıl sadece kimin söylediğine değil, içeriğe de bakmayı iktiza eder. Kişinin başka bir akla tabi olmasında aşırı muhabbet hisleri de rol oynayabilir. Çünkü Risale-i Nur’a göre muhabbet gözü kusurugörmez.¹¹⁸

Tanınmak bilinmek ve takdir edilmek isteği demek olan şöhret hırsı da akli devre dışı bırakabilecek hislerden biridir. Dikkatli düşünüldüğünde, diğer insanların kişi hakkında ne düşündüklerinin, nasıl tanıdıklarının veya takdir edip etmemelerinin kişinin gerçek durumuna tesiri olmadığı aşikârdır. Buna rağmen, Risale-i Nur’da insanların şöhret sahibi olmak veya şöhretini korumak saikiyle, insanın riyakârane halklara görünmek ve nazar-ı âmmede mevki sahibi olmaya yani gerçekte olmayan vasıflara sahipmiş gibi davranmaya başlamasından ve bütün hayatını bu gaye uğruna tüketebilmesinden söz edilir.¹¹⁹ Hâlbuki şöhret sahibi olsa bile bu kabir kapısına kadardır. Şöhret hırsıyla hareket etmek ancak aklın devre dışı kalmasıyla mümkündür çünkü gelecekte yani kabirden sonrasıyla alakadar olan ve bugününe de hakikatte hiçbir etkisi olmayan bir heves uğruna tüm ömür sermayesini tüketmeyi akıl kolay kolay kabul etmez. Buna uygun olarak, Risale-i Nur şöhreti afetli, dağdağalı, bela ve musibet, zehirli bir bal, insanı insana köle

114 Said Nursi, *Kastamonu Lahikası*, s.187, <http://erisale.com/#content.tr.9.187>

115 Said Nursi, 22. Mektup, *Mektubat* içinde, s. 380, <http://erisale.com/#content.tr.2.380>

116 Said Nursi, *Emirdağ Lahikası*, s.260, <http://erisale.com/#content.tr.10.260>

117 Said Nursi, *Emirdağ Lahikası*, s.127, <http://erisale.com/#content.tr.10.127>

118 Said Nursi, 29. Mektup, *Mektubat* içinde, s.634, <http://erisale.com/#content.tr.2.634>

119 Said Nursi, 29. Mektup, *Mektubat* içinde, s.587, <http://erisale.com/#content.tr.2.587>

yapan olarak tasvir eder.^{120,121,122}

Şöhretin insanı insana nasıl köle yaptığını anlamak için şöyle bir fikir deneyi yapalım. Geçmişte yoksullara çok maddi yardımda bulunan fakat bugün yardım edebilecek imkânı olmayan bir şahıs farz edelim. Aklen muhakeme ettiğinde, bugün yardım etmemesi gerektiği sonucuna ulaştığını varsayalım. Diğer insanların nazarındaki şöhretini korumak için bugün imkânı olmadığı halde yardım etmesi ise aklını şöhret hislerine feda etmesine bir örnektir. Bu da Risale-i Nur'daki tabirle insanın insana köle olmasıdır. Hâlbuki bir Müslüman için şöhret saikiyle yaptığı yardım, Cenab-ı Allah'ın rızasını kazanmak saikiyle yaptığı yardıma göre değeri çok düşüktür belki de hiç hükmündedir.¹²³ En kazançlıyı göstermek üzere tasarlanmış akıl ise, kişiye bunun en iyi seçim olmadığını haber verir. Burdan da diyebiliriz ki, şöhretperestlik saikiyle kişinin yaptığı yardım ancak aklının rağmı-nadır.

Şöhret için aklı iptal etmenin belki de en zirvesinde olabilecek bir durum, Risale-i Nur'da belirtilen zayıf insanların muktedir görünmek için hakikati bilmelerine rağmen onun aleyhinde tavır almalarıdır. Bu durum şöyle örneklendirilmektedir: *Nasıl ki böyle şöhret divanelerinden birisi namazgâhu telvis etmiş, ta herkes ondan bahsetsin. Hattâ telvis edenden lânetle de bahsedilmiş de, şöhretperestlik damarı kendisine bu lânetli şöhreti hoş göstermiş diye darbimesel olmuş.*¹²⁴

Sadece süfli zevk ve lezzetler değil, Allah'a ulaşmak için Peygamberimizin (asm) miracının gölgesinde^{125,126} mana âleminde yolculuk yapanlarda ulvi lezzetler de aklı iptal edebilir. Bunlara örnek olarak sekir, istiğrak, kalbin keşfiyatını mutlak doğru kabul edilmesiyle düşülen iltibas ve şatahat halleri verilebilir. Risale-i Nur tarikata mensup olanların ekserisinde bir 'sekir' hali olduğundan ve aşk ehlinin çoğunda istiğrak yani kendinden geçme ve iltibas yani âlem-i misalin hükümlerini âlem-i şehadetin hükümleriyle birbirine karıştırma halininin olduğundan dolayı hakikate muhalif durumlara düşebileceklerini ifade eder.^{127,128,129}

120 Said Nursi, 29. Mektup, *Mektubat* içinde, s.587, <http://erisale.com/#content.tr.2.587>

121 Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, s.110, <http://erisale.com/#content.tr.5.110>

122 Said Nursi, 9. Mektup, *Mektubat* içinde, s.61, <http://erisale.com/#content.tr.2.61>

123 Burada "İbadetin ruhu, ihlâstır" ve "ihlâsla bir dirhem amel, ihlâssız batmanlarla amellere râcîh olduğu" ifadeleri hatırlanabilir. (bakınız: Said Nursi, *İşaratü'l İ'caz*, s.196, <http://erisale.com/#content.tr.6.196>; Said Nursi, 20. Lem'a, *Lem'alar* içinde, s. 259, <http://erisale.com/#content.tr.3.259>)

124 Said Nursi, Nur'un İlk Kapısı, *İlk Dönem Eserleri* içinde, s.129, <http://erisale.com/#content.tr.15.129>

125 Said Nursi, 31. Söz, *Sözler* içinde, s. 789, <http://erisale.com/#content.tr.1.789>

126 Said Nursi, 29. Mektup, *Mektubat* içinde, s.627, <http://erisale.com/#content.tr.2.627>

127 Said Nursi, 14. Lem'a'nın 2. Makamı, *Sözler* içinde, s.37, <http://erisale.com/#content.tr.1.37>

128 Said Nursi, 18. Mektup, *Mektubat* içinde, s.119, <http://erisale.com/#content.tr.2.119>

129 Tarikat ehli Peygamberimizin (asm) miracının gölgesinde seyr-i süluk etmelerine rağmen, Risale-i Nur'a göre Peygamberimizin (asm) miracının ehli tarikatın düştüğü gibi vartaları yoktur çün-

Risale-i Nur, dış dünyanın varlığını yok sayan veya herşey O'dur diyen Vahdet-ül Vücut mesleği ile ilgili olarak gerçekte öyle olmadığı halde öyle farz etmelerini aşkın sekrine ve o mesleğin gayet zevkli olmasına bağlamaktadır.^{130,131} Bu ise Kuran-ı Kerim'in emrettiği bir yol değildir. Çünkü bu hale giren zatlar 'şatahat' olarak adlandırılan Kuran-ı Kerim'in hükümlerine aykırı şeyler söyleyebilmektedir.¹³² Mesela, kalbine ilham olunan cüz'î mânâlara 'kelâmullah' diyebilmekte veya kendi 'Mehdi' veya Kutb-u Azam zannedebilmektedirler.

Yukarıda bahsedilenlerin dışındaki hisler de akli devreden çıkarabilir. Bu manada Risale-i Nur hislerin galip olduğu durumlarda aklın muhakemesini dinlemeyeceğini nazara verir.¹³³ Özellikle gençlik döneminde hissiyatın akla baskın geleceğinden, his ve heveslerin ise akıbeti hesaba katmayarak hareket ettiğinden bahsedilir.¹³⁴ Hatta insanın hevasına tabi olup hemen elde edebileceği hazır bir lezzeti, ileride çok büyük ödüllere tercih etmesi de hevanın akla baskın gelmesi olarak yorumlanır. İşte bunlardan dolayı, özellikle gençlik döneminde kişi Allah'a ve ahirete iman ettiği halde günah işleyebilmektedir. Az bir lezzete duyulan arzunun akla baskın gelmesine bir diğer örnek olarak, İktisat Risalesinde insanın besleyici ve ucuz olan peynir yerine damakta bırakacağı yarım dakikalık lezzet için faydası az belki de zararı olabilen baklavayı tercih etmesi düşünülebilir.¹³⁵

Değerlendirme

Taklidin önplanda olduğu, 'nakli' esas alarak akla hak ettiği kıymeti vermeyen dini yorumlara bir tepki olarak aydınlanma felsefesi ile ortaya çıkan rasyonalizm akli esas alarak, her aklın sahip olmadığı vasıflara sahip olduğunu varsaymış ve bir bakıma aklın kutsanması sonucunu doğurmuştur. Sınırsız veya tam rasyonellik fikrini taşıyanlar farkında olarak veya olmayarak Cenab-ı Allah'a ait, sınırsız bilgi ve hesap yapabilirlik gibi sıfatları insana vermektedir. Hâlbuki Cenab-ı Allah ezeli iken insanın zamanı sınırlıdır. Cenab-ı Allah Âlim-i Mutlak iken, insanın bilgisi sınırlıdır. Cenab-ı Allah herşeyin birbiriyle münasebetini kader programı ile mükemmel şekilde hesaplamış iken, insan üç şeyi aynı anda hesaplayamamaktadır. İnsan akli bir belirsizlik perdesi arkasından ihtimalleri hesaplamakla meşgulken, Cenabı Allah için bir şeyin vücuda gelip gelmeyeceği kesin bir mahiyet taşır. Bu imkânsızlıkları farkedemeyen bazı bilim adamları da rasyonelliği herşeyi bilen

kü miraç akrebiyet-i ilahiyeye bakmakta, velayetteki seyr-i sülukun kurbiyete bakmakta olduğunu belirtir. Akrebiyet kulun iradesiyle kazandığı bir hal olarak değil de Allah'ın ikramı olduğundan vartası olamaz fakat kurbiyet ise kulun Allah'dan uzaklığı nisbetinde çalışarak elde edebileceği bir merteye olduğundan vartaları olabilmektedir. (bakınız: Said Nursi, 27. Söz, *Sözler* içinde, s.663, <http://erisale.com/#content.tr.1.663>)

130 Said Nursi, 9. Lem'a, *Lem'alar* içinde, s.95, <http://erisale.com/#content.tr.3.95>

131 Said Nursi, 29. Mektup, *Mektubat* içinde, s. 636, <http://erisale.com/#content.tr.2.636>

132 Said Nursi, 29. Mektup, *Mektubat* içinde, s. 632, <http://erisale.com/#content.tr.2.632>

133 Said Nursi, 13. Lem'a, *Lem'alar* içinde, s.142, <http://erisale.com/#content.tr.3.142>

134 Said Nursi, 13. Söz, *Sözler* içinde, s. 213, <http://erisale.com/#content.tr.1.213>

135 Said Nursi, 19. Lem'a, *Lem'alar* içinde, s.246, <http://erisale.com/#content.tr.3.246>

ve herşeye gücü yeten varsayımlarından kurtarmak gerektiğini söylemişlerdir.¹³⁶ Risale-i Nur ise, tahkike ehemmiyet veren bir eser olarak, aklın sınırlılığını da kıymetini de vurgulamıştır. Bunun en güzel ifadesini şu şekilde görüyoruz: “*Akıl ve nakil teârüz ettikleri vakitte, akıl asıl itibar ve nakil tevil olunur. Fakat o akıl, akıl olsa gerektir.*”¹³⁷ Burada ‘nakil’ ile kastedilen elbette vahiy değil vahiyden bizim anladıklarımızdır. Ayrıca, ‘O akıl akıl olsa gerektir’ ifadesinde her aklın o vazifeyi yapamayacağını da bildirmektedir.

Rasyonelliği çürüten delillerden biri olan ‘çerçeve etkisi’, yani insanların bir sözün sunuluşundan etkileniyor oluşu, Risale-i Nur’da bahsedilen en güçlü ilimin ‘belagat’ yani söz söyleme sanatı olduğuna¹³⁸ bir delil niteliği taşımaktadır. Tuzak etkisi olarak adlandırılan insanın tercihlerinin alternatiflere bağlı olarak değişmesi aslında sabit bir değer yargısı olmadığına işaret etmektedir. Tuzak etkisini sağlık bağlamında düşünürsek, kişinin sağlığının değerini anlaması için ‘kötü’ alternatif olarak hastalığa ihtiyaç vardır diyebiliriz. Bu ifade Risale-i Nur’da belirtilen ‘her şey zıddıyla bilinir’¹³⁹ prensibiyle aynı hakikate işaret etmektedir. Risale-i Nur’da bahsi geçen aklın bazen küçük bir şüpheye kati bir delil gibi yapışmasının da, insanların özellikle küçük ihtimalleri olduğundan büyük görme davranışı ile aynı çerçevede düşünülebilir. Zarardan kaçınma davranışından dolayı Cehennem’in yaratılmasının belki de birçok insan için Cennet’in varlığından daha etkili olduğunu söyleyebiliriz. Buna uygun olarak, Risale-i Nur’da da insanın en büyük meselesinin Cehennemden kurtulmak olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁰

Peki, her zaman rasyonel olmamak istenmeyen sonuçları mı getirir? Bazen aklın ikinci plana bırakılması gereken noktalar olabilir. Mesela bir anne için bebeğinin ihtiyaçlarının karşılanmasında akli değil şefkati ön planda olabilir. Bu belki daha başarılı bir ekolojik rasyonelliktir. Ayrıca, rasyonel olmayan davranışların en az rasyonel davranışlar kadar başarılı olduğunu gösteren bulgular da mevcuttur.^{141,142}

Akl sınırlı olmasına rağmen ve rasyonel olmamak her zaman kötü değilken, tek başına kalbin inkişafı ve aklın mizanlarının devreye sokulmaması hakikati keşfetmeye çok daha uygundur diyemiyoruz. Risale-i Nur’a göre kalp bir kumandan gibi akıl, ruh, sır ve nefis gibi letaif askerleriyle maksada yürümesi hakiki

136 Gerd Gigerenzer, The adaptive toolbox, düzenleyen Gerd Gigerenzer, & Reinhard Selten, *Bounded Rationality: The adaptive Toolbox* içinde, 2001, Cambridge, MIT Press, s.3750-.

137 Said Nursi, *Muhakemat*, s.22, <http://erisale.com/#content.tr.13.22>

138 Said Nursi, 20. Söz, *Sözler* içinde, s. 357, <http://erisale.com/#content.tr.1.357>

139 Said Nursi, 25. Lem’a, *Lem’alar* içinde, s.335, <http://erisale.com/#content.tr.3.335>

140 Said Nursi, 11. Şua, *Şualar* içinde s.306, <http://erisale.com/#content.tr.4.306>

141 Jean Czerliski, Gerd Gigerenzer & Daniel Goldstein, How good are simple heuristics?, düzenleyen Gerd Gigerenzer & Peter Todd, *Simple Heuristics That Make Us Smart* içinde, 1999, New York, Oxford University Press, s. 97–118

142 Victor Demiguel, Lorenzo Garlappi & Raman Uppal, Optimal Versus Naive Diversification: How Inefficient is the 1/N Portfolio Strategy?, 2009, *Review of Financial Studies*, s.1915-1953.

kemalat iken, kalbin akli bırakarak gitmesi ise çaresizlik neticesi olarak ifade edilmektedir.¹⁴³

Aklî hem gerekli hem sınırlı ise, hem bazı insanların akli yeterince inkişaf edemeyebilirse, akla gelebilecek bir soru da insanın hak ile batılı nasıl ayırt edeceği'dir. Risale-i Nur bundan dolayı külli bir akla ihtiyaç olduğundan bahseder. Risale-i Nur'a göre o külli akıl da şeriatıdır yani Kuran-ı Kerim'in hükümleridir.¹⁴⁴

Sonuç

Genelde, akledebilme kabiliyetinin insanları hayvanlardan ayıran temel bir özellik olduğu düşünülür. Temel olarak akli kullanan insan demek olan rasyonel insan çok istenen ama gerçekte de pek örtüşmeyen bir insan tanımı olarak karşımıza çıkmaktadır; çünkü son yıllarda yapılan çalışmalar rasyonel insan varsayımını çok ciddi sarsan bulgular ortaya koymuştur. Biz örnek olarak çerçeve etkisi, tuzak etkisi, kesinlik etkisi ve zarardan kaçınmayı ele almaya çalıştık. Çerçeve etkisine göre aynı iki opsiyonun sunulmuş şeklinin değiştirilmesiyle insanların ona rağbetinin değişmektedir. Fakat rasyonel insanın sunulmuş şeklinden etkilenmemesi gerekirdi. Tuzak etkisine göre, üçüncü kötü bir opsiyonun eklenmesinin ilk iki opsiyon arasındaki tercih oranlarını değiştirmektedir. Hâlbuki eğer RST'de varsayıldığı gibi olsaydı, insanların tercihlerinin sabit olması veya diğer bir alternatif eklenmesinin tercihleri değiştirmemesi gerekirdi. RST, ihtimalleri olduğu gibi hesaba katmakta iken, 'Kesinlik etkisini' gösteren çalışmalar insanların ihtimalleri linear olarak değerlendirmediklerini, özellikle kesinliğe ekstra bir değer atfettiğini göstermektedir. RST'ye göre fayda fonksiyonu nihai sonuçlarla tanımlanmakta iken, insanların sadece nihai sonuçlarla değil, o sonuca götüren zarara ve kâra dikkat ettikleri gözlenmiştir. Hatta zararın aynı miktardaki kâra göre kişiyi daha çok etkilediği ettiği tespit edilmiştir.

Risale-i Nur'a göre, akıl insana verilmiş çok kıymetli bir cihaz iken, kalp ile beraber belki de vahyin yol göstericiliğinde kullanılmadığında insanın yolunu aydınlatacağına daha da karartabilir. Akıl girdisi kalpten gelen nur ve dış âlemden gelen veriler iken, çıktıları bitaraf bilgi ve bazen şüphelerdir. Buradan da diyebiliriz ki, her insan akli kendi değer yargılarına göre kullanır. Tarafsız olduğu için de tercih yapma ya tek başıyla yeterli değildir. Akıllı insan kendine zarar ve menfaat veren şeyleri birbirinden ayırt edebilecek özellikte iken, insan zaman zaman akıl adeta yokmuş gibi de hareket edebilir. Çünkü insanın diğer latifeleri akli devre dışı bırakabilir.

İnsanın günaha düşme meyli, akli sınırlılığı ve rasyonel davranmadığımızı dair onca kanıt bizi şu soruya götürüyor: Peki nasıl aklimızı istikametli kullanabiliriz? Külli akli ışığıyla akli kullanarak; ki külli akıl Risale-i Nur'a göre Kuran-ı Kerimdir.

143 Said Nursi, 27. Söz, *Sözler* içinde, s.667, <http://erisale.com/#content.tr.1.667>

144 Said Nursi, *İşârâtü'l-I'câz*, s.194, <http://erisale.com/#content.tr.6.194>

Bediüzzaman Said Nursi'ye Göre Beşeri Yaşam Devirleri ve Malikiyet ve Serbestiyet Devri

Vehbi KARA

Öz

İnsan ve toplum hayatı tarihsel süreç ve Bediüzzaman Said Nursi'nin eserlerinden yola çıkılarak incelenmiş kölelik sonrası dönemin «Malikiyet ve Serbestlik» isimli yeni bir dönem olacağı değerlendirilmiştir.

Toplumun yeterince özgürleşememe sebepleri, çalışma ve yönetim şekilleri üzerinde durularak ele alınmış insanların bu olumsuz şartlardan kurtulabilmesinin yolları araştırılmıştır.

Gelişim süreci içinde insanlığın başına gelen kölelik, esaret ve insan emeğinin sömürülmesi gibi olumsuz şartların bir gün mutlaka ortadan kalkacağı öngörülmesi düşünülen bu devrin “Malikiyet ve Serbestiyet Devri” olması gerektiği izah edilmeye çalışılmıştır.

İnsanın yaşam serüveninde ortaya çıkan dönemler birbirinden farklı sosyal yaşam biçimleri ile üç bölümde ele alınmıştır. Bunlar Kölelik Öncesi Dönem, Kölelik ve Sömürü Dönemi, Kölelik Sonrası Dönemdir.

İnsanın yaşadığı bu devirler incelenerek toplumsal formasyonun en gelişmiş düzeyi olarak Kölelik Sonrası Dönem, diğer bir deyişle “Malikiyet ve Serbestlik Devri” ileri sürülmüştür. Mülkiyet haklarının önem kazandığı ve her konuda tam bir özgürlüğün yaşanacağı bu dönemde mülkiyet, sahip olma ve hürriyet kavramları üzerinde yoğunlaşarak özgün bir bakış açısı geliştirmeye çalışılmıştır.

Hürriyet ve özgürlük kavramlarının insanın çalışma hayatına ve sosyal yapısına olan etkileri incelendikten sonra çalışmanın diğer önemli bir konusu da “Kayıtdışılık” olarak ele alınmış bunun ülkelere yüklediği maliyetler göz önüne alınarak mülkiyet sisteminin önemi vurgulanmıştır. Bu sayede gelecekte daha fazla önem kazanacağı düşünülen mülkiyet ile ilgili kavramların yanı sıra yeni bir dönemin ana parametreleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kölelik, Malikiyet, Serbestiyet, Kayıtdışılık

Eras of Human Living According to Bediuzzaman Said Nursi, and the Ownership and Liberty Era

Abstract

In this paper, a new era named Ownership and Liberty has been drawn into focus. Emphasizing on the types of governments that impede freedom, questions are raised with respect to how people will be able to overcome these adverse conditions.

A discussion has been made on the question concerning the possible alleviation of negative conditions people faced (and are facing) through previous and present times such as slavery, thrall and the exploitation of human labor. It can be argued that Nursi sees the

alleviation of these problems as part of an evolution process, and pointed out that the only way to succeed comprehensively would be via the reaching and attainment of the “Ownership and Liberty Era”.

The different forms of social life are examined in three sections by emphasizing the eras which appeared in the adventure of human life through the lense of the Nursian framework. The first of these eras is named the “Primitive Communal Society” and Marx referred to it as the “Nomadic and Savagery Era”. The second era is called the “Slavery and Colonial Era” and the third era is the “Ownership and Liberty Era”. Slavery and the Colonial social order are studied in three sections, the first is basic slavery, the second is the thrall under the feudal order and the third is capitalism that is defined by its wage system.

Keywords: Evolution, Slavery, Ownership, Liberty.

Giriş

Bu çalışma ile tekâmül süreci içinde olan insanın yaşadığı devirler incelenmiştir. İnsanlığın kapitalizmden sonra geçireceği dönemin “Malikiyet ve Serbestlik Devri” olduğu doktora tezi ile ortaya konulmuş ve bu tez İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde oybirliği ile kabul görmüştür.

Mülkiyet haklarının önem kazandığı ve her konuda tam bir özgürlüğün yaşanacağı bu dönemde mülkiyet, sahip olma ve hürriyet kavramları üzerinde yoğunlaşarak farklı ve özgün bir bakış açısı geliştirmeye çalışılmıştır.

Beşeri Yaşam Devirleri

Geçmişin bilgisi, günümüz toplumlarına ilişkin bir bakış açısı sağlar. Tarih, insanların sorunları nasıl belirlediklerini ve bunları nasıl çözmeye çalıştıklarını, bunun yanı sıra insan deneyimlerinin ortak yanını gösterir.

Tarihin incelemesi aynı zamanda değişimin incelenmesidir. Bu inceleme ve araştırmalar, değişimlerin niçin ortaya çıktığını ve etkilerini açıklamaya çalışırlar. Tarih, günümüze kadar geçmişte cereyan etmiş tüm olayların, bütün boyutları ile irdelenmesi, soruşturulması ve değerlendirilmesidir. Tarih; esas olarak değişim halindeki insan topluluğunun incelenmesidir¹.

Uygarlık sözcüğü, Osmanlıca ve Arapçada “medeniyet” teriminin karşılığıdır. Uygarlığın kökeni kentleşme olduğundan medeniyet sözcüğünün kökü de “kent” ve “şehir” anlamına gelen “Medine” den kaynaklanmaktadır.

Uygarlık kelimesinin Avrupa dillerinde karşılığı olan “civilization” kelimesinin kökü ise Latince “civitas” yani kent kökünden gelmektedir. Uygarlıklar “çok gelişmiş kültürlerin sona ulaşmış aşamaları” olarak tanımlamıştır. Büyük ulus ya da imparatorlukların, başlangıç dönemindeki sosyal ve düşünsel tarzı “kültür”

1 Belma Tokuroğlu, Abdullah Ersoy, Uygarlık Tarihi, İmaj Kitabevi, Ankara, 2011, s. 1.

olarak nitelenmiştir. Bir kültür başlangıç aşamasını geçip kemikleşerek durgunluğa girdiğinde ise “uygarlık” olarak tanımlamıştır.

Bir kültür, yazıyı büyük ölçüde kullanmaya başlamış, bilim ve sanatta belirli ilerlemeler kaydetmiş, düzeni, güvenliği ve etkinliği sağlamak yönünde siyasi, sosyal ve ekonomik kurumlarını yeterince oluşturmuş ise bu kültürün uygarlık olarak tanımlanması mümkündür. Kısaca uygarlık, mağaralarda yaşayanların ya da ilk çiftçilerin yaşamlarına yön verenlerden daha karmaşık kuralları olan bir sosyal örgütlenme olarak tanımlanabilir.

Uygarlık, kent yaşamı, devlet, yazı, yasa ve matematik demektir. Bu olgular birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Kentte toplanan ve devleti kuran insanlar, toprağı ölçmek, üretilen tahılı bölüşmek ve mevsimleri hesaplamak için matematiğe ihtiyaç duyarlar².

Ayrıca başta mülkiyet konusu olmak üzere diğer alanlardaki yasaların topluluğun her yerinde yayılmasını sağlamak için yazıya ihtiyaçları vardır. Sulamaya dayalı tarım yolu ile artık ürünün merkezi bir elde toplanması gerekir. Böylece tarım ve zanaatkârlar arasında işbölümü ortaya çıkar. Bazı kişiler tarımdan ayrı olarak sadece zanaatla uğraşır.

Yine tarımla uğraşanlarla üretim yapmayan kâtipler, memurlar gibi devlet görevlileri arasında da bir işbölümü olmalıdır. İşte bu durum Mısır ve Mezopotamya bölgelerinde ortaya çıkmış köylerden toplanan ürün fazlası kent devletlerinin ambarlarında toplanmıştır.

Sosyal Değişme - Sosyal Gelişme ve Egemenliğin El Değiştirmesi

Sosyal gelişmeler dikkate alındığında insanın şeref ve onuruna aykırı usul ve adetlerin, yavaş yavaş da olsa büyük ölçüde ortadan kaldırıldığı görülmektedir. Aynı şekilde kapitalist üretim yöntemleri ve katı kuralları olan kapitalizmin toplumsal yapısı da ıslah edilebilir.

Unutulmamalıdır ki kapitalist toplum, yapısı köleci toplumdan da feodal toplumdaki daha ileri ve daha insanidir. Zira köle esas itibarıyla hem vücudu hem de hayatı mülkiyete konu bir eşyadır. Fakat kapitalist toplumda işçinin (proletarya) sadece emeği satın alınabilir. Fakat insan köle, esir olmak istemediği gibi ücretli olmak da istemez³. İnsanlık nasıl ki köle ve esir olmaktan büyük ölçüde kurtulmuştur. Ecirlikten de kurtulacaktır, kurtulmaktadır.

İnsanlığın ücretli sistemden kurtulma isteğini sosyal değişme modelleri ve

2 Gordon Childe, Tarihte Neler Oldu, Çev. Mete Tunçay-Alaattin Şenel, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1982, s. 12.

3 Bediüzzaman Said Nursi, Sözler, Zehra Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 635.

tekâmül sürecini inceleyerek anlamak mümkündür.

Sosyal Değişme Modelleri

Sosyal değişme modellerinden de anlaşılacağı üzere birçok düşünce adamı ve yazar değişmeyi farklı yönleri ile ele almış her biri kendi nazariyesine göre değişim modelleri üretmiştir. Bu kadar farklı ele alış biçiminden elde edilecek en önemli sonuç, değişmenin mutlaklığı ve ilerlemenin ekonomik, teknolojik ve bilimsel alanlarda bir kural teşkil edecek kadar yaygın olduğudur⁴

Bu modeller ele alınırken birçok konuda fikir birliğine varılan başlıkları bir önerme şeklinde sıralanmıştır⁵. Bunlar:

İnsanoğlunun evriminin belirleyici ögesi; teknolojidir.

İnsanoğlunun evrimi ahenkli ve tekdüze bir evrim değildir.

İnsanların bir toplumundaki değişme bütün insanları etkiler.

Her toplumsal yapı içinde mevcut durum taraftarları olduğu gibi değişimi isteyen ögeler vardır.

Toplumsal yapının bir ögesinin değişmesi bütün sosyal yapıyı etkiler.

Bir toplumdaki değişim, kısa vadede insanoğlunun genel evrim çizgisine uygun olmayabilir.

Fakat bir toplumdaki değişim, uzun vadede insanoğlunun genel evrim çizgisine ters düşemez.

Evrım (Tekâmül) Süreci

Aydınlanma geleneğinin özelliklerinden bir tanesi ilerlemedir. Siyasi ve toplumsal anlamda ilerlemeyi merkeze koyan bu düşünce tarzı, insanlığın her daim daha çok bilgiye ve mutluluğa erişebileceğine inanır.

Nursi'ye göre gelişme meylî vardır; onun ile evren, kanun-u tekâmüle tabidir. İnsan ise; âlemin semerat ve eczasından olduğundan, onda dahi meylü'l-istikmal-den bir ilerleme meylî mevcuttur. Bu meylî ise telahuk-u efkârdan istimdat ile neşv-ü nema bulur⁶.

4 Ömer Faruk Uysal, <http://omerfarukuysal.8m.com/kure001.htm> 12.12.2014.

5 Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985, s. 112.

6 Bediüzzaman Said Nursi, *Muhakemat*, İstanbul, Sözler Yayınevi, 1977, s.13.

Çeşitli Kaynaklara Göre Beşeri Yaşam Devirleri

August Comte'e Göre Devirler



- Teolojik Dönem
- Metafizik Dönem
- Olgusal (Pozitif) Dönem

Karl Marx'a Göre Devirler



- Sınıf kavgalarına göre insanlık
- İlkel komünal toplum
 - Köleci toplum
 - Feodal toplum
 - Kapitalizm
 - Komünizm (Tarih burada duracaktı çünkü en ileri toplum kurulmuş olacaktı)

İbn-i Haldun'a Göre Devirler



- Toplumun Doğuşu
- Ümranın Doğuşu
- Irkların Doğuşu
- Ahlakın Doğuşu-I
- Ahlakın Doğuşu-II (İki mukaddemede ele alınmıştır)
- Dinin Doğuşu
- Medeniyetin (Bedevilik/Hadarilik) Doğuşu
- Devletin (Mülk ve Asabiyetin) Doğuşu
- Şehirlerin Doğuşu
- İktisadın (Ekonomi) Doğuşu
- Bilimin (İlimler) Doğuşu

Toplumun maddi hayat şartları arasında toplumsal ilerlemeye egemen olan etkin güç; üretim biçimidir. Toplumsal ilerlemeyi üretim biçimi adı verilen güç belirler. Üretim biçimi, temel olarak, insanların gereğini duydukları geçim araçlarının yani maddi servetlerin elde edilmiş biçiminden başka bir şey değildir⁷. Beşeri yaşam devirlerini çeşitli biçimde ele alan düşünce insanlarına rastlanmıştır. Bunlardan bir kısmı Tablo 1'de gösterilmiştir.

Bu çalışmada Beşeri Yaşam Devirleri üç bölümde ele alınmıştır: Bunlar: Kölelik Öncesi Dönem, Kölelik ve Sömürü Dönemi, Kölelik Sonrası Dönem şeklinde sıralanmıştır. Kölelik ve Sömürü Dönemi de üç dönemde incelenmiş; İptidai Kölelik Devri, Esirlik Devri ve Ücretlilik Devri olarak incelenmiştir. Ücretlilik Devri de üç dönemde işlenmiş; Vahşi kapitalizm, Sosyalizm/Komünizm ve Modern kapitalizm (içinde bulunduğumuz dönem) şeklinde ele alınmıştır. Bu dönemleri Tablo 2'de şu şekilde görülebilir:

Devirler	Dönemin Adı		
1. Aşama	Kölelik Öncesi Dönem		
2. Aşama	Kölelik ve Sömürü Dönemi	İptidai Kölelik Devri	
3. Aşama		Esirlik Devri	
4. Aşama		Ücretlilik Devri	Vahşi Kapitalizm
5. Aşama			Sosyalizm/Komünizm
6. Aşama			Modern kapitalizm
7. Aşama		Kölelik Sonrası Dönem (Malikiyet ve Serbestiyet Devri)	

Tablo 2: Beşeri Yaşam Devirleri

7 Georges Politzer, Felsefenin Temel İlkeleri, 5. bs. Çev. Erol Esençay, İzmir, İlyaz İzmir Yayınevi, 2010, s. 307.

Nursi, kapitalizm sonrası bir ekonomik sistemden bahsetmiş Marx ile benzer önermelerde bulunmuştur. Bununla birlikte felsefi olarak farklı düşüncelere sahiptirler. Sosyal değişim modelleri ile ilgili olarak bu farklılık ve benzerliklerin ortaya konulması gereklidir. Bu konuda çatışma kuramının önemli temsilcilerinden olan Marx, çalışmalarını bütün insanlık tarihini ele alarak yapar.

Marx, tarihin ilk sınıf kuramcısı olup birçok yönüyle ilkleri ortaya çıkarmıştır. Tarihin son döneminde komünal hayatın tekrar ortaya çıkacağını iddia eden Marx, bir şekilde geriye dönüşü ve diyalektizmi ifade etmekle birlikte, üretim biçimlerine göre tarihi bölümlere ayırma metodu “Malikiyet ve Serbestiyet Devrinin” anlaşılmasına yardım etmektedir.

Gelecekte dünyanın nasıl şekilleneceğine dair düşünceler ileri sürmesi ve yeni bir dönemin ortaya konulması, tarihin dönemsel olarak ele alınmasında Marx'ın yöntem ve usulleri çok yararlı olmuştur.

Marx'a göre insanlığın tarihi, sınıf çatışması tarihidir. İlerleme ve değişim, çatışmalar sonucunda meydana gelmektedir⁸. Nursi'nin buradaki sınıflamasının diğer kuram ve yaklaşımlardan önemli bir farkı vardır. Auguste Comte'da pozitif aşamaya denk gelen sanayi toplumu, Nursi'de “ecirlik” devri olarak söylenmiş ve bu aşamada kalınmayacağı ifade edilmiştir.

BEŞERİ YAŞAM DEVİRLERİ	KARL MARX	BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ	BEŞERİ YAŞAM DEVİRLERİ	
1. Aşama	İlkel Komünal Toplum	Vahşet ve Bedeviyet Devri	Kölelik Öncesi Dönem (İlkel Komünal Toplum)	
2. Aşama	Köleci Toplum	Memlukiyet Devri	Kölelik ve Sömürü Dönemi	İptidai Kölelik Devri
3. Aşama	Feodal Toplum	Esirlik Devri		Esirlik Devri
4. Aşama	Kapitalist Toplum	Ücretlilik Devri		Ücretlilik Devri
5. Aşama	Sınıfsız Toplum (Sosyalist/ Komünist)		Malikiyet ve Serbestiyet Devri	Kölelik Sonrası Dönem (Malikiyet ve Serbestlik Devri)
6. Aşama				
7. Aşama				

Tablo 3: Marks –Nursi ve Beşeri Yaşam Devirleri

Ekonomi aynı zamanda bir ölçüm birimidir. Herhangi bir faktörün etkisini veya tüm etkisini belirlemek için bir bilgi yığını makul bir şekilde değerlendire-

8 Ayferi Göze, Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul, Beta Basım Yayım, 1986, s. 262.

bilecek kuvvetli ve esnek bir dizi aracı kapsar.

Toplumsal ilerleme ve gelişmeyi üretim biçimlerine göre ele almak ve üretim ilişkilerinde servetlerin elde edilmiş biçimi göz önüne alınarak sınıflandırma gereği ortaya çıkmıştır.

Kölelik Öncesi Dönem (İlkel Toplum-Vahşet ve Bedeviyet Devri)

Bu devir insanlığın ilkel durumdaki ilk yaşama safhasını teşkil etmektedir. Her ferдин kendi başına yaşadığı, sosyal bir kontrol ve kaynaşmanın ve kamu otoritesinin görülmediği bir devirdir. Aile ve mülkiyet kavramları bu dönemde henüz gelişmemiştir. Toplum, dağınık ve basit bir yapı arz ediyordu. Bu devrin en önemli özelliklerinden bir tanesi toplumun emniyeti ve selameti için fert ve şahıslar kolaylıkla feda edilebilmektedir. Toplumun, klan veya kabilenin menfaati için şahısların hukuku nazara alınmaz. Bu devirde suç işlemiş bir tek insan yüzünden diğer kabile ve topluluğun tamamı öldürülüp yok edilebilmektedir.

Bu döneme “Vahşet ve Bedeviyet Devri” denilmesinin en önemli nedenlerinden bir tanesi fert hukukunun yok denecek kadar önemsiz kabul edilmesidir. Bu dönemde insanlar hayatlarını sürdürülebilmek için gerekli olan şeyleri taştan yapılmış aletler aracılığı ile sağlıyorlardı. Sosyal üretim ilişkileri de, bu son derece ilkel üretim güçleri ile uyum halinde idi.

Bu dönemde iş araçlarının durumu insana tek başına ihtiyaçlarını karşılama imkânı vermiyordu. İlkel toplumun tüm üyelerinin güçlerini birleştirmeleri ile ancak gerekli olan şeyler sağlanabiliyordu.

İlkel komünal toplumlarda, devlet diye tanımlanabilecek kurumsal bir yapılanma söz konusu değildir⁹. Özel mülkiyet yerine ortak mülkiyet anlayışı tercih edildiği bu toplumsal yapıda, üretim araçları toplumun ortak malıdır. Bu durum insanların mülkiyet paylaşımında ve kendi eylemlerinin tanziminde yalnızca doğal hukuka bağlı oldukları ve sadece ona uygun düşündükleri bir özgürlük durumudur.

Doğal durumu aynı zamanda tüm otorite ve yargılama hakkının karşılıklı olarak herkese ait olduğu ve kimsenin kimse üzerinde herhangi bir egemenlik hakkının bulunmadığı bir eşitlik durumudur. İş verimliliği son derece düşük olduğundan üretilen değerler insanların ancak yaşayabilmesi için zorunlu olanı sağlayabiliyordu. İhtiyaçtan fazlası üretilmediği için kimsenin bir artı değere el koyması söz konusu değildi. Sömürü olayı yoktu, bu sebeple de bir siyasi organizasyona ihtiyaç yoktu. Bu dönem; üretim güçlerinin gelişmesi, inanç ve siyasi klan, kabileler ile birlikte yavaş yavaş son bulmuştur.

9 Yıldırım Torun, Demokrasi ve Cumhuriyet, Ankara, Orion Yayınevi, 2005, s. 14.

Kölelik ve Sömürü Dönemi

Bu bölümde köleliği büyüme, duraklama ve çökme dönemleri gibi üç aşamada fakat farklı bir analiz yöntemi ile incelemek mümkündür.

Bir toplumda insanlara hukuken eşit muamele edilmesi, kardeşlik kavramlarının ekonomik adaletle tamamlanması gerekir. Çünkü ücretli insanların çoğunlukta olduğu kapitalist sistemde köle, halen “efendi” diyalektiğinin tutsağıdır. Sistem, kölenin simgesel düzeyde bir karşılık vermesini onu etkisizleştirerek yani karşılığında bir ücret ödeyerek engellemektedir¹⁰.

Klasik anlamda, kölelik ile ücretlilik esasına göre çalışma arasında temelde büyük bir farklılık bulunmamaktadır. Her ikisinde de insan, özgürlüğünden taviz vererek başkasının işinde çalışmaktadır. Bu hali ile köleler-serfler-ücretliler arasında göreceli bir iyileşme olmakla birlikte bireysel özgürlük açısından çok büyük bir farklılık yoktur. Bu nedenle Köleci, feodal ve kapitalist toplum aynı başlık altında toplanmış “Kölelik ve Sömürü Düzeni” olarak ele alınmıştır.

İptidai Kölelik (Memlukiyet) Dönemi

Düşmanın itaat karşılığında hayatının bağışlanması her iki tarafa kısa vadede yararlar sağlar. Güçsüz taraf hayatta kalmakta, güçlü ise çok düşük bir maliyet karşılığında üretim gücünün artmasını sağlamaktadır¹¹.

Bu devri karakterize eden köleler çoğunlukla savaş esiri idiler. Bunların köle halindeki yaşayışları, bir noktada isyanların doğmasına sebep olmuştur. Böylece, bu devrin insanı insanca yaşam hakkını elde etmenin mücadelesine başlamıştır.

Bu dönemde artık üretim araçları ferdi mülkiyete konu olduğu gibi üretici sınıf olan kölelerde mülkiyetin konusu idi. Üretim güçleri başkalarının ürettiği değerlere el konmasını sağlayacak ölçüde gelişmişti. Ancak bunun için köle işçilerin ürettikleri değerleri tüketmemeleri gerekiyordu. Kölelik yüzyıllardır yapılan çaba ve uğraşlara rağmen hala tamamen kaldırılamamıştır. Avustralya’da yapılan bir araştırmaya göre dünya genelinde 162 ülkede 30 milyon köle yaşamakta bunun sadece 14 milyonu Hindistan’da bulunmaktadır¹².

Esirlik Devri- Feodal Toplum

Üretim araçlarının ortak mülkiyetten çıkıp özel mülkiyet halini alması ile birlikte, insanlar arasında eşitlik düşüncesi iyice tahrip olmuş, üretim araçlarını elinde tutan mülkiyet sahipleri ile mülkiyetten yoksun olanlardan müteşekkil

10 Jean Baudrillard, *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm*, Çev. Oğuz Adanır, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2001, s. 81-82.

11 Umut Omay, *Emeğin Kültür ve Manipülasyon Teorisi*, İstanbul, Beta Basım, 2009, s. 40.

12 Yasin Eskiköy, “Dünya’da 30 Milyon Modern Köle Var”, *Sabah Gazetesi*, 18.10.2013.

eşitsizlikçi bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır¹³.

Kölelik adı verilen ve bu özelliklerle belirginleşen köleci Antik toplumun ardından aynı nitelikleri haiz ikinci bir toplumsal yapı yani feodal toplum ortaya çıkmıştır. Kölelerin sayısının azalması ve emek verimliliğinin düşük olması nedeniyle üretim miktarının artırılması için kölelere üretimden pay verilmesi düşünülmüş ve bu düşünce Roma’da fiilen gerçekleştirilmiştir. Köleler, tasarruflarına bırakılan küçük toprak parçalarına karşılık olarak, ürettikleri ürünün önemli bir bölümünü toprak sahiplerine vermek zorundadırlar. Ürün/rant biçimindeki bu yükümlülüklerinin yanında karşılıksız olarak toprak sahibinin özel toprağında da çalışmakla da (emek-rant) zorunlu tutulmuşlardır¹⁴.

Roma’nın parçalanmasından sonra yeryüzünde Doğu Roma (Bizans) ve benzeri yüzlerce devlet kuruldu. Bu devletler genellikle kendi kurucu milletlerinin ismi ile anılan devletlerdi. Düşmanlarını yendikten sonra sağ kalanlarını esir edip işlerinde çalıştırıyorlardı. 19. Yüzyıla kadar çoğunlukla bu ve benzeri yönetimlerle idare edildiler. Bu nedenle Feodal toplumda yaşayan insanlara “esir” ismi verilmiştir. Bu dönem kapalı aile ekonomisinin hüküm sürdüğü toprak ağalığı (feodalite) düzenidir.

Ecir Devri- Kapitalist Toplum

Feodalizmin yıkılmasının temel nedeni, işgücünün aşırı derecede sömürülmesiydi. Serf denilen bir çeşit esir statüsünde bulunan malikâne çalışanları, kitleler halinde buldukları yerlerden ayrılmaya başlamışlardı. Kalanlar ise sistemin eski temel üzerinde sürdürülmesini sağlamak için sayıca çok azdılar ve yorgun düşmüşlerdi.

Ticaretin gelişmesi seyyar satıcılık sistemi denilen bir biçimle sınırlı olduğu sürece feodal toplumu daha az etkilemiş fakat yerleşik ticaret ve taşıma, aktarma merkezlerinin kurulması sonucunu vermeye başlayınca hız kazanmıştır.

Malikâne ekonomisinde görülenin çok üstünde bir uzmanlaşma ve işbölümünü içeren el zanaatları sadece kent nüfusunun kendi gereksinimlerini karşılamakla kalmamış; aynı zamanda kırsal nüfusun kent pazarlarında elde ettiği kazançlarla satın alabileceği malları da sağlamıştır.

Gemiciliğin, sömürgeciliğin, ticaretin, zanaatkârlığın gelişmesi sosyal yapıların da altını üstüne getirmiş kapalı ekonomiden mübadele ekonomisine geçilmiştir. Genel yaşayış seviyesi yükselmiş tüccarlar, zanaatkârlar, serbest meslek sahipleri ve aydınlardan meydana gelen bir orta sınıf meydana gelmiştir. Feodal

13 Torun, A.g.e. s. 15.

14 Paul Sweezy, Feodalizmden Kapitalizme Geçiş, 3bs. Çev. Müge Gürer- Semih Sökmen, İstanbul Metis Yayınları, 1984, s. 37.

üretim tarzı çözümlenin ileri bir aşamasına taşınmış, ticaret burjuvazisi zenginleşerek nüfuz sahibi olmuştur.

Ticaret ve sanayinin gelişmesi ile birlikte eskiden ticaret ve zanaatla uğraşan kentli orta sınıf artık sömürünün yeni merkezi olan işçi sınıfını ezmeye başlamıştır. Feodal toplumlarda görülen soylu-köylü sınıfı ayrımı, burjuva toplumunda yerini işveren-işçi sınıfı ayrımına bırakmıştır.

Bu sistemde, sayıları az olan kapital sahipleri güçlerini gitgide arttırırken, sayıları her geçen gün artan işçi sınıfı daha da yoksullaşmaktadır. Geleceğin kapitalistleri olan bazı insanların elinde önemli boyutta sermaye birikirken, dolaysız üreticiler yani lonca zanaatçıların önemli bir bölümü ve toprağını kaybedenler, üretim araçlarından koparak emeklerini ücret karşılığı sunmaya hazır geniş bir kitleyi meydana getirmişlerdir.

Bu dönemde artık manifaktürel üretim aşamasına ulaşılmıştı. Yeni tip girişimci, hammaddeyi kendi evinde işleyecek olan ustalara getiren (işveren araçlardan) farklı olarak daha ileri bir biçimde üretimi organize ediyordu.

Burada ücretli emekle birlikte sermaye bir araya gelmekte bir başka ifade ile kapitalizmin ilk çekirdeksel örgütlenmesi anlamına gelen fabrikasyon sisteminin doğuşu ortaya çıkmaktadır. Bu aşama eve iş verme sisteminden farklı olarak hammaddelerin yanında üretim araçlarının müteşebbislerce sağlandığı bir üretim örgütlenmesiydi.

Bundan sonra değişecek olan üretimin örgütlenme niteliği değil, üretim araçlarının muazzam gelişmesiydi. İşçiler işgüçlerini sürekli olarak yeniden satma özgürlüğüne sahipken, köleler bir defaya mahsus olmak üzere bir meta olarak köle sahiplerine satılmaktadırlar.

Kölelik-esirlik-ücretlilik dönemlerinin ortak özelliklerinden bir tanesi, insanların kendi işleri yerine başkasının adına çalıştırılması ve bir başka ifadeyle insan emeğinin sömürülmesidir. İçinde bulunduğumuz hatta sonlarını yaşadığımız dönemi “ecir” devri olarak ifade edenler olmuştur. Ücret devri fakat karşılığı tam olmayan ücretin devri; bu devir kapitalizmdir¹⁵.

Kölelik Sonrası Dönem (Malikiyet ve Serbestiyet Devri)

Kapitalist sistem ve asıl olarak bu sistemin korunması gayretinde olan güçler, sömürü düzenini hafifletmekle birlikte yine de halk isyanlarına çare bulamamıştır. Demokrasi ve insan haklarının gelişmesine paralel olarak kapitalizm, gerileme ve sona erme sürecine girmiştir.

Ücretleri belirli bir standardın (asgari geçim endeksleri) üzerine çıkmasına

15 Cemil Ertem, “Malikiyet ve Serbestiyet”, Star Gazetesi, 20.03.2011.

rağmen çalışanlar özgürlüğün farklılığını ve güzelliğini anlamış egemen sınıflara karşı daima kendi lehlerine olacak şekilde güçlenmeye devam etmiştir.

Artık emek sömürsü bir mekâna, katı kurallara bağlı değildir. Emek fabrika duvarlarını aşmıştır fakat sanıldığı gibi aksine esnek koşullar emeği özgürleştirmemiştir. İnsanlar yaratılışı ve duyguları itibarı ile birisinin yanında köle veya işçi olmak istememektedir. İnsan şeref ve onuru bu sömürüye açık çalışma şeklini kabul etmemektedir¹⁶.

Yeni dönemin ismi; «Malikiyet ve Serbestiyet Devri» olup bu dönemde bireyin öne çıktığı, bireysel özgürlüklerin kamusal bir güvence ile arttığı, burjuva demokrasisinin kısıtlı ve temsili bireysel ifade gücünü aştığı bir dönem ifade edilmektedir.

Öte yandan malikiyet kavramı ile bireysel özel mülkiyeti, modern kölelik adı verilen ücrete dayalı çalışma yerine ortaklaşmanın belirleyici olduğu bir iktisadi nizamdan söz edilmektedir. Piyasa ekonomisi ve bilgisi en geniş şekliyle ortaya çıkmış ve herkese aynı anda, kesintisiz ulaşmaktadır. Burada tekel ekonomisi yerine serbest rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisi geçerlidir.

Uyarlık ve kültürün savaşa ve sömürüye yatkın olan geçmişinden kurtularak barışçıl ve insan haklarına dayalı bir geleceğe doğru uzanan çizgide yol aldığı tarihsel bir gerçekliktir.

Gelecek ise kölelik ve sömürünün olmadığı Malikiyet ve Serbestiyet Devri olabilir.

Kapitalizm ve Mülkiyet Sistemi

Ayn Rand, mülkiyet hakkının, tüm diğer haklar gibi bir faaliyette bulunma hakkı olduğunu ifade ederek bu hakkın bir nesneye sahip olma değil bu nesnenin üretilmesi veya kazanılması faaliyetiyle, bu faaliyetin sonuçlarına ilişkin bir hak olduğunu söylemektedir¹⁷.

Bu hak, bir insanın herhangi bir mülkiyet kazanacağına dair bir garanti değildir, fakat sadece bir mülkiyeti kazanması durumunda onun sahibi olacağı yönünde bir garantidir. “Bu hak, maddi değerleri kazanma, muhafaza etme, kullanma ve tasarruf haklarını kapsar” denilerek mülkiyet kavramına yüklenen anlamı görmek mümkündür.

Mülkiyet haklarının belirlenmesi ve taşınmaz malların değerlendirilmesinin yapılması sayesinde bir ülkenin toplumsal ve ekonomik kalkınması büyük ölçüde sağlanabilir. Taşınmaz mal mülkiyeti devlet güvencesi altına alınması sayesinde ise

16 Çetin Veysel, Savaşın Felsefesi, 2. bs. İstanbul, Etik yayınları, 2010, s. 279.

17 Ayn Rand, İnsan Hakları, Bencilliğin Erdemi, Çev. Nejdet Kandemir, İstanbul, Plato Film Yayınları, 2008, s. 142.

hızlı bir kalkınma gerçekleştirme mümkün olabilmektedir.

Aydınlanma filozofları için kapitalizm, özel mülkiyeti ve bu kapsamda bireyi koruma altına aldığı için tarihin sonudur. Fakat kapitalizmin çelişkileri ve çevre başta olmak üzere insan hayatına verdiği zararlar o kadar çoktur ki demokrasi ve insan haklarının gelişimi ile beraber bu sistemin ayakta kalmasına neredeyse imkân bırakmamıştır. Bu nedenle mülkiyet sisteminin yaygınlaşması sonucunda ortaya çıkan iktisadi sisteme kapitalizm adının verilmesi güçtür. Bu yeni devrin başka bir adı olması gerekir ki bu dönemin “Malikiyet ve Serbestiyet Devri” olduğu bir çok düşünce sahibi tarafından iddia edilmiştir.

Batı demokrasisinde, değişik düşüncelerin varlığı ve yaşama hakkı temel hak olarak kabul edilmektedir. İnsanların arzu ettiği mutluluğa ulaşabilmeleri için ekonomik büyüme ve kalkınmanın yanı sıra toplum bireylerinin kişisel potansiyellerini özgürce koruma ve geliştirme yeteneğini elde etmesi hatta bunları geliştirme fırsatlarına adil bir biçimde erişmesi gereklidir. Sosyal hakların gelişmesi ile birlikte hukuk önünde eşitliğin sağlanması yolunda büyük ilerlemeler kaydedilmiş bireysel hak ve hürriyetler önem kazanmıştır.

Bireysel hak ve hürriyetlerin devlet, toplum ve diğer bireyler karşısında muhafaza edilmesinin en önemli güvencesi ise anayasa olmuştur. Anayasal haklar sayesinde serbestlik adı verilen özgür düşünce ve ortam demokrasi denilen yönetim biçimi ile daha güçlü bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Demokrasinin gelişmesi ile sosyal haklar ve bireycilik arasında çok yakın bir ilişki mevcuttur. Malikiyet ve Serbestiyet devrinin anlaşılabilirliği ve özellikle de serbestiyet kavramı anlaşılmalıdır. Sosyal hakların gelişimi ve bireyciliğin zaman içinde önem kazanması sayesinde bu devir kendisini daha güçlü bir şekilde hissettirecektir.

Kapitalist Toplumun Çelişkileri

Günümüzde sosyalizm ve komünizm uygulamalarının başarısızlığı karşısında “Serbest Pazar Ekonomisi” sloganlaştırılarak kapitalizm dogmatlaştırılmış ve bununla birlikte birçok olumsuzluk göz ardı edilmiştir. Hâlbuki sosyalizm başarısızlığı, kapitalizmin tek seçenek olduğunu kanıtlamaz

Rekabetçi kapitalizm, kapitalizmin doğası gereği kapitalist toplumsal formasyonun yapıcısı oldu ama sürdürücüsü olmadı. İşte bu durum kapitalizmin en önemli sorunu ve çelişkisi olarak var oldu. Bu çelişkiler; kanun önünde eşitlik ilkelerinin ihlali ve kapitalist toplumun niteliğinden biri olan efendi-uşak ilişkisi bağlamında da ele alınabilir.

Emek ile kapitalizm arasında zıtlıklar ve çıkar çatışması vardır. Sanayi devrimi öncesinde insanları işe koşmak veya bir başka ifade ile sömürebilmek için fiziksel zorlama kullanılırken günümüzde ise manevi zorlama ön plana çıkmaktadır. İşte

bu manevi zorlama süreci “manipülasyon” kavramı ile açıklanmakta ve kültür ile gerçekleştirilmektedir¹⁸.

Kapitalizmin kendisini dayandırdığı temel unsur üretimden tüketime doğru bir kayışı gerektirmiştir. Kapitalizm, karı bireyselleştirirken rizikoyu toplumsallaştırmayı başarmaya çalışmakta bu maksatla emeğin manipülasyonu ortaya çıkmaktadır. Manipülasyon emek üzerinde üretim ve tüketim amaçlı olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır.

Kapitalizm tarihsel çıkışını üretimi arttırma esasına göre gerçekleştirmiş olmasına rağmen zaman içerisinde sadece üretim ile varlığını devam ettiremeyeceği anlaşılmış tüketicinin de varlığını sürdürmek için vazgeçilmez bir şart olduğu ortaya çıkmıştır.

Temel üretim unsuru olan insana ilgi böylece temel tüketim unsuru olarak da kabul görmeye başlamıştır. Bu değişikliğin nedeni manipülasyon sürecinin tüketim esnasında daha verimli olduğunun anlaşılması iledir.

Kapitalizm ve Çevre

Kapitalizm, insanı ve doğayı sömürme esasına dayanan bir yapıya sahip olduğu için, insan ve doğa üzerinde tahribata neden olmaktadır. Kapitalizm ve bünyesindeki tekelci sermayenin doğa ve çevre ile ilişkileri dünyayı büyük bir felaketin eşiğine getirmiştir.

Günümüzde sık sık doğa yıkımının nasıl hazırlandığı, zararın boyutları, çevreye zararlı ürünlerin nasıl meydana getirildiği ve Üçüncü Dünya ülkelerinin adeta bir çöplük haline getirildiği çeşitli yazar ve kuruluşların birinci gündem maddesini oluşturmaktadır. Dünya bir taraftan bakımsız ve çöplük haline getirilirken öte yandan açlık ve sefalet yaygınlaşmaktadır. Ekonomik ve siyasal nedenlerden başka çevre gereksinimleri açısından da kapitalizm kendi sonunu hazırlamıştır¹⁹.

“Ne olursa olsun önce ve her zaman kazanç” düşüncesinin simgelandiği kapitalizm ile çevrebilim (ekoloji) birbirine aykırı düşen iki kavram haline gelmiştir. Kapitalist düzen, çevreyi düzeltme savı ile bir takım girişimlerde bulunurken bile başka her şey gibi doğaya “mal” gözüyle bakmaktadır.

Kapitalizmin sınırsız kazanç güdüsü sınırları olan çevre ile bağdaşmamaktadır. Dünya nüfusunun büyük çoğunluğunun sömürülmesi gibi büyümeye yardımcı olacak çevre zenginliklerinin de sonuna dek kullanılması insanın tekâmül ve evriminde doğal ve normal karşılanması gereken bir davranış değildir.

Kapitalizmin bu olumsuz özelliklerine karşı en etkili çözüm; çevre dostu insan olma özelliğidir. İnsanlar kendi çocuklarına emanet ettiği dünyanın harap bir şe-

18 Omay A.g.e. s. 1.

19 Türkkaya Ataöv, Kapitalist Emperyalizmin Çevre Soygunu, İstanbul, İleri Yayınları, 2009, s. 38.

kilde bırakılmasını istemezler. Bu özellikleri nedeniyle özgürlükçü bir yaklaşım ile sömürü ve çevre yağmalanmasına karşı insanların dünyayı kendi mülkü olarak görerek sahip çıkması beklenmektedir.

Mülkiyet Sistemi ve Kayıtdışlık

Marx'a göre insanlar arasındaki mücadele ve savaşın kaynağı, sahiplenme duygusu ve dolayısı ile de mülkiyet problemidir. Bu yüzden üretim araçları özel mülkiyetin olmadığı ilkel komünal dönem, eşitlik ve adalet ilkeleri çerçevesinden bakıldığında, ideal bir sistem olduğu ifade edilmektedir. Oysa olması gereken sadece eşitlik ilkeleri değil güçlü-güçsüz, yöneten-yönetilen, efendi-köle, zengin-yoksul, zenci-beyaz vs. üreten mekanizmaların tabiatını ve onunla ilişkiyi sorgulamaktır.

Gelişmiş batı ülkeleri mülkiyet sisteminin hukuki altyapısını sağlam bir şekilde kurarak dünyanın geri kalan ülkelerindeki halklara karşı belirgin bir üstünlük kurmuştur. Avrupa ve ABD'nin dünya üzerindeki hâkimiyetini tesis eden önemli etkenlerden bir tanesi demokrasi ve liberalizmdir. Bununla birlikte gözden kaçan en önemli hususlardan bir tanesi ise mülkiyet sisteminin hukuki alt yapısının hazırlanarak başarılı bir şekilde uygulanmasıdır. Öyle ki demokrasinin gelişmesi kadar önemli olan bu konuyu çeşitli araştırmacılar gündeme taşımışlardır.

Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve eski komünist ülkelerin şehirlerinde, müteşebbis adeta kum gibi çoktur. Bir Ortadoğu çarşısından geçip bir Latin Amerika kasabasında yürüyüş yaparken veya Moskova'da taksiye binerken bir şeyler satmaya çalışan binlerce insan vardır. Bu ülke insanları ayrıca yetenekli ve coşkuludurlar. Neredeyse sıfır denecek bir sermaye ile para kazanma işinde dünyanın hiçbir yerinde rastlanmaz. Modern teknolojiyi kavrama ve kullanmaya son derece ehil olan bu insanları, müteşebbis ruhu olmamakla suçlamak doğru değildir.

Fakat bu ülkeler ekonomik olarak gelişmemişlerdir. Kalkınmak için ne denli büyük bir şevk içinde bulunmuş olsalar dahi üretmedikleri en önemli şeylerden birisi, sermayedir. Gelişmiş ülkelerdeki ekonomik sistemin can damarı ise sermaye olup kalkınmanın temeli olarak değerlendirilmektedir²⁰.

Asya, Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika'daki ülkelerde yapılan araştırmalarda kalkınmak için gerekli bütün varlıklara sahip olduğu görülmüştür. En fakir ülkelerde bile yoksul insanların dahi birikimleri mevcuttur. Öyle ki fakir ülkelerdeki bu birikimin değeri 1945 yılından günümüze kadar almış oldukları dış yardımların toplamının 40 katı olduğu tespit edilmiştir.

20 Hernando De Soto, *The Mystery of Capital. Why Capitalism Triumphs in the West and Everywhere Else*, New York, Basic Books, 2000, s. 32.

Fakat konutların ve tapulu olmayan araziler üzerinde inşa edilmiş şirketlerin yükümlülükleri yeterince tanımlanmamıştır. Sanayi kuruluşları finansör ve yatırımcıların gözetiminden uzak yerlere kurulmuştur. Bu mülkler, üzerindeki hakların yeterince belgelenmemiş olmasından dolayı kolaylıkla sermayeye dönüşememektedir.

İnsanların birbirlerini tanıyıp güvendikleri yerlerin dışında mülk satışı yapılamamaktadır. Keza kredi almak için ipotek yapılamamakta ve bir yatırıma karşı hisse olarak değerlendirilememektedir. Gelişmiş Batı ülkelerinde ise her parsel arazi, her bina, her bir makine ve teçhizat, mülkiyet belgesi ile tescil edilmiştir. Bu varlıklar ekonominin bütünü ile ilişkilendirilerek katma değer elde edilmektedir.

Malikiyet ve Serbestiyet Devrinin en önemli göstergesi; varlıkları, tapular ile temsil etmekle onları birer sermaye olarak görebilmektir. Bu sayede ilk bakışta “döküntü” olarak görünen birçok maddeden sermaye ortaya çıkarmak mümkün olmakta ve güçlü kapitalist kurumlara muhtaç olmadan ekonomik kalkınma gerçekleştirilebilmektedir.

Sahiplenme duygusu yani malikiyetin kökeni muğlaktır ve anlaşılması güç bir yönü vardır. Fakat gelişmenin anahtar kavramlarından bir tanesidir. Bu duygu Batının gelişip güçlenmesinin en önemli nedenlerinden bir tanesidir. Diğer biri ise demokrasi ve liberalizm olup tezde kullanılan manası ile serbestiyettir.

Geleceği tasvir etmek için çeşitli kuramlar geliştirilmiş sahiplenme duygusu ve demokrasinin çok önemli olduğu iddia edilmiştir. Bu nedenle insanlığın gelecek devri isimlendirirken “Malikiyet ve Serbestlik Devri” benimsenmiştir.

Kayıtdışılığın sebepleri değişik ülkelerde çok zorlu ve güç şartlar arasında yıllar süren araştırılmış sonucunda ortaya çıkarılmıştır. Bunun için Peru’da küçük bir elbise dükkânı açılmıştır. Bu maksatla defalarca Lima’nın merkezine seyahat edilmesi gerekmişti. Günde 6 saat sadece bu ruhsat alma işlemleri için harcandı ve sonuç olarak tam 289 gün ve 1231 Amerikan dolar masraf yapıldı. Burada yapılan 1231 dolarlık masraf o günlerde yürürlükte olan asgari ücretin tam 31 katı idi. Ayrıca kamu arazisi üzerine bir ev inşa etmek için gerekli ruhsat 52 devlet dairesinde 207 adet idari işlem sonucunda ancak 6 Yıl 11 Ayda alınabildi.

Filipinlerde yasal olarak bir ev alınabilmesi ve bu sürecin tamamlanabilmesi 13 ile 25 yıl arasında toplam 168 adımda mümkün olabilmektedir. Mısır’da bir arazinin tescil edilmesi için eğer bir tarım arazisi üzerinde yasal bir ev inşa etmek isteniyor ise bu sefer yapılacak iş 611- yıl boyunca devlet dairelerine gidip gelmeyi gerektirmektedir.

Haiti’de sıradan bir vatandaşın kamu arazisine yerleşebilmesinin yollarından bir tanesi araziyi hükümetten 5 yıllığına kiralamak ve sonra satın almaktır. Yapılan

araştırmada yerel iş ortakları ile birlikte çalışılarak bu kiralama işlemi gerçekleştirilmek istenmiş bu işle ilgili olarak 2 yıl süresince 65 bürokratik işlemin yapılması gerekmiştir. Toprağın satın alınması için ise 12 yıl süren ve 111 bürokratik işlemin sonuca bağlanması gerekmiştir. Kısaca Haiti'de yasal yoldan toprak edinmek toplam 19 yıl sürmektedir. Fakat bu kadar eziyete rağmen ülkede yasallığın devamı garanti edilmez²¹.

Gelişmekte olan ülkeler ile fakir ulusların ekonomik sorunları aşmada karşı karşıya kaldıkları en önemli özellikleri şu şekildedir²²:

Bir vatandaşın sahip olduğu varlıkların neler olduğu bilinmez.

Kişilerin adresleri belirsizdir ve kolaylıkla doğrulanamaz.

Borçlular borçlarını ödememek için kolayca kendilerini gizleyebilir ve benzer çareleri bulabilir.

Kaynaklar kolaylıkla sermayeye dönüştürülemez.

Sahibi olunan varlıklar hisselerle bölünemez.

Varlık tanımlarının belirli bir standardı yoktur, varlıklar birbirleri ile karşılaştırılıp mukayese edilemez.

Mülkiyet ile ilgili kurallar şehirden şehire hatta mahalleden mahalleye farklılıklar gösterir.

ABD'de Yaşayan Silahlı Vatandaşlar (Kovboylar) ele alınarak 19. Yüzyılda ABD'nin durumuna göz gezdirecek olursak bugünün fakir ülkelerinin karşı karşıya kalmış olduğu sorunlardan pek de farklı olmayan bir durumla karşılaşılacaktır.

Britanya'dan gelen göçmenler, akıl almaz derecede karışık ve aynı zamanda çelişkilerle dolu bir toprak edinme sistemi ile karşılaşmışlardı. Örneğin geniş bir arazi, hem İngiliz Kraliyet ailesi tarafından bağışlanmış birisine, hem bir Kızılderili kabilesinden satın alındığı iddiasında olan birisine hem de bu toprağı yasama meclisinden maaş yerine almayı kabul etmiş birisine ait olabiliyordu.

Her bir kişi bu toprağı bazen hiç görmemiş bile olabiliyordu. Hatta daha kötüsü bu topraklar insanlar daha o toprağı gitmeden yıllarca önce göçmenler tarafından parsellenmiş ekilip biçilmekte bile olabiliyordu. İşte tam bir "vahşi batı" klasiğı, karşıda durmaktadır. Bu yıllarda ABD'de niçin herkesin beline tabanca taktığı şimdi daha iyi anlaşılabilir zira tam bir vahşi hayat söz konusu olmuştur.

Kendilerine ait olmayan topraklara yerleşen öncüler; toprağı değer kazandıran şeyin kendi emekleri olduğunu söylüyorlardı. Mülkiyeti tesis etmek için resmi

21 De Soto, A.g.e. s. 26.

22 A.e. s. 11.

tapu senetleri veya gelişigüzel çizilmiş sınırlar değil o bölgeyi işgal eden ve toprağı geliştirenlerin hakkı olduğu iddiasında idiler. Devlet ve federal hükümetler tabii ki bu durumu kabul etmiyor; subayların kontrolündeki askeri birlikleri göndererek çiftlikleri ve binaları yakıp yıkıyorlardı. Fakat o belgede ikamet eden insanlar askerler gittikten sonra binalarını yeniden inşa ettiler ve hayatlarını bu zor şartlar altında idame etmeye çalıştılar. İşte 200 yıl önce ABD’de yaşanan bu olaylar fakir ülkelerin bugünkü temel sorunlarıdır.

Sanayi devrimi 18. Yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de doğmuş ve oradan batı Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Çağdaş sanayi tekniğı şaşırtıcı bir hızla gelişmiş ve bu gelişme büyük ve derin toplumsal değişmelere yol açmıştır. Hızlı bir kentleşme ile belirlenen yeni bir oluşum ortaya çıkmış o güne kadar insanlık tarihinin kaydetmediğı bir göç hareketi başlamıştır. Endüstri bölgelerinde kentleşme ile kendini ortaya koyan büyük nüfus birikimleri görülmüştür.

Böylece toplumsal gelişme ve değişmeler neticesinde daha önce hiç bu kadar büyük ölçüye ulaşmamış geniş bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Kentlerin nüfusu hızla artmış erkek, kadın ve çocuk işçileri zor, ağır ve yıpratıcı çalışma şartlarıyla karşı karşıya bırakmıştır.1950 tarihinden sonra dünyanın birçok fakir ve gelişmemiş ülkesinde Avrupa’nın 1880’li yıllarda yaşamış olduğu sosyal ve ekonomik benzerlikleri hatırlatan karışıklıklarla dolu bir ekonomik devrim meydana geldi.

Tarımda makineleşmenin yoğunlaşması, kırsal alanda işgücüne olan talebi azalttı. Tıpta elde edilen gelişmeler ve halk sağlığı uygulamaları çocuk ölümlerini azalttı ve insanların ortalama yaşam sürelerini arttırdı. Bu gelişmeler sonrasında insanların büyük bir kısmı şehirlere akın etmeye başladı. Şehirlerin nüfusları hızla artmaya başladı.

Bugün sadece Çin ve Hindistan’da yüz milyonlarca insan metropollere göç etmiş durumdadır. Fakat yoğun göçler sonucunda halkın nerede ise üçte ikisi gecekondualarda yaşamaya başlamışlardır. Kontrolsüz yapılaşma sonucunda kanalizasyon sistemleri çökmeye yüz tutmakta ve caddeler işportacıların işgali altına girmektedir. Büyük kentler adeta yaşanmaz bir hal almaktadır.

Batının ekonomik zaferi şu noktada düğümlenmektedir; mülkiyeti sermayeye dönüştürebilmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşayan yoksulların ellerinde bulunan, ancak yasal olarak sahip olamadıkları taşınmaz malların toplam değeri 9,3 trilyon doların üzerinde olduğu ileri sürülmektedir. İşte gelişen ekonomiler için işaret edilen çıkış yolu bu ölü sermayenin sisteme kazandırılmasıdır.

URBAN (KENTSEL ÖLÜ SERMAYE)

	Total Population (millions)	Urban Population (%)	Urban Population (millions)	Urban Dwellings (millions)	Informal Urban Dwellings (millions)	Value of Informal Urban Dwellings (trillion US\$)
ASIA	1,747	29 %	503	101	85	1.75
AFRICA	525	32 %	167	33	28	0.58
MIDDLE EAST & NORTH AFRICA	371	57 %	211	42	36	0.74
SOUTH AMERICA	329	78 %	256	51	44	0.89
MEXICO & CENTRAL AMERICA AND THE CARRIBEAN	161	64 %	103	21	18	0.36
China, NIS and Eastern Europe	1,611	38 %	619	124	105	2.16
SUBTOTAL	4,743		1,859	372	316	6.48
Other Developing Countries	191	39 %	75	15	13	0.26
TOTAL	4,934		1,934	387	329	6.74

RURAL (KIRSAL ÖLÜ SERMAYE)

	Rural Area (thousand ha)	Urban Population (%)	Urban Population (millions)	Urban Dwellings (millions)	Informal Urban Dwellings (millions)	Value of Informal Urban Dwellings (trillion US\$)
ASIA	489,586	44 %	215,164	147,798	67,365	0.59
AFRICA	736,639	50 %	368,792	68,166	280,626	0.39
MIDDLE EAST & NORTH AFRICA	444,685	40 %	177,866	59,660	118,206	0.25
SOUTH AMERICA	607,407	49 %	297,895	51,006	246,689	0.24
MEXICO & CENTRAL AMERICA AND THE CARRIBEAN	134,541	53 %	71,025	20,813	50,212	0.09
China, NIS and Eastern Europe	1,151,280	47 %	540,142	168,721	351,421	0.80
SUBTOTAL	3,566,118		1,670,884	556,164	1,114,719	2.36
Other Developing Countries	359,926	47 %	169,165	56,308	112,857	0.24
TOTAL	3,926,044		1,840,049	612,472	1,227,576	2.60

TOTAL INFORMAL US\$ 9.34 trillion

Tablo 4: Dünya Ölçeğinde Ölü Sermayenin Miktarı (1997)

Kaynak: Hernando De Soto, The Mystery of Capital. Why Capitalism Triumphs in the West and Everywhere Else, New York, Basic Books, 2000, s. 32

Mülkiyet Sisteminin Etkileri ve Taşınmaz Mallardaki Değer Artışları

Varlıkları, onları aktif sermayeye dönüştürmemize izin verecek duruma getiren süreci, şekilleri ve kuralları sağlayan resmi mülkiyet sistemidir. Resmi mülkiyet kayıtları ve tapular, herhangi bir varlık hakkında ekonomik olarak neyin anlamlı olduğuna dair müşterek anlayışımızı böyle temsil ederler.

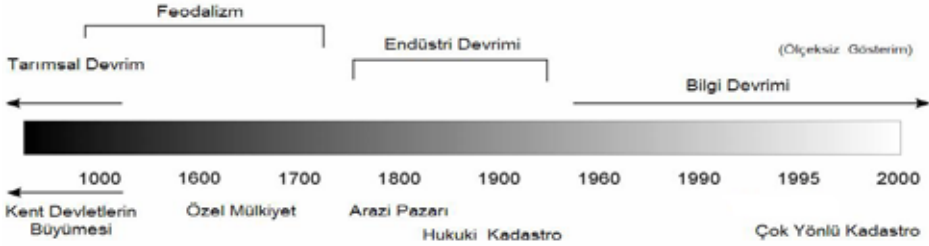
Bir varlığın potansiyel değerini kavramlaştırabilmek için gerekli bütün enformasyonu toplar ve organize eder böylelikle de onu kontrol edilmesi mümkün hale getirirler. Marx, Das Capital isimli eserine “meta” ile başlar ve mal, para, sermaye, emek ve değer kavramlarına, bunların birbirleri ile olan ilişkisine ve dönüşümlerine yer verir.

İbn-i Haldun’a göre amel ve sa’y (çalışma) bütün iktisadi faaliyetin temelidir. Malın hiçbir kıymeti yoktur. Önemli olan o malı üretmek için harcanan emektir. Dolayısı ile malın fiyatı, mala harcanan emeğin karşılığı anlamına gelir. Önemli olan o malı üretmek için harcanan emektir; dolayısı ile malın fiyatı, mala harcanan emeğin karşılığı anlamına gelir.

İbni Haldun; daha fazla üretim, maksimum etkinlik, kazanç ve kayıplar bakımından eylemlerin sonuçlarını taşıyan kar peşindeki girişimciler yoluyla,

ticaret ve uzmanlaşma sayesinde elde edilebileceğini söylemiştir. En iyi devlet hukuk ve düzeni korumak için en az bürokrasi ve en az paralı askeri olan, kamu faaliyetlerini finanse etmek için vatandaşlarından en az vergi toplayan devlettir. Bu nedenle Dünya Bankası, İbn-i Haldun’u “özelleştirmenin ilk savunucusu” olarak övmüştür²³.

Resmi mülkiyet sisteminin en önemli işlevlerinden birisi olan kadastro, her ülkenin kendi gereksinim ve amaçlarına göre yönlendirdiği, içeriği de buna göre belirlenen bir kamu hizmetidir. Ülkelerin toplumsal ve ekonomik gelişmesine bağlı olarak içerik kazanmakta, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere uygulanmakta, toplumun yapısı ve ihtiyaçları geliştikçe kadastronun kapsamı ve içeriği de değişebilmektedir. Günümüze kadar bu değişim tek boyutluluktan çok boyutluluğa doğru bir evrimi göstermektedir.



Tablo 5: Resmi Mülkiyet ve Kadastro Sisteminin Evrimi

Kaynak: Tülay Tufan, Hüseyin Erkan, S. Gökşin Seylam, Kadastronun Ekonomik Kalkınmadaki Rolü, Ankara, 13. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 18-22 Nisan 2011.

Üzerinde zamanla daha çok insanın yaşama katılması, edinimi gittikçe güçleşen toprağın sürekli değer kazanmasına ve zenginlik kaynağı olmasına neden olmaktadır. Toprağın yanında, taşınmaz malların (konut ya da işyeri) değerleri de sürekli artmaya devam etmektedir.

Bu olgu, hemen hemen her ülkede güven içinde bir yatırım için, bugün olduğu gibi kredi kurumlarının kaynaklarını korkusuzca kullanmalarına ortam hazırlamaktadır. Batıda sermayeyi meydana getiren şey, resmi mülkiyet sistemlerinin karmaşıklığına gömülmüş gizli bir süreçtir.

Batılı uluslar mülkiyet sistemini geliştirdikçe, farkına varmadan sermayeyi kolayca çıkartan farklı mekanizmalar geliştirmişlerdir. Bu mekanizmalar, bir varlığın ekonomik potansiyelini sermayeye dönüştürebilmemize olanak sağlayacak karmaşık mekanizmalar olarak değil de, sadece mülkiyeti koruyan sistemin parçaları olarak” algılanabilir. Bu konu ile ilgili olarak mülkiyet sistemleri etkileri altı

23 Stephen Glain, Islam in Office, Newsweek International, 03.07.2006.

başlıkta toplanabilir²⁴:

Varlıkların Ekonomik Potansiyellerinin Belirlenmesi

Dağınık Enformasyonun Tek Bir Sistem İçerisinde Toplanması

İnsanlara Sorumluluk Verilmesi

Varlıklara Esneklik Kazandırılması

İnsanlar arasında Ağ Kurulması

İşlemlerin Kontrol Altına Alınması

Malikiyet ve Serbestiyet Devri

Özgürlük; bireyin başka insanların keyfi zorlaması altında olmaması, mülkiyet ise özgürlük alanlarının teşhis edilebilmesinin, sınırlarının çizilebilmesinin ve korunmasının vazgeçilmez bir aracıdır. İnsanlığın “malikiyet” ile ecir yani ücretlilikten, “serbestiyet” ile esirlikten tamamen azat olup gerçek medeniyete kavuşacağı değerlendirilmektedir.

Gelecek bilimci Alvin Toffler, dünyada zenginlik ve refahın temellerinin zemin değiştirdiği üç büyük dönüşümden bahsetmektedir. Bu dönüşümler sırası ile avcılık ve toplayıcılıktan yerleşik tarıma geçişi ifade eden birinci dalga, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi ifade eden ikinci dalga ve sanayi toplumundan bilgi toplumuna dönüşümü ifade eden üçüncü dalga.

Üçüncü dalganın 1950’li yıllarda başladığını ve bilgi toplumuna geçişin temellerinin o yıllarda atıldığını ikna edici bir şekilde anlatan Toffler, içinde yaşadığımız ve başlangıcında olduğumuz yeni bir ekonomik ve sosyal çağın farkında olmakla birlikte adını bir türlü koyamamaktadır²⁵. Toffler, “Future Shock” isimli eserinde gelecek korkusunu ele almış kapitalizmin bitmekte olduğunu ve yeni bir devrin başlamakta olduğunu ifade etmiştir²⁶.

Bu sömürü ve köleliğin kaldırıldığı devrimci çağın bilgi toplumundan öte bir adı vardır; Malikiyet ve Serbestiyet Çağı.

Bütün insanlar için geçerliliğini koruyan temel ve doğal haklar, doğal hukuktan kaynaklanır. İnsanların var oluş itibarıyla sahip oldukları ve kazanmak için insan olmaktan başka herhangi bir şartı gerektirmeyen temel ve doğal haklar;

Hayat

Hürriyet

24 De Soto, A.g.e. s. 47.

25 Arman Kırım, Türkiye Nasıl Zenginleşir? İstanbul, Remzi Kitabevi, 2008, s. 99.

26 Ömer Faruk Uysal, “Beşeri Yaşama Devirleri”, Köprü Dergisi, Kış 2000, s 49.

Mülkiyet hakkıdır.

Yaşam hakkı tüm hakların kaynağıdır ve mülkiyet hakkı bu hakların pratiğe yansıyan şeklidir. Öyle ki mülkiyet hakkı olmaksızın hiçbir hak olamaz. Mülkiyet hakkı, özellikle İslamiyet dininin vermiş olduğu önemle birlikte bütün dünyaya yayılarak temel insan haklarından bir tanesi olduğunu göstermiştir.

Mülkiyet sisteminin gelişmesi ve tabana yayılması, ülkelerin hızlı bir şekilde sermaye üretmesine sebep olmuş refah seviyesinin artmasına ciddi bir katkıda bulunmuştur. Nursi, insanın doğasında olan bir duyguyu yani “sahiplenme, sahip olma” duygusunu ön plana çıkarmaktadır.

İnsanlar, başkalarının yanında çalışmak, emeğini sermayesi olan birisinin emrinde kullanmak yerine kendi işini kurmak, kendisine çalışmak istemesi doğal bir duygudur. İnsanların çoğu ücretli olarak başkasının yanında çalışmak yerine hiç olmaz ise başkası ile ortak olmayı tercih eder.

İnsan, emeğinin karşılığını görmek hatta hata yapsa bile kendi hatası ile yaptığı eylemin sonuçlarına katlanmayı kabul edebilir. Başkasının ve özellikle emeğini ücret karşılığında kullanan sermaye sahiplerinin yaptığı hatanın kendisine zarar vermesini kabullenmekte güçlük çeker. Malikiyet ve Serbestiyet Devri’ni çok genel olarak şu şekilde tarif etmek mümkündür:

Toplumun büyük kesiminin yani halkın, küçük dahi olsa mülk sahibi olması, kendi işini yönetmesi ve teşebbüs hürriyetini en geniş şekilde kullanmasıdır. Hürriyet ruhuna uygun olacak bir şekilde mal ve hizmet üretim, dağıtımında idarecilik fertlere veya gönüllülerce teşkil edilmiş gruplara bırakılmalıdır. Her ferdin satıcı ve alıcı olarak anlaşabilecekleri fiyattan alıp satmasına izin verilmelidir. Teşebbüs hürriyeti, özel mülkiyet ve piyasa mekanizması genel olarak kabul edilmelidir²⁷.

Malikiyet kavramı, iktisadi anlamda malik olmak, üretmek, üretimine ve emeğine sahip olmak, onu özgürce değerlendirebilmek, tasarruf etmek anlamındadır. Bu kavram tekellerin ve tekelleri doğuran, koruyan ulus devletin de ekonomik olarak hâkimiyetini belirli bir ölçüde yitirdiği bir iktisadi nizam anlamına gelmektedir.

Siyasi anlamda; Hak ve hürriyetlerin olabildiğince genişleyip kitleler içinde faydalanılır hale gelmesi ve demokratikleşme olarak,

Hukuki anlamda; Kişilerin sözleşmeler yolu ile belirledikleri hukuki anlaşmaların önem kazanması ve geçerlilik kazanması, tahkim benzeri özel yargı organlarının devreye girmesi,

Kültürel anlamda; Çok kültürlülük, mahalli ve otantik kültürlerin önem kazan-

27 Ömer Çapra, İslam Ekonomi Sistemi, İstanbul, Fikir Yayınları, 1970, s. 31.

ması, kültürlerarası etkileşimin artması olarak anlaşılabilir.

Adem-i merkeziyetçilik (üniter yapı yerine yerinden yönetim), katılım bankacılığı (faizsiz bankacılık), işçilerin çalıştığı kurumlara ortak olmaları, anonim şirketlerin yaygın hale gelmesi, mülkiyetin halka (tabana) yayılması ve devre mülk sistemleri gibi günümüzde kısmen benimsenmiş ve kullanılmakta olan modellerinin daha gelişerek ortaya çıkması bu devrin özellikleri arasında yer alır.

Malikiyet ve Serbestiyet Dönemi'nin ikinci bir özelliği her türlü özgürlüğün tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar genişlemiş olmasıdır. Liberal demokrasinin meşruluğu üzerinde dünya çapında bir mutabakat oluşmuş ve aynı zamanda monarşi, faşizm ve komünizm gibi rakip egemenlik biçimleri karşısında galip gelmiştir. Halbuki, daha önceki hükümet biçimleri, kendi çöküşlerine yol açan büyük eksikliklere ve temel iç çelişiklere yol açmıştır.

Fakat serbestiyet ve bu dönemi ifade eden liberal demokrasi, özgürlük ve bağımsızlığa en gelişmiş bir şekli vermiştir. *“İnsan haklarının açıklanışı gibi özgürlüğü, başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapma hakkı olarak gören”* düşünürlerin, geldiği son nokta liberal demokrasidir. Hâlbuki ne kendisine ne de başkasına zarar vermeyen her şeyi yapma hakkı gerçek özgürlüktür.

Bu noktadan da düşünüldüğünde kapitalizm sistemi ile malikiyet ve serbestiyet devri arasında ciddi ve derin ayrılıklar bulunmaktadır. Malikiyet ve Serbestiyet Devri yeni bir dönem ve insanlığın yeni bir devri olarak ele alınması gerekmektedir. Cemil Ertem *“Ecir; yani ücret, emeğin tam anlamıyla erilmeyen karşılığıdır”* diyerek içinde bulunduğumuz kapitalizm sistemini Bediüzzaman gibi *“ecir”* kavramıyla değerlendirmiştir. Bu nedenle kapitalizm ve kapitalizm sonrası dönemi inceleyebilmek için ücret ve ücret sistemlerini tarihsel açıdan ele alınması gereklidir.

Kapitalizmin feodalizmi ortadan kaldırması, toprağa bağlı köleliğe son vermiş olmakla beraber bu kez de; emeğin metalaştırılması süreciyle, ücrete bağlı bir çeşit kölelik şekli ortaya çıkmıştır. Kapitalist sistem, ücretli emek ilişkisinin ve özel mülkiyet hakkının sürekliliğinin ve genişlemesinin güvence altına alınmasını öncelikli olarak ele almıştır.

Buna karşılık insan emeğinin sömürülmesi ve özgürlüklerinin kayıtlar altına alınmasına engel olamamıştır. *“Ücretliliğin köleliğinden sadece yarı zamanlı kurtulmak mümkün değildir: günde iki saat dahi olsa sömürülmek, yabancılaştırılmış bir çalışmaya mecbur olmak zamanın geri kalanında köleleşmektir.”*

“Özgürlüğe kavuşturulmuş zaman ancak ve ancak eğer bu zamanın mantığı tüm veçhelerinde emek örgütlenmesine yayılmayı başarırsa özgür bir zaman haline gelir. Ücretli sistemin sona ermesi, herkesin kendisinin sevdiği işi yapması, insan hak ve hürriyetlerinin kâmil manada kullanılmasına imkân tanıyan malikiyet ve

serbestiyet devrinde mümkün olabilir.

İnsanların kendi istidatlarına yani kabiliyetlerine uygun bir şekilde çalışması sağlandığı takdirde zorunlu çalışma diye bir şey olmayacaktır. Nasıl ki bir sanatkar maddi kaygılardan ziyade kendi sanatını icra ediyor ise da benzer şekilde hoşlandığı işlerle meşgul olarak çalışabilecektir.

Diline, dinine, ırkına, cinsiyetine, milliyetine, sosyal statüsü ve rengine bakılmaksızın insana insan olduğu için tanınan haklara “insan hakları” adı verilmektedir. Avrupa İnsan hakları sözleşmesi ile kabul edilen “yaşama, işkenceye gayri insani muamele ve cezaya tutulmama, zorla çalıştırılmama, adil ve tarafsız mahkemelerde makul bir sürede yargılanma, suçluluk ispat edilinceye kadar masum kalma, düşünce ifade ve din özgürlüğü” hakları günümüzde olduğu gibi gelecekte de insanların asla vazgeçemeyeceği haklardır.

Bütün bu haklar dünyada sosyal devlet, refah devleti ve liberal demokratik devlet anlayışının gelişmesine yol açmıştır. İnsanların kendi rızaları ve karşılıklı sözleşmeleri çerçevesinde oluşturdukları devletin asli amacı, insanların hayat hürriyet ve mülkiyet gibi temel ve doğal hakların savunulmasını ve ülkenin yabancılardan gelebilecek tehlikelere karşı sağlamaktır.

Devletin kaynağı insanların tasvibini gerektirmekte bu durum da birey temelli bir siyasi organizasyonun kabul edilmesini gerektirmektedir. Birey temelli siyaset, diktatoryal rejimlere muhalif bir sistemin tecellisidir. Asli olan bireydir, devlet ise bireyler arasında düzeni sağlayacak vasıta. Locke tarafından temellendirilmeye çalışılan bu ideal devlet formu, liberal devlet ilkesi ile örtüşmektedir. Özellikle sosyalist olan bir toplumun aynı zamanda bireysel özgürlüğü garanti etme anlamında demokratik olamayacağı da iddia edilmiştir.

Bu bakımdan demokrasi halkın doğrudan veya dolaylı bir şekilde hükümranlığı ya da iktidar kullanımı olarak tanımlanabilir. Demokrasi monark veya belirli bir gruba dayanan egemenleri değil, halkı nihai olarak iktidar mekanizmasının yegâne kaynağı şeklinde değerlendirilmektedir. Böylece demokrasi kavramı karşılığını “halkın halk tarafından yönetilmesi” düşüncesinde bulur.

Buradaki yönetim kavramından kastedilen halkın siyasal kararları alması ve uygulamasıdır. Demokrasinin temel argümanları;

Özgürlük

İnsanların hukuk önünde eşit olmasıdır.

İnsanlar açısından özgürlük haktır ve gasp edilemez. Bir diğer varoluşsal hak olarak özel mülkiyet ise emek prensibi ile ilişkilidir. Kişinin emeği ile kazandığı mülkiyet üzerine herhangi bir insan tasarrufta bulunamaz.

Bu noktadan hareketle demokrasi, hükümet etme hakkını insani var oluşun

aynılığı düşüncesine dayanan eşitlik ilkesi ve varoluşsal bir hak olarak özgürlük ilkesi ile ilişkilidir. Bu anlamı ile özgürlüğün ve eşitliğin hukuki düzeyde tanınıp güvence altına alındığı bir siyasal sistemdir.

Yeni bir mülkiyet dili inşa edilmesi gereklidir. Bu mülkiyet dilinin merkezine emeğin ve çalışmanın erdemi ile alın terinin onuru yerleştirilmelidir. Malikiyet ve Serbestiyet Devri, sadece ekonomik anlamda yaşanması mümkün olan bir devir değildir. Siyasi, hukuki ve kültürel anlamda da karşılığı olan başlı başına ele alınması gereken bir dönemi ifade etmektedir.

Sonuç

Tarih, sosyoloji, iktisat ve siyaset bilimleri insanlığın çeşitli devirler geçirdiğini ve sosyolojik bir evrime tabi olduğunu ortaya koymuştur. İlkel komünal hayatın (vahşet ve bedeviyet devrinden) köleleşmeye, daha sonra ise feodal ve kapitalist süreçlerden geçerek günümüze kadar geldiği ortak bir görüş haline gelmiştir.

Geleneksel toplum doğal hiyerarşi düzeni üzerine kuruluydu. İnsanlar konumlarına göre farklı haklara sahiptiler. Geleneksel toplumda hiyerarşi kendini saklamazdı. Tersine hiyerarşinin simgelerinin sürekli gözler önüne serilmesine özen gösterilirdi. Bu simgeler hiyerarşiye toplum ötesi bir meşruiyet ve anlam verirdi.

Burjuva toplumuna geçiş yolunda, açık hiyerarşi üzerine kurulmuş bu toplum düzeni eleştirilmeye başlandı. Yeni hukuk, bireylerin özgür sermayeyle belirlenen hak ve yükümlülüklerini güvence altına alarak, içinde iktisadi ilişkilerin serpilip gelişebileceği, siyaset, ahlak ve tarihsel-toplumsal kalıttan özerk bir alan meydana getiriyor ve yine tahakküm üzerine kuruluyordu.

Ne var ki bu yeni tahakküm, doğal hiyerarşiden türeyen ayrıcalık haklarının tersine, kendini gizlemek zorundaydı. Çünkü yeni toplumsal tahayyül “insanın insan üzerine tahakkümüne” başkaldırıyla yığılmıştı.

Hukuk önünde eşitlik, insan haklarının temel ilkelerinden bir tanesidir. Efendi ile uşak arasındaki erdemsiz ve insan onuruna aykırı ilişki, bir gün mutlaka son bulmak zorundadır. Bu konuda sayısız çalışmalar yapılmış ve insan şeref ve onuruna uygun bir dönemin varlığı mümkün görülmüştür.

Malikiyet ve Serbestiyet Devri bu teorilerden bir tanesi olup insanca yaşam için gerekli şartları öne sürmektedir. Malikiyet ve serbestlik devrinin iktisadî açıdan önemli diğer bir özelliği; sermayenin belirli gruplar ve ülkeler elinde olmayıp daha geniş toplum kesimlerine hatta bireylerin eline geçmesine imkân tanıyan bir dönemi ifade etmesidir.

Sözleşme hukuku, mali piyasalar ve saygın tarafsız adli sistemle ilgili kurumların en önemlilerinden bir tanesi olduğu halde adından en az söz edileni “mülkiyet” haklarıdır. Eğer maliklerin mülkiyet hakları güven altında değil ise toprak,

hisse senedi ve fikri hak sahiplerinin kendi mülkiyetlerinde bulunan alanlarda yatırım yapmaları veya gelişmelere ayak uydurmaları bir yük haline gelmektedir.

Eğer mülkiyet, otoritelerin denetimi ve düzenlemesi altında güvenilir bir biçimde alınıp satılmıyor ise piyasanın kendisi dinamik bir büyüme ve gelişme sağlayamayacaktır. Mülkiyet haklarının yokluğu insanların kayıtlı yani formel piyasadan kayıt dışı informal piyasaya doğru iten en önemli faktörlerden bir tanesi olmuştur.

Batı demokrasilerine bakıldığında güçlü hukuk sistemlerin yer aldığı ve mülkiyet haklarının korunduğu görülmektedir. Aslında bu ülkelerde dikkati çeken unsurlardan bir tanesi demokrasilerin mülkiyet haklarından istifade etmesidir.

Her birinde farklı toprak düzeni ve mülkiyet hakkı sistemleri mevcut olsa dahi bunların buluştukları ortak nokta; bireylerin mülkiyet haklarının korunması ve mülkiyetin mübadele edilebilmesi imkânının olmasıdır.

Herhangi bir malın ilk sahibinin kim olduğunu bilmek önemlidir ve bunu bilme hakkı her kişiye sağlanmaktadır. Bu mal satıldığında, kim alırsa veya kim teminat olarak kullanıyorsa kullansın bu işlemleri güvenli bir şekilde yapabilmek Batı demokrasilerinde kolaylıkla gerçekleştirilmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda mülkiyet hakları mevcut olmakla birlikte bu hakları tamamlayan hukuki çerçeve eksik kaldığından dolayı bu haklar ticaretin konusu olamamaktadır. Çünkü hukuki çerçeve, mülkiyetin, kullanımının en yüksek derecede değerlendirildiği ve büyük ölçüde güven altına alındığı alana doğru hareket etmesini sağlamaktadır.

Burada yapılması gereken işlerin başında özel mülkiyet haklarının korunması için hukuki yapılanmayı mümkün kılacak siyasi idrak ve anlayışa sahip olma yatmaktadır. Özel mülkiyet hakları, avcı toplumlarında dahi belli ölçüde var olmasına karşılık bugün hala birçok ülkede mevcut değildir.

Atılması gereken adımların ilk başında hangi mülkiyet haklarının var olduğunun keşfedilmesi ve buradan alınan sonuçlar ile Batı dünyasında kullanılan çeşitli modellerin gelişiminden edinilecek derslerle, bu mülkiyet haklarının hukuken korunabilmesi, en iyi şekilde örgütlenebilmesi için teşkilatlanmaya gidilmesidir. Batıdaki sistemlerin çoğu kendiliğinden oluşmuş bir süreç olmakla birlikte son 50-200 yıllık bir dönemde ortaya çıkmıştır. Çünkü Batı'nın Sanayi Devrimi'ni yaşadığı yıllardaki iktisadi ve sosyal görünüm; karaborsanın, mafyanın, yaygın yoksulluğun ve hukuk tanımazlığın egemen olduğu bugünkü üçüncü dünya ülkelerine benzemektedir.

Sahiplenme duygusu yani malikiyetin kökeni muğlak ve anlaşılması güç bir duygu olmasına rağmen gelişmenin anahtar kavramlarından bir tanesi olmuştur. Batının gelişip güçlenmesinin en önemli nedenlerinden bir tanesidir. Diğer biri ise

demokrasi, liberalizm olup tezde geçen ismi ile serbestiyettir.

Geleceği tasvir ederken, çeşitli kuramlar geliştirirken sahiplenme duygusunun ve demokrasinin neden çok önemli olduğu, birçok araştırmacı tarafından kavramış ve izah edilmiştir. Bu nedenle insanlığın bu dönemdeki devri isimlendirirken “Malikiyet ve Serbestlik Devri” ismi kullanılmıştır.

Kalkınma sermaye gerektirmektedir; toplumlar bu gereksinimlerini, mülkiyetleri altındaki taşınmaz mallarını değerlendirerek sağlayabilme imkânlarına sahiptirler. Hak ve kısıtlamaların devlet güvencesi altında olduğu resmi mülkiyet sistemi veya diğer adı ile kadastro bu konuda önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.

İnsanların doğasında sahip olduğu maddeleri çok daha özenli ve gelecek kuşakların gereksinimlerini de dikkate alacak şekilde koruma ve kullanma duygusu vardır. Bunu gerçekleştirmek için devlet güvencesi ve emniyetin tesis edilmesi gerekmektedir.

Malikiyet ve Serbestiyet döneminin en önemli özelliklerinden bir tanesi mülkiyet sistemi ve özgürlüklerin güvence altına alınmış olmasıdır. İnsanın tekâmülü, şeref ve onuruna uygun yaşama arzusu, bu taleplerinin her geçen gün daha da arttırmasına yol açmaktadır. Öylesine güçlü özgürlük akımları vardır ki en baskıcı devlet yönetimleri dahi bu gelişmelere karşı duramamaktadır.

Geri kalmış toplumların acilen yapması gereken işlerin başında bireylerin mülkiyet haklarının korunması gelmektedir. Zaten demokrasiler mülkiyet hakları sisteminin korunması ve varlıkların mübadele edilebilmesi hakkını güvence altına almıştır.

Kaynaklar

Ataöv, Türkkaya: Kapitalist Emperyalizmin Çevre Soygunu, İstanbul, İleri Yayınları, 2009.

Baudrillard, Jean: Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm, Çev. Oğuz Adanır, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2001.

Childe, Gordon: Tarihte Neler Oldu, Çev. Mete Tunçay-Alaattin Şenel, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1982.

Çapra, Ömer: İslam Ekonomi Sistemi, İstanbul, Fikir Yayınları, 1970.

De Soto, Hernando: The Mystery of Capital. Why Capitalism Triumphs in the West and Everywhere Else, New York, Basic Books, 2000.

Ertem, Cemil: “Malikiyet ve Serbestiyet”, Star Gazetesi, 20.03.2011.

Eskiköy, Yasin : “Dünya’da 30 Milyon Modern Köle Var”, Sabah Gazetesi, 18.10.2013.

Göze, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, İstanbul, Beta Basım Yayım, 1986.

Kırım, Arman: Türkiye Nasıl Zenginleşir? İstanbul, Remzi Kitabevi, 2008.

Kongar, Emre: Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1985.

Politzer, Georges: Felsefenin Temel İlkeleri, 5. bs., Çev. Erol Esençay, İzmir, İlya İzmir Yayınevi, 2010.

Nursi, Bediüzzaman Said: Muhakemat, İstanbul, Sözler Yayınevi, 1977.

Nursi, Bediüzzaman Said: Sözler, Zehra Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Omay, Umut: Emeğin Kültür ve Manipülasyon Teorisi, İstanbul, Beta Basım, 2009.

Rand, Ayn: İnsan Hakları, Bencilliğin Erdemi, Çev. Nejdet Kandemir, İstanbul, Plato Film Yayınları, 2008.

Sweezy, Paul: Feodalizmden Kapitalizme Geçiş, 3 bs. Çev. Müge Gürer- Semih Sökmen, İstanbul Metis Yayınları, 1984.

Tokuroğlu, Belma, E. Abdullah: Uygarlık Tarihi, İmaj Kitabevi, Ankara, 2011.

Torun, Yıldırım: Demokrasi ve Cumhuriyet, Ankara, Orion Yayınevi, 2005.

Tufan, Tülay Erkan, H.: Kadastronun Ekonomik Kalkınmadaki Rolü, Ankara, 13. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, 18-22 Nisan 2011.

Uysal, Ömer Faruk: <http://omerfarukuysal.8m.com/kure001.htm> 12.12.2014.

Veysal, Çetin: Savaşın Felsefesi, 2. bs. İstanbul, Etik yayınları, 2010.

İbn-i Haldun ve Bediüzzaman Said Nursi'de Çevre-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Perihan DUTLU ERTEN
Celal Bayar Üniversitesi

Öz

Bu çalışmada ilk olarak İbn-i Haldun'da fiziki-sosyal çevrelerin toplumların ekonomik gelişmelerini nasıl etkilediği ele alınacak, daha sonra ise aynı olgunun Bediüzzaman S. Nursi'de nasıl değerlendirildiği incelenecektir.

İbn-i Haldun'a göre ekonomik gelişmeyi uyaran unsurların başında çevresel unsurlar gelir. Düşünür bunu bedevi hayatın zorluklarından kurtularak hazari hayata geçiş süreci olarak açıklar. Çünkü bedevi hayat şartlarında gelişme daha zordur. Diğer yandan bedevi hayat süren bireylerin hazari hayat sürenlere karşı çalışkanlıkları, cesaretleri, fedakarlık ve kahramanlıkları daha yüksektir. Ancak bu hasletler ekonomik refah arttıkça azalma eğilimine girer.

Benzer düşünceleri Said Nursi'de de bulmak mümkündür. Ona göre de fiziki şartlar ve çevre ekonomik gelişme için önemli bir faktördür. Çevrenin yanında Nursi, nüfus yoğunluğu, madenlerin bolluğu, coğrafyanın ulaşım ve taşıma imkanlarını kolaylaştırır nitelikte olması gibi faktörleri de sayar. Nursi'ye göre gelişmeyi uyaran ve zorunlu hale getiren başka bir faktör "ihtiyaç" faktörüdür. Nursi'ye göre ihtiyaç "medeniyetin pederi ve terakkiyatın müessisi'dir..."

Anahtar Kelimeler: İbn-i Haldun, Bediüzzaman Said Nursi, Ekonomik Gelişme, Ekonomik Gelişmenin Dinamikleri, Fiziki ve Sosyal Çevre, Yerleşik Toplum, Göçebe Toplum.

The Relationship Between Environment and Economic Development in Ibn-i Khaldun and Bediuzzaman Said Nursi

Abstract

In this essay I will try to discuss the relevance of Ibn Khaldun's theory concerning the influence of environment to economic and social development. I will also try to argue that his famous theory of 'asabiya' is a key factor in determining the direction and the scale of such development. At the end, I will analyze Nursi's approach towards economic development through the framework of geographical, religious and psychological factors which are very important dynamics to socio-economic development.

Keywords: Ibn Khaldun, Bediüzzaman Said Nursi, Economic Development, Dynamics of economic development, Physical and Social Environment, Settled Society, Nomadic Society.

Giriş

İbn-i Haldun'dan Bediüzzaman'ın yaşadığı yüzyıla gelinceye kadar toplumsal anlamda değişme ve gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle “15.yüzyıldan itibaren İslam dünyasında düşüncede statikleşme baş göstermiştir. Batıda Orta Çağ'ın son yüzyıllarında iktisadi, siyasi ve fikri canlanma ve değişmeler başlamıştır. Batı'da iktisadi ve siyasi düşünceler Merkantilizmin doğmasına ortam hazırlamıştır (Ersoy, 2012:128). Diğer yandan, Merkantilist ve Fizyokratik düşüncelerin etkileri ile kurumsallaşmaya başlayan ve Klasik İktisadi Düşünce ile şekillenen Kapitalist sistem, 16. yüzyıldan beri Batı Avrupa'da meydana gelen iktisadi ve siyasi gelişmelere göre değişerek bu günkü görünümünü almıştır (Ersoy, 2012:129).

Avrupa'nın iktisadi ve siyasi yapısının değişmesi ile beraber, 18. yüzyılın ortalarında Avrupa'nın düşünce yapısının değiştiği görülmektedir. Yine 18. yüzyılın ikinci yarısının ilk yıllarında Fizyokratizmin öncüsü olan Dr. François Quesnay iktisadi konularla ilgilenmeye başlamıştır (Ersoy, 2012:192-193).

Liberal iktisadi öğretiyi ya da *laissez-faire*, 18. yüzyıl sonunda Fransa'da ve İngiltere'de Merkantalizm'e tepki olarak ve yeni doğan sını kapitalizmin sözcülüğünü yaparak ortaya çıkmıştır. Liberal iktisadi öğretiyi haklı göstermek üzere teoriler kuran iktisatçılar, üç iktisat okulunda toplanmaktadırlar bunlar: Fizyokratlar, Klasik Okul ve Neo-Klasik Okul' dur (Kazgan, 1993: 43).

19. yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Harbine kadar olan dönem, Asya Afrika, Latin Amerika ve Ortadoğu'daki geri kalmış toplumların, kapitalist ülkeler arasında pazar olarak bölüşüldüğüne tanıktır. Bu ülkelerden akan kapital, az gelişmiş toplumları metropole iktisadi bakımdan bağlamış; yapılan yatırımlar, metropol için gerekli hammadde kaynaklarını sömürmeye yönelmiştir. Sanayileşmesi çeşitli yollarla engellenen geri kalmış toplumlar (Osmanlı İmparatorluğu dahil) kapitalist ülkelerin hammadde kaynağı ve bunların sınıai mamulleri için pazar olarak garanti edilmiştir. 1917 yılında Çarlık Rusya'daki ihtilal ise, en olgun kapitalist ülkelerde değil, Avrupa'nın oldukça geri kalmış bir ülkesinde yaşanmıştır (Kazgan, 1993: 320).

Diğer yandan, Müslüman toplumlar, yaklaşık iki asırdan bu yana tarihlerinde tanık oldukları ikinci büyük medeniyet buhranı ile karşı karşıyalar. Birinci medeniyet buhranı, 12. ve 13. yüzyıllarda İslâm medeniyetinin Doğu havzasında Bağdat'ın Haçlı saldırıları ve Moğol istilâsıyla birlikte düşmesiyle; Batı havzasında ise yine aynı zaman dilimi içinde Endülüs ve Mağrip'te önce büyük iç siyasî kargaşaların patlak vermesiyle, ardından Kurtuba'nın düşmesiyle birlikte yaşanmıştır (Kaplan, 2008, Sayı:102). Birinci medeniyet buhranı, esas itibariyle siyasî bir buhrandı.(Kaplan, 2008, Sayı:102).

Medeniyet buhranının yaşandığı bu zaman aralığının Mağrip'te olmasına rağmen Gazâlî-Râzî geleneğinde yetiştirdiği ve yaşanan medeniyet buhranını tasvir,

tarif ve tahlil eden en büyük düşünür tarih felsefecisi İbn-i Haldun'du. İbn-i Haldun, geliştirdiği "asabiye" teorisi ve "umran ilmi" metodolojisiyle yaşanan medeniyet buhranının nasıl aşılabileceğinin ilkelerini ve deyim yerindeyse "proje"sini sunmuştu. Yaşanan medeniyet buhranı, siyasî bir buhrandı ve İbn-i Haldun da meseleyi asabiye teorisiyle tam da yaşanan buhranın kendisini tezahür ettirdiği yakıcı sorun alanları üzerinden kurmuştu (Kaplan, 2008, Sayı:102).

Son iki-üç asırdan bu yana yaşadığımız ikinci büyük medeniyet buhranı ise, nedenleri bakımından siyasî bir buhran değil, İslâm'la ve hâkim (seküler) paradigma ile eşzamanlı olarak yaşanan epistemolojik ve ontolojik kopuş biçiminde tezahür eden daha derin bir medeniyet buhranıdır. İslâm tarihinde yaşadığımız ilk sarsıcı fetret dönemidir. (Kaplan, 2008, Sayı:102). Hâl böyle olunca, şu ân ihtiyacını hissettiğimiz düşünür profili, bize siyasî bir "çıkış yolu" sunacak bir düşünür profili değil; epistemolojik ve ontolojik kopuşu tasvir, tarif ve tahlil ederek bu kopuşun nasıl aşılabileceğini gösterebilecek çok yönlü bir düşünür profilidir. İşte Bediüzzaman Hazretleri, bu düşünür profilinin en önemli, en velût ve düşüncesinin çapı ve derinliği hâlâ yeterince keşfedilemeyen ve önümüzdeki bir veya iki kuşak sürecinde çarpıcı şekillerde ancak keşfedilebilecek olan yegâne temsilcisidir. Nasıl ki, birinci medeniyet buhranını İbn-i Haldun'un geliştirdiği tarih felsefesi üzerinden aşmayı başardıysak; aynı şekilde, yaşadığımız ikinci medeniyet buhranını da, Bediüzzaman'ın varlığın, eşyanın ve hakîkatin sil baştan Müslümanca bir bakış, duyuş, duruş, kavrayış ve düşünüşle anlamlandırılması için önerdiği "iman hakikatleri" tasavvuruyla aşılması mümkündür (Kaplan, 2008, Sayı:102).

Bu nedenle çalışmamızda, iki farklı yüzyılda yaşamış iki farklı değerli düşünür olan İbn-i Haldun ve Bediüzzaman Said Nursi konu edinilmiştir.

İbn-i Haldun

Asıl adı, Ebu Zeyd Aburrahman İbn-i Haldun olan düşünür, 19 Mart 1334 tarihinde Tunus şehrinde dünyaya geldi. İbn-i Haldun'un babası Muhammed Vabili, kendisini İslami ilimlere ve edebiyata adanmış birisi idi. Dedesi ise Tunus şehrinde Hafsi Sarayında vezirdi. Çocukluk çağı boyunca babasından ilim tahsil eden düşünür, ilk önce Kuran'ı ezberledi ve Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis ilimlerini öğrendi. Dini ilimler yanında düşünür, zamanın değerli hocalarından matematik, mantık ve felsefe eğitimi de aldı. Ayrıca, İbn-i Rüşt, İbn-i Sina, Fahreddin Razi ve Tusi gibi düşünürlerin teoloji ve felsefe ile ilgili kitaplarını okudu. Böylece İbn-i Haldun, hem dini ilimlerde hem de pozitif bilimlerde önemli bir uzman oldu.

Batı devletlerinde çeşitli memuriyetlerde görev alan düşünürün ünü günden güne arttı ve herkes tarafından tanınmaya başladı. Fas hükümdarı Sultan Ebu İnan, İbn-i Haldun'u Fas'a çağırarak ona o çağın en önemli memuriyetlerinden birini verdi. O, göstermiş olduğu üstün başarılar ile yakın zamanda sultanın yakın adamları arasına girdi. Onun başarısını çekemeyenler sultana onun aleyhinde

konuşmalar yaptılar ve sultan tarafından suçsuz olduğu halde hapsedildi. Böylece İbn-i Haldun, sultan ölünceye kadar hapis hayatı yaşadı.

O dönemde Tunus, Fas ve Cezayir'de ayrı ayrı hanedanlar hüküm sürüyordu. Köyler ve kervanlar kabileler tarafından yağmalanıyor, hanedanlar arasında bitmez tükenmez savaşlar devam ediyordu, şehirler emniyetsizdi ve sahradaki otorite boşluğu da istikrarlı bir hayatı engelliyordu. Böyle bir dönemde, İbn-i Haldun almış olduğu memuriyetleri bırakarak, Beni Tucin ilinde “*Selame Oğulları Kalesi*” adıyla bilinen şehre göç etti ve esas okumalarını burada yaptı. Her türlü siyasi faaliyetleri bırakarak kendi ifadesi ile ‘*yeni bir ilim*’ yazmaya başladı ve burada Tunus sultanına sunacağı ölümsüz eseri ‘*Mukaddime*’ yi, dört yıllık zaman zarfındayazdı(Hassan, 1977:112).Düşünür, ‘*Mukaddime*’ de, toplumu ve devleti incelemeyi amaçlayan yeni bir yöntem geliştirmiş ve bu yöntemle sosyal ve siyasal hayata yön veren bazı yasaları ortaya çıkarmıştır. Sonuçta yöntemi ve temel konuları belirlenmiş bir bilim dalı ortaya çıkmıştır. İbn-i Haldun bu bilim dalını ‘*umran*’ olarak adlandırır” (Uygun, 2008: 2).

Düşünür, umran diye isimlendirdiği bilim dalında, toplumsal gerçekliğin çeşitli boyutları üzerinde durur. Bunlar Mukaddime’de sistematik olmasa da ele alınmıştır. Toplumsal gerçekliğin tarih, toplum, ekonomi, siyaset, asabiyet ve din boyutları merkez alınarak İbn Haldun’un bütüncül sosyal bilim yaklaşımı (Yavuz, 2013:323) ele alındığında, insanların bir arada topluluk olarak hayatlarını devam ettirmesinin bir zaruret olduğu ortaya çıkar. Çünkü düşünüre göre, hayatta kalmak diğer insanlarla bir arada bulunmayı gerektirir. Aksi halde, insanlar en temel ihtiyaçları olan, yeme-içme, barınma ve can güvenliği gibi gereksinimlerini karşılayamazlar. Düşünür insanların bir arada hayat sürmelerinin farklı oluşunu ise, hayatalarının ve geçinme yöntemlerinin farklı oluşuna bağlar.

Düşünürün kendinden dinleyelim:

“Bilesin ki, insan topluluklarının değişik durumlarda ortaya çıkmaları, hayatlarının ve geçinme yöntemlerinin değişik oluşundan ileri geliyor. İnsanların bir arada hayataları, geçim olanaklarını elde etmekte yardımlaşma amacına yöneliktir” (İbn-i Haldun, c. I, 1977: 293).

“İbn-i Haldun’un toplumları, ekonomik yapılarından ve üretim biçimlerinden hareketle incelemesi, 19. yüzyılda aynı yaklaşımı benimseyecek olan Karl Marx’ı hatırlatmaktadır” (Uygun, 2008: 12).

‘*Mukaddime*’ adlı eserini tamamladıktan sonra, Kahire’ye gelerek Ezher Üniversitesi’nde dersler okutan düşünür, bu arada medreselerden birine profesör olarak atandı. Gittikçe ün kazanan İbn-i Haldun, 1384 yılında Maliki mezhebi kadılığına tayin oldu. Bu vesileyle pratik hayatı da derinden kavrama imkânına kavuşmuş oldu. Bekleneceği gibi belli çevrelerin baskısına maruz kalarak bu görevinden istifa ederek bilimle uğraşmaya geri döndü (İbn-i Haldun, 1991, c.I:I-IV).

İbn-i Haldun'da Fiziki Çevre- Ekonomik Gelişme İlişkisi

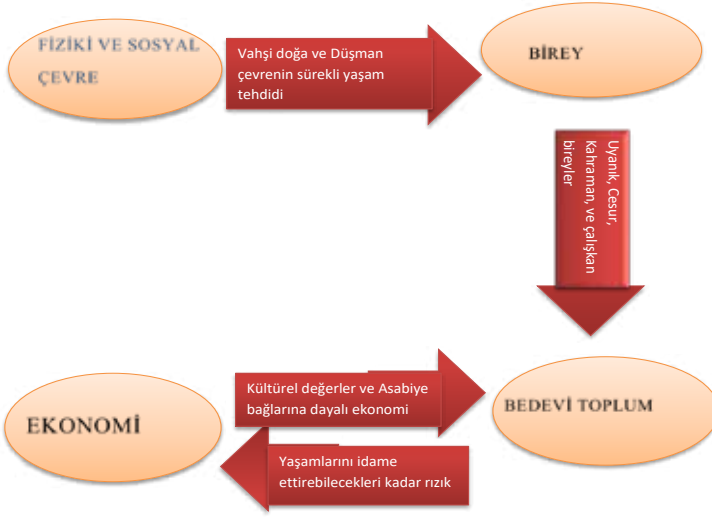
İbn-i Haldun, ekonomik gelişmeyi ve insan davranışlarını etkileyen faktörlerin başında fiziki çevreyi sayar. Ona göre bunlardan en önemlisi iklimin özellikleri ve yeryüzü şekilleridir. Diğer yandan o, sosyal çevreden kaynaklı ekonomik gelişmeyi belirleyen unsurları da kültürel değerlerden, dini değerlere, politik unsurlardan ahlaka kadar geniş bir yelpazede ele alır.

İbn-i Haldun, fiziki-sosyal çevrenin ekonomik gelişme üzerine etkisini incelerken, toplumları hayat tarzlarına göre, bedevi toplumlar ve hazari toplumlar şeklinde ikiye ayırarak inceler. “Bu iki farklı toplum biçiminin özellikleri ele alınmadan önce, bazı kavram ve terimlerin açıklanması yararlı olacaktır. Mukaddime’deki ‘bedevi’ ve ‘hazari’ toplum terimleri, konu üzerinde çalışan yazarlar tarafından genellikle ‘göçebe’ ve ‘yerleşik’ toplumlar olarak ifade edilmektedir. Göçebelik ve yerleşiklik bu iki toplum biçimini ayıran önemli özelliklerden biri olmakla birlikte, söz konusu adlandırmanın yanıltıcı bir yönü vardır. Şöyle ki düşünürün yaşadığı çağda, Kuzey Afrika’daki bedevi toplumların, tümü göçebelik özelliği göstermez. Geçimlerini ağırlıklı olarak hayvancılık ile değil, tarımsal üretim ile sağlayan bazı bedevi toplumlar yerleşik veya yarı yerleşik olarak yaşar. Dolayısıyla bedevilik her zaman göçebe bir toplum yapısı anlamına gelmez. Benzer şekilde, hazari toplum deyimi de, tüm yerleşik hayat süren toplulukları değil, yalnızca kentlerdeki yerleşik nüfusu belirtmektedir. Yerleşik hayat sürmelerine rağmen, bazı köy toplulukları hazari toplum değildir” (Uygun, 2008: 12). Bu açıklamadan sonra çalışmamızda, göçebe hayatı yerine ‘Bedevi’ ve yerleşik hayatı yerine ‘Hazari’ kavramlarının kullanıldığını ifade etmeliyiz.

Çalışmamızda, İbn-i Haldun’un fiziki-sosyal çevre ekonomik gelişme ilişkisini incelerken, ilk önce ‘Bedevi Hayatı’ daha sonra ise ‘Hazari Hayatı’ başlıkları altında inceleyeceğiz.

Bedevi Hayat Şartlarında Çevre-Ekonomik Gelişme İlişkisi

İbn-i Haldun’a göre bedevilik zorlu bir hayat tarzıdır. Çünkü göçebe toplumlar dağınık ve engebeli arazilerde vahşi doğaya, yabancı hayvanlara ve düşman topluluklara karşı sürekli savunma halinde yaşarlar. Aksi halde ciddi risk altındadırlar. Düşünüre göre bedevi hayat şartlarında çevrenin, birey ve toplum üzerindeki etkisinin ekonomik gelişmeye nasıl yansıdığını aşağıdaki şekil yardımı ile özetlemeye çalışalım.



Şekilde de görüleceği gibi göçebe toplumlarda bireyler, fiziki ve sosyal çevrenin sürekli baskısı ve tehdidi altındadırlar. Bir taraftan fiziki çevre şartlarının dağlık arazilerden oluşması bedevi toplum fertlerini vahşi hayvanların saldırısı ile karşı karşıya bırakırken; diğer taraftan sosyal çevre, diğer asabiyelerin baskıları ve tehditlerine maruz bırakır. Bu noktada göçebe birey, hem vahşi doğaya hem de düşman uruğlara (asabiyeler) karşı hayatta kalma mücadelesi içindedir. Fiziki ve sosyal çevreden yönelen bu tehdit, akrabalık bağı ile birbirlerine bağlı olan bireyler arasında, ileri derecede bir yardımlaşma ve dayanışma bilinci uyandırır.

Asabiyeye ait bireyler her an birbirlerinin yardımına hazır olacak şekilde organize olur. Doğal olarak asabiye her zaman nesepten kaynaklanmayabilir, bazı durumlarda da 'sebepten asabiyesi' söz konusu olur. Yani aralarında akrabalık bağı bulunmayan fertler uruğun ortak amacını korumak için akrabaymış gibi birbiriyle kenetlenir ve düşmanlarıyla mücadele ederler. Düşünürce göre 'sebepten asabiyeliği' bazen 'nesepten asabiyeliğinden' daha güçlü olabilir. Çünkü birincisinde bireyler aynı dine inanma, aynı kültürel değerlere sahip olma, aynı gayeyi hedefleme noktasında daha güçlü bilinç oluşturabilirler (Hassan, 1977:201).

Bu aşamada yerleşik hayat olmadığı için toplum fertleri, avcılık ve toplayıcılıkla hayatlarını devam ettirebilecekleri kadar rızık elde ederler. Bunun dışında servet biriktirme imkânları yoktur. Bu nedenle; gerek fiziki çevrenin zor şartları, gerekse sosyal çevrenin aşırı baskısı göçebe toplumları kendi devletlerini kurarak yerleşik hayata geçme ve refaha kavuşma yönünde motive eder. Zamanla bu istek aşırı ihtiyaç haline dönüşür. Böylece göçebe toplum fertleri bir lider etrafında organize olarak birbirlerine kenetlenirler. Asabiye bilincinin gücü nispetinde yeni

devletin kurulması kolaylaşır. Bu ortamda bireyler fiziki ve sosyal çevrenin baskılarını bertaraf edebilmek için dinamik ve uyanık bir şekilde sürekli mücadele ederler. Çünkü bir anlık gaflet sadece bireyin kendi hayatına değil, içinde yaşadığı topluluğun da yok olmasına sebep olabilir.

İbn-i Haldun, göçebe toplumlarda, asabiye'nin bu denli güçlü ve kuvvetli olması ile sosyal ve fiziki çevre arasındaki ilişkiyi şöyle izah eder:

“Yardımlaşma ve birbirlerini korumaya hizmet eden nesep şecerelerinin çöllerin ve sahraların ıssız köşelerine çekilerek iptidai bir hayat yaşayan Araplar ve onlara benzer olan kavimler arasında muhafaza edilmesi onların zorlukla geçinmelerinden, darlık içinde hayatalarından ve yurtlarının ekonomik durumundan ileri gelmiştir ki zaruret ve ihtiyaç onları bu tarzda hayata mecbur etmiştir.” (İbn-i Haldun,1991,c.I:326).

Asabiye bilinci en yüksek olan bir asabiye, diğer asabiyeleri yenerek kendi sınırlarına katar ve büyük kent ve devlet kurma imkânına kavuşmuş olur. Bu noktadan sonra ekonomik anlamda, toplumda gelişme hızlanır. İbn-i Haldun bu süreci şöyle açıklar:

“Herhangi bir devlet galebe çalarak diğer bir devleti ele geçirdikten sonra kıymetli giyim, cihaz ve esvabı çoğaltır. Bunlar zaruri ihtiyaçları aşar, kaba hayatlarını bırakarak lüzumsuz şeylere başvururlar, ince, zarif ve süs kabilinden olan nesnelere çoğaltırlar, adet, alışkanlık ve hallerinde kendilerinden önce hüküm sürenleri taklit ederler. Bu boş şeyler onlar için elde edilmesi gerekli bir ihtiyaç ve zaruret halini alır. Üstelik yemeklerin, giyimlerin, sergilerin, tabak çanakların nefis olmasına dikkat ederler. Bunlarla öğünürler, kendilerinden sonra gelenler bu hususlarda önkileri örnek alır. Devlet yıkılıncaya kadar bu adetleri bırakmazlar” (İbn-i Haldun, 1991, c.I:425).

İfadelerden de anlaşılacağı gibi devlet aşamasına geçen toplum artık refah toplumu özellikleri gösterir.

Hazari Hayat Şartlarında Çevre-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Hazari hayat ile beraber devlet yeni kurulmuş ve düzenli bir hayat başlamıştır. Devletin ihtiyaç duyduğu kurumlar kurulmuş ve çalışır olmuştur. Topluma can veren başta ekonomi olmak üzere, yönetim, bilgi ve sosyo-kültürel sistemler birbirleri ile sağlıklı bir ilişki içindedir (Parsons-Smelson, 2005:68). Yani alt-sistemler hem birbirlerinden hem de sosyokültürel değerlerden iyi beslenmektedir. Ayrıca devletin yeni kurulduğu bu ilk aşamada, toplum fertleri son derece uyanık ve dinamik olarak toplumda rol alırlar. Diğer yandan Fedakarlık, kahramanlık, disiplinli çalışma, yardımlaşma ve dayanışma, kardeşlik bilinci, sevgi ve saygı gibi güzel hasletler, toplum bireylerinde mevcuttur. Çünkü fertler göçebe hayat şartlarını özelliklerini hâlâ muhafaza eder durumdadırlar.

Asabiye Ahlakının Deforme Olması

Düşünürü göre toplumda bolluk ve zenginliğin artması ile birlikte asabiye bağlarının zayıflaması ve ekonomik yapının değişimi şöyle ifade edilebilir:

İbn-i Haldun'a göre zenginlik ve bolluk başta ekonomi, yönetim, bilgi ve sosyokültürel sistemlerin aralarındaki güçlü iletişimi koparır. Böylece her bir sistem sadece kendi kendilerine yetecekleri düşüncesi ile hareket ederler. Bu noktadan sonra ekonomi "Weberyen anlamda 'pratik moral rasyonellik' ilkesinden uzaklaşarak sadece 'amaç rasyonellik' ilkesi ile yürütülür"(Çamlı, 2013:25). Amaç rasyonelliğin içerdiği başarı ve kâr güdüsü ekonominin bütününe kapsar. Böylece kültürel değerlere dayalı olan ekonomi yerini, paranın gücüne bırakır. Bu yeni ekonomik yapı kapitalist sistemi doğurur.

K. Marx'a göre kapitalizm iki sınıf ortaya çıkarmıştır. Bunlar burjuva ve işçi sınıflarıdır. Burjuva sınıfı emeğin ürünü olan sermayeye sahip olan sınıftır. Sermayenin sahibi olarak işçilerin ürettiği hasılanın bir kısmına el koyup onları sömürerek varlığını sürdürmektedir. İşçi sınıfının emeğinden başka bir şeyi yoktur. Bu sınıf geçimine ancak yetecek ücret karşılığında üretken güç olan emeğini sermayedara satmaktadır. Bu iki sınıf arasında orta sınıfı oluşturan bakkallar, küçük imalatçılar, köylüler ve sanatkarlar bulunmaktadır. Kapitalizmde tekelleşme arttıkça bu sınıf işini kaybederek işçi sınıfına katılacaktır. Burjuva sınıfı insanlık tarihinin en aktif ve devrimci sınıfı olup, feodal yapıyı yerle bir etmiştir. Bu sınıf toplumun ortak değerlerini silmiş, bireyleri birbirine bağlayan bağları zayıflatmış, karşılıklı ilişkileri para ile ölçülür hale getirmiş, manevi değerlerin yerine menfaati koymuş, toplumun kutsal değerleri ile amansız bir savaşa girişmiş, sosyal ilişkilerin neredeyse hepsini parasal ilişkiye indirgemıştır (Masca, 2012: 242).

Kapitalist Ekonomide bireyler para için birer araç haline getirilerek her türlü duygu ve düşüncesinden uzaklaştırılır. Sevgi ve muhabbetten yoksun olan bireyler, ekonomik sistem içinde metalaştırılır. Böylece işveren işçinin, işçi işverenin hak ve hukukuna riayet etmeyeceği gibi her ikisi de sadece maksimum karını düşünecektir. Bu süreç ile ekonomik hayatta faaliyette bulunan bireylerden sağlıklı üretim yapmaları beklenilecek bir durum değildir. Bu ise düşünürü göre başta ekonomi olmak üzere diğer sistemlerin "sosyokültürel değerlerden" (Habermas, 1987, c.2:320) ahlak ve normlardan koparak kendi içsel mantıkları ile hareket etmesine ve sonunda da derin ekonomik krizlere sebep olacaktır. Ekonomik kriz ortamında ise bireylerin sağlıklı düşünebilmeleri ve karar verebilmelerinin imkanı yoktur.

İbn-i Haldun, bu dönüşüm sürecini çok yalın bir şekilde vurgular:

"Devleti kuran ilk nesil göçebelik kılık ve kabalığını, dar yaşayış, bahadırılık, atılğanlık ve yırtıcı hayvan gibi saldırganlık, ululuk ve şeref gibi göçebelik alışkanlık ve tabiatın, yani asabiyyetin şiddet ve kudretini muhafaza eder ve kılıçlarının

çalım yerleri keskin olur, bundan dolayı, kavim ve uruğlarca korkunç tanınırlar. Diğer kavimler onlara yenilirler. İkinci batın'a (nesil) gelince o batın devlet sahibi olmak ve bolluk ve refah içinde hayata sonunda göçebelik halini bırakarak, yerleşik hayata alışır, darlıktan kurtularak bolluk ve genişliğe kavuşur, bu nesil ululuk ve şerefi ortaklaşmaktan mahrum edilerek ululuk ve şeref bir şahısta toplanır, bunun tesiri ile kalanları devleti korumak hususunda tembelleşirler. Bu nesil başkalarına el uzatarak galebe çalamaz ve hakir düşer. Bu değişikliklerin bir sonucu olarak asabiyetin şiddet ve kuvveti az çok kırılır. Onlar, düşkünlüğe ve boyun eğmeye alışır. Fakat bu nesil devleti kuran ilk nesli idrak edip, onların hayallerini, yücelik ve kudretlerini, ululuk için çalıştıklarını, korumak ve korunmak hususunda nelere katlanmış olduklarını ve atılganlıklarını gözleri ile gördükleri için bu özelliklerinden bir kısmını kaybetmeler de asabiyet ve şerefi büsbütün bırakmazlar. Bunlar hal durumun ilk nesil çağındaki şeklini alacağını ümit eder veyahut bu hal ve şerefin kendilerinde bulunduğunu zannederler. Üçüncü batın (nesil)e gelince bunlar göçebelik çağını ve kabalığı büsbütün unuturlar, hakirliğe katlanmaya lezzet ve nimetler içinde hayata alıştıkları ve bu hayatın en tekâmül etmiş derecesine yükseldikleri için, çoluk çocuk derecesine inerek devletin korunması ve terbiyesine muhtaç olurlar. Bunun üzerine asabiyet büsbütün kaybolur. Korumak ve korunmak büsbütün unutulur. Bunlar giyim kuşamlarında, atlara binmek ve güzelce süngü kullanmak hususlarında askere benzer iseler de bu zahiri gösterişten ibaret olup, gerçekten ise atların üzerinde bunlar kadınlardan daha korkaktırlar. Düşman üzerlerine yürüdüğünde ise karşı koymaktan ise acizdirler. Bundan dolayı devletin başında bulunan hükümdar şecaat sahibi olan diğerleri sayesinde kudret kazanmak ister, kölelerini çoğaltır, kendisine az çok arkalılara bağışlarda bulunur. Tanrı büsbütün yıkılmasını irade edinceye kadar devlet bu hali üzere devam eder" (İbn-i Haldun, 1991, c.I:433-434).

Sonuç toplumun içten içe çürümesi ve en sonunda başka bir güçlü asabiye tarafından devre dışı bırakılmasıdır.

Bediüzzaman Said Nursi

Bediüzzaman Said Nursî (Rumi 1293) tarihinde Bitlis Vilayeti'ne bağlı Hizan Kazası'nın İsparit Nahiyesi'nin Nurs Köyü'nde doğmuştur. Babasının adı Mirza, anasının adı Nuriye'dir. Dokuz yaşına kadar peder ve vâlidesinin yanında kaldı. O esnada bir halet-i ruhiye, tahsilde bulunan büyük biraderi Molla Abdullah'ın, ilimden ne derece feyizab olduğunu tedkike sevketti. Molla Abdullah'ın gittikçe tekâmül ederek köydeki okumamış arkadaşlarından okumakla tezahür eden meziyetini düşünüp hayran kaldı. Bunun üzerine ciddî bir şevk ile tahsili gözüne aldı ve bu niyetle nahiyeleri İsparit Ocağı dâhilinde bulunan Tağ Köyü'nde Molla Mehmed Emin Efendi'nin medresesine gitti (Nursi, 2013/d:53). Sonunda Doğubayezit'te Şeyh Mehmed Celali'nin medresesinde üç ay süren bir eğitimden sonra icazetini alır ve Doğubayezit'ten ayrılır (Nursi, 2013/d: 57).

Van'da maruf ulema bulunmadığından, Hasan Paşanın daveti üzerine Said Van'a gider. Van'da on beş sene kalır. Van'da bulunduğu müddet, vali ve memurin ile ihtilat ederek, bu sırada yalnız eski tarzdaki ilm-i kelamın İslam dini hakkındaki şek ve şüphelerin reddine kafi olmadığına kanaat etmiş ve fününun tahsiline lüzum görmüştür. Ve pek kısa bir zamanda tarih, coğrafya, riyaziyyat, jeoloji, fizik, kimya, astronomi, felsefe gibi ilimlerin esaslarını elde etmiştir (Nursi, 2013/d: 76-77).

Genç yaşına rağmen, sahip olduğu derin bilgiyi, okuduğu kitapları kısa sürede ezberlemesi, katıldığı münazaralardaki üstün başarısını gören ilim ehli O'na "Bediüzzaman" lakabını vermiştir (Nursi, 2013/d: 77).

Van'da bulunduğu sıralarda en büyük gaye ve düşüncesi, Mısır'daki Camiü'l-Ezher'e mukabil Bitlis ve Van'da "Medresetüzzehra" isminde bir darülfünun vücuda getirmektir (Nursi, 2013/d: 79). Van'da "Medresetüzzehra" veyahut Diyarbakır'da darülfünun derecesinde bir medrese tesisine çalışmak için İstanbul'a geldi. İstanbul'a gelir gelmez ulemayı münazaraya davet eder (Nursi, 2013/d: 83). Daima hürriyet taraftarı (Nursi, 2013/d: 86) olan Bediüzzaman Said Nursi, 31 Mart Hadisesi meydana geldiğinde şeriat isteyen on beş kadar hoca idam edilirken, kendisi şeriat isterken beraat etmiştir ve 31 Mart Hadisesinde yatıştırıcı rol oynamıştır (Nursi, 2013/d: 96).

O vakit Kosova'da, büyük bir İslam darülfünununun tesisine teşebbüs edilmiştir. Orada hem ittihatçılara, hem Sultan Reşad'a der ki: "Şark böyle bir darülfünuna daha ziyade muhtaç ve alem-i İslamın merkezi hükmündedir" (Nursi, 2013/d: 168). Bunun üzerine, Şarkta bir darülfünun açılacağını vaat ederler. Sonrasında Balkan Harbi çıkmasıyla, o medrese yeri, yani Kosova istila edilir. Bunun üzerine, Kosova'daki darülfünun için tahsis edilen on dokuz bin altı liranın Şark Darülfünununun için verilmesini talep eder; bu talebi kabul edilir. Bediüzzaman tekrar Van'a hareket eder. Van gölü kenarındaki Armetit'te (Edremit) o darülfünununun temeli atılır. Fakat Harb-i Umuminin (Birinci Dünya Savaşı) zuhuruyla, teşebbüs geri kalır (Nursi, 2013/d: 169).

Birinci Dünya Savaşında, Kafkas Cephesinde gönüllü alay kumandanı olarak görev alır (Nursi, 2013/d:170). Savaş sırasında Ruslara esir düşen Nursi'yi, Sibirya'da esir kapına götürürler (Nursi, 2013/d: 183). İki buçuk sene kadar Sibirya taraflarında esarette kalır ve nihayet esaretten firar ile kurtulup, Petersburg ve Varşova'ya gelmeye muvaffak olur. Daha sonra Viyana yoluyla 1334 yılında, İstanbul'a gelir (Nursi, 2013/d: 184).

1926-1927 senelerinde Barla'ya sürgüne gönderilen Nursi, burada Risale-i Nur eserlerini telif ederek neşrini temin etmiştir (Nursi, 2013/d: 241).

Bediüzzaman Said Nursi’de Ekonomik Gelişme

Nursi’ye göre ekonomik gelişmeyi uyaran dinamikler çok çeşitlidir. Düşünür bu dinamikleri, psikolojik faktörlerden, dini faktörlere, sosyolojik faktörlerden, fiziki ve çevresel faktörlere kadar geniş bir yelpazede ele alır.

Diğer yandan ona göre beşeri insan faktörü, ekonomik gelişme sürecinde çok önemli bir rol oynar. Çünkü “Allah’ın halifesi” olması niteliğiyle insan çok önemli bir kabiliyete sahiptir. Ancak bu kabiliyetler insanda potansiyel olarak bulunur. Bazı dışsal baskı ve zorlamalar bu kabiliyetleri aktif hale getirir (Duran, 1995:96).

Nursi, insanların sahip olduğu duyguların harekete geçirilmesi ve bu yolla toplumda ekonomik, sosyal, siyasal değişme ve gelişmenin ortaya çıkabilmesini “tasallut” adını verdiği bir yasaya bağlar.

Ekonomik Gelişmede “Tasallut”un Önemi

Onun yazılarından anlaşılan tasallut, bireye fiziki, sosyal, siyasal ve dini çevrelerden yönelen her türlü olumsuz ve yıpratıcı saldırılardır. Bu bağlamda Nursi’ye göre ekonomik gelişmelerde, İbn-i Haldun’da da görüldüğü gibi, insanın huzurunu kaçırarak, hayatını alt üst ederek dengesini bozacak düzeyde tasallutlarla olmaktadır. Çevreden insana yönelen bu dayatmaların şiddeti, ekonomik gelişmenin derecesini de belirleyecektir.

Düşünürün bu konuda ki yaklaşımını Duran şöyle özetler:

Cenab-ı Hakkın yeryüzünde hem “Cemali” hem “Celali” iki çeşit tecellisi vardır. Her iki isim kainatta farklı şekillerde cilvelerini göstermek istediklerinden bu dünyada zıtlar birbirine karıştırılmış ve aralarında şiddetli bir mücadele ve çatışma başlatılmıştır. Zıtların çatışması son derece verimli ve faydalı sonuçların doğmasına ortam hazırlamaktadır. Çünkü “her türlü gelişmenin zembereği; hareket, mücadele ve faaliyettir”. Hatta “ faaliyette kendine mahsus bir zevk ve lezzet vardır”. Buna karşılık “atalet, sükunet, yeknesaklık bir nevi ademdir, zarardır”. Hayat ancak hareketle kemalini bulur, belalar ve musibetler yoluyla “terakki” eder. Bu yaklaşıma göre çatışmanın veya “tasallut”un olmaması ay altı dünyada türlü gelişmenin durması, bütün istidat ve kabiliyetlerin açılım imkanı bulamayarak sönmük kalması demektir. Nursi’ye göre kainatta şeytanların yaratılmasından şiddetli fırtınalara; hastalık ve musibetlerin yaratılmasından serçe kuşuna musallat edilen atmaca kuşunun yaratılmasına; soğuk karın yaratılmasından gül dikenlerinin yaratılmasına kadar her “tasallut”un faydalı ve verimli sonuçları vardır (Duran, 1995:98-99).

İnsana çevresinden yönelen her türlü saldırı ve dayatma, bireyleri harekete geçirerek duygularının inkişaf etmesini ve potansiyel olan enerjilerinin kinetik hale gelmesine neden olur. Bu yolla insanlar o tasallutlara karşı belli bir tepkiyle karşılık verirler. Bu tepki o toplumda kurumlaşarak düşüncenin, bilimin ve tek-

nolojinin gelişmesine ya da yepyeni ve dinamik sosyal organizasyonların ortaya çıkmasına neden olabilir. Doğal olarak dayatma ve tasallutun şiddetinin toplumları uyarıcı ve harekete geçirici boyutta olması gerekir. Orta şiddetin altında bir tehdidin toplumlarda kalıcı tepkiler doğurmayacağı söylenebilir.

Bu gerçeğin bilincinde olan Nursi çevresel tehditlerle ekonomik gelişme arasında bir paralellik olduğunu ileri sürer.

İhtiyaç-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Nursi, “Muzaaf meyil, ihtiyaç olur; muzaaf ihtiyaç, iştiyak olur; muzaaf iştiyak, incizap olur” (Nursi, 2013/a:860) diyerek, ekonomik gelişme için ihtiyacın en üst derecesindeki istek düzeyi denilen “şevk”e atıfta bulunmuştur. Çalışma şevkine sahip olan insan, yaptığı iş ile bütünleşir. Nursi bunu içinde “fena fi’s sanat olmak” (Nursi, 2013/b:78) ifadesi ile izah eder. Bu insan yüksek enerji ve teşebbüs gücüne sahip olan insandır. Bu nedenle Nursi’ye göre şiddetli ihtiyaç ekonomik gelişme için önemli unsurlardandır. Düşünürün ifade ettiği ihtiyaç toplumdaki topluma değişir. Bazı toplumlar ekonomik açıdan refah ve bolluk içinde fakat manevi ve madde dışı ihtiyaçlar açısından fakirdir bu nedenle bunlara karşı aşırı arzu ve istek duyarlar. Bazı toplumlarda ise finansal açıdan aşırı derece kıtlık söz konusu olabilir, bu toplumlar ise finansal kaynaklarını artırma ve ekonomik açıdan gelişmeye aşırı ihtiyaç duyarlar. Nursi, ihtiyaç kavramının ortaya çıkmasının ekonominin, medeniyetin ve sanatların gelişmesine öncülük edeceğini söyler: “İhtiyaç medeniyetin pederi ve terakkiyatın müessisi”dir...” (Nursi, 2010/a:58).

Daha önceki bölümde bahsettiğimiz gibi, İbn-i Haldun’un göçebe toplumların düşman çevrenin baskısından kurtularak hayatta kalma ihtiyaçlarının zamanla bu toplulukların kendi devletlerini kurma arzu ve özlemlerinin şiddet ve derecesini artırması süreci ile Nursi’nin “ihtiyaç medeniyetlerin pederi”dir ifadeleri benzer süreçleri ihtiva eder. Çünkü toplumlar ihtiyaçları, arzu ve özlemleri yönünde toplumsal ve ekonomik anlamda yeni değişim ve gelişmeleri peşi sıra yaşarlar. Buna göre toplumların ihtiyaçlarının yönü ve şiddeti o toplumların ekonomik ve sosyal gelişmeler yaşayacakları alanlarında yön ve istikametini tayin eder. Düşünür bu konuda, “İhtiyaç sanata; merak ilme; sıkıntı, vesait-i sefahata hocalık edip talime başlarlar”(Nursi,2010/b:65-77) diyerek ihtiyacın ekonomik gelişme konusundaki önemine dikkat çeker. Ona göre; ihtiyaç öyle bir kuvvettir ki, toplum fertlerini uyararak, ihtiyaçlar doğrultusunda faaliyete geçirir, böylece ihtiyaçları karşılamak için harekete geçen bireyler bu süreç içerisinde ilmin gelişmesine, yeni sanat eserlerinin üretilmesine, bilim alanına yeni fikirlerin, teorilerin ve hipotezlerin katılmasına öncülük ederler. Diğer yandan mal ve hizmet alanlarında ortaya çıkan ihtiyaç ise piyasayı uyararak, piyasaların yeniden mal ve hizmet üretmelerini de teşvik eder. Bunun sonucunda ekonomi canlanır, bireylerin gelir düzeyleri yükselir ve yeni yatırımlar gelire bağlı olarak artış gösterir.

İhtiyacın yanında Nursi, coğrafya faktörünün de ekonomik gelişme ile ilişkili olduğunu vurgular.

Coğrafi Şartlar-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Nursi'ye göre coğrafya ve fiziki çevre, ekonomik gelişme için önemli faktörlerdir. Ona göre Batı toplumlarının ekonomik gelişmesinde arazinin düzlüğü ve nehirlerin taşımaya elverişli olması önemli uyarıcı faktör olmuştur. Bilindiği gibi fiziki coğrafyanın engebeli ve dağlık olması özellikle ulaşımda önemli bir engeldir. Şüphesiz taşımının zor olduğu ortamda tarımsal faaliyetlerin öz tüketim sınırlarını aşarak piyasaya yönelik olarak gelişmesi zordur. Tarım gelişmeyince tarıma dayalı sanayiler de gelişemez. Nursi, ulaşım imkanlarının elverişli olmasının ekonomik gelişmeye etkisini: “Avrupa'nın darlığı ve deniz ve enharı olan vesait-i tabiye-i münakale (ulaşıma imkan veren nehirlerin) içinde dolaşması sebebiyle, tearüf (iletişim) ticareti, teavün (dayanışma) iştirak-i mesaiyi intaç ettikleri gibi, temas dahi telahuku efkarı (fikirlerin birikmesi), rekabet de müsabakata tevlit ederler' diyerek vurgular(Nursi, 2010/b:65).

Nursi, ayrıca fiziki çevre şartlarının insanların karakterleri ve düşüncelerini etkilediğini ileri sürer. Bu konuda İbn-i Haldun'dan etkilendiğini söylemek mümkündür. İki düşünürün üzerinde durduğu bu yaklaşıma göre, ılıman iklimlerde yetişen insanların daha mutedil karakterlere sahip olduğu ve bu insanların ise diğer iklimlerde yaşayan insanlara nazaran sanatta, edebiyatta, mimaride ve bilimde daha ileri olduğu sonucuna varmışlardır. Hatta bu bölge insanların vahyin soyut mesajlarını kavrama kabiliyetleri çok yüksek olduğundan, Cenab-ı Allah peygamberleri dahi bu bölge insanları arasından seçerek göndermiştir. İliman iklimlerdeki toplum bireylerinin diğer iklimlerde yetişen bireylere göre daha sıcakkanlı, daha uyumlu, daha insancıl ve daha ahlaklı olduklarını söylemek mümkündür. Böylesine güzel huy ve özelliklere sahip olan insanların ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda gelişmeleri diğer bölgelere göre daha elverişlidir.

Nursi'nin bu konudaki orijinal ifadeleri şöyledir:

“Enbiyanın ekseri Şarkta ve hükemanın ağlebi Garpta gelmesi kader-i ezelinin bir remzidir ki, Şarkı ayağa kaldıracak din ve kalbdır, akıl ve felsefe değil. Şarkı intibaha getirdiniz, fitratına muvafık bire cereyan veriniz; yoksa sa'yiniz ya habean gider veya muvakkat sathi kalır” (Nursi, 2013/c:159).

Nüfus Yoğunluğu-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Nursi, ekonomik gelişme için diğer faktörlerin yanında nüfus yoğunluğunun da önemli olduğunu vurgular. Ona göre:“...fıkr-i san'at (sanayileşme düşüncesi), meyl-i mârifet (öğrenme eğilimi), kesretten çıkar(nüfus yoğunluğundan)” (Nursi, 2010/b:65). Bu ifadelerin anlamı sanayileşme düşüncesi ve öğrenme eğiliminin en önemli dinamiği nüfusun yoğun ve yeterli olmasıdır. Çünkü nüfus arttıkça bireylerin ihtiyaçları çeşitlenecek ve genişleyecektir. Artan ve çeşitlenen talep,

üretimi de uyaracaktır. Toplumsal gelişmeler insanlarda merak duygusunu etkileyecek ve bu öğrenme eğilimini güçlendirerek bilim ve teknolojinin gelişmesine imkan sağlayacaktır. Bunların sonucunda ise piyasalarda hareketlilik başlayacak ve ülke ekonomik gelişme ve kalkınma sürecine girecektir.

İ'la-i Kelimetullah-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Nursi, sosyo-ekonomik gelişmeyi sadece maddi faktörlerle sınırlamaz bu konuda aynı zamanda manevi ve dini faktörlere de önemli fonksiyon yükler. Özellikle Müslüman toplumların sosyo-ekonomik gelişmesi ile i'la-i kelimetullah arasında sıkı bir bağ olduğunu vurgular. Ona göre, daha önceki çağlarda i'la-i kelimetullah daha çok silah ve pazugücü ile sağlanıyorken çağımızda sosyo-ekonomik gelişmeyle sağlanabilir. Çağımızda bunun yerine getirilebilmesi için ilk olarak ekonomik gelişmenin sağlanması ve uzun dönemde ise yeni bir medeniyetin kurulması gerekir (Duran, 2004:131).

Nursi'ye göre i'la-i kelimetullah sorumluluğu topyekûn ümmetin yerine getirmesi gereken bir sorumluluktur. Çünkü ancak bu sorumluluk yerine getirilmesiyle Müslümanlar, Cenab-ı Allah'ın isteklerini diğer insanlara ulaştırabilirler. Bu nedenle İslam toplumlarının bilim ve teknolojiye, ekonomik ve ticari gelişmede çaba sarf etmesi Nursi'ye göre bir 'farzı kifaye'dir: "...Sani-i Zülcelalin hilkat-ı âlemde cari ve taksimü'l-amal (işbölümü) kaidesinden akan kanun-i tekemmül (gelişme) ve terekkiye mündemiç olan rıza ve işaretinin imtisali farz iken..." bu emre İslam toplumları gerekli şekilde itaat etmemiştir. Oysa Nursi'ye göre "...şariat-ı hilkatın farz-ı kifayesi hükmünde olan fünun ve sanayiın edasına bir emr-i mânevî vermişken..." ümmet su-i istimal ile o şevki kırmış ve söndürmüştür. Zorunlu olarak da bunun hem dünyevî hem de ahirete ait sonuçları son derece olumsuz olmuştur" (Nursi, 2013/b:50).

Ayrıca Nursi: "Fen ve sanat silâhıyla i'la-i kelimetullah'ın en müthiş düşmanı olan cehil, fakr ve ihtilaf-ı efkâra karşı cihat edeceğiz" (Nursi, 2013/d:94) diyerek i'la-i kelimetullah safhasının temel dinamiklerinden olan bilim ve teknolojiye işaret eder. Bilim ve teknoloji ile i'la-i kelimetullah'ın düşmanı olan cehil, fakr ve ihtilaf-ı efkara karşı mücadele edebilmemiz için ise bilimin yeniden anlaşılmasına, yorumlanmasına ve Batı bilimleriyle kıyaslanmasına ve yeniden üretilmesine ihtiyaç vardır. Bilimin yeniden yorumlandığı bu aşamada, ekonomi, siyaset, sosyoloji, güzel sanatlar, felsefe ve hukuk birbirleriyle ve sosyokültürel değerlerle bir beden uzuvları gibi hareket etmelidir. Keza, her bir teorinin birbirinden değer yargılarından koparak, özünü kaybetmesi ile i'la-i kelimetullah aşamasına ulaşmak mümkün değildir. Bu noktada bilim ve teknoloji, Batı'nın bilim ve teknolojisinden faydalanırken özünden kopmadan yeni tezler, yeni bilimler ve yeni teknolojiler üretmelidir. İ'la-i kelimetullah'ın düşmanlarına karşı fen ve sanat silâhıyla ancak bu şekilde mücadele edilebilir.

İ'la-i kelimetullah ancak yeni bir medeniyetin kurulmasıyla yerine getirilebilecek bir sorumluluk ise bunun belli özelliklere sahip olması gerekir. Bu özellikleri Duran şöyle sıralar: ‘Bu seviye öyle bir ümmetsel tavandır ki, buraya sadece bir cemaat, millet ve devletin çalışmaları ve birikimi ile değil, topyekün bir ümmetin gayreti, bilgi, teknoloji, kültür ve düşünce birikimiyle ulaşılabılır. Doğal olarak ilk hareket “tecdid çevresi” dediğimiz “mikro çevrede” buluşan ve adına “öncü azınlık” dediğimiz kesimin akıllalmaz dinamizm ve faaliyeti ile başlayacaktır. Fakat zamanla bu hareket anomileşerek ümmete malolacaktır’ (Duran, 1997:152).

Duran’a göre i’la-i kelimetullah seviyesinin genel olarak iki boyutu vardır; biri, hayata tarzı şeklinde içe dönük boyut (insan-ı kamil); diğeri, eylem tarzında ortaya çıkan dışa dönük boyuttur. İçe dönük hayata tarzının en göze çarpan müesseseleri; adalet, şefkat, iffet, hikmet, marifet ve ihsan ve iktisat gibi müesseselerdir. Aslında içe dönük boyutu dışa dönük eylem ve aksiyon boyutu kadar önemlidir. Adalet, şefkat, marifet ve hikmet gibi niteliklerden mahrum bir hareket içsiz ve derinliksiz bir harekettir. Zaten, adaletsiz, şefkatsiz, iffetsiz ve hikmetsiz dışa dönük eylem ve aksiyonlar hem uzun ömürden yoksun olurlar, hem de “ruh-suz” ve “şiiiriyet”ten uzak olurlar. Dışa dönük eylem boyutu ise iktisadi, sosyal, siyasi ve bilimsel sahalarda ortaya çıkar. Daha fazla medeniyetin maddi cephesi ile ilgilidir. İleri derecede bir sosyo-ekonomik gelişme dışa-dönük boyutun en önemli yansımasıdır. Bu aşama öyle bir toplumsal yapıyı ifade eder ki bu safhada İslam toplumu genel olarak “ümme”nin “marifet”, “tevhid”, “adalet”, “şefkat” ve “ihsan” gibi aşkın ilkelerini yerkürede yaşayan tüm akıl ve şuur sahiplerine her an ve her fırsatta, sürekli ve etkin bir tarzda takdim ve enjekte edebilme güç, imkan ve kapasitesine ulaşabilmesidir (Duran, 1997:152-153).

Sonuç

Bu çalışmamızda ulaştığımız sonuçları şöyle sıralamamız mümkündür:

1. İbn-i Haldun toplumları incelerken bedevi ve hazari toplumlar diye iki başlık altında inceler. O’na göre bedevi toplumlar, konargöçer hayatın zorlu koşullarında, gerek düşman çevreden gerekse fiziki çevreden gelen şiddetli dayatmalara karşı canlarını koruma mücadelesi verirler. Çevrelerinden bedevilere yönelen bu tasallutların şiddeti nispetinde ise göçebe toplumun, yerleşik hayata geçerek kendi devletini kurma ihtiyacı artar. Böylece toplum fertleri birbirleri ile kenetlenerek aralarındaki küçük olumsuzlukları görmezden gelirler. Sonucunda asabiye bağları ne kadar güçlü ve kuvvetli ise yeni devletin kurulması da o nispette hızlı ve kolay olacaktır.

2. Bediüzzaman Said Nursi’ye göre ekonomik anlamda gelişme ve ilerleme için çevreden yönelen tehdit ve şiddetlerin derecesi son derece önemlidir. Düşünür çevreden yönelen bu dayatmaları “tasallut nazariyesi” ile açıklar. Nursi’ye

göre toplumda her türlü gelişme ve değişimin zembereği çevreden insana yönelen orta şiddetin üzerinde bir tasalluttur. Orta şiddetin altında bir tasallutla gelişme kaydetmek zordur. Bunun yanında Nursi, coğrafi şartların elverişli olması ile beraber ulaşım kolaylığının, nüfus yoğunluğu ile beraber artan talep miktarının ve insanların ihtiyaçlarının yön ve istikametinin de ekonomik gelişmeyi belirleyen unsurlardan olduğunun altını çizer. Ayrıca düşünür bu faktörlerin yanısıra sosyo-ekonomik gelişme ve ilerleme konusunu ila-i kelimetullah gibi üstün bir hedef çerçevesinde açıklar.

3. Her iki düşünürde, coğrafi şartların, nüfus yoğunluğunun ve iklim şartları gibi çevresel faktörlerin ekonomik gelişmede önemli bir rol üstlendiği üzerinde durmaktadır. Yine her iki düşünürde, toplumdaki tüm kurumların sağlıklı bir şekilde çalışması ve her anlamda gelişme kaydetmesi için, çevresel faktörlerin yanında sosyokültürel değerler, ahlak ve normlardan da sağlıklı beslenmesinin önemine vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak, iki düşünürün üzerinde ısrarla durduğu çevresel faktörler, ekonomik anlamda toplumların gelişmesi ve kalkınmasının önünde bir lokomotif görevi üstlenmektedir.

Kaynaklar

ÇAMLI, Ahmet Yavuz (2013), Max Weber'de Rasyonelleşme ve İktisadi Gelişme İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

DURAN, Bünyamin (1995), İslam Toplularında Sosyo-Ekonomik Değişmeye Yönelik Tezler, OSAV, İstanbul.

DURAN, Bünyamin (1997), Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı, Timaş Yayınları, İstanbul.

DURAN, Bünyamin (2004), İslam Düşünce Geleneğinde Bediüzzaman'ın Yeri, Risale-i Nur Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

ERSOY, Arif (2012), İktisadi Düşünceler Tarihi, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.

HABERMAS, Jürgen (1987), The Theory of Communicative Action, Cilt:II, tr:Thomas MAc Carthy, Beacon Press, Boston.

HASSAN, Ümit (1977), İbn Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi, Sevinç Matbaası, Ankara.

İBN-İ HALDUN, (1991), Mukaddime, cilt 1, çev: Zakiri Kadir Ugan, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul.

İBN-İ HALDUN, (1977), Mukaddime, cilt 1, çev: Turan Dursun, Onur Yayınları, Ankara.

KAPLAN, Yusuf (2008), “Medeniyet Buhranı, Bediüzzaman ve Dil’i: Bir Milat ve Üstdil Kurucu Düşünür Olarak Bediüzzaman”, Köprü Dergisi, Sayı:102, ErişimTarihi:02.04.2017(<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=Eski-Sayilar&Goster=Yazi&YaziNo=918>).

KAZGAN, Gülten (1993), İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

MASCA, Mahmut (2012), “Klasik İktisadi Düşünceye Tepkiler”, İktisadi Düşünce Tarihi, Lisans Yayıncılık, İstanbul.

NURSİ, Said (2010/a), Divan-ı Harbi Örfi, Risale Okuma Programı-4

NURSİ, Said (2010/b), Sünihat, Risale Okuma Programı-4

NURSİ, Said (2013/a), Sözler, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.

NURSİ, Said (2013/b), Muhekekat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.

NURSİ, Said (2013/c), Mesnevi-i Nuriye, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.

NURSİ, Said (2013/d), Tarihçe-i Hayat, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.

UYGUN, Oktay (2008), İbni Haldun’un Toplum ve Devlet Kuramı, On İki Levha Yayıncılık A.Ş. İstanbul.

PARSONS, Talcott ve N.Smelser (2005), Economy and Society, Taylor Francis e-library.

YAVUZ, Sefer (2013), “İlm-i Umran’ın Konusu ve Yöntemi Üzerine Bir Literatür Analizi”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 2013, Erzurum.

Max Weber ve Bediüzzaman Said Nursi'de Ekonomik Gelişme-Din İlişkisi

Ahmet Yavuz ÇAMLI
Celal Bayar Üniversitesi

Öz

Din ile ekonomik gelişme arasında olumsuz bir ilişki olduğunu ortaya atan pozitivist sosyologlara karşı Max Weber bu ilişkinin olumlu olduğunu ileri sürer. Ona göre tarihsel süreçte ekonomik birimleri yönlendiren zihniyet yapısının belirleyici unsurları manevi ve ahlaki ilkelerdir. Bunun nedeni ekonomik faaliyetlerin odağında insan faktörünün olmasıdır. İnsanın olduğu her yerde ahlakî ve manevî bir takım ilkelerin olması kaçınılmazdır. Din ile ekonomik gelişme arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu ortaya koyduktan sonra Weber büyük dünya dinlerinin ekonomik faaliyetlere yaklaşımını inceler. Bu konuda doğal olarak o özellikle Protestan mezhebine önemli bir fonksiyon yükler.

Bediüzzaman Said Nursi de Weber gibi ekonomik gelişmenin geri planında dini amaç ve hedeflerin yattığına inanır. Özellikle her Müslümanın özel bir sorumluluğu olan 'i'la-i kelimetullah' (Allah'ın kelamını yüceltmek) görevinin çağımızda yerine getirilebilmesi için ekonomik gelişmenin zorunlu olduğunu ileri sürer.

Bu çalışmada öncelikle Weber'in ekonomi ve din tasarımına ilişkin görüşleri ele alınacak, daha sonra Nursi'nin bu paraleldeki düşüncelerine yer verilecek, en sonunda da günümüz İslam medeniyetinin inşa edilmesinde ekonomik ilerleme ve din arasındaki korelasyonun önemine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, İ'la-i Kelimetullah, Din, Püriten, Bediüzzaman, Max Weber, Medeniyet, İslam

The Relations Between Religion And Economic Development in Max Weber's And B. Said Nursi's Idea

Abstract

Max Weber was a thinker who asserted a potential positive relation between religion and economic development, and such thinking was in opposition to the positivist-minded sociologists who posited a negative relationship between the two. There is in fact, a close relationship between religion and economic development in Max Weber's thought. Weber saw the human being and his moral principles as a strong influence on economic life, and according to him, historical capitalistic development owed largely to particular forms of Protestant ethics. Said Nursi has a similar idea concerning relations between religious worldviews and economic development. For Nursi, the upholding and extolling of the Word of God 'İ'la-I Kelimetullah' is possible in the present time only through economic development.

Keywords: Religion, Economics, Max Weber, Said Nursi, protestant ethics, the Upholding Word of God

Giriş

Batı'nın ekonomik gelişmesine yönelik binlerce tezin ortaya atıldığı bir dönemde, neredeyse hiçbir düşünür din olgusuna bir atıfta bulunmamıştır. Başarının öncelikle ekonomi alanında gerçekleşmesi, üretilen kavramların ve formülasyonların doğal olarak ekonomiyle ilgili olmasına sebep olur.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında, seküler zihniyet ekonomi ve diğer alanlara o derece sirayet eder ki, dini kurallar her türlü gelişimin önündeki en büyük engel gibi lanse edilir. Ele alınan dönemde, Batı gerçekten de dini değerlerinden uzaklaşarak, insanoğlunun tarihte hiç görmediği bir ekonomik ilerleme sağlar.

Bu noktada Weber din faktörünü göz ardı eden pozitivist anlayışa olağanüstü bir cevap vererek, ekonomi dünyasının temellerinin yeniden gözden geçirilmesine vesile olur. Weber'e göre dinlerin hayat evrenini kuşatması sayesinde insanlık muazzam başarılar elde eder. Dahası bu ilerlemeler rasyonel bir çizgide gerçekleşir. Ancak, Weber dinlerin bu rolüne dikkat çekse de, sadece Protestanlığın modern ekonomik gelişmenin bir öncü kuvveti olduğunu vurgular. Diğer dinlerin konseptlerinde rasyonel görüntülere rastlansa da, Protestanlığın özgün değerlerine sahip olmadıklarından Batılı anlamda bir kapitalist gelişmeyi tesis edemediklerini savunur.

Burada çalışmanın daha iyi anlaşılması açısından önce Weber'in görüşlerine yer verilecektir.

1. Weberyen Sosyolojide Kapitalizm ve Din İlişkisi

Weber, Batı dünyasında ekonomik gelişme ile kapitalizmi özdeş kabul eder. O, kapitalistik anlamda iktisadi gelişmenin temelinde Protestan ahlakının olduğunu söyler. Ona göre ekonomik gelişmenin dinamiği olan püriten meslek ahlakı Protestan ahlakının değerleriyle şekillenmiştir. Bunun anlamı dini etikten gelen motivasyonun Batı'da rasyonel ve aktif bir mesleki zihniyetin oluşmasına yol açtığıdır.

Weber'e göre kapitalizm her zaman ve her yerde görülse de, Batı'nın elinde yepyeni bir kimlikle insanlığa sunulur. Bu sürecin oluşmasında pek çok etken bulunsa da, Weber, Protestanlığın püriten ahlak tarzına oldukça dikkat çeker. Bu açıdan Protestanlığın Kalvinizm kolu Batı medeniyetinin iktisadi bakımdan gelişmesinde aktif rol oynar. Kalvinizm'de bir püritenin iş dünyasında ve mesleki alandaki başarısı 'kutsal bir aferin'le taçlandırılır. Yani püriten dünyevi ve uhrevi olarak yüksek derecede motivasyon kaynağına sahiptir. Bireyin iktisadi zaferleri onun saygınlığını arttıran bir unsur olarak göze çarpar. Birey dünyada kazandıkça, ahiretini kazanmanın mutluluğunu da beraberinde yaşar. Ayrıca birey, Püriten ahlakının erdemleri olarak görülen; sözünde durmak, çalışkanlık, güvenilirlik, metodiklik, dakiklik, tutumluluk ve asketlik gibi özelliklere sahip olmalıdır. Bütün bu özellikler, modern kapitalist ekonominin gelişmesi için gerekli manevi zemine

ortam hazırlar. Bu iktisadi zihniyet yapısı, Protestanlığın değer yargılarıyla ortaya çıkar ve Batı insanının mesleğine canla başla sarılmasını ve mesleki faaliyetlerinde akılcı davranmasını sağlar. Böylece Protestanlık, Batı'nın kapitalist gelişimi için, Batı insanını kendi değerleriyle giydirir, kuşatır ve gelişim sürecine hazırlar.

Protestan ahlak anlayışının bazı temel prensiplerini aktarmak konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Bu bağlamda Protestanlığın sahip olduğu en önemli iki ilke olan 'asketizm' yani çilecilik ve 'meslek ahlakı' yani ilahi davet açıklanmaya çalışılacaktır.¹

1.1. Asketizm

Asketizm -çilecilik- kişinin riyazi bir yaşantı şeklini kendine hayat tarzı seçmesi (Duran, 2002: 120) olarak tanımlanır. Asketizm, insanın kendi içgüdülerine hakim olması ve her türlü ihtiraslarını öldürmesidir (Pazarlı, 1972: 147-148). Bu tanımlara paralel olarak Weber asketizmi şöyle değerlendirir:

Asketizm, status naturae'yi aşmak, insanları akıl dışı güdülerin gücünden ve dünyaya ve doğaya bağımlılıktan kurtarmak, düzenli iradenin üstünlüğüne boyun eğmek, sürekli olarak eylemlerini ve ahlaki sonuçlarını değerlendirerek kendi denetimi altına almak [Selbstkontrolle] için akıllı hayat tarzının sistematik eğitim metodu olmuştur (Weber 2011: 153).

Yani, kişinin Allah'ın emirlerine uygun bir hayat tarzına sahip olması, dünyevi zevk ve hazlardan kendini geri çekmesi; günlük faaliyetlerinde, mesleğinde ve sosyal ilişkilerinde disiplinli bir hayat yaşamasıdır (Duran, 2011: İz, 1969: 100). Asketizm bütün gücüyle, varlıktan saf bir zevk alınması ve bunun getirdiği mutluluğa karşı bir mücadeleyi ifade eder (Weber, 2011: 243). Weber'e göre asketizm; Püritanların hayat tarzı olarak, keşişleri 'Tanrı Krallığı'nın bir işçisi olarak eğitmeyi ve bununla kendi kurtuluşlarını güven altına almayı arzular.

Asketik hayat tarzı Weber'e göre metodik bir selamet arayışıdır (Çiğdem, 2012: 145). *Aktif asketik hayat tarzı* dünyayı, selamet uğruna denetim altına alıp olumsuz olarak görür ya da kendini dünyaya göre düzenleyip onu olumlu olarak görür. Asketizmde dünya, kutsal perspektiften yerle bir edilip günahkâr bir yaşam alanı olarak kabul edilse de kişinin Tanrı'nın emirlerini yerine getireceği bir yerdir. Asketik Püritanizmdeki dini ustalar, Tanrı'yı unutturmak için üretilen seküler değerleri ve faaliyetleri yasaklayıp, Tanrı'nın emirlerine uygun olarak dünyanın ahlaki bir biçimde rasyonalize edilmesine çalışırlar (Çiğdem, 2012: 140).

Weber ise asketik Protestanlığın insan-dışı gibi görünen yöntemli hayat tarzının, modern kapitalizmin erken dönemlerinde ihtiyaç duyulan manevi hayatı inşa ettiğini ifade eder (Habermas, 2001: 246-247; Kehrler, 2007: 37). Asketik hayat

1 Protestan ahlakının ilkeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Çamlı, 2013: 17-29).

tarzı, hayatı ve insanları düzen ve disiplin altına alır. Dini yorumlarla da bu düzen desteklenir ve meşrulaştırılır (Swingewood, 1998: 187). Bir nevi, Protestan öğretileri Batı toplumuna altın tepside sunar. Öğretilerle mesleki faaliyet, günlük ve rastgele yapılan bir meşguliyet değil; amaçlı, planlı, sürekli, rasyonel ve kontrollü bir uğraşı haline dönüşür. Protestanlığın ileriki aşamalarında, mesleki vazifeye kutsal damgası vurulur, ekonomik kazanç ve başarı Tanrı huzurunda seçilmişliğin işareti olarak görülür ve böylelikle asketizm dünyevi hayatın merkezine yerleştirilir.

Aktif riyazetçi hayat tarzı sayesinde ekonomik faaliyet servet birikimine vesile olsa da kutsal buyruklar eşliğinde sade bir hayat benimsenir; lüks, israf ve savurganlık yasaklanır; tüketim zaruri ihtiyaçlara indirgenir; işinde dürüstlük, doğruluk, güvenilirlik gibi erdemler önem kazanır. Sonraki süreçte, mesleki faaliyette bulunma, sürekli ve disiplinli çalışma ve ekonomik kazanç ya da kâr elde etme; adeta Tanrı'ya ulaşmanın tek yolu olarak görülür.

1.2. Meslek Ahlakı ya da İlahi Davet

Protestan asketizminde meslek, bir bireyin kendine biçilen kutsal görevleri ifa edebilmesi için tek çıkar yol olarak görülür (Ülgener, 2006: 47). Mesleki başarı bireyin kurtuluşunun bir işareti olarak zihinlere dokunur, birey bütün meslek yaşamına sirayet eden “kutsalı amaç, maddeyi araç” gören iktisadi ahlak motifleriyle donatılır (Ringer, 2003: 202).

Tanrı'nın insanlardan istediği, ‘ne olursa yaparım’ tarzında kişinin sıradan gördüğü bir meslekle meşgul olmak değil, rasyonel bir meslek uğraşısıdır (Weber, 2011: 55). Dolayısıyla Püriten meslek anlayışında önemli olan, mesleki asketizmin metodik özelliğidir. Bir kişi, meşgul olduğu mesleğinin yanında başka bir meslekle de uğraşabilir. Eğer ki mesleklerden birini ihmal durumu yoksa bu durum kabul görür. Ayrıca, kişi mesleğini de değiştirebilir. Eğer ki ‘Tanrı Krallığı’nın bir işçisi olarak, bu krallığa daha verimli olacağına inanıyorsa kişinin mesleğini değiştirmesinde herhangi bir hoşnutsuzluk yoktur (Weber, 2011: 230-232; Canan, 1984: 48).

Kalvinizmde mesleki başarı; Tanrı'nın sevgisini, fakirlik ise; lanetlenmeyi simgeler (Habermas, 2001: 245). Tanrı, yoksulun bir suçuna binaen onu yoksul olarak yaratır. Yoksula yardım etmek kötülüğe ve suçluluğa yardım etmek demektir (Alsan, 1967: 19). Buradaki vurgu “çalışmayan yememelidir” düşüncesindedir. Kişi servet sahibi olsa da çalışmıyorsa yememeli, harcama ve tüketimde bulunmamalıdır. Çünkü kişi servet sahibi olduğundan fakirler gibi çalışmaya ihtiyacı olmasa bile, herkes gibi o da Tanrı önünde itaat etmeli ve boyun eğmelidir. Tanrı huzurunda donuk bir servetin önemi yoktur. Herkese verilmiş bir mesleki görev vardır. Kişi, Tanrı'nın bahsettiği yetenekleri sayesinde servetini devamlı arttırmak için aralıksız çalışmalıdır.

Bu bakımdan Protestanlar, çalışmaya Tanrı adına mecbur, israfı sevmeyen, kendi dışındaki amaçlar için hayatını adamaya hazır, asketik görev duygusuna sahip insanlardır ve bu nitelikleri ‘kapitalizmin ruhu’nu oluşturur. Bu özellikler modern Batının evrensel ekonomik gücünün kökeninde bulunan dinamiklerdir (Weber, 2011: 42).

Açıkça görülmektedir ki meslek kavramı, ‘kader öğretisi’ ve asketik hayat tarzına bağlı olarak gelişir. Kalvinizmde, insanlar, daha doğmadan kaderleri belirlenir. Kimileri kurtulanlar kimileri lanetliler olarak Tanrı tarafından ezelde işaretlenir. Ancak bu öğretilerde, insanların en önemli amacı ebedi kurtuluş olmasına rağmen, Tanrı insanlara bu sonucu bilme yeteneğini vermez. Sonu bilinmez her yolda duyulacak kaygı, bu durumda en üst safhaya ulaşır. Kalvinist öğretiler de duyulan kaygıların azaltılmasına çalışır. İnsan, ne kaderini bilebilir ne de bunu değiştirebilir ancak seçilmişliğinin işaretlerini keşfedebilir. İşte burada karşımıza meslek kavramı çıkmaktadır. Öncelikle meslek, kutsal bir vazifedir. Tanrı herkese bir meslek bahşetmiştir. İnsanlar, Tanrı’nın onlara verdiği mesleki görevleri en iyi şekilde yerine getirmeli, yeteneklerini devamlı geliştirip işinde daha da yükselmeye çaba göstermelidir. Gösterilen başarı ve bunun maddi getirisi seçilmişliğin belirtisi olarak zihinlere yerleşir. Kişinin, bir taraftan asketik bir şekilde işinde çalışmaya zorlanması; diğer yandan lüks hayatın ve zevk için tüketimin engellenmesi, israf ve savurganlığın yasaklanması gibi kısıtlamalarla servet birikiminin arttırılması ve gelirin yeniden yatırım amaçlı kullanılması gibi görüşler, modern kapitalist gelişmenin erken dönemlerinde ihtiyaç duyduğu manevi dürtülerdi. İş hayatı kutsal bir alan ve iş kutsal bir görev olarak algılanınca, çalışmak adeta tek ibadet şekline dönüşür. Meslek sahibi olmak önemli bir meziyettir ve Püritenlerce de övülen bir durumdur. Kişi, zengin olmak için ya da bedensel haz ve zevkler için değil, Tanrı için çalışmalıdır. İrrasyonel olarak insanın kendisini mesleğine adanması modern kapitalizmin de gelişme dinamiğini oluşturur ya da diğer bir ifadeyle, mesleki vazife ilkesi, kapitalist Batı toplumunun toplumsal ahlakının temelini oluşturur.

Neticede Batı ekonomi alanında önemli gelişmeler kaydeder. Burada sorulması gereken soru, İslam toplumlarının ekonomik gelişmelerini sağlaması için Batı’nın ilke ve değerlerini benimsek zorunda olup olmadığıdır. Müslümanlar ekonomik gelişmelerini kendi değerleriyle sağlama imkanına sahip bulunup bulunmadıklarıdır.

Bu sorulara en güzel cevabı çağımızın en önemli düşünürü Bediüzzaman Said Nursi verir. Nursi’nin konuyla ilgili yaklaşımlarını çeşitli çalışmalarında ortaya koyan Duran, ikinci şıkkın mümkün olduğunu vurgular (Duran, 1996: Duran, 1997: Duran, 2002). Aşağıda Nursi’nin din-ekonomik gelişmeye dair yaklaşımlarını inceleyelim.

2. Said Nursi'de Ekonomik Gelişme-Din İlişkisi

Said Nursi ne Adam Smith gibi bir iktisatçı ne de Weber gibi bir sosyolog idi. O, bir teolog ve geniş anlamda bir filozof idi. Dolayısıyla Nursi'den Smith ve Weber'deki gibi bir iktisadi analiz beklemek doğru olmaz. Bununla birlikte Nursi ekonomik gelişme ile yakından ilgilenmiş ve bu konuda çok sayıda argüman geliştirmiştir. Nursi, ekonomik gelişmeyi tek faktöre indirgeyen düşünürlerden önemli ölçüde ayrılarak, bu konuda dini, coğrafi, sosyal, tarihsel, psikolojik çok sayıda faktörün önemli olduğuna vurgu yapar. Biz burada diğer faktörleri bir tarafa bırakarak din-ekonomik gelişme ilişkisini inceleyeceğiz.

İlk olarak Nursi dünya ve dünyasal işlere karşı Müslümanın yaklaşımının olumlu olması gerektiğini vurgular. Max Weber'in öne sürdüğü 'dünyadan mistik kaçış' da 'kapitalizmin fabrika şartlarına' köle olma da Nursi'de söz konusu değildir. Weber'in sadece Protestanlığa özgü olarak gördüğü 'Dünyaya Asketik Egemen Olma' durumu Nursi'nin de tercihidir. Bu yaklaşımını Nursi, 'dünyanın üç yüzü' doktriniyle açıklar.

"Dünya'nın üç yüzü var: "Birinci Yüzü: Cenab-ı Hakkın esmasına bakar. Onların nukuşunu (nakışlarını) gösterir...Dünyanın bu yüzü hadsiz mektubat-ı Samedaniyyedir (Allah'ın mektubu). Nefrete değil, aşka layıktır.. İkinci Yüzü: Ahirete bakar. Ahiretin tarlasıdır. Cennetin mezarıdır... Şu yüzü dahi...güzeldir. Tahkire değil, muhabbete layıktır...Üçüncü Yüzü: İnsanın hevesatına bakan ve gaflet perdesi olan... yüzüdür. Şu yüz çirkindir. Çünkü, fanidir, zaildir, elemlidir, (insanı) aldatır" (Nursi, 2005: 851).

Görüleceği gibi Nursi'ye göre dünyanın iki yüzünü de sevmek olumlu hatta bir sorumluluktur. Bu yüzlerden sadece bir yüzü olumsuz ve kaçınılması gereken bir yüzüdür. Nursi bu yaklaşımını daha da detaylandırır:

"...Mesela leziz taamları, güzel meyveleri, Cenab-ı Hakk'ın ihsanı... cihetinde sevmek Rahman ve Mün'im (nimet veren) isimlerini sevmektir, (bu sevgi) hem manevi bir şükürdür...Peder ve valideyi şefkat ile techiz eden ve seni onların merhametli elleriyle terbiye ettiren hikmet ve rahmet hesabına onlara hürmet ve muhabbet Cenab-ı Hakkın muhabbetine aittir. Hem refika-i hayatını (eş), rahmet-i ilahiyyenin munis, latif bir hediyesi olduğu cihetiyle sev ve muhabbet et. Fakat çabuk bozulan hüsn-ü suretine (fizik güzelliğine) muhabbetini bağlama. Belki kadının en cazibedar, en tatlı güzelliği, kadınlığa mahsus bir letafet ve nezaket içindeki hüsn-ü sirettir (ahlak güzelliğidir). Hem hayatı; Cenab-ı Hakk'ın insana ...verdiği en kıymetli ...bir sermaye... cihetiyle sevmek, Cenab-ı Hakk'ın hizmetinde istihdam etmek..o muhabbet yine Mabud'a (Allah'a) aittir. Hem gençliğin letaifini, güzelliğini, Cenab-ı Hakk'ın latif, şirin, güzel bir nimeti nokta-i nazarından istihsan etmek (sevmek)...bir nevi muhabbet-i meşruadır (meşru bir sevgidir)... Hem dünyayı, ahiretin mezarı ve esma-i İlahiyye'nin aynası ve Cenab-ı Hakk'ın

mektubatı ve muvakkat bir misafirhanesi cihetinde sevmek, Cenab-ı Hakk'a ait ...(olan bir sevgidir)" (Nursi, 2005: 870-873).

Nursi, bir Kur'an müfessiri olarak Kur'an'ın ruhunu yansıtır ve meşru ve Allah rızası olması şartıyla dünya ve dünyayla ilgili şeyler ve faaliyetlerin doğrudan Allah hesabına yönelik faaliyetler olduğunu söyler. Ona göre dünya ve dünyaya ait faaliyetleri maddi planda "kesben" değil kalben terk etmek gerekmektedir.

Nursi bu konuda Hz. Peygamberin yakın arkadaşları olan ilk Müslüman neslin dünyaya yaklaşım tarzlarını esas alır. "Ehl-i velayet"ten çok sayıda insanın dünyayı terk ettikleri; hatta bir hadiste dünya muhabbetinin bütün hataların başı olarak vurgulandığı, buna rağmen sahabenin dünya işleriyle yoğun olarak ilgilendiği, hatta bu konuda Yahudi tüccarları geçtikleri, bunun bir çelişki gibi gözüktüğü, bu çelişki konusunda görüşünün neler olduğu kendisine sorulduğunda Nursi ilginç bir cevap verir. O, dünya ve dünyasal işlerle ilişki konusunda sahabenin, dünyanın ahirete bakan yüzü ile, Esmâ-i İlahiyye'ye bakan yüzünü sevdikleri, dünyanın bu cephelerini sevmenin ise bir eksiklik değil, tersine bir "medar-ı kemal" olduğu; hatta dünyanın bu cephesi ne kadar fazla sevilirse ibadet ve marifetullah yolunda o kadar ilerleneceğini vurgular. Ona göre sahabeler "...dünyayı ahiret(in) mezrası görüp ekip biçmişler. Mevcutadı Esmâ-i İlahiyye'nin aynası görüp müstakane temaşa edip bakmışlar(dır)" (Nursi, 2005: 666).

Nursi ekonomik gelişmenin önemli bir zihin ve inanç ortamını oluşturan dünyaya yaklaşım tarzında iki yüzü meşrulaştırdıktan sonra bunun pratik cepheleri olan bilim ve teknolojik gelişmelere de önem verir.

2.1. Bilim-Esmâ İlişkisi

Nursi'nin bilime ve teknolojiye yaklaşımı da son derece olumlu ve teşvik edicidir. O, bilim ve teknolojinin çok hızla geliştiği ve baş döndürücü sonuçlar ürettiği bir çağda yaşadı, dolayısıyla onun bilim ve teknolojiye vurgusu anlaşılır bir şeydir:

"Elbette nev-i beşer ahir vakitte ulum ve fûnuna dökülecektir. Bütün kuvvetini ilimden alacaktır. Hüküm ve kuvvet ilmin eline geçecektir" (Nursi, 2005: 357).

Nursi, şaşırtıcı bir şekilde selefi Gazali gibi bilimleri kendi arasında "dini ilimler", "dünyevi ilimler" gibi ikiye ayırmaz, hepsini "Esmâ" çatısı altında toplar. Ona göre her bir bilimsel disiplin doğrudan Esmâ-i İlahiyye'ye dayanır:

"..Hatta hakiki fenn-i hikmet (felsefe) (Cenab-ı Hakk'ın) Hakim ismine, hakikatlı fenn-i tıp, Şafî ismine, fenn-i hendese (mühendislik), Mukaddir ismine... (dayanır). Her bir fen bir isme dayandığı ve onda nihayet bulunduğu gibi, bütün fûnun ve kemalat-ı beşeriyye... esmâ-i İlahiyye'ye istinad eder" (Nursi, 2005: 853).

Buna göre Nursi, bilimsel keşif ve çalışmalara derin bir anlam kazandırmakta,

bu alandaki çalışmalara dinî ve ilahî bir motivasyon üretmektedir. Hatta o, daha ileri giderek Kur'an'da geçen peygamber mucizelerinin sadece birer hikayeden ibaret olmadığı, her birinin teknolojik gelişmenin sınırlarını gösterdiğini ileri sürer (Nursi, 2005: 344-350).

Nursi, bilimsel gelişmeyle insanın nihai gayesi olan “ubudiyet” arasında bir içiçelik bulunduğunu, bu nihai gayeye ulaşılabilme için “ulum ve kemalat”ın gerekli olduğunu söyler:

“Cenab-ı Hak insanı ilim ve kemalata” öyle bir tarzda sevk ve teşvik eder ki... (sanki şöyle der)... “Ey insan, şu kâinattaki maksad-ı ala (en yüksek gaye), tezahür-ü Rububiyet'e karşı ubudiyet-i külliyye-i insaniyedir (insanın külli ibadeti). Ve insanın gaye-i aksası (en son gayesi) o ubudiyete ulum ve kemalatla yetişmektedir.”²

3. İ'la-i Kelimetullah-Ekonomik Gelişme İlişkisi

Nursi, ekonomik gelişmenin sadece bir maddi refah unsuru olmadığı, aynı zamanda dinen bir sorumluluk da olduğunu ileri sürer. Ona göre çağımızda Allah'ın kelamını yüceltmek (İ'la-i Kelimetullah, cihad) her Müslümanın mükellef olduğu bir dini-millî görevdir. Hatta Nursi daha da ileri giderek İ'la-i Kelimetullah sorumluluğunun tam olarak yerine getirilebilmesi için çağımızda yeni bir İslâm Medeniyetinin gerekliliğini de zikreder. Aynı şekilde Nursi: “Fen ve sanat silâhıyla İ'la-i Kelimetullah'ın en müthiş düşmanı olan cehil, fakr ve ihtilaf-ı efkâra karşı cihad edeceğiz” diyerek İ'la-i Kelimetullah sorumluluğunun ileri düzeyde bir bilim ve teknolojiyi gerektirdiğine işaret eder. Ona göre “İ'la-i Kelimetullah'a mani olan (şey) şeriata da manidir.

İ'la-i Kelimetullah sorumluluğunun yerine getirilmesi gelişmiş bir bilim, teknoloji ve ekonomi ile olacaksa Nursi bunun metodik, disiplinli, özenli ve gayretli bir meslek ahlakıyla olabileceği inancındadır. Ona göre çalışan ve çalıştıran Müslümanlar mesleğine ve mesleğinin icrasına karşı ciddi bir şevk içinde bulunması gerekir. Her türlü ataletten, tembellikten ve uyuşukluktan uzak olarak son derece dinamik ve faal bir şekilde dünya ve dünya işlerine sarılmalıdır. “Ahiretin mezrası” olduğu yaklaşımından hareketle dünya işlerini bir ibadet ve İ'la-i Kelimetullah'a ulaşmak için bir basamak olduğu bilinciyle yüksek düzeyli bir çalışma şevk ve gayretine sahip olmalıdır. Bu gerçekten hareketle Nursi ısrarla ümmeti atalet ve mevcutla yetinmekten uzak tutup ileri derecede bir şevkle çalışmaya teşvik eder: “En bedbaht, en muzdarip, en sıkıntılı; işsiz adamdır. Zira atalet ademin (yokluğun) biraderzadesidir. Sa'y (çalışma) vücudun hayatı ve hayatın yakazasıdır (uyanık halidir)” (Nursi,1977: 450).

Nursi zamanımızda sanayileşme ve ekonomik gelişmeyi ümmet üzerine yük-

2 (Nursi, 2005: 357). Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Duran, 1996).

lenmiş bir ‘farz-ı kifaye’ olarak değerlendirir.

Ona göre her meslek sahibi mesleğiyle bütünleşmesi hatta “mesleğinde fani olması” gerekir. Çünkü ona göre “...bir adam(ın) müstaid ve kabil (kabiliyetli) olduğu şeyi terk ve ehil olmayan şeye teşebbüs etmesi, şeriat-ı hilkate (yaratılış kanunlarına) büyük bir itaatsizliktir. Zira ...sanatın mekayisine ihtiram ve muhabbet; ve nevarisine (kanunlarına) temessül ve imtisal... elhasıl: fena-fi’s-san’at olmaktır” (Nursi, t.y.: 46).

Her insanın mesleğiyle bütünleşebilmesi ve mesleğinde fani olabilmesi ise kişinin kendi istidat ve kabiliyetine uygun meslekleri tercih etmesi ve o mesleklerde uzmanlaşması ile mümkün olabilecektir. Aksi takdirde sonuç kaçınılmaz olarak olumsuz olacaktır.

Nursi’ye göre İ’la-i kelimetullah görevini yerine getirip ekonomik ve teknolojik gelişmeyi sağlayabilmek için Müslüman işadamlarının ileri derecede bir teşebbüs ruhuna sahip olması gerekir. Ona göre Müslümanların son yüzyıllarda ekonomik ve ticari açıdan geri kalmalarının ve sefaletle düşmelerinin temel nedenlerinden biri bazı seçkin dinî kesimler tarafından insanların çalışma şevkinin ve eğiliminin kırılmasıdır. Oysa Nursi, “Leyse lil-insani illa ma sea” ayetinin ruhundan “meyelan-ı sa’y (çalışma eğilimi) ve “el-kasibü habibullah” Hadisinin ruhundan da “şevk-i kesp” (çalışma şevki) fıskırdığı halde bu meylan ve şevkin bazı dini telkinat ile kırıldığı ve Müslümanları ileri derecede bir “tevekkül-ü tembelane”ye sürüklendiği inancındadır. Bu meylanı ve şevki kıranlar ise Nursi’ye göre bu zamanda İ’la-i Kelimetullah’ın “maddeten terakkiye mütevakkıf olduğunu bilmeyen” ve dünyanın ahiretin tarlası olduğu cephesini anlayamayan ve belki de en önemlisi Orta Çağ ile yaşadığımız çağın “ilcaat”larını birbirinden ayırt edemeyen bir kısım vaizlerdir (Nursi, 1958: 29; 1994: 83).

Nursi bazı kavramlara çağın ruhuna uygun yeni anlamlar yükler. Mesela “tevekkül” tembellik değildir, tersine tüm dünyasal faaliyetleri icra ettikten sonra sonuca rıza göstermektir:

“Tertib-i mukaddematta (sebeplere başvurmakta) ‘tefviz’ (boşverip oturmak) tembelliktir. Terettüb-ü neticede (sonucu kabulde) tevekküldür. Semere-i sayine (çalışma sonucuna) ve kısmetine rıza; kanaattir, (kanaat) meyl-i sa’yi (çalışma eğilimini) kuvvetlendirir. Mevcudla iktifa dun-himmetliktir (himmət yetersizliğidir).

“Evamir-i Şer’iyyeye (şer’i emirlere) karşı itaat ve isyan olduğu gibi, evamir-i tekviniyyeye (tabiat kanunlarına, Sünnetullah’a) karşı da itaat ve isyan vardır. Birincisinde mükâfat ve mücazatin ekseri ahirette; ikincisinde ağlebi (çoğunluğu) dünyada olur. Mesela sabrın mükâfatı zaferdir; ataletin mücazatu sefalettir; sa’yin sevabı servettir; sebatın mükâfatı galebedir. Müsavatsız adalet adalet değildir” (Nursi, 1977: 449).

Sonuç

Weber, Batı'nın, Protestanlık mezhebinin (özellikle Kalvinizm kolunun) öğretileri eşliğinde eşi benzeri görülmemiş ekonomik başarılarla imza attığını savunur. Ancak diğer dinlerin özünde bulunan değerler, hayat felsefeleri, kuralları; egemen oldukları toplumları modern kapitalist gelişme sürecine sürüklemeyizler. Dahası, Batı haricindeki toplumlar, inançlarının irrasyonel konseptlerinden dolayı durağan bir ekonomide boğuşmaya mahkumdurlar. Tarihte bunu tek başaran, biricik olan Batı medeniyetidir ve bu ilerlemenin en önemli dinamosu Protestanlığın diğer dinlerde olmayan özgün değerleridir.

Nursi'nin düşüncesi ve Weber'in iddiaları kimi yerde benzerlik gösterirken, bazı hususlarda karşıtlıklar içerir. Weber ekonomik başarının tekeline Protestanlığa endeksler. Nursi ise bu konuda tamamen tersi bir görüşe sahiptir. O'na göre İslam'ın sahip olduğu doneler ile yalnızca ekonomide değil, bütünsel bir yaklaşımla yepyeni bir İslam medeniyeti bina edilebilir.

Weber'in görüşe paralel olarak Nursi, ekonomik gelişmeyi motive eden zihni motiflerin dini ve ahlaki kaidelerle dokunduğunu ileri sürer. Yani ekonomik zihniyetin imanla mayalanması gerektiğini ifade eder. Bu noktadan hareketle Müslümanları içinde bulunduğu zihniyet karmaşasından kurtararak, ekonomik gelişme meselesine yeni yorumlar getirir.

O'na göre Müslümanlar için en temel gaye İ'la'i Kelimetullah düzeyine erişmektir. Zira bu kutsal vazife yeni bir İslam medeniyetinin kurulmasıyla tam olarak ifa edilebilir. Yeni İslam medeniyetinin inşası için mutlaka ekonomik ve sosyal gelişme sağlanmalıdır. Bu da bilime egemen olmakla gerçekleştirilebilir.

Böylelikle Nursi, Müslüman toplumların bugün içinde buldukları durumdan çıkış reçetelerini hazırlar. İ'la'i Kelimetullah ve İzzet-i İslamiyet'in maddeten gelişme ve imani medeniyetin kurulması ile olabileceği temel ilkesinden hareketle, yeni İslam medeniyetini kuracak formülasyon ve yöntemleri ayet ve hadislerin ışığında İslam aleminin kullanımına sunar.

Nasıl ki kapitalist gelişmeci bir toplumun geçmiş kesiti içinde Protestanlık, etkili bir aşama ve etken bir unsur olduysa, yeni ve yüksek İslam medeniyetinin inşasında temel prensipler olarak Nursi'nin tespitlerinin oldukça etkili olacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

- ALSAN. N. (1967). *Çağımızı Hazırlayan Düşünce*. Ankara: Varlık Yayınları.
- CANAN. İ. (1984). *Medeniyet, Kültür ve Teknik*. İstanbul: Cihan Yayınları.
- ÇAMLI. A.Y. (2013). *Max Weber 'de Rasyonelleşme ve İktisadi Gelişme İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi.
- ÇİĞDEM. A. (2012). *Bir İmkan Olarak Modernite: Weber ve Habermas*. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- DURAN. B. (2011). “Tüketimin İfrat, Tefrit ve Vasat Düzeyi”. *Tefekkür Dergisi*.
- DURAN. B. (2002). *Akıl ve Ahlâk*. 2. Baskı. İstanbul: Nesil Yayınları.
- DURAN. B. (1996). *Bilim ve Yeni Bilim*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- DURAN. B. (1997). *Sekülerleşme Krizi ve Bir Çıkış Yolu Arayışı*. 2. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- HABERMAS. J. (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı*. Çev. M. Tüzel. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İZ. M.(1969). *Tasavvuf*. İstanbul: Rahle Yayınları.
- KEHRER. G. (2007). *Din Sosyolojisi*. Çev. Y. Aktay ve E. M. Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları.
- NURSİ. S. (2005). *Sözler*. İstanbul: Söz Yayınları.
- NURSİ. S. (1994). *Tarihçe-i Hayatı*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.
- NURSİ. S. (1977). *Mektubat*. İstanbul: Sözler Yayınevi.
- NURSİ. S. (1958). *Münazarat*. İstanbul: Y.y.
- NURSİ. S. (t.y.). *Muhakemat*. Y.y.:Y.y.
- PAZARLI. O. (1972). *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- RINGER. F. (2003). *Weber'in Metodolojisi*. Çev. M. Küçük. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- SWINGEWOOD. A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. Çev. M. Küçük. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- ÜLGENER. F. S. (2006). *Zihniyet ve Din*. İstanbul: Derin Yayınları.
- WEBER. M. (2011). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhunu*. Çev. E. Aktan. Ankara: Alter Yayıncılık.

Kapitalizm ve Said Nursi'nin Kapitalizme Bakışı

Yaşar ALKAN

Celal Bayar Üniversitesi,

Öz

Bu çalışmada ilk olarak kapitalizm üzerine çalışan bazı bilim adamlarının kapitalizmin niteliği hakkındaki yaklaşımları ele alınacak daha sonra ise Bediüzzaman Said Nursi'nin kapitalizm üzerine görüşleri gözden geçirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Said Nursi, Hazcılık, Sömürü, Teknoloji, Bilim

Capitalism and Said Nursi's Perspective of Capitalism

Abstract

In this essay I will try to give some ideas of prominent scholars concerning capitalism and then I will handle Nursi's perspective related to capitalism. According to Nursi, capitalism is based on five negative principles: power, war, exploitation, promotion of animal emotions, and extension of human demands.

Keywords: Capitalism, Said Nursi, Hedonism, Exploitation, Technology, Science

Giriş

Konuya başlarken zihinlerde mevcut olan bir kafa karışıklığını ortadan kaldırmak için "kapitalist gelişme" olgusuyla "kapitalizm" olgusunu birbirinden ayırmak gerekir. Kapitalizm bir sosyo-ekonomik organizasyon iken kapitalist gelişme ticarete, endüstride, tarımda kararların rasyonel ilkeler çerçevesinde alınması, takas ekonomisi ve öz tüketim yerine uzmanlaşma ve parasal mübadelenin artması, ticari ve mali sermayenin birikmesi ve rasyonel olarak yatırıma dönüştürülmesi gibi gelişmelerin adıdır. Kapitalizmde sadece ekonomi değil aynı zamanda sosyo-kültürel hayatın para tarafından kolonize edilmesi, üretim araçları mülkiyetinin belli bir sınıfın elinde yoğunlaşması, bilimin, sanatın, yönetim ve hukukun ahlak ve dinden koparak seküler ilkeler üzerine bina edilmesi süreçleri de söz konusudur. Doğal olarak kapitalizm de, aşağıda inceleneceği gibi, tek düze ve homojen değil zaman içinde kendi içinde evrilerek vahşi kapitalizm, liberal kapitalizm ve post-kapitalizm şeklinde dönüşümler geçiren bir sistemdir (Duran, 2016). Maxim Rodinson'un da haklı olarak vurguladığı gibi İslam toplumları kapitalizm şeklinde bir sistemi yaşamamış, ancak onun "kapitalistimsi" dediği gelişmelere parasal mübadelenin yaygınlaşması, uzmanlaşma ve iş bölümünün derinleşmesi, mali ve ticari sermaye birikiminin güçlenmesi alanlarında çok başarılı performanslar göstermişlerdir (Rodinson, 1973: 4 vd).

Bu çerçevede aşağıda kapitalizmi bir sistem olarak, farklı yazarlara dayanarak inceleyelim.

1. Kapitalizm Tanımı

Kapitalizm, özel mülkiyet temelli ve serbest girişime dayanan bir ekonomik sistemdir. Kapitalist sistemde üretim araçları büyük ölçüde hukuki tanımlamalar ve yasal haklar kapsamında özel mülkiyetin hizmetine sunulmuş haldedir. Merkezi bir planlamanın yani devlet sevk ve idaresinin değil bireysel özgürlükler bağlamında serbest girişim ehliyet ve arzusuna sahip kişilerin yoğun şekilde işlemleri gerçekleştirdiği kapitalist sistemde yatırım, gelir dağılımı, üretim, arz ve talebin buluşmasıyla belirlenen mal ve hizmet fiyatları, piyasa ekonomisi vs. temel belirleyicilerdir.

Kapitalizm bir sistem olarak toplumları sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan derinden etkilemiştir. Özellikle batıda bu etkileri en iyi analiz edenlerden biri olarak Jürgen Habermas'a göre kapitalizm; ekonomik ve politik sistemin sosyokültürel sistemden kopması sonucu ortaya çıkan ekonomik ve politik sistemin adıdır (Alkan, 2014: 64). Onun ayırt edici özelliği özel mülkiyeti, rekabet ve piyasa düzenini önemsemesi değil, bunlarla birlikte ekonomi ve politikanın ahlak ve toplumsal değerlerden kopmasıdır.

Weber'e dayanarak Habermas, kapitalist sistemde değer alanlarının, yani sistemlerin birbirinden koptuğu, kendi içsel mantıklarıyla işlemeye başladıklarını ileri sürer. Bunun anlamı, gerek ekonomik sistemin gerekse politik sistemin toplumsal meşruiyet kaynağı olan sosyokültürel sistemden bağımsızlaşmaları, yani ahlak ve dinî değerlerin emredici ilkelerinden kendilerini azade hissettikleridir (Duran, 2012).

Karl Marx'a göre kapitalizm; burjuva sınıfının yönetici, proletaryanın da ezilen sınıf olduğu, parlamenter demokrasinin yaygın olarak politik sistem olduğu, piyasa ekonomisinin işlediği ve üretim araçlarına ağırlıklı özel mülkiyetin sahip olduğu dönemdir. "Kapital" in ekonomik terimleriyle ifade edilirse, kapitalizm, temel itici gücünü değişim-değerini en üst düzeye çıkarma çabasının oluşturduğu bir meta üretim sistemidir (Giddens, 2012: 366). Marx'a göre kapitalizmin temel sorunu kâr artırma açlığının yol açtığı krizler ve bunu elde etme adına göz yumulan emek sömürüsüdür. Kârlar her zaman azalma eğilimindedir. Azalan kârlar her daim sermaye üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu baskılarda krizler üretmekte ya da mevcut krizlerin dozunu artırmaktadır. Azalma eğilimi gösteren kârlar, sermayeyi merkezileştirerek büyük sermayelerin belirli kişi ya da kurumlarda toplanmasına yol açarak piyasada parasal krizlere neden olur. Sermayenin merkezileşmesi ise emek sömürüsünü artırarak sermayenin genişlemesine yol açar (Alkan, 2014: 59).

Marx, şüphesiz kapitalizmi en acımasızca ve en gerçekçi şekilde eleştirenlerden biri olarak tarihe geçmiştir. Düşünceleri nesilden nesile insanlar arasında yankılanmış ve kabul görmüştür. Görüşlerinin geçerliliği ideoloji ve paradigmalara göre kimi zaman çok ağır şekilde eleştirilse de etki ettiği alan bakımından insanlık

tarihinde çok az insanın başarabileceği nüfuza ve tanınırlığa sahiptir. Subjektif ve objektif değerlendirmeler ışığında yapılabilecek analizler en azından bu çalışmanın kapsamını aştığı için sadece tanım kısmıyla yetinilmektedir.

Weber ise kapitalizmin tanımının ötesinde onun rasyonelleşme sürecini açıklama yoluna gitmiştir. Kapitalizmin rasyonelleşme sürecinde iş gücünün etkisi, Protestan kesimin rasyonel davranışlar ve etik kavramına iş-piyasa alanında katkılarını analiz etmiştir. Kapitalist gelişim içerisinde din olgusunu temellendiren öğretinin Protestan etik içerisinde piyasanın ihtiyaç duyduğu şartlara göre insanların hareket ettikleri ve doğala en yakın olabilecek piyasa etikleri oluşturduklarını gözlemlemiştir (Alkan, 2014: 61-62).

Anthony Giddens'a göre kapitalizm ise Karl Marx'ın görüşünü savunanlar için itici güç olarak görülmekte ve sosyalizme giden süreçte geçilmesi gereken bir aşama olarak algılanmaktadır. Kapitalizm, kendinden önceki yapıları değiştiren ve geliştiren ve aynı zamanda bunu mensuplarına dikte eden sistemdir ve ülkeleri etkilemektedir. Değişim ve gelişim devrimle değil kapitalist birikimle gerçekleşmiştir. "Gelişmiş kapitalist ülkeler değişmişse, bu süreç devrimle değil, onların içlerindeki değişimin kademeli birikimiyle gerçekleşti (Giddens, 2012: 374)."

Kapitalizme farklı bir bakış açısı sunarak tarihsel kapitalizm analizi yapan Wallerstein'a göre kapitalizm sözcüğü "kapital" kavramından türemiştir. Bu nedenle, ona göre, sermayenin kapitalizmde kilit bir öge olduğunu kabul etmek yerinde olur. Peki, ama sermaye nedir? Bir tür kullanımıyla, birikmiş zenginlikten başka bir şey değildir. Ancak, tarihsel kapitalizm bağlamında kullanıldığında daha özgül bir tanımı vardır. Burada söz konusu olan yalnızca, para biçiminde tüketim malları stoku, makineler ya da maddi şeyler üzerinde izin verilen hak talepleri değildir. Tarihsel kapitalizmde sermayenin yine geçmişte harcanan emeğin birikimlerinden tükenmemiş olanlarına göndermede bulunduğu kuşku yoktur; ama her şey bundan ibaret olsaydı, geriye doğru, Neanderthal adaminkine kadar tüm tarihsel sistemlerin, kendilerinden önceki emeğin cisimleşmesi olan bu gibi birikmiş bir takım stokları bulunması bakımından, kapitalist olduğu söylenebilirdi (Wallerstein, 2006: 11-2).

Tarihsel kapitalizm, temel iktisadi etkinlik içinde geçerli olan ya da ağır basan iktisadi amacın ya da yasanın sınırsız sermaye birikimi olduğu o somut, zamanla sınırlı, mekânla sınırlı, tümleşik üretim etkinlikleri yeridir. Bu toplumsal sistem, içinde böylesi kurallara göre iş görenlerin, bütün üzerinde, başkalarının da aynı kalıplara uymak ya da uymamanın sonuçlarına katlanmak zorunda bırakılmasının koşullarını yaratacak ölçüde etkide bulunabildikleri sistemdir (Wallerstein, 2006: 16). Şüphesiz sürekli bir birikim dinamiğine ve yeniden üretime ihtiyaç duyan kapitalizmi anlık veya dar zamanlı bir sistem olarak değil tarihsel analiziyle birlikte ortaya koymak daha geniş bir bakış açısı sağlama bakımından önemlidir. Zira yay ne kadar gerilirse ok o kadar ileri gider atasözüne istinaden kapitalizmin tarihsel

dayanaklarını ve zihinsel altyapısını daha iyi anlayabilme adına tarihi boyutlarını incelemek çalışma verimliliğini artıracaktır.

Kapitalizmin sermaye birikimi sağlamak ve bir şekilde gerçekleşmesi durumunda da artan oranlarda kâr arayışı zorunluluğu doğurması (insani açgözlülük, biriktirme, istifleme, yığılma arzusu) sonucunda ortaya çıkan bir ekonomik sistem olduğu aşikârdır. Kapitalizmde sürekli ve nihayetinde de sürdürülebilir bir büyüme temel ilkedir. Yerel olarak başlayan ve bireyleri motive eden daha fazla servet edinme isteği ve daha yüksek refah söylemi toplulukları cezbeder ki bu bağlamda küresel bir söylem oluşturulduğunda (gerek iletişim araçlarıyla gerekse de yerel elemanların, kurumların, organizasyonların faaliyetleriyle) ilgili olan hemen her ülkedeki potansiyel kişiler akımın birer parçası olurlar. Yerelden uluslararası etkileşime geçen kapitalizm işte bu şekilde tüm dünyayı hegemonyası altına alır. Artık küresel sermayenin yönetsel ve faaliyet aracı olan çok uluslu şirketler kendilerine her yerde kolayca eleman temin etmenin ön şartını sağlayarak meşruiyetini tüm dünyaya yaymıştır.

Kapitalizm, insanlık tarihinin tamamını kuşatan bir fenomen olmasa da Habermas'ın dediği gibi sistemlerin birbirinden koptuğu bir zaman diliminde varlığını en güçlü biçimde gösteren oluşumdur. Görünüşte karma misali içinde çoğu iyi ve kötü unsurları barındırsa da unutulmaması gereken şudur ki kapitalizm de diğer bütün sistemler gibi insanların kullandığı bir "araç" tır. Tanım kısmında araç olarak vurgulamamız hiçbir insanın kapitalizm uğruna bir araç haline dönüştürülmemesini üstüne basa basa tekrarlamaktır. Kant'ın insanı hiçbir amaç için araç olarak görmeyen ahlaki anlayışı ile Machiavelli'nin amaç her türlü aracı meşru kılar anlayışı insanlığın iki uç noktası gibi görülebilir. Mühim olan kapitalizmi bunlardan hangisine yaklaştıracığımız ve hangisinden uzaklaştıracığımız hususunda sistemin birer parçası olan bireylere empati ve iletişim yapma yetisini daha fazla kazandırabilmektir. Zira ne sosyalizmin, komünizmin arzusu gibi kapitalizmi yıkmak çözümdür ne de amaçlarımız için aşırı kar ve sermaye birikimi uğruna kapitalizm fetişi oluşturmak çözümdür.

Tüm eleştirilere rağmen kapitalizm giderek tek alternatif olarak ortaya çıkıyor. Kapitalist sisteme alternatif sistemler neden karşılık bulmuyor, kapitalist sistem alternatif sistemlerin yapamadığı neyi yapıyor ve bunu nasıl başarıyor sorusu birçok iktisatçının zihninde yankılanmaktadır. Öncelikle belirtmek gerekir ki kapitalizm; iktisadi refah ve istikrar, işgücü piyasası, finans, kurumsal yönetim, sosyal refah ve diğer alanlardaki yasal ve örgütsel düzenlemelerin farklı birleşimleriyle kompleks yapı sunarak planlı ya da plansız modeller önerir ve kalkınma alternatifleri sunar. "Kapitalizmin dayanıklılığının anahtarı, onun neredeyse sonsuz uysallığında yatar. Piyasaları ve ekonomik faaliyeti desteklemek için gerekli kurum kavramlarımız yüzyıllar boyunca değiştiççe, kapitalizm de değışti (Rodrik, 2011: 205)."Kapitalist gelişme evreleri incelendiğinde insanın vahşice evrilen tüketim

ve servet biriktirme arzularını tabana yayararak herkese çabalarının karşılığında maddi açıdan en fakir konumdan en zengin konuma çıkabilme imkânı vermesi başat faktördür. Dinamizm kazandığı bölgeler incelendiğinde dinin emrediciliğinden azade olan insanların salt mal ve hizmet üretimiyle gerçekleştirilen ticaretle büyük gelir elde etmesi ve bunu da vergiler hariç infak etme zorunluluğu bulunmaması kapitalizmin çekiciliğini daha da artırmaktadır. Egemen sınıfın gücünü perçinleyerek sosyal infialleri öteleyen paradigmanın cezbediciliği aşikârdır. "Kapitalist toplumsal formasyonun üretim ilişkilerinin, yani sömürülenlerin sömürülenlerle, sömürülenlerin de sömürülenlerle olan ilişkilerinin büyük bir bölümünün yeniden-üretimi, egemen sınıfın ideolojisinin toplu halde 'kafalara yerleştirilmesi' ile kaplanmış birkaç becerinin öğrenilmesi ile sağlanır (Althusser, 2002: 45)."Aksi düşüncelere ve sistematığe müsaade etmeyen hayat pratikleri kapitalizmin zırhını sağlamlaştırmaktadır.

Kapitalizmin hegemonyasını pekiştiren olaylardan biri de komünizmin çökmesidir. Sosyalizmin aslında komünizme geçişte tüm bireylere vaat ettiği herkesin eşit olması ve devlet aygıtının hükümlerini ortadan kaldırma argümanının *de facto* durumda geçerlilik kazanamaması ile birlikte gelen hayal kırıklığı kapitalist sisteme duyulan inancı yükseltmiştir. "Kapitalizmin küreselleşmesi, işin teknolojikleştirilmesi, şehirciliğin gelişmesi, kamu mallarının azalması, işçi sınıfının parçalanması, politikanın çöküşü ve benzerleri - kaynağında kapitalizmin gelişmesi var ve bunlar kapitalist sistemin yeniden üretimine katkıda bulunuyor (Lodziak, 2003: 1)." Post modern çağ olarak nitelendirilen günümüzde, teknolojinin gelişimi ile birlikte sanal etkileşimin yoğunluk kazandığı ve her bireyin adeta birer sosyal fenomen olduğu web 2.0 olarak adlandırılan küresel internet ağının mevcudiyeti de kapitalizmin meydana getirdiği muazzam tüketim arzusunun kamçılanmasıyla sürdürülebilirliğini daimi kılmaktadır. Kendi kendini besleyen yapının hâkimiyetiyle birlikte yerleşik hiyerarşik sistemin sağlıklı işlemesi adına bireysel dezavantajların görmezden gelinebildiği hak ve yükümlülükleri güvence altına alan kurumların varlığı, kapitalizmin yanında diğer alternatif sistemlerin dillendirilmesini bile engellemektedir. Kapitalizm; paranın sistemi kolonizasyonu, meta üretiminin sürekliliğiyle, istekleri ihtiyaç düzeyinde algılayabilme özelliğiyle, mülkiyet – servet edinme ve biriktirme hususunda sağladığı özgürlük güvenlik alanıyla milyarlarca takipçisiyle varlığını uzun zaman diliminde sürdürme eğilimindedir.

2. Kapitalizm Aşamaları

Neredeyse her bilim dalından insanın ilgisini çeken ve hayatın her alanına etki eden kapitalizm fenomeni ile ilgili sosyal anlamda hem dönemsel hem de tarihsel olarak çok iyi bir tasnif metodu oluşturan Habermas'a göre kapitalizm aşamaları şu şekilde oluşmaktadır:

Tablo-1: Kapitalist Sistemin Özellikleri ve Aşamaları

Sosyal Formasyonlar	Organizasyon İlkeleri	Sosyal/Sistemik Entegrasyon
Kapitalizm-Öncesi	Akraba İlişkileri	Sistemler Arasında Farklılaşma Yok
Geleneksel Kapitalizm (Vahşi Kapitalizm)	Politik Sınıf Egemenliği	Sosyal ve Sistemik Entegrasyonunun Fonksiyonel Farklılaşması
Liberal Kapitalizm	Sınıf Egemenliğinin Anonimleşmesi	Ekonomi Entegrasyon Görevini Üstlenir
Post-Kapitalizm	Sınıflar Arası Kısmi Uzlaşma	Devlet +Ekonomi Entegrasyon Görevini Üstlenir

Kaynak: Jürgen HABERMAS (1992), Legitimation Crisis, (İng. çev. Thomas MacCarthy), Heinemann- London, s.24.

Kapitalizm Öncesi: Kapitalist öncesi dönemde yoğun şekilde ailevi ve akrabalık ilişkilerine dayanan ve sistemsiz olarak fazla farklılıkların olmadığı fakat bölgesel bazda değişik yaşam tarzlarının sürdürüldüğü, kapitalist gelişmeye çok da olanak sağlamayan sistemler mevcuttur. Din ve ahlak gerek ailevi gerekse de lider (hükümdar, imparator, prens, sultan vs.) ile olan ilişkilerde temel belirleyici olmaktadır. Üretim kapitalist gelişmeyi sağlayamayan öz tüketime yöneliktir ki bu da ailenin geçimini sağlayacak miktar ve hükümdara verilecek vergi miktarından oluşmaktadır. Çok azı da diğer ihtiyaçları elde edebilmek adına pazarlarda takas ya da sınırlı para ticaretine dayalı olarak alınıp satılmaktadır. İş bölümü ve uzmanlaşma çok sınırlıdır. Yaşam tarzı daha çok hayatta kalma, savunma ve zorlu şartlarda nesli sürdürebilme üzerinedir.

Kapitalist öncesi dönemde Asya'da (Çin, Hindistan) üretim ve tüketim tarzı dini anlayışın getirdiği ve hükümdarı adeta bir ilah bir Tanrı gibi ya da Tanrı'nın yeryüzündeki kutsal temsilcisi gibi gören tebaanın girişimcilikten uzak yaşam sürmesi kapitalizmin bu toplumlarda gelişmemesinin asıl nedeni olarak söylenebilir. İslam'ın hüküm sürdüğü coğrafyalarda da dinin doğal etkisi olarak ılımlı tüketim, makul düzeyde üretim ve istifleme, yığılma değil aksine paylaşma, infak düşüncesine dayalı gelişen hayat tarzı kapitalizmin ihtiyaç duyduğu aşırı sermaye birikimi hırsını doğal olarak engellemiştir. Bunun iyi ya da kötü olduğu ideolojik veya inanç açısından farklı olarak değerlendirilebilir, kanaatimizce İslam'ın özellikle vahşi kapitalist sistematiğe izin vermeyen yapısı insana yaraşır bir ha-

yat sürdürülebilmesi açısından (emek sömürsünün olmadığı, mal hırsıyla değil paylaşma arzusuyla dolu bir toplum) her daim ilham kaynağı olacaktır. Batıda ise feodal yapının hüküm sürdüğü kapitalist öncesi dönem, batılı birçok bilim insanının deyimiyle bir uyku dönemi gibidir. Şüphesiz yüz hatta bin yılları kapsayan kapitalist öncesi dönem çok ayrıntılı olarak açıklanmaya muktedirdir ve fakat bu çalışmanın kapsamının ötesindedir.

Geleneksel (Vahşi) Kapitalizm: Geleneksel modern (vahşi kapitalist) dönem muhtemelen 19. ve 20. yüzyıllar boyunca başta Avrupa ve Amerika olmak üzere kolonyal faaliyetler neticesinde tüm dünyaya yayılan, emek sömürsü ve gelir adaletsizliğinin ayyuka çıktığı, emek ve sermaye ayrımının gitgide arttığı ve politik çatışmaların çok sert olduğu nihayetinde ise ağgözlülük ve kibir ile beslenen, 2 dünya savaşına yol açan bir süreç olarak tanımlanabilir. Kökleri feodaliteden kopuşta malsız mülksüz kalan serflerin emeklerinden başka satacak bir şeylerinin olmaması hasebiyle ilerleyen dönemde de sadece işgücü olarak görülen insan kitlelerinin kabaca burjuva olarak adlandırılan egemen gücün insafına kalmış olması zamanla çatışma ortamını tetiklemiştir. Merkantilizm döneminde milliyetçi ve emperyalist duygularla kamçılanan halk iradesi, gelirin belli ellerde toplanması ve merkantilist doktrinin çökmesi sonucu yüksek enflasyon, açlık, sefalet ile baş başa kalan geniş kitlelerin tepkisine yol açmıştır ve sınıf çatışmaları kaçınılmaz hale gelmiştir.

Yaklaşık olarak 1850 - 1880 döneminde en etkin şekilde hissedilen ve Viktorya Dönemi¹ olarak bilinen vahşi kapitalizmin zirvesi insanlık adına bir yandan büyük keşifler, birikimler ve bilim adına ilerlemeler sağlarken diğer yandan sefalet ücretine mahkûm olan, günde 16 saatten fazla çalışan insanlar, çocuklar üretmiştir. Sınıflı toplum aidiyetler temelinde olmaktan çıkmış, emekçiler ve sermayedarlar arasında sürekli gerilim ve çatışmaya yol açan meta toplumu üretmiştir. Marx'ın temel analizlerini gerçekleştirdiği 'şeyleşme' ve 'yabancılaşma' kavramları da işte tam olarak bu zaman diliminde Londra'da gözlemlendiği durumlardır. Marx muhtemelen vahşi kapitalist dönemde işçilerin haklarına ve gelir dağılımında adaletin sağlanmasına yönelik mevzuatın yok ya da çok yetersiz olmasına dikkat çekme açısından "kapitalizmin vahşi dönemi" vurgusu yapmıştır. Bu bağlamda tepki de düzeni sağlamakla görevli aygıt olan devledir. Devlet ise oligarşik bir yapılanma içerisindedir ve buyurganlığı sermayedarların direktiflerini olumlama yönündedir. Zaten devletin geniş emek kitlelerini koruyamayan bu iradesizliği büyük çatışmaların müsebbibi olmuştur.

Liberal Kapitalizm: Liberalizm, bireycilik, hoşgörü, özerklik, çoğulculuk ve tarafsızlık, serbest girişim, sivil toplum, sınırlı devlet, eşitlik ve hoşgörü gibi temel ilkeler üzerine oturmuştur. Rönesans hareketi, Amerikan ve Fransız Devrim-

1 https://tr.wikipedia.org/wiki/Victoria_devri (Erişim tarihi: 13/07/2016)

leri önemli kaynaklardır. Liberalizm klasik iktisat temelli bir yapılanmayla ilişkilidir. Liberalizm öncelikle liberal ekonomi aşamasından geçmiştir fakat ilerleyen süreçte kapitalizmin etkisi ile liberal kapitalizme doğru evrilmiştir. Dolayısıyla ekonomik anlamda da liberal kapitalizm hegemonyası görülmüştür (Alkan, 2014: 68). Adam Smith'in deyim yerindeyse fikir önderliğini yaptığı ve serbest piyasa ekonomisi olarak bilinen liberal kapitalist dönem kimi zaman vahşi kapitalist dönemle kesişmekte kimi zaman da ayrılmaktadır. Paradigma ayrımı ise devletin rolüyle ilgilidir. Vahşi kapitalizmde devlet geniş işçi sınıfının üzerinde Demokles'in kılıcı gibi bir baskı aracı olarak burjuvanın hegemonyasını pekiştirme amacı güderken, liberal kapitalizmde devlet sadece serbest piyasa koşullarının oluşması için ortam sağlayan bir enstrüman görevindedir.

Sınıf çatışmalarından büyük ölçüde galip çıkan burjuva, egemenliğini perçinleyip tekel konumunu ulusaldan uluslararasına çok uluslu şirketler vasıtasıyla yayma eğilimindedir. Yasama, yürütme ve yargı erklerini entelektüel birikimiyle eline geçiren burjuva; üniversiteler, sanat ve ekonomi yoluyla da ideolojik zihinsel kontrolü yeni nesillere aşılayarak hegemonyasını sağlamaktadır. Bu nedenle burjuva sınıfında eski hırçınlık yerini uzlaşmacı bir üsluba terk eder. Eski hırçınlığından uzak ve örgütlü yapısını kaybeden işçi sınıfı ise piyasanın aktörü olduğunu benimsemiştir. Sınıf egemenliği anonimleşir ve eski hırçınlığını kaybeder. Piyasa adeta yüceltilmektedir ve toplumsal bütünleşme kapitalist öncesi dönemin araçları olan din ve kültür ile değil piyasanın dinamizm oluşturan ticaret, para, güç, meta tüketimi unsurlarıyla sağlanır. Piyasalar yine de tüm toplumsal problemleri çözmede yetersiz kalır ve devlet yeniden aktif konuma gelmek zorundadır ki bu da Keynes doktrinini ortaya çıkarmıştır. Devlet kendi kendine düzgün işlemez piyasalara müdahale etmelidir ve etmiştir de. İster liberal ister vahşi olsun kapitalist sistem kendi içsel dinamiklerinden kaynaklanan krizleri ve çatışmaları besleyerek adeta bir Zümrüdü Anka Kuşu misali tam yıkılacak derken (kapitalizmin yıkılması sosyalizm ve ilerleyen aşamada da komünizmin ana öngörüsü) tüm çelişkileriyle yeniden ayağa kalkmaktadır. Fakat yeniden eskisi gibi olamamakta sosyal devlet mottosu altında yeni bir aşamaya evrilmektedir.

Post Kapitalizm: Post kapitalist dönem bilgi toplumunun hüküm sürmeye başladığı ve büyük oranda teknolojik gelişim ile sınırların azaldığı çoğu alanda ise ortadan kalktığı bir zaman dilimini ifade etmektedir. Ekonomik anlamda küresel planlama ve organizasyonel oluşumlar ön plana çıkmaktadır. Çok uluslu şirketler vasıtasıyla hemen her ülkede etkin konuma gelen uluslararası sermaye kendine alan açmada uzmanlaşarak rakipsiz konuma gelmektedir. Sınıfsal çatışmalar halen varlığını sürdürmekte gibi görünse de küresel emek hareketliliğinin artışı sendikal pazarlık ve direnç gücünü ortadan kaldırmaktadır. Her birey adeta kendi hükümranlığını kurmuştur ve teknolojik araçlarla mevcudiyetini diğer insanlarla paylaşarak küresel popülerite ve hatta servet kazanma imkanına ulaşmıştır. Devlet

kendi egemenlik alanını koruyarak sosyal ve sistematik entegrasyonu ekonomi ile ortak şekilde yürütmektedir ve fakat ne güncel yasalar ne de öngörülen hukuki düzenlemeler çağın hızına yetişememektedir. Ticaret hacmi devasa boyutlara ulaşmaktadır ki bunların çoğunluğu vergilendirilemez hale gelmiştir.

Post kapitalizmin illegalite için temel cazibesi gerek prosedürel hukukun yetersizliği ve gerekse de teknolojik unsurların sağladığı takip edilme zorluğudur. Post kapitalist dönem bireysel etkileşimlerin toplumsal dinamizmi muazzam şekilde artırdığı ama nihayetinde yine yeniden teknolojik gelişimle birlikte akıllı telefonların ve bilgisayarların esiri olan geniş kitlelerin bir nevi zihinsel sömürüye ve ideolojik taarruza maruz bırakıldığı kapitalist bir aşama olarak tarihteki yerini alma yolunda ilerlemektedir. Küresel sermaye tarihin hiçbir döneminde elde edemediği kadar etkin ve geniş bir nüfuz alanı bulmaktadır. Ekonomi, siyaset ve yönetim planlamalarının küresel sermayenin ihtiyaç duyduğu şekilde düzenlendiği bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Sermaye için yeni cazibe alanları akıllı telefonlardaki uygulamalar, savunma ve uzay sanayisine yönelik keşifleri sağlayan yatırımlar ve Ar-Ge şirketlerinin sürekli geliştirmeyi sağlayan icatlarıdır.

Devlet küresel sermayeye ve emperyalist güçlere karşı politik anlamda bazen sert söylemler geliştirse de doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekecek şekilde ekonominin direktiflerini kendi egemenliğine zıtlık oluşturmadan vatandaşlarına da benimseterek yerine getirmeye çalışmaktadır. Bürokratlar özel sektörün yüksek ücretleri ile kamusal aktör olmanın sorumluluğu arasında tercih yapmada çoğu zaman sıkıntılar yaşamaktadır ve genellikle nitelikli bürokratlar bir süre sonra özel sektöre kaymaktadır ki bu durum kapitalizmin kaçınılmaz etkilerindedir. Aynı şey akademisyenlerin devlet üniversiteleri ve özel üniversiteler arasındaki tercihlerinde de görülmektedir. Kapitalizm tüm güçleriyle devlet aygıtını ve onun elemanlarını baskı altına almaktadır. Post kapitalist dönem tarihin hiçbir döneminde görülmediği şekilde dünya toplumlarının karşılıklı etkileşimine imkân veren unsurları barındırarak geleceğin oluşması beklenen küresel topluma (bazılarına göre hâlihazırda oluşmuş bazılarına göre ise hiçbir zaman oluşamayacak olan bir toplum) ortam hazırlamaktadır.

3. Said Nursi'nin Kapitalizme Bakışı

İslam, şüphesiz insanların her türlü gelişime açık olmasını, üretmesini, dengeli ve paylaşımcı tüketimi, adil ticareti ve bunların öncesinde ve ötesinde yapılan her şeyin Allah'ın rızasını elde etme adına yapılması gerektiğini net bir şekilde ortaya koyar. İnananlar yaptıklarını bu rızaya nail olma gayesi içinde yaparlar ve hayatlarını bu bağlamda sürdürmeye çalışırlar ve fakat toplumlar sadece inananlardan, sadece Müslümanlardan oluşmamaktadır. Her inançtan yada inançsızlıktan insanların yaşadığı heterojen toplum yapılarında sürdürülebilirliği sağlayabilmek ve adil şekilde mübadelelerin gerçekleştirilebilmesi için kurallar olmak zorundadır.

Said Nursi Batı ve kapitalizme (özellikle yıkıcı etkiler doğuran vahşi kapitalizme) yönelik nasıl tavrı sergilenmesi gerektiği hususunda çok önemli bilgi ve görüşler sunmaktadır.

Said Nursi 1878 yılında Bitlis'in Nurs köyünde doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun zorlu ve çalkantılı geçen yıllarına tanıklık eden Nursi 30'lu yaşlarının sonunda Birinci Dünya Savaşı'nın büyük yıkımını görmüştür ve Batı emperyalizminin yıkıcı etkisini savaş meydanlarında bizzat yaşamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun nihayetine erip de Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından vatandaşı olduğu ülkede insanların ve toplumun hem ekonomik yönden gelişip hem de dini açıdan değişimini gözlemleyen Said Nursi, 50'li yaşlarında İkinci Dünya Savaşı'nın içinde olan bir ülke mensubu olmasa da iktisadi, hukuki, askeri ve siyasi etkilerinin canlı tanığı olarak kapitalizmin getirdiği aşırı kâr hırsının insanlığı nasıl canavarlaştırdığını ve ölüm makinasına dönüştürdüğünü görmüştür. Sadece Türkiye değil aynı zamanda yenilmişlik ruh haline giren İslam toplumunun bir bireyi olarak özellikle çağın çok gerisinde savaş teknolojisiyle Birinci Cihan Harbi'nde nasıl tarumar olunduğunu acı bir şekilde deneyimlemesine istinaden İkinci Cihan Harbi hususunda soğuk ve uzak tavrı dikkat çekicidir. İnsan kıyımının kendinde oluşturduğu tecrübeleri şu tespitleriyle ortaya koyar: “Bu kanun-u esasiye-i beşeriye, bir hadd-i muayyenesi (belli bir sınırı) olmadığı için çok su-i istimalle yol açmış. İki harbi umumi bu gaddar kanun-u esasının su-i istimalinden çıkıp bin sene(lik) beşerin terakkiyatını zir-u zeber ettiği gibi, on canı yüzünden doksan masumun mahvına (da) fetva verdi. Bir menfaat-ı umumi (kamu yararı) perdesi altında şahsi garazlar, bir canı yüzünden bir kasabayı harap etti...(Nursi, 1994: 997; aktaran: Duran, 2011)” O gün ne ise bugün de (nispeten medya gücüyle ifşa olan bazı zulümlerin az da olsa caydırıcılığı) benzer şekilde kapitalist hedefler uğruna gerçekleştirilen katliamları görmekteyiz. Günümüzde ise yeni geliştirilen bir kavram olarak mazlumlar “ikincil zayıf” kapsamında değerlendirilmekte ve olası çatışmalarda mağdur olarak hayatını kaybedenlere iç acıtıcı bir isim verilmektedir. Yani yöntemler, teknoloji değişse de kapitalizmin yol açtığı ölümler değişmemekle birlikte giderek artmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde kapitalist çıkarlar temelinde sermaye birikimini gerçekleştirip de sanayilerini ve özellikle savaş sanayilerini geliştirmiş Batılı ülkelerin birbirlerine karşı giriştikleri mücadelenin, Nursi'nin mensubu olduğu toplumlar açısından kaçınılması gereken en akıllıca hareket olduğu düşüncesi takdire şayandır. Zira toplumun ikinci bir büyük savaşın yükünü kaldırması mümkün değildi. Nitekim 1940'lı yıllarda savunma ve caydırıcı etkisiyle askere alınan erkek nüfus yüzünden üretim durma noktasına gelmişti. Nursi iktisadi ve teknolojik eksikliği gözlemleyerek bir âlime yaraşır şekilde durumu analiz edip çözüm önerisini de sunmuştur. O, “biz Allah'ın Sözü'nü (İ'la-i Kelimetullah) muhafaza etmekte en tehlikeli düşmanlar olan cehalet, yoksulluk ve kutuplaşmaya

karşı bilim ve sanayinin silahlarıyla cihat etmeliyiz.” der (Nursi, 1960: 64; Nursi, 1991: 26; Duran, 1997; Duran: 2010).

Nursi kapitalist sistemin bir salt şer olmadığını, doğal olarak insanlığa faydalı bazı yönlerinin de olduğunu kabul eder. Kapitalizmi eleştirmeye başlamadan önce o, bu olumlu yönlerine “medeniyetin mehasini” adını verir ve onlara karşı bir eleştirisinin olmadığını hatırlatır. Onun kapitalizm ile ilgili yaklaşımlarını “Rüya-da Bir Hitabe” adı altında kaleme aldığı bölümden özetleyelim (Nursi, 2007: 207 vd). Nursi konuya “...bizim muradımız, medeniyetin mehasini ve beşere menfaati bulunan iyilikleridir...” diyerek Batı medeniyetinin insana faydalı kısmıyla bir probleminin olmadığını vurgulayarak başlar. Ancak mevcut durumda Batı medeniyetinin günahları, iyiliklerine galebe etmektedir. Bunun en bariz göstergesi iki dünya savaşıdır. Kapitalist ruh bu iki savaşla yeryüzünü kana bulamıştır. Fakat Nursi gelecekle ilgili umutsuz değildir. O, “İnşâallah istikbaldeki İslâmiyet'in kuvvetiyle, medeniyetin mehasini galebe edecek, zemin yüzünü pisliklerden temizleyecek, sulh-u umumîyi de temin edecek.” şeklinde bir beklentiye sahiptir.

Nursi'ye göre mevcut kapitalizm (Batı medeniyeti) beş menfi esas üzerine teessüs etmiştir. Kapitalizmin dayanak noktası kuvvettir. Kuvvetin özelliği ise tecavüzdür. Kapitalizmin amacı menfaattir. Kapitalizmin temel anayasası sürekli, sınıflar arası ve milletler arası savaştır. Toplumlar arası ilişkileri başkalarını yutmakla beslenmek ve ırkçılıktır. Cazibedar hizmeti, insanın kaba hayvansal duygularını kışkırtmak ve tatmin etmektir. Bunun sonucu ise insaniyeti melek derecesinden hayvan derecesine indirmek demektir. Nursi'ye göre kapitalizm, insanlığın yüzde seksenine yaşanmaz bir hayat; yüzde onunu hayalî bir mutluluk vermiş, diğer yüzde onunu da ikisi arasında bırakmıştır. Oysa ona göre gerçek saadet ya toplumun tümüne ya çoğunluğuna sağlanan saadettir. Çünkü Kur'an ancak toplumun tümünü, en azından çoğunluğunun saadetini güvence altına alan bir medeniyeti kabul eder.

Öte yandan kapitalist sistem kaba hayvansal duyguları kışkırtarak kitlelere zaruri olmayan ihtiyaçları zaruri ihtiyaçlar olarak algılatmış, kişiler eskiden mesela dört şeye muhtaç iken şimdi yüz şeye muhtaç duruma gelmiştir. Kazanç, harcamalara yeterli gelmediği için insanlar hile ve harama yönelmiş ve ahlâkın esasını tahrip olmuştur.

Kapitalizmin yıkıcı etkisine karşı Nursi bilimin, teknolojinin, çoğulcu toplum anlayışın benimsenmesini ve otoriter eğilimlerden kaçınarak üreten, farklı fikirlerle, düşüncelere, değerlere, inançlara saygı gösteren geniş kapsamlı ve uzlaşmacı, iletişimi hayatın her alanına yayan bir sosyal sözleşme modeli sunmuştur. Batıya düşman olmak yerine o medeniyetin iyi yanlarını alıp kullanarak teknolojik, bilimsel, askeri alanlarda çağın savunma ve var olma gereklerini en üst düzeyde sağlayarak mevcudiyetin sürdürülebileceğini vurgulamaktadır. Zira güvenlik özgürlük dengesi birbirinden ayrılmaz iki unsurdur ki insanların en temel hakkı olan

yaşam hakkının güvence altına alınamadığı ortamda ne medeniyet gelişir ne de üretim yapılabilir.

İktisadi anlamda ise hazzı, sürekli yeni ihtiyaçlar icat edip toplumları 'tüketim kölesi'ne dönüştüren Batı kapitalizminin toplumumuzun doğasına uygun olmadığı inancındadır. O, Kur'an ile hayatı şekillendirmenin önemine vurgu yaparak "yiyin, için fakat israf etmeyin"² ayetine istinaden kanaati tavsiye etmektedir. Kanattan amaç, mevcut üretim teknikleriyle üretilmiş hasılayı adil şekilde paylaştırmak, çağın gereklerine uygun olarak sermaye-emek faktörlerini çatışmaya dönüştürmeden uyumlu hale getirmek ve doğal kaynakları maksimum verimle kullanarak iktisadi kalkınmayı sağlayacak devlet, millet, özel sektör bütünleşmesini sağlamaktır. Zira her toplum kimi zaman bolluk kimi zaman da yokluk çekebilir. Zor dönemlere düşmeden hakkı gözeterek adaleti ayakta tutup birlikte yaşama bilincini sürekli kılmanın gerekliliğine dikkat çeken Nursi Allah'ın insana verdiği fitrata uyma yetisini çevresel faktörlerin yıpratılabileceğini ve fakat yine de az da olsa çok da olsa inananların nimetlere şükretme iradesini kanaat ile gösterebileceğini söyler. Nursi'ye göre Allah'a şükredebilen insan, verilen nimetleri iyi günde de kötü günde de paylaşarak imtihanı kazanabilir ve gösterdiği şefkat ile hem insanlar arasında hem de Allah katında saygın bir konuma yükselebilir.

Nursi'nin öngördüğü ahlaki ve insani değerler perspektifinden baktığımızda Suriye'den savaş ve zulüm yüzünden hicret eden insanlara ensar-muhacir bilinciyle her türlü yardımı yapma iradesini gösterebilen insanımız umut vaat etmektedir. Oysa Avrupa kapılarında, dışlanan, ötekileştirilen, insan yığınlarını gördükçe, vahşi, ırkçı, hazzı, bencil kapitalist sistemin sosyo-ekonomik sonuçlarını gözlerimizle müşahade ediyoruz. Adorno'nun vurguladığı gibi zulme, haksızlığa, açlık ve yıkılışlara bu duyarsızlıkların sebebi kapitalist aydınlanma tarafından Batı toplumlarının ruhsal ve ahlaksal gelişmesinin 'çocuksu narsizm' aşamasında engellenmesidir.

Sonuç

Kapitalizm, insanlığın üretim ve tüketim açısından üst düzeye ulaştığı, sistemli olarak emeği sermayeye dönüştürüp kümülatif birikimle her kesimi kolonize ettiği bir yapılanmanın adıdır. İnsanlara vaat ettiği özel mülkiyet ve serbest girişim hakkı ile birlikte sağladığı hukuki koruma gelişimin temel dinamiği olmuştur. Özellikle teknolojiye, iletişimde gelişmeler kapitalizmin ihtiyaç duyduğu küresel hegemonyayı pekiştirmiştir. Şüphesiz geçmişte yalpalanarak evrimler geçiren kapitalizm, Sanayi Devrimi ve Viktorya dönemi ile kazandığı ivmeyi devamında Protestan etkinin ticari yönüyle zirveye ulaştırmıştır.

2 A'raf Suresi 31. Ayet: Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziyeninizi takının (güzel ve temiz giyin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez

Farklı bölgelerde farklı etkiler gösteren kapitalizm, sekülerleşen hayat tarzının tüm kesimleri kuşattığı ve Protestan etikten kendini azade etmiş, kurallarını dinden almayan bir piyasa yapısına eriştikten sonra yıkıcı ve aynı zamanda tüm dünyayı (hatta evreni) salt bir pazar olarak gören perspektifiyle Batı'da tam anlamıyla hayat bulmuştur. Doğuda ise İslam'ın emredici ilkeleriyle zıt bazı unsurları (faiz, infak, sadaka, zekât vs.) bünyesinde barındırması nedeniyle gerekli dinamizmi bulamamıştır ki bu oldukça doğaldır. Fakat zaman içinde küresel ve yerel baskılar İslam coğrafyasındaki toplumları yıpratmıştır, kapitalizm etkisiyle ya da daha geniş anlamda kendi iktisadi sistemini geliştirip savunamamaları yüzünden başarısızlıklar kaçınılmaz hale gelmiştir. İşte bu noktada çağın gereklerine uygun bir İslam toplumu (dininden taviz vermeden) oluşturma noktasında vizyon sahibi olan alimler önem arz etmektedir ki Said Nursi o isimlerden biri olarak dikkat çekmektedir.

Nursi, Allah'ın indirdiğine uygun şekilde yaşamını sürdüren, zamanın ruhuna uygun, bilim ve teknolojiyi özümseyen, güçlü devlet, ordu, millet yapısına sahip bir toplum inşa edilmesi hususunda görüşleriyle hem takipçilerine hem de olası tüm muhataplarına geniş bir perspektif sunmaktadır. Batıdan sistem olarak sadece ve toptancı bir yöntemle kapitalizmi değil, gelişimi ve bilimi, teknolojiyi alarak kendi yapımıza ve dinin gereklerine uygun bir şekilde ihtiyaçlarımız doğrultusunda kullanmamızı salık veren Nursi, sistemlere, değerlere, ideolojilere düşman olunmamasını ve onların birer araç olduğunu; asıl amacın insanların iyiliği, huzuru, mutluluğu olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

Alkan, Y. (2014), *Kapitalist Öncesi Ve Sonrası Dönemde Sosyal Yapı-Ekonomik Yapı İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi

Althusser, L. (2002), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Y. Alp - M. Özışık, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları

Bilici, M (2016), *Said Nursi'ye Hitler Çamuru Bulaştırmak*, Hür Bakış 6 Ocak 2016, Çevrimiçi: <http://hurbakis.net/content/said-nursiye-hitler-camuru-bulastirmak>, 24 Ekim 2016.

Duran, B. (1999). Aktif Asketizm/Radikal Hedonizm ya da Kanaat Ahlakı. *Köprü Dergisi*. sayı: 67, sayfa: 12 – 23, Çevrimiçi:<http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=442>, 18 Ekim 2016.

Duran, B. (1997). *Bediuzzaman, The Awf Work Ethic, and Apholding the Word of God*, In Thirth International Symposium, edited by ŞükranVahide, İstanbul: Sözlür.

Duran, B. (2012). *Economic development in a given Islamic perspective*, Çevrimiçi: <http://bunyaminduran.com/index.php/guencel-makaleler/22-ingiliziz>

[ce-dilinde-yay-nlanm-s-makaleler/119-economic-development-in-a-givenislamic-perspective](#), 11 Temmuz 2016.

Duran, B. (2012). (Habermasçı sosyoloji yardımıyla) Bediüzzaman'da Kur'an Medeniyeti. *Köprü Dergisi*. sayı: 119. Çevrimiçi: <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=1191>, 7 Temmuz 2016.

Duran, B. (2011), Sempozyum Tebliği. "Aydınlanma-Sekülerleşme Eleştirisinde Adorno-Bediüzzaman Diyalogu", *Dokuzuncu Uluslar arası Bediüzzaman Sempozyumu (4-5 Ekim 2010)*, İnsanlık Onuruna Layık Bir Gelecek İçin İlim, İman, Ahlak kitabının içinde, İİKV.

Duran, B. (2010). *Schuurman's Garden Model At The Crossroads Of The Secular- Post Secular Society (With Contribution Of Said Nursi's Perspective)*, Çevrimiçi: <http://bunyaminduran.com/index.php/guencel-makaleler/22-ingilizce-dilinde-yay-nlanm-s-makaleler/115-schuurmans-garden-model>, 8 Temmuz 2016.

Duran, B. (2009). *Social Cohesion in the Teaching of Said Nursi*, Çevrimiçi: <http://bunyaminduran.com/index.php/guencel-makaleler/22-ingilizce-dilinde-yay-nlanm-s-makaleler/113-social-cohesion-in-the-teaching-of-said-nursi>, 10 Temmuz 2016.

Giddens, A. (2012). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev. Ü. Tatlıcan. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Habermas, J. (1992). *Legitimation Crisis*, İng. Çev. T. Mac Carthy. Heineemann-London.

Kutluay, Y. (1966), *Mezhepler Tarihi Yönünden Said Nursi ve Nurculuk*, İstanbul, İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi.

Lodziak, C. (2003), *Kapitalizm ve Kültür İhtiyaçlarının Manipülasyonu*, Çev. B. Kurt, İstanbul: Çitlembik Yayınları.

Nursi B. Said (1960). *Divan-ı Harb-i Örfi*, İstanbul: Yeni Asya.

Nursi, B. Said (1991). *Muhâkemat*, İstanbul: Sözler Yayınevi.

Nursi, B. Said (1995). *Mektubat*, İstanbul: Envar Neşriyat ve Matbaacılık.

Nursi, Said (1994), *Risale-i Nur Külliyyatı*, c.I-II, İstanbul: Nesil Yayınları.

Nursi, B. Said (1995). *Sözler*, İstanbul: Enver Neşriyat ve Matbaacılık.

Nursi, B. Said (2007), *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.

Rodrik, D. (2011), *Akıllı Küreselleşme*, Çev. B. Aksu, Ankara: Efil Yayınevi.

Wallerstein, I. (2006). *Tarihsel Kapitalizm*, Çev. N. Alpay, 3. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.

Risale-i Nur'un Yaklaşımı ile Çevresel Farkındalık

İsmail KOCAÇALIŞKAN
Yıldız Teknik Üniversitesi,

Öz

Toplum hayatında insanların huzur ve asayiş içinde yaşaması için konulmuş adli, idari ve sosyal kanunlar, yönetmelikler ve yönergeler bulunup bunlara uygun hareket etmemek menfi hareket ve bunlara uygun yaşamak müspet harekettir. Aynı şekilde çevreyi kirletmek, kaynakları ve besinleri israf etmek tabiatta Allah'ın koymuş olduğu fitrat kanunlarına isyan etmektir ve menfi harekettir. Bunlara uyumlu bir hayat ise müspet harekettir. Çevreyi kirletmek ve israf etmek tabiatta Allah'ın koymuş olduğu ekolojik dengeyi bozar, küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine sebep olur. Bu davranış umurun hukukuna tecavüz hükmündedir. Çünkü teknolojik gelişmeler sebebiyle günümüzde dünya bir köy haline gelmiştir. Kelebek etkisi misali bir yerde çevreye karşı yapılan çevresel menfi bir hareket orada kalmayıp bütün dünyayı etkilemektedir. Bu makalede çevre kirliliği ve iklim değişikliği hakkında bilgiler verildikten sonra Üstad Bediüzzaman'ın hayatında çevreyi ve ekolojik dengeyi koruma adına gösterdiği müspet davranış örnekleri ve Risale-i Nur külliyyatında konunun önemine dair bilgiler ışığında nasıl bir çevre bilinci oluşturulabileceği açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre bilinci, İklim değişikliği, Ekolojik denge, Bediüzzaman, Risale-i Nur

Environmental Awareness by Approach of Risale-i Nur

Abstract

In social life, several judicial, administrative and social laws and regulations have been established to allow people to live with security. While obedient conformity to these rules constitutes positive action, the reverse behavior is negative action. Similarly, pollution of the environment and wastage of resources is a negative action and a revolt against the rules established by Allah. In contrast, a frugal form of living can be understood as positive action. Pollution of the environment and extreme waste disrupt the ecological balance and cause global warming and climate change. This is a desecration of the rights of the public, as well. This is because today, due to technological developments, the world has become a village. Like a butterfly effect, a negative behavior against environment in one place may affect all the people in the world. In the life of Ustad Bediuzzaman, there are several positive action behaviors related to protection of the environment and ecological balance, and also there are various insights on the general importance of the subject throughout the Risale-i Nur collection. In this article, in light of this information, an attempt has been made to explain how an appropriate form of environmental awareness can be established.

Keywords: Environmental awareness, Climate change, Ecological balance, Bediuzzaman, Risale-i Nur

Giriş

Şehirlere ve insanların yaşadığı yerlere baktığımızda çevrenin az çok kirlendiğini görürüz. En basitinden evinizi birkaç hafta temizlemez ve çöpleri atmazsanız eviniz kokudan ve pislikten girilmez hale gelir. Sokaklardaki çöpleri belediyeler birkaç gün toplamasa aynı şekilde her yer çöplüğe döner. Evler temizlendiği ve sokaktaki çöpler alındığı halde yine de tam bir temizlik sağlandığını söyleyemeyiz. Bunlar basit kirlenmeler. Esas kirlilik; fabrikaların atıkları, baca gazları, egzoz dumanları, tarım ilaçları ve her çeşit sentetik atıkların toprakta ve suda birikmesidir. Küresel ölçekte bu kirlilik giderek artmaktadır ve hayatı tehdit eder hale gelmiştir. Soluyacak temiz bir hava ve içecek temiz su bulmak gittikçe zorlaşmaktadır.

Kirlenen maddi alemi üçe ayırdığımızda toprak, su ve hava kirlenmesinden bahsedebiliriz. Üçü de kirlenmeye devam etmektedir. Ancak su ve hava kirliliği bütün dünyayı ilgilendiriyor. Çünkü su ve hava bileşik kaplar gibi dünyanın her tarafını dolaşmaktadır. Mesela, Avrupada bir fabrikanın bacasından çıkan toksik gazlar rüzgarla diğer ülkelerin hava sahasına taşınmakta ve oraları da etkilemektedir. Aynı fabrikanın atıkları diyelim ki Tuna nehrine verildiyse buradan Kara denize, oradan Marmara ve Akdeniz'e ve okyanuslara kadar taşınabilmektedir. Tarım alanlarına atılan ilaçlar toprakta birikmekte ve zamanla topraktan yer altı sularına geçerek içme sularını kirletmektedir. Dolayısıyla bir ülkenin insanları kendi ülkesinde çok temiz bir çevre oluştursa bile zamanla diğer ülkelerdeki kirlilik o ülkeyi de etkileyecektir.

Bu hususta tehlike sinyalleri çoktan gelmiştir. Bilim insanları bu kirliliğin önüne geçmek için çareler araştırmaktadırlar. Bu güne kadar hep sanayi, endüstri ve imalatı nasıl artırabiliriz üzerine araştırmalar yapıp çevrenin temiz kalması hep ihmal edilmişken günümüzde yapılan araştırmaların bir kısmı çevreyi koruma ve temizleme üzerine yapılmaktadır. Üniversitelerde bu alanda çalışmalar yapan çevre mühendisliği bölümlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır.

Sık sık ulusal ve uluslararası bilimsel toplantılar düzenlenerek bu konu müzakere edilmektedir. Bütün bunlara rağmen çevreyi korumada ve temizlemede insanoğlu aciz kalmaktadır. Halbuki insan eli değmemiş şehirden uzak bir ormana gidip baktığımızda bir kirlilik göremeyiz. Orada da çeşitli hayvanlar ve bitkiler yaşamaktalar. Onlar da bizim gibi yiyip içmekte ve havayı solumaktadırlar. Ama Rabbimiz öyle bir düzen kurmuş ki az bir kirlilik olduğunda hemen tasfiye edilmektedir. Yaradanın koyduğu bu düzene bilim insanları "ekolojik denge" diyorlar. İsmi değişmesiyle hakikat değişmez. Burada dışkı, idrar gibi bütün atıklar ve cesetler sentetik olmadıklarından hemen ayrıştırıcılar denilen böcekler ve mikroplar tarafından parçalanmakta ve zararsız hale getirilmektedir. Bu birikintiler hem bu canlılara besin olmakta hem de onlar farkında olmadan çevre temizliği yapmaktalar. Aynı şekilde leşler de kartallar ve diğer et yiyiciler ve arta kalanlar

da mikroplar tarafından yenilerek ortadan kaldırılır. Ancak günümüzde israf ve bilinçsiz tahribatlar sonucu çevre kirliliğindeki artış hızı o kadar fazla ki Rabbimizin var ettiği temizleyici mahlukat ve temizleyici mekanizmalar bu kirlenme hızına yetişemediğinden maalesef bu kirliliği telafi edememektedir.

Bu makalede hem Kur'an-ı Kerim ile Hadis-i Şeriflerde hem de Üstad Bediüzzaman Said Nursi'nin hayatında çevreyi kirletmeme ve ekolojik dengeyi koruma adına gösterdiği müspet davranış örnekleri ile Risale-i Nur külliyatındaki bilgiler ışığında izahlar sunulacaktır.

1. Küresel Isınma ve İklim Değişikliği

İnsanın gittikçe artan kontrolsüz endüstriyel, zirai ve enerji tüketimi gibi faaliyetlerinin sonucu olarak atmosferdeki miktarı ve yoğunluğu artan sera gazlarının neden olduğu küresel ısınma ve buna bağlı olarak ortaya çıkan iklim değişikliği artık dünyayı tehdit eder hale gelmiştir. Bu iklim değişiklikleri kuraklık, çölleşme, yağışlardaki dengesizlik ve sapmalar, su baskınları, tayfun, fırtına, hortum vb meteorolojik olaylarda artışlar gibi belirtilerle kendini gösterir. En riskli durum ise gelecekte kutuplardaki buzulların tamamen erimesiyle deniz seviyesinin yükselmesi ve kıyı bölgelerinin su altında kalmasıdır. Bunun emareleri görülmeye başlamıştır. Tedbir alınmazsa bu sonuç kaçınılmazdır. Küresel iklim değişikliğinin temel nedenleri; nüfus artışı ve buna bağlı enerji tüketimi, toprak kullanımı, uluslararası ticaret ve ulaşım gibi diğer insan aktivitelerindeki artış ile sanayinin gelişmesidir. İklim değişikliğinin asıl nedeni küresel ısınmadır. Bunun sebebi ise atmosferdeki “sera gazlarının” artmasıdır. Bu gazların atmosferde birikmesiyle dünyamız kapalı bir seraya dönmekte ve yeryüzüne gelen güneş ışınları adeta hapsedilerek küresel bir ısınmaya sebep olmaktadır. Başlıca sera gazları karbondioksit, metan, azot oksit, ozon ve kloroflorokarbon gazlarıdır. Sera gazı emisyonlarının insan faaliyetleri ile arttığı bilinmektedir. Karbondioksiten önemli sera gazı olup; en fazla araç egzozlarından, ısınma amaçlı yakılan yakıtlardan, fabrika bacalarından atmosfere bırakılmaktadır ^{1,2}.

Küresel ısınmayı ve iklim değişikliğini önlemek için bilim insanları sık sık bilimsel toplantılar düzenleyerek konuyu müzakere ederken diğer taraftan ülke liderleri de konuyu tartışarak anlaşmalar imzalamaktadırlar. Bu alanda ilk önemli uluslar arası anlaşma 1997 yılında Japonya'nın Kyoto kentinde yapılan “**Kyoto Protokolü**” dur. Daha sonra 21. Birleşmiş milletler iklim değişikliği konferansı sonucunda 12 Aralık 2015 tarihinde kabul edilen “**Paris Anlaşması**” 04 Kasım 2016 tarihinde resmen yürürlüğe girmiştir. Türkiye bu anlaşmayı imzalayan 191 ülkeden birisidir. Türkiye daha önceki Kyoto protokolünü de imzalamıştır. Türkiye iklim değişikliğinden en çok etkilenen bölgelerden birisi olan Akdeniz çanağında yer almaktadır. Kyoto protokolünü imzalamamış olan ABD Paris anlaşmasını imzalamıştır. Paris anlaşması sera gazı salımının azaltılmasında çok radikal bir hedef koymasa da, şimdiye kadar en fazla ülkenin uzlaştığı ve imzala-

dığı anlaşma olması hasebiyle önemlidir. Atmosferde en fazla sera gazı salımına ve dolayısıyla küresel iklim değişikliğine sebep olan ülkelerin başında %24 lük oranla Çin gelmekte bunu sırasıyla ABD, Avrupa ülkeleri, Hindistan, Brezilya ve Rusya izlemektedir³.

2. İklim Değişikliğinin Sağlık Üzerinde Etkileri

Küresel iklim değişikliği, insan sağlığını koruma konusundaki çabalara engel oluşturmaktadır. İklim değişikliği insan yaşamı için giderek artan bir tehdit haline gelmiştir. Küresel iklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan çok çeşitli sağlık sorunları ile gün geçtikçe daha sık karşılaşılmaya başlanmıştır.

Uluslararası tartışmalarda önemli yer tutan bu konu halk sağlığı alanında çalışanların gündemindedir. Toplum gündemine taşınmasına yönelik çabalar son zamanlarda artmıştır. *İklim değişikliğinin sağlık etkileri doğrudan ya da dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Doğrudan* etkiler arasında sıcak dalgalarına bağlı meydana gelen ölümler ve hastane başvurularında artış pek çok ülkede araştırmalarla gösterilmiştir. Aşırı hava olaylarının (seller, fırtınalar vb) sıklığında ve şiddetinde artışlar olmuştur. Gelecekte bu tür afetlerin sıklık ve şiddetinin daha da artması beklenmektedir. Bu tür afetlere bağlı olarak ölümler, yaralanmalar, enfeksiyon hastalıklarında ve vektörlerle bulaşan hastalıklarda artış görülmekte; göçler, toplumsal sorunlar ortaya çıkmaktadır.

Dolaylı etkilerin neden olduğu sağlık sorunları arasında; vektörlerin yaşam alanlarında değişiklikler olmasına bağlı olarak sıtma, Dang ateşi, viralensefalitlerde artış, hastalık etmenlerinin virulansında ve çoğalma hızındaki artışa bağlı olarak ortaya çıkan hastalıklarda artış, su ve gıda kaynaklarının azalması, çölleşme, buzulların erimesi, deniz suyunun termal genişlemesi, su kaynaklarında tuzlanma, su kaynaklarının azalması sonucunda da su ve gıda ile bulaşan hastalıklarda artış ortaya çıkmaktadır. Ayrıca çevresel bozulmanın sonuçlarına bağlı olarak göçlerin artması, yerleri değiştirilmiş, demoralize toplumlarda ortaya çıkan psikolojik sorunlar, toplumsal çatışmalara bağlı çeşitli sağlık sonuçları da ortaya çıkmaktadır. Artan sıcaklık polen mevsiminin uzamasına ve astım gibi alerjik hastalıkların artışına da neden olmaktadır⁴.

İklim değişikliğinin gözle görünen zararları arasında, Avrupa'da orman yangınlarına ve ekinlerin kurumasına sebep olan, Alp dağlarındaki buzul tabakasının %10'unu eriten sıcak hava dalgası, ısınan Meksika Körfezi'nden kuvvet alıp kıyı yerleşimlerini yerle bir eden Katrina kasırgası sayılabilir. 2001 yılında toplanan Birleşmiş Milletler Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli, büyük ölçüde ormansızlaşma ve ısıyı tutan karbondioksit gibi gazları üreten fosil yakıtların kullanılması yoluyla insanların bu değişiklikte önemli rol oynadıklarına karar vermiştir. Atmosferin ısınması ve karbondioksit birikmesi, kutuplarda ve Alpler'de buzulların erimesi, hiç ihtimal verilmeyen bir hızla artmıştır. Ayrıca, ku-

tup rüzgarlarının hızı artmakta, okyanusun derinlikleri ısınmakta ve atmosferin alt katmanlarının ısınması ozon tabakasının kendini yenilemesini geciktirmektedir. Üstelik, Grönland'da matkapla delinerek incelenen buzul tabakaları iklimin büyük bir hızla değişebileceğini göstermiştir. İklim değişikliği dünyada biyolojik değişikliklere yol açmaktadır. Yavaş seyreden iklim değişiklikleri de insan sağlığına zarar verebilmektedir. ABD'de, iklime dayalı faktörlerin de etkisiyle astım vakaları dört katına çıkmıştır. Karayip adalarında yaşayanlarda solunum yolu rahatsızlıkları artmıştır. Yükselen karbondioksit düzeyi ve atmosferik ısınma bitki polenlerinde ve toprak mantarlarında artışa neden olmakta ve oluşan partiküller aeroallerjenler şeklinde akciğer alveollerinin içine girmekte, bağışıklık sistemini de etkilemektedir⁵.

Dr. Epstein biyolojik çeşitlilikte meydana gelen değişikliklerle, zararlı ve patojenleri kontrol altında tutan, avcı ve av hayvanları dengesinin değişime uğradığını belirtmektedir. Isınmayla birlikte mikropların yayılma alanı da genişlemektedir. Örneğin, İsveç'te kışların daha ılıman geçmeye başlamasıyla hastalık taşıyan kenelerin kuzeye doğru yayıldığı, ABD ve Kanada'da da benzer bir değişikliğin olabileceği saptanmıştır. ABD'nin güney batısında avcı hayvan nüfusunu azaltan, altı yıl süren kuraklıktan sonra 1993 yılında erken gelen şiddetli yağmurlar kemirgenlerin besini olan bol miktarda çekirge ortaya çıkarmış ve artış gösteren beyaz ayaklı fare popülasyonu Amerika kıtasında hantavirüse bağlı hantapülmonersendromda artışa neden olmuştur.

İklim değişikliğine bağlı olarak ortaya çıkan sağlık sorunları geniş alanda hissedilecektir. Çok sayıda kişiyi etkileyecektir. Geniş bir zaman diliminde ortaya çıkacaktır. Bu konuda araştırma yapmak çok karmaşık ve güçtür. Ülkemizde de bu konuda araştırma eksiklikleri bulunmaktadır. Ancak bu konu bizi «erken uyarı istemleri» gibi çok yüksek teknoloji gerektiren, sonuçlarından pratik olarak yararlanamayacağımız pahalı uygulamalara yönlentmemelidir. Burada temel amaç; Konu ile ilgili toplum duyarlılığının artırılması ve Ülkemizin kendi özelinde geleceğe yönelik temel verileri sağlayacak sistemlere ve araştırmalara ağırlık verilmesi olmalıdır^{6,7}.

3. Çevre Bilinci

Gerek ülkeler temelinde gerekse uluslararası bunca çabaya rağmen çevre kirliliğinin ve buna bağlı olarak küresel ısınma ve iklim değişikliğinin önüne geçilemiyorsa bunun en önemli sebeplerinden birisi insanların genelinde yeterli bir çevre bilincinin bulunmayışı olabilir. İnsanların bu bilinci kazanması ise eğitimle olur. Değerler eğitimi adı altında çevreyi koruma değeri dikkate alınarak eğitimler verilmelidir. Bu hususta kutsal kaynaklardan yararlanmak gerekir. Çünkü kutsal öğretilerin inanan insanların aklında ve vicdanında önemli ve kalıcı tesiri vardır.

Birkaç misal vermek gerekirse, Bakara suresinde “kendi ellerinizle kendinizi

tehlikeye atmayınız” buyrulur⁸. Yine Rum suresinde “insanların kendi elleriyle yaptıkları şeyler yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu ki, Allah (C.C) yaptıklarının bir kısmın onlara tattırsın; umulur ki bu yanlıştan dönerler”⁹ denilmektedir. Her iki ayetin geniş bir anlam spektrumu bulunmaktadır. Bu ayetlerde insanların kendi elleriyle yaptıkları yanlışlara işaret edilmekte ve ikinci ayette bu yanlışlar sebebiyle hem karada hem de denizde düzenin bozulmasından bahsetmektedir. Bu ayetin bir işari manasının insanlar tarafından çevrenin kirletilmesi sonucu ekolojik dengenin bozulması olarak anlaşılabilir. Ekolojik dengenin bozulması zincirleme olarak küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine sebep olmaktadır. Ayette düzenin bozulması buna işaret olabilir. Yine ayette insanların bu düzeni bozduklarından dolayı Allah’ın (C.C) onları cezalandıracağı ve umulur ki bu yanlıştan dönerler denilmektedir. Nitekim günümüzde iklim düzeninin bozulmasından dolayı ne gibi felaketler yaşandığını (sel, fırtına, kuraklık vb) yukarıda belirtmiştik. Dolayısıyla insanlık düzeni bozduğunun farkına vardı. Artık çareler aranmaya başlandı. Ayetten çıkan bir mana da esas cezanın ahirette olduğuna işaret etmesidir. Çünkü çevreyi kirletmek başka insanların hakkına girmektir.

Bir başka ayette ise; “Yedi göklerde, yerde ve bunların içindekilerin hepsi Allah’ı tesbih eder. Onu överek tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Lakin siz onların tesbihini anlamazsınız. O Halim ve Gafurdur”¹⁰ denilmektedir. Şu halde, evrende ne varsa her şeyin Allah’ı (C.C) zikir ve tesbih ettiğine inanan birisi çevresini kirletir mi? Bir canlıya zarar verir mi? Onların zikrine mani olmak ister mi? Elbette hayır. Çünkü bu davranış Yaradanın hoşnut olmayacağı bir şeydir ve imanla bağdaşmayan bir davranıştır.

Peygamberimizin (S.A.V) Hadis-i Şeriflerinde de bunları teyid eden ifadeler vardır: “Bir adam bir dikenin yoldan kaldırdı. Bu yüzden Allah onun günahlarını affedip cennete koydu”¹¹, “Yoldan geçenlere sıkıntı veren bir şeyi kaldırmak dahi büyük bir sadakadır”¹², “İman yetmiş küsur şubedir. En aşağısı yolda sıkıntı veren şeyleri kaldırmaktır”¹³. “Ümmetimin iyi ve kötü amelleri bana gösterildi. İyi amelleri arasında yolda eziyet veren bir şeyin kaldırılması, kötü amelleri arasında ise üzeri örtülmemiş tükürük vardı”¹⁴. Yolları temiz ve açık tutmanın sevaplı bir iş olduğuyla ilgili olarak zikredilen bu hadislerden anlaşılacağı üzere çevre denildiğinde ilk akla gelenlerden birisi ulaşımı sağlayan yollardır. Merkezi yaşam alanlarının dışında, onları birbirine bağlayan yolların bile kirletilmemesi ve sayet kirletilmişse temizlenmesi ve yoldan geçenlere sıkıntı veren pislik, çalı, diken, taş gibi şeylerin kaldırılması cenneti kazanmaya vesile olacak kadar sevaplı bir iş ise ev, cami, okul gibi merkezi yaşam alanlarının temiz tutulması ne kadar sevaplı bir iştir. Mukayese edelim.

Bu konuda daha birçok ayet ve hadisler vardır elbette. İnsanların bu manevi öğretilerle bilinçlendirilmesi, dünyada temiz bir çevrede birlikte huzur içinde yaşama adına önemli mesajlardır. Bu mesajlarla eğitilmiş fertlerin kalbinde manevi

bir yasakçı bulunacaktır. Böyle bir fert ileride bir fabrikatör olduğunda fabrikasının bacasına filtre taktırmak ve atıklarını arıttıktan sonra çevreye vermek gibi çevreyi kirletmeme titizliğini gösterecektir. Çünkü bu ferdin kalbinde manevi bir yasakçı bulunmakta ve çevreyi kirlettiğinde bunun başkalarının hukukuna tecavüz olduğu ve bunun hesabını kendisinden Allah'ın (C.C) ahirette soracağı inancı vardır.

4. Çevre Bilinci Hakkında Risale-i Nurdan İfadeler

Bu hususta 30. Lema'da Üstad Nursi der ki: İsm-i Adlin cilve-i azamından gelen kainattaki adalet-i tamme, umum eşyanın muvazenelerini idare ediyor. Ve beşere de adaleti emrediyor. Sure-i Rahman'da; "Gökyüzünü yükseltip nizam ve ölçü verdi. Ta ki ölçüde sınırı aşmayın. Ölçüyü ve tartıyı adaletle yerine getirin ve ahiretteki mizanınızı ziyana düşürmeyin"¹⁵ ayetlerindeki dört mertebe, dört nevi mizana işaret eden, dört defa mizan zikretmesi, kainattaki mizanın derce-i azametini ve fevkalade, pek büyük ehemmiyetini gösteriyor. Evet hiçbir şeyde israf olmadığı gibi, hiçbir şeyde de hakiki zulüm ve mizansızlık yoktur. Ve ism-i kuddüsün cilve-i azamından gelen tanzif ve nezafet, bütün kainatın mevcudatını temizliyor, güzelleştiriyor. Beşerin bulaşık eli karışmamak şartıyla, hiçbir şeyde hakiki nezafetsizlik ve çirkinlik görünmüyor¹⁶.

Adalet denilince ilk olarak "hakkının hakkını haksızdan alıp haklıya vermek ve haksızlık yapan(lar)ı cezalandırmak" akla gelir. Halbuki Üstad Nursi bu ifadelerinde Rahman suresindeki ayetlere dayanarak adaletin bir başka boyutuna işaret ediyor. O da kainattaki varlıkların bir muvazene yani denge içinde yaşatıldığına, ki biyolojide buna ekolojik denge deniyor, ve insanın bu dengeyi gözeterek yaşamaması gerektiğine vurgu yapıyor. Her şeyin bir ölçüyle var edildiği ve insanın dünyada bu ölçülere göre hareket etmesinin adalet olduğu, bunun tersine hareketin ise zulüm, israf ve sınırı aşmak olduğu belirtilirken, ayette geçen "ahiretteki mizanınızı ziyana düşürmeyin" ifadesiyle bu menfi hareketin hesabının ahirette sorulacağı uyarısı da yapılıyor.

Yine aynı bölümde kainat bir saraya, bir şehre, bir memlekete ve aleme benzetilerek burada akılları hayrette bırakacak bir muvazene yani denge ve ölçülü yaşam hükmettiğinden bahisle şu ifadeler kullanılır:

"Halbuki, o sarayda, o şehirde, o memlekette, o âlemde o derece hayret-engiz bir muvazene, bir mizan, bir tevzin hükmediyor; bilbedâhe ispat eder ki, bu hadsiz mevcudatta olan hadsiz tahavvülât ve vâridat ve masarif, herbir anda umum kâinatı görür, nazar-ı teftişinden geçirir birtek Zâtın mizanıyla ölçülür, tartılır. Yoksa, balıklardan bir balık, bin yumurtacıkla ve nebâtattan haşhaş gibi bir çiçek, yirmi bin tohumla ve sel gibi akan unsurların, inkılâpların hücumuyla, şiddetle muvazeneyi bozmaya çalışan ve istilâ etmek isteyen esbab başıboş olsalardı veyahut maksatsız, serseri tesadüf ve mizansız, kör kuvvete ve şuursuz, zulmetli tabiata

havale edilseydi, o muvazene-i eşya ve muvazene-i kâinat öyle bozulacaktı ki, bir senede, belki bir günde hercümerc olurdu. Yani, deniz karma karışık şeylerle dolacaktı, taaffün edecekti. Hava gazât-ı muzırna ile zehirlenecekti. Zemin ise bir mezbele, bir mezbaha, bir bataklığa dönecekti. Dünya boğulacaktı”¹⁶.

Bu ifadelerle göre, insanların müdahale etmedikleri yerlerde Allah'ın (C.C) koymuş olduğu ve idare ettiği bir ekolojik denge ve ölçülü yaşam bulunuyor. Her canlı türüne kendine mahsus yeryüzüne yayılma eğiliminde bir üreme potansiyeli verildiği ve eğer bu tesadüfe bırakılırsa mesela hamsi gibi bir balık ve haşhaş gibi bir bitki türünün ürettiği tohumlar o kadar çok ki bunların tamamı hayat bulmuş olsaydı kısa zamanda ekolojik denge bozulacaktı. Dünya yaşanmaz bir hale gelecekti. Halbuki Cenab-ı Hak bir türün yayılma potansiyelini başka bir tür canlıya onu rızık yaparak sınırlamakta ve dengeyi korumaktadır.

Yukarıda “beşerin bulaşık eli karışmamak şartıyla” ifadesinde belirtildiği üzere, dünyada Yaradanın koyduğu ve devam ettirdiği ekolojik denge kanunları uygun olmayan insan müdahalesi olduğunda insan eliyle bozulmaktadır. Buradan şunu çıkarabiliriz; İnsanoğlu dünyada var olan ekolojik denge dediğimiz ilahi kanunlara uyumlu yaşamak durumundadır. Denge kanunlarını gözetmeden iş yaparsa dengenin bozulmasına sebep olmaktan dolayı bunun cezasını dünyada da ahirette de görecektir. Cezasını dünyada görecektir. Görmeye başladık bile. Teknoloji, sanayileşme, endüstrileşme derken dünyayı kirlettik. Kirletmeye devam ediyoruz. Böyle devam ederse ekilecek temiz toprak, içilecek temiz su ve solunacak hava kalmayacak.

İnsanlığın refahı için teknoloji gereklidir dersenez, elbette buna karşı olunamaz. Ancak bu teknolojik gelişmeleri yaparken ekolojik dengeyi iyi anlayıp onu koruyacak çalışmalar yapmak gerekir. Küresel ısınmanın ve dolayısıyla iklim değişikliğinin en önemli sebebinin sera gazı etkisi olduğu ve bunda da başmüsebbibin çevre kirliliğinden dolayı karbondioksit gazının havadaki oranının artması olduğu bilinmektedir. Küresel ısınma ekolojik dengeyi bozmaktadır. Hatta insan sağlığını olumsuz etkilemektedir. Bilim insanları buna karşı çözümler arıyorlar. Başta gelen çözüm ise öncelikle çevreyi kirletmemektir. Sonra dünyadaki yeşil alanları artırmak, ağaç dikmek, ormanları korumaktır. Çünkü bitkiler havadaki karbondioksit gazını alarak fotosentezde kullanıp oksijen üretiyorlar ve böylece havayı temizliyorlar¹⁷. Bunun önemini asırlar öncesinden peygamber efendimiz bir hadisinde “Yarın kıyamet kopacağını bilseniz bile elinizde bir fidan varsa onu dikin”¹⁸. ve bir diğer hadisinde ise “Mezarlıklardaki otları koparmayın, mezarlıkları ağaçlandırın” diyerek vurgulamaktadır¹⁹.

Bediüzzaman etrafındaki varlıkların seslerini dinledikten sonra hissiyatını şu şekilde dile getirmiştir:

“Dinle havadaki demdeme, kuşlardaki civcive, yağmurdaki zembeme, deniz-

deki gangama, ra'dlardaki rakraka, taşlardaki tıktıka, birer manidar *neva*z.

Terennümat-ı hava, naarat-ı ra'diye, nağamat-ı emvac, birer zıkr-i azamet; yağmurun hezecatı, kuşların seceati, birer tesbih-i rahmet, hakikate bir *mecaz*.

Eşyada olan asvat, birer savt-ı vücuttur. Ben de varım derler. O kainat-ı sakit birden söze başlıyor: Bizi camid zannetme, ey insan-ı *boşboğaz*!

Tuyurları söylettirir, ya bir lezzet-i nimet, ya bir nüzul-ü rahmet. Ayrı ayrı seslerle, küçük ağızlarıyla rahmeti alkışlarlar; Nimet üstünde iner, şükür ile eder *pervaz*.

Remzen ona derler: Ey kainat kardeşler! Ne güzeldir halimiz. Şefkatle perverdeyiz. Halimizden memnunuz. Sivri dimdikleriyle fezaya saçıyorlar birer avaz-ı *pürnaz*.

Güya bütün kainat ulvi bir musikidir, iman nuru işitir ezkar ve tesbihleri. Zira hikmet reddeder tesadüf vücudunu, nizam ise tardeder ittifak-ı *evhamsaz*²⁰.

Bu ifadeler aynı zamanda yukarıda geçen; “Yedi göklerde, yerde ve bunların içindekilerin hepsi Allah’ı tesbih eder...” mealindeki ayeti tefsir ettiği gibi Bediüzzaman burada cansızlardan canlılara, bitkilerden, kuşlara ve diğer hayvanlara kadar bütün varlıkları kardeş ilan ederek onlara “Ey kainat kardeşler!” diye hitap etmektedir. Böyle olunca insan kardeşine zarar verir mi? Verilen mesaj ne kadar kuvvetli değil mi! Bu mesajlar çevre bilinci oluşturmada kullanılsa ne kadar faydalı ve etkili olur!

5. Ekolojik Denge ve İktisatlı Yaşam

Günümüzde dünyada hakim olan kapitalist sistemin temel felsefesi tüketimi artırmaktır. Buna göre tüketim arttığında para kazanılacak ve üretim de artacaktır. Böylece bir tüketim toplumu ortaya çıkarmak ve bu felsefeyi dünyada yaygınlaştırmak amaçtır. Zaten kapitalizmin bir özelliği de çok uluslu büyük firmalar sayesinde küresel olmasıdır. Bu tüketim ve israf felsefesi ise Allah’ın Kur’an’da belirttiği ve kainatta koymuş olduğu iktisat prensiplerine zıttır. Kur’an’da birçok ayette ve peygamberimizin hadislerinde israfa karşı fakat iktisadı emreden beyanlar vardır. Kainatın işleyişinde de israf görülmediği gibi maksimum iktisat prensiplerinin varlığını görürüz.

Kutsal kaynaklarımızda önerilen tüketimin ölçüsü ihtiyaç kadar olandır. İhtiyaç fazlası tüketim olan israf kainatta kirliliğe sebep olduğundan evrende Yaradanın koymuş olduğu ekolojik dengeyi bozmaktadır. Bunun sonuçları da kuraklık, seller, kasırgalar, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi felaketler olarak bize yansımaktadır. Nitekim Cenab-ı Hak israfla ilgili olarak Kur’an-ı Kerimde “... Yiyin için, fakat israf etmeyin. Muhakkak ki Allah israf edenleri sevmez.”²¹, “... Sakın gereksiz yere saçıp savurma! Çünkü israf edenler şeytanın arkadaşları ol-

muşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür”²².buyuruyor. Şeytanın işi menfi harekettir. İsraf etmek bu ayete göre şeytana uymaktır ve menfi harekettir. İsraf etmemek ve iktisatlı yaşamak ve iktisadi gözeterek iş yapmak ise müspet harekettir. Yani Allah’ın koyduğu kanunlarla uyumlu yaşamak demektir. Yine bu ayete göre nasıl ki şeytan Rabbine karşı nankör olmuşsa israf edenlerin de Allah’ın sunduğu nimetlere karşı saygısızlık ve şükürsüzlük sebebiyle Rabbine karşı nankörce bir davranış sergilemiş olacaklarına işaret etmektedir.

Ekolojik dengeyi bozmanın cezası dünyada olduğu gibi ahirette de görülecektir. Çünkü nasıl ki insanların huzur ve asayiş içinde yaşaması için konulmuş kanunlar her ülkede mevcut olup bunlara uygun hareket etmemek menfi hareket ve bunlara uygun yaşamak müspet hareket ise ve kurallara uymayanlar cezalandırılıyor ise; aynı şekilde çevreyi kirletmek, kaynakları ve besinleri israf etmek tabiatta Allah’ın koymuş olduğu fitrat kanunlarına isyan etmektir ve menfi harekettir. Bunlara uyumlu yaşamak ise müspet harekettir. Çünkü çevreyi kirletmek, israf etmek ve tabiatı hoyratça kullanmak tabiatta Allah’ın koymuş olduğu ekolojik dengeyi bozar, iklim değişikliğine sebep olur. Kim veya kimler tarafından yapılsa yapılsın bu davranış Allah hakkına, insan hakkına, hayvan hakkına ve diğer varlıkların haklarına tecavüz olur. Dolayısıyla bunun ilahi adalete göre cezasız kalması düşünülemez.

6. Ekolojik Dengeyi Koruma Adına Bediüzzaman’dan Müspet Hareket Örnekleri

Bediüzzaman hayatı boyunca gayet iktisatlı yaşayarak bizzat müspet hareket örneği olmuştur. Yeme içmede, giyimde ve hayatının her karesinde bunun örneklerini görmek mümkündür. Yemeyle ilgili olarak İbn-i Sina’ya atfen “...Yediğin vakit az ye. Yedikten sonra dört beş saat kadar daha yeme, şifa hazımdadır...”²³ demektedir. Çok az yediğinin örnekleri eserlerinde belirtildiği gibi, yanında bulunmuş olan talebeleri de bu iktisatlı yaşantıya şahit olmuşlardır.

Bediüzzaman hayvanlara ve bitkilere çok şefkatle davranmış ve onların korunması ve zarar görmemeleri hususunda azami hassas davranmıştır. Böylece ekolojik dengenin korunmasında örnek olmuştur. Çünkü Allah’ın yarattığı her canlının dünyadaki ekolojik dengede bir vazifesi vardır. Onlara zarar verdiğimizde dengeyi bozan bir menfi hareket yapmış oluruz. Bediüzzaman’ın canlılara olan şefkatiyle ilgili çeşitli örnekler vardır.

Talebesi Bayram Yüksel’in anlattığına göre, Barla’da kaldığı evin önünde bulunan ve üzerinde zikir ve tefekkürle meşgul olduğu çınar ağacı için “ Ben bu çınar ağacını Yıldız Sarayına değişmem. Bu çınar benim için bin altından kıymetli” demiştir. Yine talebeleriyle kırlara gittiklerinde lüzumsuz yere ağaç kestirmez ve “ağaçları kesmeyin onlar da zikrediyor” dermiş. Bazan taş lazım olsa taşı kaldırdığımızda altından karınca çıkarsa hemen bırakırır “hayvanları rahatsız et-

meyin” dermiş. Avcıları gördüğünde “tavşanları ve keklikleri vurmayın” dermiş. Isparta’da kaldığı evde farelerin öldürülmesine müsaade etmemiş ve “biz yanlış yapmazsak onlar bize ilişmez” demiştir. Köpek gördüğünde yanında ekmek varsa ekmekten verir ve bunlar sadık hayvanlardır dermiş. Eşekler için saygısızlık olmasın diye eşek yerine çok çalışan anlamında işlek dermiş²⁴. Yine talebesi Hamid Ekincinin anlattığına göre; Üstad Van’da bulunduğu sırada birlikte Erek dağında bir süre kalmışlar. Burada Hamid Ekinci bir gün bir kertenkeleyi öldürmüştü. Bunu söylediğinde Üstad buna çok üzülmüş ve kendisine hitaben; o hayvan sana saldırdı mı? Elinden bir şeyini aldı mı? Onun rızkını sen mi veriyorsun? Senin arazinde mi geziyordu? Onu sen mi yarattın? Onun yaratılış vazifesini biliyor musun? Gibi sorular sorduktan sonra bu hayvanların yaratılış hikmetleri hakkında ona ders vermiş²⁵.

Bediüzzaman gençliğinde Siirt’te bir türbede ders çalışırken orada bulunan karıncalara kendisine getirilen çorbanın tanelerini verip çorbanın suyuna ekmek doğrayarak yermiş. Bunu görenler niçin böyle yapıyorsun diye sorduğunda “karıncalarda ve arılarda hayat-ı içtimaiyeye malikiyet ve fevkalade vazifesinaslık ve çalışkanlık bulunduğunu müşahede ettiğim için Cumhuriyetperverliklerine mükafaten kendilerine muavenet etmek istiyorum” demiş²⁶. Bir gün hapishanede sinek ilacı atılmış fakat mahlukata olan şefkatinden dolayı Üstad bundan hoşlanmamış. Buna rağmen sinekler bir süre sonra azalacağına iyice çoğalmış. Süleyman Rüşdü isimli talebesi çamaşır ipinin üzerine konan sinekleri kovalamak istediğinde Üstad “sinekleri rahatsız etmeyin” diye karşı çıkmış ve onların sanat harikası varlıklar olduklarından, çevreyi temizleme görevlerinden, zararlı mikropları yiyerek bulaşıcı hastalıkların yayılmasını önlediklerinden, sürekli elini yüzünü temizleyerek insana abdesti ve temizliği ders vermelerinden ve ekolojik dengedeki rollerinden bahsettikten sonra bunu yazdırmış ve daha sonra “Latif Nükteler” isimli kitabında yayınlanmıştır²⁷.

Sonuç ve Teklifler

Çevreyi kirletmenin menfi hareket olduğu ve bunun bireysel bir olay olmayıp bütün dünyayı etkileyen küresel ısınmaya sebep olacağı ve dolayısıyla bundan bütün canlıların olumsuz etkileneceği sebebiyle kul hakkına gireceği bilincini vicdanlarda yerleştirmek için eğitimler vermek gerekir.

İnsan, tabiatı mücadele etmesi gereken bir düşman olarak görmemeli. Onun bir parçası olarak yaratıldığı için canlı cansız bütün varlıklara dost ve kardeş gözüyle bakması ve çevreyi koruması gerektiği bilincinin zihinlerde yerleştirilmesi gerekir.

İsrafın kainatta Allah’ın (C.C) koymuş olduğu düzene ters bir davranış olduğu çünkü kainattaki ekolojik denge denilen ahenk iktisat üzerine kurulmuş olduğundan israfın ekolojik dengeyi bozması sebebiyle yaşantımızda iktisada riayet etmenin önemi eğitime girmeli.

Canlıları korumanın ekolojik dengeyi korumak olduğu, özellikle nesil tehlike altında olan canlı türlerini yaşatmanın bir sorumluluk olduğu bilincini yerleştirmek gerekir.

Küresel ısınmaya ve iklim değişikliğine karşı çare olarak dünyada yeşil alanları korumak ve artırmak için bitki dikmenin önemi anlatılmalıdır.

Küresel ısınma ve iklim değişikliği sorunları artık bir ülkeyi değil bütün dünyayı ilgilendirdiği için ilgili ve yetkili kimselerin bu sorunlara çare için sıkça görüşüp fikir alış verişinde bulunmaları ve iş birliği içinde ortak projeler yapmaları gerekir.

Kaynaklar

1 Akın G.2006, Küresel Isınma, Nedenleri ve Sonuçları, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 46(2), 29-43.

2 Ersoy Ş. 2006, Küremiz Isınıyor, Bilim ve Ütopya, 139, 5-13.

3. [www.iklimadaleti.org/i/upload/Paris-Anlasmasi/2016 \(05.11.2016\)](http://www.iklimadaleti.org/i/upload/Paris-Anlasmasi/2016 (05.11.2016))

4 Last J.M. 1998, Human Health and Changing World, Maxcy-Rosenau- Last, Public Health and Preventive Medicine, Robert, B. Wallace, 14 th Ed. Appleton-Lange, Stamford, Connecticut, 781-792.

5 Epstein R.P.2005, Climate Change and Human Health, N Engl J Med, 353, 14-20.

6 Güler Ç. 2002, İklim Değişikliği ve Sağlık. Hacettepe Tıp Dergisi, 33 (1), 34-39.

7 Tekbaş Ö.F., Vaizoğlu A. S., Ogur R., Güler Ç.,2005, Küresel Isınma, İklim Değişikliği ve Sağlık Etkileri”, Gülhane Askeri Tıp Akademisi Komutanlığı, Ayın Kitabı, Ankara.

8 Bakara Suresi, Ayet 195.

9 Rum Suresi, Ayet 41.

10 İsrâ Suresi, Ayet 44.

11 Müslim, Birr 127; Sünen-i Ebu Davud Tercüme ve Şerhi, Şamil Yayınevi 16/607.

12 Tecrid-i Sarih Tercümesi 356-358.

13 Buhari, İman 3.

14 Müslim, Mesacid 58.

15 Rahman Suresi, Ayet 7-9.

- 16 Nursi B.S., 2006, Lemalar, Söz Basım Yayın, İstanbul, 30. Lema, 2.Nükte.
- 17 Kocaçalışkan İ., 2012, Bitki Fizyolojisi, Bizim Büro Basım Yayın, Ankara, s.57-74.
- 18 Buhari, el-Edebü'l-Müfred 168.
- 19 Bilmen Ö.N.,1967, Büyük İslam İlmihali, s.263-266.
- 20 Nursi B.S.,2016, Sözler, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, Lemaat Bölümü.
- 21 Araf Suresi, Ayet 31.
- 22 İsra Suresi, Ayet 26-27.
- 23 Nursi B.S.,2006, Lemalar, Söz Basım Yayın, İstanbul, 19. Lema, 7. Nükte.
- 24 Şahiner N., 1978, Son Şahitler-1, Yeni Asya Yayınları, s.379-455.
- 25 Şahiner N., 1978, Son Şahitler-1, Yeni Asya Yayınları, s.192-204.
- 26 Nursi B.S.,2006, Tarihçe-i Hayat, Söz Basım Yayın, İstanbul, İlk Hayatı Bölümü.
- 27 Nursi B.S.,2006, Latif Nükteler, rnk Neşriyat, İstanbul, s.5-16.

Su Damlasında Bilim ve Din

Kasım YENİGÜN
Harran Üniversitesi

M. İrfan YEŞİLNACAR
Harran Üniversitesi

Öz

Cenabı Hak, Kitabını ve Peygamberleri, insanlara manevi yönden gelişmeleri ve ilerlemeleri için birer imam olarak gönderdiği gibi, yine insanların maddi gelişmeleri için de, o peygamberlerin her birinin eline mucize suretinde bazı harikalar verip yine o insanlara birer ustabaşı ve üstat etmiştir. Hz. Âdem'den itibaren birçok peygamberin mucizeleri bu manada değerlendirilebilir. Peygamberlerin varisleri olmaları hasebiyle, âlimlerin de, hak ve hakikatin neşri hususunda, aynı yolu takip etmesi lâzımdır. Bu çerçevede incelenen Bediüzzaman, peygamber varisi bir âlim olarak insanlığın manevi ilerlemesi için irşat görevini yaparken, Cenabı Hakkın isimlerinin tecelligâhı olarak kâinatı okumanın, insanın imanını ileri mertebelerine taşıdığını ifade etmektedir.

Bilim ile din arasında çatışma olduğunu ifade eden kaynakların temel dayanağı, kutsal kitaplarda geçen metinlerle bilimsel bulguların uyuşmamasıdır. Tahrif edilen dini kitapları bir kenara bırakarak, orijinalliği tartışmasız olan Kur'an ve O'nun çağdaş tefsiri Risale-i Nur çerçevesinde yapılan bu çalışmanın hedefi; Risale-i Nurun önemli bir parçası olarak kabul edilen Ayet-ül Kübra Risalesindeki «su» ile ilgili ifadelerin, modern «su bilimi» ile değerlendirilerek «Risale-i Nur ışığında Din ve Bilim» uyumunu irdelemektir.

Bu eksende yapılan bir incelemede, sadece 'SU' unsurunda bile, bilimsel gerçeklerin (ayet, hadis, tefsir gibi) dini kaynaklarda verilen ifadelerle son derece uyuştugu ve birbirlerini destekledikleri gözlenmiştir.

Su; bir yandan gözlem ve analize dayalı bilimsel yaklaşımla incelenirken, öte yandan kâinatındaki olayları Yaradan'ı tanıma ve Esmayı öğrenme manasında değerlendiren Risale-i Nur bakışıyla, insanın hizmetine verilen bir damla suda Rahmet, Şefkat, Rızık gibi fiiller görülebilmekte, böylelikle fail de Rahim, Rab, Rezzak gibi isimlerle tanınmaktadır. Bu iki bakış birlikte gerçekleştiğinde, insan ilerlemesiyle Bediüzzaman'ın "Vicdanın ziyası, ulûm-u diniyedir. Aklın nuru, fûnun-u medeniyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecelli eder" ifadesini ispatlamaktadır.

Anahtar kelimeler: Su, Ayet-ül Kübra, Din-Bilim ilişkisi

Science and Religion in a Water Drop

Abstract

Our Lord, Allah, just as He has sent the Holy Books and Prophets as "Imams" in order to improve the spiritual state of the people, similarly, for the development of mankind in a worldly manner - He has given special abilities to each of the prophets and He has assigned them to people as a foreman and master. Many prophets' miracles beginning from Prophet Adam can be evaluated in this manner. Due to being successors of prophets, wise people should follow the same way of the prophets in respect to this fact. Said Nursi, who

many regard as being a wise saint and scholar of Islam, has indicated that contemplation of the universe (which is a reflection of the Names of God) is a means of spiritual advancement for humanity, and raises people's faith to higher levels.

There has been much literature published claiming that there is a contradiction between religion and science and that the texts of the holy books and scientific facts do not come to an agreement. Putting the corruption of other religious books aside, the study of this paper is performed in light of the undoubtedly original Kur'an and its contemporary thematic interpretation, named The Risale-i Nur (authored by Said Nursi). The study investigates the "water" related phrases in the Ayet-ül Kübra part of the Risale-i Nur which is considered an important part of the text, and then compares its significance in light of "modern water science". Through this approach, the paper will be a way of examining Religion and Science and their compatibility via a particular viewpoint of the Risale-i Nur.

It can thus be surmised that scientific fact and religious sources (verse, hadith, interpretation of Kur'an) are compatible and supporting each other even if only the "water" parameter is considered.

Water in this paper is considered through the scientific method based on observation and analysis, while the other way, uses the Risale-i Nur perspective which evaluates the universal events in order to discover God. Through learning the Names of God, it is clearly seen that Grace, Affection, and Livelihood properties are evident in even one drop of water, given for the service of humanity. So God is known as the name of Ar-Rahim, Allah and Ar-Razzaq. When these two aspects become apparent, the phrase of Bediüzzaman "Radiance of conscience is religion. Light of mind is modern science. True understanding rises with the combination of these" is proved.

Keywords: Water, Ayet-ül Kübra, Science-Religion relation

Giriş

Kur'ân-ı Kerim peygamberleri, insanlara manevi yönden gelişmeleri ve ilerlemeleri için birer imam olarak gönderdiği gibi, yine insanların maddi gelişmeleri için de, o peygamberlerin her birinin eline mucize suretinde bazı harikalar verip yine o insanlara birer ustabaşı ve üstat etmiştir. Hatta denilebilir ki, manevi gelişmeler gibi, maddî gelişmeler ve keşifler de, en evvel mucize eliyle insanlığa hediye edilmiştir. Hz. Adem'den itibaren bir çok peygamberin mucizeleri bu manada değerlendirilebilir (Nursi, 2010a, 344).

Peygamber Efendimiz, şu *الْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ* yani, "Âlimler, peygamberlerin varisleridirler" hadis-i şerifleriyle, âlim olmanın pek kolay bir şey olmadığını bu yuruyorlar. Zira, madem ki bir âlim, peygamberlerin varisidir; o halde, hak ve hakikatin tebliğ ve neşri hususunda, aynen onların tutmuş oldukları yolu takip etmesi lâzımdır (Nursi, 2010b, 20).

Bediüzzaman'ın ifadesine göre ise; "İmanın o derece kesretli hakikatleri var ki, bin bir esmâ-i İlâhiye ve sair erkân-ı imaniyenin kâinat hakikatleriyle âlakadar

çok hakikatleri var ki, ‘Bütün ilimlerin ve mârifetlerin ve kemalât-ı insaniyenin en büyüğü imandır ve iman-ı tahkikîden gelen tafsilli ve burhanlı mârifet-i kudsiyedir’ diye ehl-i hakikat ittifak etmişlerdir.

Hem iman-ı tahkikînin bir mertebesi de aynelyakîn derecesidir ki, pek çok mertebeleri var. Belki esmâ-i İlâhiye adedince tezahür dereceleri var. Bütün kâinatı bir Kur’ân gibi okuyabilecek derecesine gelir” (Nursi, 2010c, 143).

Bu ifadeyle Bediüzzaman, peygamber varisi bir alim olarak hem insanlığın manevi ilerlemesi için irşat görevini yaparken hem de Cenâb-ı Hakkın isimlerinin tecelligâhı olarak kainatı okumanın, insanı imanın ileri mertebelerine taşıdığını ifade etmektedir.

Bilim ile din arasında çatışma olduğunu ifade eden kaynakların temel dayanağı, kutsal kitaplarda geçen metinlerle bilimsel bulguların uyuşmamasıdır. Tahrif edilen dini kitapları bir kenara bırakarak, orijinalliği tartışmasız olan Kur’an ve O’nun çağdaş tefsiri Risale-i Nur çerçevesinde yapılan bu çalışmanın hedefi; Risale-i Nurun önemli bir parçası olarak kabul edilen Ayet-ül Kübra Risalesindeki «su» ile ilgili ifadelerin, modern «su bilimi» ile değerlendirilerek «Risale-i Nur ışığında Din ve Bilim» uyumunu irdelemektir.

Kâinat Kitabında Su

Bediüzzaman’ın Risale-i Nur adlı eserinin Ayet-ül Kübra adlı bölümünde;

“Evet, bu dünya memleketine ve misafirhanesine gelen her bir misafir, bu güzel misafirhanenin sahibini ve bu kitab-ı kebîrin müellifini ve bu muhteşem memleketin sultanını tanımak ve bilmek için şiddetle merak eder” diye başlayan ve kainattaki her bir unsuru vazifeleri, faaliyetleri ve yaratılış hikmetleriyle inceleyerek ve Kur’an’ın emrettiği tarzda düşünerek Rabbini tanıyan ve dolayısıyla girişte sözünü ettiğimiz marifeti kazanan bir yolcudan bahsedilir. Bu yolcunun, kâinatı okurken dikkatini çeken ifadelerden “su” ile ilgili olanlarından bazıları şöyledir:

Zemin ile âsumân ortasında muallâkta durdurulan bulut, gayet hakîmâne ve rahîmâne bir tarzda zemin bahçesini sular (1) ve zemin ahalisine âb-ı hayat getirir (2) ve hararetini, yani yaşamak ateşinin şiddetini tâdil eder (3) ve ihtiyaca göre her yerin imdadına (4) yetişir. Ve bu vazifeler gibi çok vazifeleri görmekle beraber, muntazam bir ordunun acele emirlere göre görünmesi ve gizlenmesi gibi, birden cevvi dolduran o koca bulut dahi gizlenir, bütün eczaları istirahatete çekilir, hiçbir eseri görülmez. Sonra, “Yağmur başına arş!” emrini aldığı anda, bir saat, belki birkaç dakika zarfında toplanıp cevvi doldurur, bir kumandanın emrini bekler gibi durur...

Sonra yağmura bakıyor, görür ki: O lâtif ve berrak ve tatlı (5) ve hiçten ve gaybî bir hazine-i rahmetten gönderilen (6) katrelerde o kadar Rahmânî hediyeeler ve vazifeler var ki, güya rahmet tecessüm ederek katreler sûretinde (7) hazine-i Rabbâniyeden akıyor mânâsında olduğundan, yağmura “rahmet” namı verilmiştir...

Sonra gözünü çeker, aklına bakar, kendi kendine der ki:

Atılmış pamuk gibi bu câmid, şuursuz bulut elbette bizleri bilmez ve bize acıyıp imdadımıza kendi kendine koşmaz ve emirsiz meydana çıkmaz ve gizlenmez. Belki gayet kadîr ve rahîm bir Kumandanın emriyle hareket eder ki, bir iz bırakmadan gizlenir ve def'aten meydana çıkar, iş başına geçer. Ve gayet faal ve müteâl ve gayet cilveli ve haşmetli bir Sultanın fermanıyla ve kuvvetiyle vakit be vakit cevâb âlemini doldurup boşaltır ve mütemadiyen hikmetle yazar ve paydosla bozar tahtasına ve mahv ve ispat levhasına ve haşır ve kıyamet suretine çevirir. Ve gayet lütfkâr ve ihsanperver ve gayet keremkâr ve rubûbiyetperver bir Hâkim-i Müdebbinin tedbiriyle rüzgâra biner (8) ve dağlar gibi yağmur hazinelerini bindirir (9), muhtaç olan yerlere yetişir. Güya onlara acıyıp ağlayarak, gözyaşlarıyla onları çiçeklerle güldürür, güneşin şiddet-i ateşini serinlendirir(10) ve sünger gibi bahçelerine su serper ve zemin yüzünü yıkar, temizler(11)...

Sonra yağmura bakar, görür ki: Yağmurun taneleri sayısınca menfaatler (12) ve katreleri adedince Rahmânî cilveler ve reşhaları miktarınca hikmetler içinde bulunuyor. Hem o şirin ve lâtif ve mübarek katreler o kadar muntazam ve güzel halk ediliyor ki, hususan yaz mevsiminde gelen dolu o kadar mizan ve intizamlı gönderiliyor ve iniyor ki, fırtınalarla çalkanan ve büyük şeyleri çarpıştıran şiddetli rüzgârlar, onların muvazene ve intizamlarını bozmuyor; katreleri birbirine çarpıp, birleştirip zararlı kütleler yapmıyor(13). Ve bunlar gibi çok hakîmâne işlerde ve bilhassa zihayatta çalıştırılan basit ve câmid ve şuursuz müvellidülmâ ve müvellidülhumuza (hidrojen-oksijen) gibi iki basit maddeden tereküp eden (14) bu su, yüz binlerle hikmetli ve şuurlu ve muhtelif hizmetlerde (15) ve san'atlarda istihdam ediliyor...

Hayattârâne mütemâdiyen çalkanan ve dağılmak ve dökülmek ve istilâ etmek fitratında olan denizler, arzı kuşatıp, arz ile beraber gayet sür'atli bir surette bir senede yirmi beş bin senelik bir dairede koşturulduğu halde, ne dağılırlar, ne dökülürler ve ne de komşularındaki toprağa tecavüz ederler (16). Demek gayet kudretli ve azametli bir Zâtın emriyle ve kuvvetiyle dururlar, gezerler, muhafaza olurlar...

Sonra o misafir, nehirlere bakar, görür ki: Menfaatleri ve vazifeleri ve varidat ve sarfiyatları o kadar hakîmâne ve rahîmânedir; bilbedahe ispat eder ki, bütün ırmaklar, pınarlar, çaylar, büyük nehirler, bir Rahmân-ı Zülcelâli ve'l-İkrâmın hazine-i rahmetinden çıkıyorlar ve akıyorlar (17). Hattâ o kadar fevkalâde iddihar ve sarf ediliyorlar ki, "Dört nehir Cennetten geliyorlar" diye rivâyet edilmiş. Yani, zâhirî esbabın pek fevkinde olduklarından, mânevî bir cennetin hazinesinden ve yalnız gaybî ve tükenmez bir menbâ feyzinden akıyorlar demektir. Meselâ, Mısır'ın kumistanını bir cennete çeviren Nil-i mübarek, cennet tarafından, Cebel-i Kamer denilen bir dağdan, mütemadiyen küçük bir deniz gibi tükenmeden akıyor. Altı aydaki sarfiyatı dağ şeklinde toplansa ve buz lansa, o dağdan daha büyük olur. Hâlbuki o dağdan ona ayrılan yer ve mahzen, altı kısımdan bir kısım olmaz. Varidatı ise, o muntaka-i hârrede pek az gelen ve susamış toprak çabuk yuttuğu için mahzene az giden yağmur, elbette o muvazene-i vâsiyâ muhafaza edemediğinden, o Nil-i mübarek âdet-i arziye fevkinde bir gaybî cennetten çıkıyor diye rivayeti gayet manidar ve güzel bir hakikati ifade ediyor...

Hem meselâ dağların içinde zihayata lâzım olan her nevi menbalar, sular, maddenler, maddeler, ilâçlar o kadar hakîmâne ve müdebbirâne ve kerîmâne ve ihtiyatkârâne iddihar ve ihzar ve istif edilmiş ki (18), bilbedahe, kudreti nihayetsiz bir Kadîrin ve hikmeti nihayetsiz bir Hakîmin hazineleri ve ambarları ve hizmetkârları olduklarını ispat ederler diye anlar. Ve sahra ve dağların dağ kadar vazife ve hikmetlerinden bu iki cevhere sairlerini kıyas edip, dağların ve sahraların umum hikmetleriyle, hususan ihtiyatî iddiharlar cihetiyle getirdikleri şehadeti ve söyledikleri Lâ ilâhe illâ Hû tevhidini, dağlar kuvvetinde ve sebatında ve sahralar genişliğinde ve büyüklüğünde görür, “Âmentü Billâh” der” (Nursi, 2010d, 147).

Bu metindeki numaralandırılmış ifadeler aşağıda tek tek ele alınarak su bilimi (hidroloji) çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır;

(1) “zemin bahçesini sular,”

Yağmur suyu buluttan ayrıldıktan sonra yere inerken hızlanır. Yağmur damlaları ağırlığından dolayı yerçekiminin etkisi ile aşağı düşerken aynı zamanda havanın direnci onu yukarıda tutmaya çalışır. Hava direnci damlacığa etki eden yer çekimi kuvvetine eşit olana kadar damlacık aşağı doğru hızlanır. Eşitlendiği andaki hız terminal hızdır ve bu sabit hızla damlacık aşağı olan yolculuğuna devam eder. Damlacık aşağı doğru inerken hava direncinden dolayı sürtünme nedeniyle ısınır. Fakat bu ısı damlacık kenarlarından buharlaşmada kullanılır. Buharlaşma ise damlacık yüzeyinde soğumaya neden olur. Böylece damlacık aşağı inerken küçülür ama ısınmaz. Dolayısıyla damlacık sıcak olmaz ve sıcak yağmur yağmaz. Zemin için uygun sıcaklıkta, büyüklükte ve şiddette bir yağmur yağar ki, tam anlamıyla ideal bir sulama şartı gerçekleşmiş olur.

(2) “zemin ahalisine âb-ı hayat getirir,”

Yağmurun, canlılar için kaçınılmaz bir ihtiyaç olan suyu yeryüzüne bırakmasının yanında bir de besin değeri vardır. Denizlerden buharlaşarak bulutlara ulaşan yağmur damlaları, ölü toprağı “canlandırarak” bazı besin maddeleri içerirler. Bu “canlandırıcı” özellikli yağmur damlalarına ‘yüzey gerilim damlaları’ adı verilir. Yüzey gerilim damlaları, biyologların deniz yüzeyinin mikro katmanı dedikleri üst kısımda oluşurlar; milimetrenin onda birinden daha ince olan bu yüzeysel zar da, mikroorganizmaların bozulmasından gelen pek çok organik artık vardır. Bu artıkların bazıları, deniz suyunda çok az bulunan fosfor, magnezyum, potasyum gibi elementleri ve ayrıca bakır çinko, kobalt, ve kurşun gibi ağır metalleri seçip ayırarak, kendi içlerinde toplanırlar. Yeryüzündeki tohum ve bitkiler yetişmeleri için gereksinim duydukları çok sayıdaki madensel tuzları ve besin elementlerini işte bu yağmur damlalarında bulurlar. Kuran’da, bir başka ayette Allah bu olayı bize şöyle bildiriyor: “Ve gökten mübarek (bereket ve rahmet yüklü) su indirdik; böylece onunla bahçeler ve biçilecek taneler bitirdik” (Kur’an-ı Kerim, Kaf, 9).

Yağışlarla toprağı inen bu mikro ve makro-elementler, verimi artırmak için

kullanılan geleneksel gübrelerin bazılarının (kalsiyum, magnezyum, potasyum v.b.) küçük örnekleridir. Bu tür aerosollerde bulunan metaller ise, bitkilerin gelişiminde ve üretiminde verimlilik artırıcı unsurları oluştururlar.

Kısacası, yağmur bir veçhiyle de önemli bir besindir. Fakir/verimsiz bir toprak, yalnızca yağmur aracılığıyla gelen bu besinlerle bile, yüzyıllık bir süre içinde bitkiler için gereken tüm elementleri kazanabilir. Ormanlar da, yine bu deniz kökenli aerosoller yardımıyla gelişir ve beslenirler. Bu yolla, her yıl kara parçalarının toplam yüzeyi üzerine 150 milyon ton besin maddesi düşmektedir. Eğer bu faaliyet olmasaydı, dünya üzerinde çok daha az bitki olacak, hayat dengesi bozulacaktı. Hatta çöllerden taşınan demir tozlarının insan için bile oldukça faydalı olduğuna dair bilgiler mevcuttur (Anonim, 2014a; Rastgeldi Doğan ve Saydam, 2009).

(3) “harareti, yani yaşamak ateşinin şiddetini tâdil eder,”

Bütün canlıların hayatının su ile devam ettiğine dair Kur’an-ı Kerim’de geçen ‘her canlı şeyi su ile diri kıldık’ mealindeki (Enbiya Suresi, 30.) ayet bu konuda en önemli dini dayanaktır. İnsanın yaratışının bir damla sudan başladığını ve bütün canlıların hayatîyetlerinin ana maddesinin yine su olduğunu bütün bilgi kaynakları ve inanışlar kabul etmektedirler.

Biyolojik açıdan ele alırsak; vücuda alınan su, idrarla böbreklerden (1500 ml kadarı), solunum havasıyla akciğerlerden (500 ml kadarı), terleme yolu ile deriden (500 ml kadarı) ve gaita ile bağırsaklardan (100 ml kadarı) vücut dışına atılır. Buna dehidrasyon denir. İnsanın bu kaybı karşılamak için bir insanın harcadığı günlük enerjinin her kalorisi için 1-1,5 mililitre suya gereksinimi vardır. Yeterince su içmezsek, yani dehidratasyon başlamışsa vücudumuz işlevlerini tehlikeye atmamak için tepki veriyor. Damar çeperlerindeki tutucular ve kan hacmindeki eksilmeye karşı oldukça duyarlı olan kalp, beyindeki susama merkezine sinyaller gönderiyor. Aynı anda hormonlar daha etkin bir su tutmaya katkıda bulunmak üzere salgılanıyor. Örneğin, idrarın yoğunluğu artıyor ve ancak kaybedilen su telif edildiğinde her şey normale dönüyor.

Yeteri kadar sıvı tüketilmediğinde ciddi problemler ortaya çıkıyor. Su kaybının vücut ağırlığının hangi seviyesinde neye sebep olduğuna bakacak olursak, suyun neden hayatın dirilik kaynağı olduğunu bir kez daha anlamış oluruz:

- %1: Susuzluk hissi, ısı düzeninin bozulması, performans azalması,
- %3: Vücut ısı düzenin iyice bozulması, aşırı susuzluk hissi,
- %4: Fiziksel performansın %20-30 düşmesi,
- %5: Baş ağrısı, yorgunluk,
- %6: Halsizlik, titreme,
- %7: Fiziksel aktivite sürerse bayılma,

- %10: Bilinç kaybı,
%11: Vücut dirençsizliği, olası ölüm,
%12: %97 oranında ölüm,
%15: %100 ölüm (Anonim, 2014b).
(4) “ihtiyaca göre her yerin imdadına yetişir,”

Yılın her mevsiminde ihtiyaç duyulan suya tüm canlıların her mevsimde yağmur veya karla ulaşması mümkün değildir. Özellikle ilkbahar ve yazın, derelerin ve nehirlerin beslenmesi eriyen karlar sayesinde gerçekleşir. Dünya ölçeğinde eriyen kardan oluşan akış, suyun küresel hareketinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Daha soğuk iklimlerde ilkbahar zamanındaki yüzey akışının ve akarsu akışının çoğu eriyen kar ve buzdan meydana gelmektedir. Adeta depo olarak yükseklerde saklanan büyük su kütleleri, havalar ısındıkça erimekte ve denize ulaşana dek, yerçekimin etkisiyle düşük kotlar hareket etmekte ve bu yolculuğu boyunca ihtiyaç duyulan suyu ulaştırmaktadır (Şekil 1)



Şekil 1. Kar halinde depolanarak ihtiyaç vakti için saklanan su kütleleri

Çöllerin çoğu (kuzey ve güneyde) 15 ve 35. enlemler arasında yer alır. Sahil bölgelerinden esen rüzgârlar iç kısımlara ulaşmadan nem kaybeder ve yağmur yüklerini bırakırlar. Moğolistan'daki Gobi Çölü ile Afrika'daki Sahra Çölü buna güzel bir örnektir. Sahillere yakın çöllerde bitki ve hayvanların temel su kaynağı sistir. Buralara su sis yoluyla taşınır (Anonim, 2014c).

- (5) “lâtif ve berrak ve tatlı,”

Bilindiği gibi, yağmur suyunun kaynağı buharlaşmadır ve buharlaşmanın %97'si “tuzlu” okyanuslardan olmaktadır. Oysa yağmur suyu tatlıdır. Yağmurun tatlı olmasının sebebi

Allah'ın koyduğu başka bir kanundur. Bu kanuna göre su, ister tuzlu denizler-

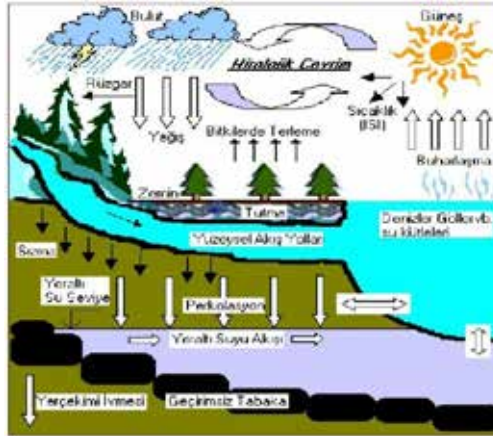
den, ister minerali göllerden, ya da çamurların içinden buharlaşsın yanında başka hiçbir yabancı madde taşımaz. “Biz, gökten tertemiz su indirdik...” (Kur’an-ı Kerim, Furkan, 48) hükmü gereği, duru ve tertemiz bir biçimde yere iner. Şekil 2’de oldukça maliyetli arıtma cihazlarına örnek verilmiştir.



Şekil 2. Kirli suyun arıtılması için kullanılan bazı cihazlar

Hidroloji kitaplarında şematik olarak verilen ve okyanuslardan buharlaştırılarak bizlere sunulan temiz suyun yolculuğu “hidrolojik çevrim” adıyla ifade edilir (Şekil 3).

Zeminin suyu geçirimsizliği o kadar azdır ki ortalama yılda ancak 1 metre hareket eder. Dolayısıyla, bu seyahatin süresi bazen 1 milyon yıl sürer, yani şu an içtiğimiz bir kuyu suyu (YAS) muhtemelen 1 milyon yaşındadır.



Şekil 3: Hidrolojik çevrim

Hususan, zihayat için lüzumlu olan su tatlı sudur. Nitekim küre-i arzın su dağılımına bakıldığında (Tablo 1; Şekil 4) yeraltı suları insanların kolaylıkla kullanıla-

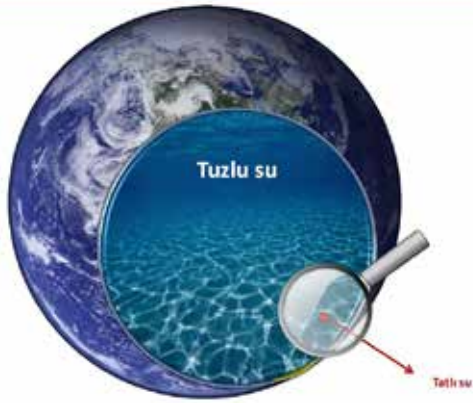
bileceği tatlı suların en büyük kaynağıdır (Tablo 2).

Tablo 1. Küre-i Arzın Su Dağılımı

Yerküredeki Suyun Konum	Hacim (10 ⁶ km ³)	%(Hacimsel Yüzdellik Oranı)
Denizler	1348	97,39
Buzullar	27,82	2,010
Yer altı Suyu	8,062	0,580
Göller, Akarsular	0,225	0,020
Atmosfer	0,013	0,001
Toplam	1348,12	100,0

Tablo 2. Küre-i Arzda Tatlı Su Dağılımı

Yer Küredeki Tatlı Suların Konumu	%(Hacimsel Yüzdellik Oranı)
Buzullar	77.23
Yüzeeye yakın yer altı suyu	9,860
Derin yer altı suyu	12,35
Zemin nemi	0.170
Göller	0.350
Akarsular	0.003
Canlılar	0.003
Atmosfer	0.040



Şekil 4: Tatlı suyun dünyadaki yeri

(6) “hiçten ve gaybî bir hazine-i rahmetten gönderilen katrelerde,”

Yağmurun zamanı, miktarı, süresi gibi bilgiler kesin bir bilgiye bağlı değildir.

Sözgelimi güneşin doğuşu ve batışı gibi konular kesin ve net bir düzene bağ-

lanmıştır. Ancak Kur'an-ı Kerim'de geçen bir ayette de (Lokman suresi, 31-34) belirtildiği gibi mugayyebat-ı hamse diye adlandırılan ve ne olacağı önceden bilinmeyen konulardan olan kıyamet, ölüm ve istikbal gibi konuların yanında yağmurun yağmasında da belirsizlikler vardır. Bu nedenle günümüz su mühendisliğinde istatistik biliminden faydalanılarak geçmişte görülen su olaylarından hareketle geleceğe ait tahminler ve planlamalar yapılmaya çalışılır. Buradan elde edilen bilgiler ise tam bir kesinlik sunmadığı gibi barındırdığı belirsizlikler nedeniyle de tasarlanan yapıların suya dayalı performanslarında daima riskler söz konusu olmaktadır. Sözelimi tasarlanan bir kanal, tünel veya baraj yaşanabilecek bir ekstrem durumda tahmin edilenin üzerinde bir durum yaşayabilmekte ve biz bu olaylara taşkın veya kuraklık gibi isimler verebilmekteyiz. Dolayısıyla gerek ayette belirtilen ve gerekse Ayet-ül Kübra da sözü edilen 'hiçten ve gaybi' bir yağmur gelişi, bilimsel bilgilerle çakışmamaktadır.

(7) “rahmet tecessüm ederek katreler sûretinde hazine-i Rabbâniyeden akıyor,”

Yağmurun neden rahmet adını aldığını anlamak için, faydalarını saymak yerine belki de ‘yağmur olmasaydı ne olurdu?’ sorusuna cevap bulmak daha kolay olur. Üstelik minnetsiz, bedelsiz ve her an lazım olan her yere gelmesi, yağmurun damla halindeki rahmet adını almasını bir kere daha haklı kılmaktadır.

(8) “atılmış pamuk gibi bu câmid, şuursuz bulut..... rüzgâra biner,”

Her yıl gökyüzüne buharlaşan ve tekrar yeryüzüne yağmur olarak düşen su miktarı “sabit”tir: 16 milyon ton. Bu sabit miktar, Kuran’da “belli bir miktar suyun” gökten indirilmesi olarak haber verilmektedir. “O Allah ki gökten bir ölçü ile su indirir.” (Zuhruf Suresi, 11).

Her an milyonlarca metre küp su, okyanuslardan atmosfere, oradan da karalara taşınır. İnsan yaşamı, ancak bu dev su dolaşımı sayesinde sürebilmektedir. Buharlaştırma yoluyla, hayatımızın birinci şartı olan su, bize masrafsız ve zahmetsiz bir biçimde verilmektedir. Her yıl okyanuslardan 45 milyon metre küp su buharlaşır. Buharlaştırılan su, bulutlar haline sokulup rüzgârlar vasıtasıyla karalara taşınır. Böylece her yıl 3-4 milyon kilometre küp su, okyanuslardan karalara, yani bize ulaşmış olur.

(9) “dağlar gibi yağmur hazinelerini bindirir,”

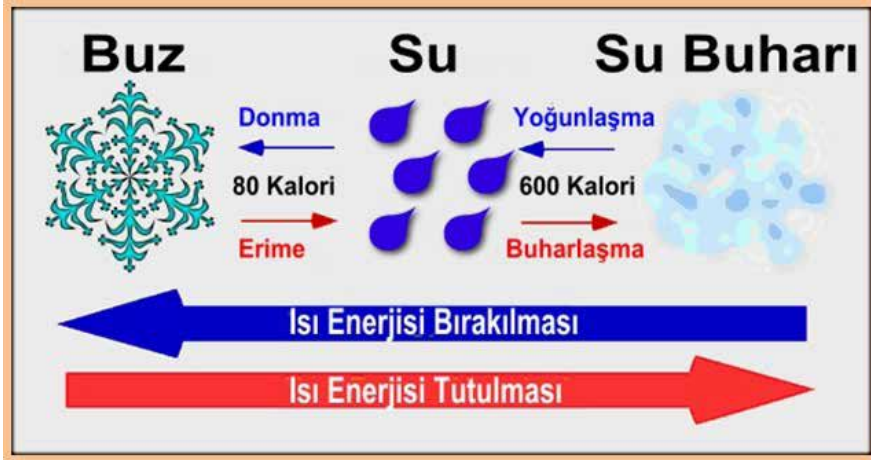
Her kış gökten bir septilyon 1×10^{24} kar kristali düşer ve her bir kristalde yaklaşık bir milyon damlacıktan oluşur (Kadıoğlu, 2014a).

Orta büyüklükte yaklaşık bir kilometre çapındaki bir bulutun hacmi 4 milyar metreküptür ve içinde 1.5 milyon kilogram su vardır. Bu bilgi bütün bir yılda yeryüzüne inen tüm yağışlar için düşünüldüğünde, havada nasıl bir hazinenin olduğu veya nereye gizlendiği daha açık anlaşılabilir.

(10) “güneşin şiddet-i ateşini serinlendirir,”

Suyun bir başka fiziksel özelliğine bakalım: Katı cisimler ısınınca erirler. 1 gram katı cismin erimesi için gerekli ısıya, o cismin erime ısısı denir. Buz su haline gelirken gram başına 80 kalori ısı alır. Bu, suyun katı hali olan buzun erime ısısıdır. Tersine, su donarken gram başına 80 kalori vererek buz olur. Diğer bütün cisimlerin erime ısıları, suyun erime ısısı olan 80 kalori yanında çok küçüktür. Suyun bu farklılığının yaşam üzerindeki etkisini öğrenmek ister misiniz? Kışa doğru havalar soğumaya başlayınca yaşamak güçleşir. İşte bu sıralarda sular donmaya başlar. Bu esnada her bir gram su havaya 80 kalori ısı hediye ederek donar (Şekil 5). İşte bu ısı, kışın havanın fazla soğuyarak bitki, hayvan ve insanların toptan ölümüne sebep olmasına engel olur. Baharda ise bu durum tersine işler. Yani sıcaklarda her gram buz erirken 80 kalori ısı almakta, böylece havayı serin tutmaktadır. Buradaki olayı sayısal olarak şekillendirecek olursak şunları söyleyebiliriz. Ülkemize düşen ortalama yıllık yağışın 500 kg/m^2 ve ülkemizin yüzölçümünün 780.000 km^2 olduğunu düşünürsek,

Türkiye’de bir yılda yağışla havaya verilen ısıyı karşılamak için en aşağı 35×10^9 ton iyi cins maden kömürü yakmak gerekir. Yani Türkiye’nin toprak altındaki bütün kömürü bir kışta yakılsa, yağmurun ülkemize verdiği ısıyı elde etmek imkânsızdır.



Şekil 5. Suyun donma ve yoğunlaşma fazları

(11) “sünger gibi bahçelerine su serper ve zemin yüzünü yıkar, temizler,”

Atmosfere yayılan kükürt dioksit ve azot dioksit gazları çeşitli kimyasal dönüşümlerden geçtikten sonra bulutlardaki su damlacıkları tarafından emilir. Daha sonra bu damlacıklar yeryüzüne yağmur, kar gibi yollarla düşerek tekrar toprağa karışırlar. Ancak bu işlem sırasında havayı da temizlemiş olurlar. Yağmur yağdık-

tan sonra havanın tertemiz ve taptaze kokmasının nedeni de işte budur. Yağmur tanelerinin havadaki tüm tozları tutması ve toprağa indirmesi, OH iyonu ve fotosentez olaylarının etkisi gibi bu temizliğin nedenlerinden biridir (Anonim, 2014d).

(12) “Yağmurun taneleri sayısınca menfaatler ve katreleri adedince Rahmani cilveler ve reşhaları miktarınca hikmetler içinde bulunuyor,”

Su mühendislerinin suda saklı enerjiyi (hidrolik enerji) elde edip kullanmasına en güzel örneklerden biri barajlardır. Balıkçılık, turizm, ulaştırma vb. gibi sınırlı konularda insanlığa faydalı olabilen bir nehir suyu, bir barajın inşasıyla muazzam bir potansiyel enerjiye kavuşmakta; hem düşü vasıtasıyla temiz enerji elde edilmekte (hidroelektrik santraller) ve hem de bazen cazibe ile çok uzak yerlere bile sulama, içme ve kullanma suyu olarak yaşama katkı sağlamaktadır. Üstelik aynı nehir suyu bir barajdan geçtikten sonra görevini tamamlamamakta; aynı yatak üzerindeki daha pek çok barajda da bu görevini defalarca ifa edebilmektedir. Sadece Türkiye sınırları içinde, Fırat nehri üzerinde bulunan 5 baraj buna örnektir.

Bu arada, gemi inşa mühendislerinin Arşimet prensibinden (sıvı içerisinde bulunan bir cismin su tarafından aynı oranda yukarıya doğru itilmesinden) faydalanarak gemileri ve çalışma prensiplerini oluşturmaları; makine mühendislerinin suyun buhar halinden faydalanarak gemilerin buharlı sistemlerini, ütüleri, fabrika sistemlerini geliştirmeleri; yine hidrolik sistemleriyle ilgilenenlerin, su veya benzer sıvıların sıkıştırılmama özelliğinden faydalanarak az bir miktar sıvı ile tonlarca yükü kaldıracak pres/vinç sistemlerini geliştirmeleri ve benzeri daha pek çok örnek su ile ilgili harika özelliklerin kullanım alanlarından sadece bir kaçıdır (Şekil 6).



Şekil 6. Suya taşıtılan büyük miktardaki yükler

Keza, Panama Kanalı'nda görüldüğü gibi, okyanus ötesi sefer yapan büyük gemiler, içi su ile doldurulan üç havuzda (lok'da) aşamalı olarak deniz seviyesinden yaklaşık 28 metre yükseltilerek dağların arasındaki bir göle çıkartılmaktadır.

Bu küçük gölde bir müddet ilerleyen gemiler, çıkışta yapılan işlemin tersi uygulanarak, su seviyesi kademeli olarak düşürülen üç ayrı lok'tan daha geçerek diğer okyanusa varabilmektedir. Her biri diğerinden yaklaşık on metre daha yüksek su tutma özelliğine sahip olan bu lokların genişlikleri 32 metre, uzunlukları ise 294 metredir.

(13) “şiddetli rüzgârlar, onların muvazene ve intizamlarını bozmuyor; katreleri birbirine çarpıp, birleştirip zararlı kütleler yapmıyor,”

Hidroelektrik santrallerde yukarıdan düşürülen bir su kütesinin bünyesindeki potansiyel enerjiyi hareket enerjisine dönüştürmesi hedeflenir. Düşü sonunda suyun miktarı ve hızından elde edilen su kuvveti, santralin türbinlerini döndürerek elektrik üretir. Ancak ilginç olan, 6 mm çapında yağın ve yağarken asla birbirlerine değmeyen yağmur damlaları adeta yerçekimine meydan okuyarak, sabit bir hızla yere doğru düşer. Bu olayın hayati bir hikmeti vardır. Çünkü yer çekimi kanununa uygun olarak, yaklaşık bin ikiyüz metre yukarıdan düşecek damlalar yere kurşun hızıyla ulaşacaktı.

Peki, neden yağmur damlaları hızlanarak kafamıza bir mermi gibi düşmüyor? Bunun sebebi iki kurala dayanır: 1.Yüzey gerilimi, 2. Limit hız

Aslında su parçacıkları buluttan düşmeye başladığı an birleşmeye çalışır. Ancak elde ettiği hız sebebiyle barındırdığı bütün kütleyle koruyamaz. Yani elde ettiği hız bir yandan damlaları küçültmeye çalışırken, bir yandan da suyun yüzey gerilimi buna engel olur. Ve bu denge içerisinde su, düşebileceği maksimum hıza ulaştığı an o hız sebebiyle bir daha birleşemeyecek hale gelir. Geriye kalan damla kütleli suyun yüzey gerilimi ile bir arada durabileceği en fazla kütle miktarı olarak kalır.

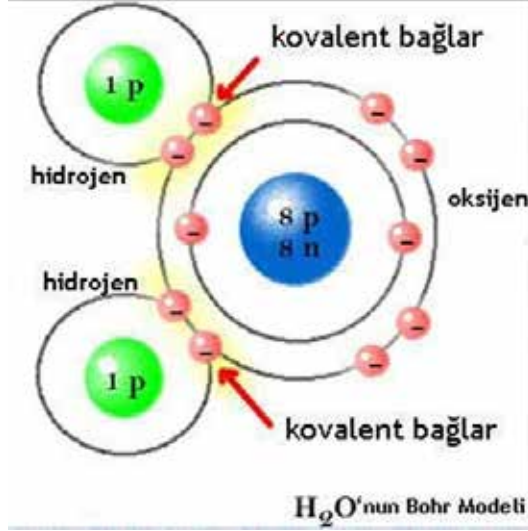
Bilimsel olarak incelendiğinde, çapları 2-4 mm, ağırlıkları ise yaklaşık 0,005 gram olan kar tanecikleri havanın gösterdiği direnç sebebiyle süzülerek (limit hızla) yere inerler. Bu inme sırasında tanecikler birbirlerini ittiklerinden yapışmazlar. Özelliklerini koruyarak yere inerler. Bu yüzden birbirine değmezler. Ancak ilginç olan, yukarıdan atıldığında yerçekimini etkisiyle giderek hızlanan her cisim için geçerli olan bu tehlikeli durum; kar ve yağmur için özel olarak verilen limit hız ve itme-gerilim şeklinde ifade edilen kararlı durum ile önlenmiştir. Yeryüzüne ininceye kadar dev kütleler oluşturup tıpkı bir çığ gibi bize zarar verebilecek halin hiç yaşanmaması durumu hayli ilginç kılmaktadır (*Kadıoğlu, 2014b*).

(14) “müvellidülmâ ve müvellidülhumuza (hidrojen-oksijen) gibi iki basit maddeden terekküp eden,”

Suyun kimyasını hiç incelediniz mi? İki hacim hidrojen (H) ile bir hacim oksijen (O) 'den oluşan su tam anlamıyla ateşe düşman olarak bilinir (Şekil 7). Oysaki hidrojen bir yanıcıdır ve yanmayı sağlayan da oksijendir... Bu ilginçliğe rağmen

su kolay kolay bileşenlerine ayrıışmaz. Ancak çok özel kimyasal olaylarla ve yaklaşık 1300° C ısıda ayrıışır.

Yani yanardağlar dışında suyun bu özelliği hayatı suyla devam ettiren bir özellik.



Şekil 7: Suyun kimyasal yapısı

(15) “yüz binlerle hikmetli ve şuurulu ve muhtelif hizmetlerde ve san’atlarda istihdam ediliyor,”

Yolculuğumuza suyun insan ve dünyadaki bulunma miktarına göz atalım. İnsanın 3/4’ü su. Aynı şekilde dünyanın da 3/4’ü su... Sanki insan dünyanın küçük bir kopyası...

Şimdi suyun fiziksel özelliğine göz atalım: Katı cisimler erirken hacimlerini büyütürler. Yalnızca su, buz halinden sıvı haline geçerken hacmini küçültür. Diğer maddelerin tersine işleyen bu durum nelere sebep oluyor acaba? Su soğuyup buz haline gelirken 110/ oranında büyür. Yoğunluğu ise 0.92 g/cm³’e düşer. Buna bağlı olarak basınç da artar. Dolayısıyla buz hafiflemiş olur. Hafiflediği için de suyun üzerinde yüzer. Üstleri donan deniz ve göllerin alt kısımları ise +4 °C su ile doludur. Buzlarla kaplı yüzeyin altında hayat devam etmektedir. Hâlbuki donma, diğer sıvılarda olduğu gibi dipten başlasaydı, sudaki bütün canlı varlıklar, su ile beraber donarak veya donan buz arasında kalarak öleceklerdi. Suyun bu ayrıcalıklı özelliği, dünyanın her tarafını saran sulardaki hayatın yok olmasını önlemektedir. Üstelik suyun bu özelliği olmasaydı, deniz ve göl dipleri buz tutacağından, su sadece üst kısımlarıyla buhar, sıvı ve katı hal devrelerine katılabilecekti... Bu ise kuraklık, yani ölümün kaçınılmaz olması demek.

(16) “denizler, ne dağılırlar, ne dökülürler ve ne de komşularındaki toprağa tecavüz ederler,”

Denizlerin sakin duruşuna bakmayın. Azdığında karşısında hiçbir kuvvet dayanamaz. Deniz felaketlerinin en büyüklerinden biri tsunami'dir. Bu isim Japonca'dan gelir. Suya attığımız bir taş nasıl halkalaşırsa, bunun gibi yanardağ patlaması türünden sarsıntılarda, dalgalar halinde etrafa yayılır. Bu dalgaların hızı saatte 800 km'ye varabilir (hemen hemen uçak hızına eşit). Böyle dev dalgalar sahile vurduğu zaman büyük hasarlar meydana gelir. Örneğin bir tsunami, 1883'te Endonezya'nın Krakatoa adasını harap eden bir yanardağ patlaması üzerine meydana geldi. 30 metre yüksekliğe ulaşan tsunami dalgaları, yakındaki Java ve Sumatra sahillerini dövdü ve 36.000 kişinin ölümüne sebep oldu (Anonim, 2014e).

Okyanusların yüzeyindeki sular, daima hareket halindedir. Bu akıntılar çoğunlukla yavaş hareket ederler. Fakat iki ayrı akıntı karşılaştığı zaman girdaplar meydana gelir. Örneğin, Sicilya ile İtalya arasında Charybdis adında böyle bir girdap vardır (Anonim, 2014f).

Maelstrom isimli meşhur bölge ise, Norveç'in kuzey batısında Lofoten adalarının açığındadır (Anonim, 2014g). Buradaki büyük girdaplar, fırtına zamanlarında birçok geminin batmasına sebep olmuşlardır. Bütün bunlar gösteriyor ki, denizler ve okyanuslar aslında dünyayı yok edecek bir güç kaynağıdır.

Biraz da buzlar ülkesine uğrayalım: Dünyamızdaki su kaynaklarının yaklaşık olarak 1/5'i donmuş durumdadır. Bu donmuş haldeki sınırları, yani buzulların çoğu, iki büyük buz bölgesi arasında hapsedilmiştir. Buz tabakalarından biri Antarktika kıtasının güneyindeki son derece soğuk bölgeyi kaplar. Diğeri ise dünyanın en büyük adası Grönland'ı büyük bir battaniye gibi örter (Anonim, 2014h). Eğer dünyamızdaki buzlar aniden erimiş olsa, deniz seviyesi 30 ile 60 m arasında değişen bir yükselme yapacaktır. Bu durum sahillerimizdeki büyük şehirlerin ve verimli ovaların sular altında kalmasına eşdeğer bir durumdur ve buzullar sayesinde bundan kurtulmuş olmaktadır.

(17) bütün ırmaklar, pınarlar, çaylar, büyük nehirler, bir Rahmân-ı Zülcelâli ve'l-İkramın hazine-i rahmetinden çıkıyorlar ve akıyorlar,

(‘Taşlardan öyleleri var ki, bağrından nehirler çağlar’, Kur'an-ı Kerim, Bakara, 74) ayeti, dağlardan kaynaklanan Nil, Dicle ve Fırat gibi ırmakları hatırlatmakla, taşların evâmîr-i tekvîniyeye karşı ne kadar hârikanümâ ve mu'cizevâri bir surette mazhar ve musahhar olduğunu ifham eder. Ve onunla böyle bir mânâyi müteyakkız kalblere veriyor ki:

Şöyle azîm ırmakların, elbette mümkün değil, şu dağlar hakikî menbaları olsun. Çünkü, faraza o dağlar tamamen su kesilse ve mahrutî birer havuz olsalar, o büyük nehirlerin şöyle sür'atlı ve kesretli cereyanlarına, muvazeneyi kaybetmeden, birkaç ay ancak dayanabilirler. Ve o kesretli masarife karşı, galiben bir metre kadar toprakta nüfuz eden yağmur, kâfi varidat olamaz. Demek ki, şu

enhârın nebeanları, âdi ve tabiî ve tesadüfî bir iş değildir. Belki pek harika bir surette, Fâtır-ı Zülcelâl onları sırf hazine-i gaybdan akıttırıyor.

Nil-i mübarek Cebel-i Kamer'den çıktığı gibi, Dicle'nin en mühim bir şubesi Van vilâyetinden, Müküs nahiyesinden bir kayanın mağarasından çıkıyor. Fırat'ın da mühim bir şubesi, Diyadin taraflarında bir dağın eteğinden çıkıyor (Nursi, 2010a, 340)

(18) “dağların içinde zihayata lâzım olan her nevi menbalar, sular, madenler, maddeler, ilâçlar o kadar hakîmâne ve müdebbirâne ve kerîmâne ve ihtiyatkârâne iddihar ve ihzar ve istif edilmiş,”

Yer bilimciler açısından kayaların ayrışarak toprağa dönüşmesinde en önemli görev suya verilmiştir. Çünkü suyun granit gibi sert ve aşınması yüzyıllarca süren kayaların kılcal çatlaklarına nüfuz ederek girmesi ve donması işlemi sonucunda çatlaklar ve ayrışmalar meydana gelmekte, bu sayede canlı varlığına dayanak teşkil eden su-toprak-hava üçlüsünden toprağın oluşması sağlanmaktadır.

Bu konu Risale-i Nur'da şöyle açıklanmıştır:

“Dağların aslı, hilkaten bir madde-i mâiyadan incimad etmiş taşlar olduğu fen-nen sabittir. Tesbihat-ı Nebeviyeden olan *سُبْحَانَ مَنْ بَسَطَ الْأَرْضَ عَلَى مَاءٍ جَمَدٍ* kat'î delâlet ediyor ki, asl-ı hilkat-i arz şöyledir ki: Su gibi bir madde, emr-i İlâhî ile incimad eder, taş olur. Taş, izni İlâhî ile toprak olur. Tesbihteki “arz” lâfzı, toprak demektir. Demek su çok yumuşaktır, üstünde durulmaz. Taş çok serttir, ondan istifade edilmez. Onun için, Hakîm-i Rahîm, toprağı taş üstünde serer, zevilhayata makarr eder” (Nursi, 2010a, 341)

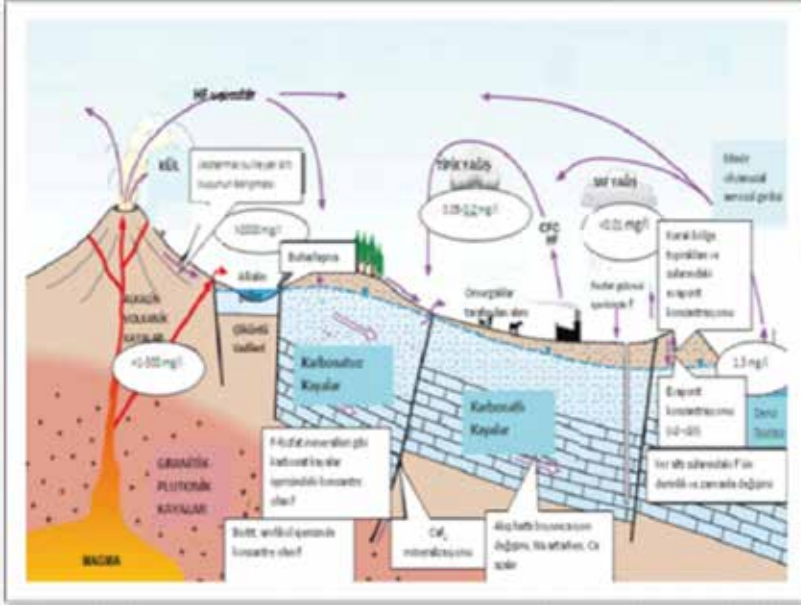
Bunların yanı sıra suyun maden tuzlarını eritme özelliği, Türkiye'de yaklaşık 1520 yerde maden suyu ve şifalı su kaynağının oluşmasına neden olmuştur. Yalova, Gönen, Çiftelhan kaplıcaları veya Afyonkarahisar maden suları gibi sular suyun sanitasyon özelliğinin yanı sıra tedavi amaçlı özelliğini de gözler önüne sermektedir (Yenigün, 2002, 10).

Yeraltı sularının (YAS) kalitesi de zihayat için çok önemlidir. Renksiz, koku-suz ve bakteriyolojik açıdan steril olması gereken bu suyun aynı zamanda kimyasal terkihi de çok ehemmiyetlidir. Mesela, YAS'unda 1-100 mg/L arasında ve YAS'nun %90-95'ini sodyum, kalsiyum, magnezyum, bikarbonat, sülfat ve klorür gibi majör iyonlar meydana getirir. İkincil olarak da, 0.01-10 mg/L arasında demir, stronsiyum, potasyum, karbonat, nitrat, florür ve bor'dan müteşekkildir.

Bu makalede sadece, sözünü ettiğimiz maddelerden miktarı milyonda bir (ppm) olarak ölçülebilen florür iyonu ele alınacaktır. İnsan için ideal değeri 0.7 mg/L veya ppm olan içme suyundaki 1 ppm'lik değişimin nelere sebep olduğu tartışılacaktır.

Florür, tabiattaki sularda genellikle düşük konsantrasyonlarda bulunur. Florür, volkanik emisyonlar, denizel aerosoller, buharlaşma ve endüstriyel kirletici kaynakları tarafından atmosfere taşınır. Florürün hidrojeokimyasal çevrimi (Şekil 8)

ile yağışlar, çeşitli kaya-su etkileşimleri ve bazı antropojenik kaynaklar neticesinde doğal sulardaki florür konsantrasyonu artmaktadır (Edmunds ve Smedlley 2005). Aynı zamanda, volkanik kayalar, mika mineralleri (sirolit, florit, florapatit) ve termal kaynaklar doğal sularda yüksek florür konsantrasyonlarına neden olur (Anonymous, 2006).



Şekil 8. Florürün Hidrojeokimyasal Çevrimi (Edmunds ve Smedlley, 2005)

İçme sularındaki, florür konsantrasyonu suyun kaynaklandığı bölgenin jeolojik, kimyasal ve fiziksel özellikleri, toprağın içeriği, pH ve sıcaklık gibi faktörlere bağlıdır. Çocuk ve yetişkinlerde optimal dozlarda alındığında çürük önleyici etkileri kanıtlanan flor, içme sularında düşük konsantrasyonlarda olduğunda (<math><0,5 \text{ mg/L}</math>) diş çürüklerine, yüksek konsantrasyonlarda alındığında ise ($1,5 \text{ mg/L}$) dişlerde benek oluşumu ve “dental florozis” hastalığı, $3,00 \text{ mg/L}$’nin üstünde alındığında “iskeletsel florozis” hastalığına neden olabilmektedir.

İnsan metabolizması için gerekli iz elementlerden biri olan flor başlıca kemik ve dişlerde depolanır. Dünya Sağlık Örgütü içme sularındaki flor miktarını $1,5 \text{ mg/L}$’den daha düşük olarak önermektedir. İnsan ve hayvanlar için bu değer biraz üzerinde suyun içilmesi dental florozis riskine ve daha yüksek değerlerde uzun süre alınması ise iskeletsel florozise sebep olmaktadır (Dissanayake ve ark. 2009).

Dental ve iskeletsel florozise örnekler Şekil 9 ve 10’da verilmiştir.



Şekil 9: Dental Florozise Örnekler (Yeşilnacar ve ark. 2013)



Şekil 10: İskeletsel floroze örnek

"Dağların içinde zîhayata lâzım olan her nevi menbalar, sular, madenler, mad-deler, ilâçlar o kadar hakîmâne ve müdebbirâne ve kerîmâne ve ihtiyatkârâne id-dihar ve ihzar ve istif edilmiş" ifadesini sadece florür maddesi itibariyle inceleyen vicdanlı bir bilim adamı elbette buradaki ilim, hikmet, kudret ve mizan isimlerini görmek durumunda kalacaktır.

Sonuçlar

Ayet-ül Kübra ekseninde yapılan bir tahlilde sadece "SU" unsurunda bile, bilimsel gerçeklerin (ayet, hadis, tefsir gibi) dini kaynaklarda verilen ifadelerle son derece uyduğu ve birbirlerini destekledikleri göze çarpmaktadır.

Gözlem ve analize dayalı bilimsel yaklaşım tabiattaki her eşya ve olayın tanımını yapmaya çalışır. Ancak kainattaki olayları Yaradan'ı tanıma, Esmayı öğ-renme ve Hikmeti bilme manasında değerlendiren dini bakış, insanın hizmetine verilen eşyada, sözgelimi bir suda Rahmet, Şefkat, Rızık, Hikmet, Kudret, Mizan ve daha bir çok fiili görebildiği zaman bu fiillerin faili olarak Rahim, Rab, Re-zak, Hakim, Kadir, Nazım ve diğer isimleri de tanımaktadır. Bu iki bakış birlikte gerçekleştiğinde, girişte de ifade edildiği gibi, İnsan'ı maddi ve manevi tekemmül ettirdiği söylenebilir. Bu durum Bediüzzaman'ın "Vicdanın ziyası, ulûmu dini-yedir. Aklın nuru, fûnun-u medeniyedir. İkisinin imtizacıyla hakikat tecellî eder" ifadesinde en güzel halini alır.

Kaynaklar

Anonim, 2014a, Web: <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/267749.asp>

Anonim, 2014b, Web: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Su>

Anonim, 2014c, Web: <http://www.ekolojimagazin.com/?s=magazin&id=73>

Anonim, 2014d, <http://www.fenodevi.com/astrofizi/747-soludugumuz-ha-va-nintemizlenmesi>

Anonim, 2014e, Web: http://en.wikipedia.org/wiki/1883_eruption_of_Krakatoa

Anonim, 2014f, Web: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Charybdis>

Anonim, 2014g, Web: <http://www.youtube.com/watch?v=QifgPL--pG8>

Anonim, 2014h, Web: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Gr%C3%B6nland>

Anonymous (2006) Guidelines for drinking water quality. World Health Organisation (WHO), First addendum to 3rd edition, Vol. 1, World Health Organisation Publications, Geneva.

Dissanayake C.B , Chandrajith R (2009) Introduction to Medical Geology. Erlangen Earth Conference Series, Springer-Verlag Berlin Heidelberg,

Edmunds M, Smedlley P (2005) Fluoride In Natural Waters. Essentials of Medical Geology, 12, 301-315.

Kadioğlu, M.,2014b, Web: <http://www.biltek.tubitak.gov.tr>

Kadioğlu,M., 2014a, Web: <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/19853626.asp>

Kur'an-ı Kerim, Bakara Suresi, Ayet:74

Kur'an-ı Kerim, Enbiya suresi, Ayet:30

Kur'an-ı Kerim, Furkan suresi, Ayet: 48

Kur'an-ı Kerim, Kaf Suresi, Ayet:9

Kur'an-ı Kerim, Zuhruf suresi, Ayet:11

Nursi, Bediüzzaman Said, 2010a, Sözler, Söz Basım.

Nursi, Bediüzzaman Said, 2010b, Tarihçe-i Hayat, Söz Basım

Nursi, Bediüzzaman Said, 2010c, Emirdağ Lahikası I, Söz Basım Nursi, Bediüzzaman Said, 2010d, Şualar, Söz Basım).

Rastgeldi Doğan T., Saydam A. C., 2009. 'The impact of Saharan Desert dust transport on air quality monitoring stations and its impact on vegetative development at South Eastern Anatolia", International Conference on Plants and Environmental Pollution, Kayseri, 6-11 July, 2009

Yenigün, K., 2002, İMO, TMH Dergisi, 419(3), S:10-11.

Yeşilnacar, M.İ., Atasoy, A.D., Kumral, M., Dülgergil, Ç.T., Aydoğdu, M. 2013. Yeraltı sularında yüksek florürün oluşumu, dağılımı, insan sağlığına etkileri ve florür gideriminin araştırılması, KB Şanlıurfa, TÜBİTAK-ÇAYDAG, Proje no: 110Y234, Ankara.

Said Nursi'nin Aile Modelinin Firma Ailesine (Stakeholder) Uygulanması

Sevgi SÜLÜKÇÜLER
Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Prof. Dr. Bünyamin DURAN
Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Öz

Bu çalışmada ilk olarak Said Nursi'nin objektif-evrensel boyutu ile aile modeli ele alınacak, bu modelde özellikle eşler arasında sadakat ve güven, annenin şefkati, şefkat ve iletişimin anne tarafından çocuklara öğretilbilir olduğu incelenecek, en sonunda da Said Nursi'nin aile kurumunda öngördüğü ilkelerin 'firma ailesi'ne nasıl uygulanacağı gösterilmeye çalışılacaktır. Bununla firmanın sadece kâr motifiyle hareket eden bir şey olmadığı, aynı zamanda bir ahlakî sosyal organizasyon olduğu düşüncesi vurgulanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Said Nursi, Sadakat, Şefkat, İletişim, Firma Ailesi, Sömürü.

Applying of Said Nursi's Family Model to the Stakeholder

Abstract

Said Nursi has derived a number of objective and universal principles which are the essence of family life, such as loyalty, compassion, affection and so forth. These principles can be applied very easily to the modern corporate relations of stakeholders. Through this way it is possible to eliminate the problem of alienation among workers and appreciate them as an end, rather than merely as a means.

Keywords: Said Nursi, loyalty, Compassion, Communication, Alienation.

A. Said Nursi'nin Şefkat Odaklı Aile Modeli

Bekleneceği gibi Said Nursi sadece Müslümanlar için değil aynı zamanda tüm insanlar için aile kurumuna çok önem verir. Ailenin insanlar için bir 'cennet' fonksiyonu gördüğünü söyler: 'İnsanın, hususan Müslümanın tahassungâhı ve bir nevi cenneti ve küçük bir dünyası aile hayatıdır'(Nursi, 2007: 464).

Said Nursi'nin aile modelinin biri objektif ve evrensel diğeri normatif ve dinsel olmak üzere iki boyutu olduğu söylenebilir. Biz burada ikinci boyutu başka bir çalışmaya bırakarak birinci boyut üzerinde duracağız.

Objektif-evrensel boyut ailenin özünü oluşturan temel unsurlardan oluşur. Bu unsurlar sadece belli bir kesime (mesela sadece Müslümanlara) ait değil tüm akıllı insan soyuna aittir. Ona göre bu öz, aile saadetinin de esas iksiridir. Bu özün kaybolması demek aile mutluluğunun da kaybolması demektir.

Nursi'ye göre aile kurumunun objektif özünü: a-eşler arasında karşılıklı sadakat, saygı ve sevgi, b- anne şefkati, c- öğretici, eğitici ve sosyalleştirici anne

fonksiyonu ve d- çocukları ve diğer aile varlıklarını koruyucu anne himayesi, oluşturun. Bunlar üzerinde kısaca duralım.

B. Aile Kurumunun Objektif-Evrensel Boyutu

B.1. Karşılıklı Sadakat

İki kişi arasında ticari bir ortaklık kurulurken tarafların mallarını ve finans kaynaklarını endişe etmeden ortağının tasarrufuna sunabilmesi nasıl güven üzerine dayanıyor, güven olmadan ortaklığın olması söz konusu olmuyorsa, evrensel olarak da aile kurmak isteyen iki kişinin evliliği de karşılıklı sadakat ve bağımlılık üzerine dayanır ve sadakatın olmadığı durumda da o evlilik olmaz.

Nursi, eşlerin birbirine sadakati konusunda kadına özel bir fonksiyon yükler, neredeyse ailenin kurulması, istikrar ve devamının kadının akıl, sabır ve sadakatına bağlı olduğunu söyler. "...Şimdi aile hayatında en mühim nokta budur ki, kadın, kocasında (bir) fenalık ve sadakatsizlik görse, o da kocasının inadına, kadının vazife-i ailevîsi (ailevî görevi) olan sadakat ve emniyeti bozsa, aynen askeriyedeki itaatin bozulması gibi, o aile hayatının fabrikası zîrûzeber olur. Belki o kadın, elinden geldiği kadar kocasının kusurunu ıslaha çalışmalıdır ki, ebedî arkadaşını kurtarsın. Yoksa, o da kendini açıklık ve saçıklıkla başkalar(ın)a göstermeye ve sevdirmeye çalışsa, her cihetle zarar eder. Çünkü hakikî sadakati bırakan, dünyada da cezasını görür. Çünkü nâmahremlerin nazarından fitratı korkar, sıkılır, çekilir. Nâmahrem yirmi erkeğin on sekizinin nazarından istiskal eder. Erkek ise, nâmahrem yüz kadından, ancak birisinden istiskal eder, bakmasından sıkılır. Kadın o cihette azap çektiği gibi, sadakatsizlik ittihamı altına girer, zaafiyetiyle beraber; hukukunu muhafaza edemez." (Nursi, 2007a: 466)

Nursi'nin verdiği oranlar zaman, ortam ve kültüre göre değişmeyen sabit oranlar mıdır, yoksa değişebilen oranlar mıdır, bunun anket ve test çalışmalarıyla ortaya konulması gerekir. Büyük filozof ve teologlar a priori (sezgisel tespit) olarak sosyal, siyasal ve psikolojik çıkarımlarda bulunabilir, genelleme yapabilirler. Genellikle felsefe sezgisel çıkarımlara dayanır. Burada vurgulanmak istenen aile kurumunun kurulması ve devamı için karşılıklı sadakatın esas olduğudur. Aile son derece hayati bir kurum olduğuna göre sadakatın tek taraflı (erkek tarafından) ihlal edilmesi durumunda da aile kurumunun devamının kadının sadakatine bağlı olmasıdır. Buradan çıkan gerçekçi sonuç, kadının sadakatının aile kurumunun istikrarının güvencesi olduğudur. Kadının da erkek gibi sadakatsizlik yapması durumunda artık aile kurumunun varlığını koruyamayacağıdır.

Doğal olarak buradan, bazı feministlerin ileri sürdüğü gibi, erkek milletine her şey serbest, kadına yasak, şeklinde bir sonuç çıkartılmamalıdır. Birine yasak olan diğerine de yasaktır. Başta Kur'an ve Sünnet, aynı şekilde bir İslam âlimi olarak Nursi'nin külliyatı erkekleri sadakate çağırın pasajlarla doludur. Bununla birlikte

yakıcı başka bir gerçek bazı erkeklerin bu konuda iradesiz olmalarıdır. Nursi'ye göre kadınlar hem kendi fitratları hem çoluk çocuğunun geleceği için sadakati bırakmayıp eşinin de ıslahına çalışmalıdır.

B.2. Karşılıksız Anne Şefkati

Nursi'ye göre anne şefkati ailenin özünü oluşturan ikinci yapısal unsurdur. Ona göre bu şefkat karşılıksız ve bedelsizdir. Şefkat, sadece annenin çocuklarına gösterdiği bir şey değil, aynı zamanda İslam'ın temel ilkelerinden birisidir de. Burada konumuz bağlamında kısaca İslam'da şefkat ve merhamet konusuna kısaca değinmekte yarar vardır.

B.2.1. Kur'an ve Sünnette Şefkat ve Merhamet

Şefkat, insanları her yönüyle kabul etme, her canlıya sevecenlik gösterme, onlara koruma ve merhamet duygusuyla yaklaşma olarak ifade edilebilir. Ayaltı dünyada şefkatin en yoğun olduğu alan anne ve babanın evlatlarına gösterdiği şefkattir. Bu, empati yoluyla geniş aile bireylerine, topluma ve tüm insanlara, hatta tüm canlı cansız varlıklara kadar yayılarak evrenselleşir.

Kur'an'da çok sayıda ayetiyle Cenab-ı Hak kendisini Rahîm ve Rahman (şefkatli ve merhametli) sıfatıyla tanıtır. Hatta bir ayetinde '(Allah) kendi nefesine merhamet ve şefkati farz kıldı' (Enam/12) buyurarak kendisinin ne kadar merhamet ve şefkatli olduğunu ifade eder. Başka bir ayette İlahî rahmetin her şeyi kuşattığını (El-A'raf, 7/156) hatırlatır. Cenab-ı Hak, Hz. Peygambere de şefkatli olmasını tavsiye eder: 'O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davranın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah'a dayanıp güven.' (Âl-i İmran/159) Hz Peygamberin şefkatini bizzat Kur'an ifade eder: "Size kendi aranızdan öyle bir peygamber geldi ki sıkıntıya düşmeniz O'na çok ağır gelir. Kalbi sizin için titrer, müminlere karşı pek şefkatli ve merhametlidir" (Tevbe, 9/128-129)

Aynı şekilde Hz Peygamber de müminlerin birbirine karşı çok merhametli ve şefkatli olmalarını ister: "Müminler birbirlerini sevmeye, acımada, korumada bir vücut gibidir. Vücudun herhangi bir organı rahatsız olursa, diğerleri de bu yüzden rahatsız olur; ateşlenir ve uykusuz kalır" (Al-Buhari, 1422, Edeb, Hadis no: 6011). Bir defasında Hz. Peygamber torunu Hasan'ı öper, yanında bulunan kişi hayret ederek, 'Ey Allah'ın resulü benim on çocuğum var şimdiye kadar hiç birini öpmedim' deyince Hz peygamber, 'merhamet etmeyene merhamet olunmaz buyurur (Al-Buhari, 1422, Edeb, hadis no: 5997) Başka bir hadiste Hz Peygamber, bir kişinin çölde çok susadığını, karşısına bir kuyunun çıktığını, inip su içtiğini, çıktığında susuzluktan bunalan bir köpeğin kuyunun başında beklediğini gördüğünde yeniden inip ayakkabısına su doldurup köpeğe eliyle içirdiğini, bu davranışı üzerine Allah'ın ona teşekkür ettiği ve onu affettiğini anlatır. (Al-Buharî, 1422, Edeb,

Hadis no: 6009)

Hız Peygamberin şefkati sadece insanlara mahsus değildi, o aynı zamanda diğer varlıklara da engin bir şefkat beslerdi. Mekke'yi fethetmek üzere yola çıktığında askerin geçtiği yol üzerinde bir köpeğin yavru yaptığı bilgisini alınca, bir sahabeyi çağırarak ona asker geçinceye kadar köpeğin başında beklemesini ve köpek ve yavrularının askerden korkup kaçmamasını sağlamasını emreder. (Al-Vaııdî, 1989: 804)

Gerçekten sayısız ayet ve hadis insanları merhametli ve şefkatli olmaya çağırır. Bu konudaki vurgulara bakıp İslam'ın bir merhamet ve şefkat dini olduğu rahatlıkla söylenebilir.

B.2.2. Said Nursi'de Şefkat

Nursi, Mektubat adlı kitabında aşk ile şefkati karşılaştırır ve şefkatin, aşktan daha latif, nezih ve geniş olduğunu vurgular. Çünkü "Bir kişi şefkat ettiği evladı münasebetiyle, bütün yavrulara, canlı varlıklara şefkat duyar. Böylece Rahim isminin ihatasına bir nevi ayinedarlık eder." Oysa aşk böyle değildir. Nursi'ye göre aşk karşılığında mukabele talep ederken şefkat karşılıksızdır (Nursi, 2007b: 52). Gerçekten bazı insanlar aşkının karşılığını göremediğinde büyük cinayetler bile işleyebilir. Özellikle son yıllarda artan kadın cinayetlerinin birçoğunun bu tarz karşılıksız bırakılan aşkların sonucu olduğu söylenebilir.

'Evet, bir valide veledini tehlikeden kurtarmak için hiçbir ücret istemeden ruhunu feda etmesi ve hakikî bir ihlâs ile vazife-i fitriyesi itibarıyla kendini evlâdına kurban etmesi gösteriyor ki, hanımlarda gayet yüksek bir kahramanlık var. Bu kahramanlığın inkişafı ile hem hayat-ı dünyeviyesini, hem hayat-ı ebediyesini onunla kurtarabilir.' (Nursi, 2007a: 461)

Aile hayatında annenin şefkati, bizim firma ailesinin yapıcı unsurlarını belirlerken kullanacağımız temel ilkelerden biri olacaktır.

B.3. Öğretici, Eğitici ve Sosyalleştirici Anne

Nursi, kendi özel hayatından da örnekler vererek ailede annenin öğretici, eğitici ve sosyalleştirici fonksiyonunu vurgular. Anne, karşılık beklemeksizin çocuklarını hayatta gerekli olan bilgileri vererek öğretir, ahlakî ilkeleri kendi hayatında yaşayarak eğitir ve onların başkalarıyla iletişim kurabilmeleri ve ortak eylem koordine edebilmelerini sağlayacak şekilde sosyalleşmelerini sağlar. Bu yönüyle annenin yeri doldurulmayacak önemde bir fonksiyonu vardır. Nursi bu gerçeği kendi özel hayatından aktardığı bir izlenimle çarpıcı bir şekilde yansıtır:

'Evet, insanın en birinci üstadı ve tesirli muallimi, onun validesidir. Bu münasebetle, ben kendi şahsımda kat'î ve daima hissettiğim bu mânâyı beyan ediyorum: Ben bu seksen sene ömrümde, seksen bin zatlardan ders aldığım halde,

kasem ediyorum ki, en esaslı ve sarsılmaz ve her vakit bana dersini tazeler gibi, merhum validemden aldığım telkinât ve mânevî derslerdir ki, o dersler fitratımda, adeta maddî vücudumda çekirdekler hükmünde yerleşmiş. Sair derslerimin o çekirdekler üzerine bina edildiğini aynen görüyorum. Demek, bir yaşımıdaki fitratıma ve ruhuma merhum validemin ders ve telkinâtını, şimdi bu seksen yaşımıdaki gördüğüm büyük hakikatler içinde birer çekirdek-i esasiye müşahede ediyorum. Ezcümle: Meslek ve meşrebimin dört esasından en mühimi olan şefkat etmek ve Risale-i Nur'un da en büyük hakikati olan acımak ve merhamet etmeyi, o validemin şefkatli fiil ve halinden ve o mânevî derslerinden aldığımı yakînen görüyorum.' (Nursi, 2007a: 463)

Nursi'nin bu şahsi hayatında yaşadığı tecrübeden çıkartılacak en önemli sonuç diğer şeylere şefkat etmenin de öğretilbilir olduğu gerçeğidir. Aristo da adalet duygusunun eğitim yoluyla çocuklara öğretilebileceğinden bahsediyordu. (Aristo, 2007: 262-270) Buna göre çocuk öğretimi, eğitiminde annelere son derece önemli görevler düşmektedir. Yukarıdaki ifadelerden anlaşılın insanın kişiliğinin oluşma sürecinde en yapıcı ve belirleyici unsur annesi olmaktadır. Annenin verdiği eğitim insanın doğrudan kişiliğini şekillendirmede, daha sonraki süreçte öğrenilenler sadece bu kişiliği güçlendirmektedir. Şefkat ilkesinin öğretilbilir olması, aşağıda inceleneyeceği gibi, firma ailesi olgusu için de son derece kullanışlı bir ilkedir.

B.4. Çocukları ve Diğer Aile Varlıklarını Koruyucu Anne Himayesi

Nursi'ye göre ailede annenin başka bir fonksiyonu başta çocuklar olmak üzere aile varlıklarına sahip çıkmak ve onları korumaktır. Aile içinde fonksiyon paylaşımı olduğuna dikkat çeken Nursi, fonksiyonların karışması durumunda düzensizlik ve kaos olacağı inancındadır. Bu fonksiyon dağılımına göre mesela babadaki cömertlik ve cesaret olumlu iken bunların annede olması olumsuzdur. Bunun anlamı (babanın gelir getirdiği varsayımı altında) baba kazancından başkalarına cömertçe dağıtması olumlu bir davranışken, aynı şeyi hanımın yapması olumsuzdur. Aynı şekilde aile ve değerlerini korumak için babanın fiziki mücadeleye girişmesi olumlu bir davranışken annenin aynı şeyi yapmaya kalkışması olumsuz bir davranıştır.

Nursi'nin bu son yaklaşımından firma ailesi için elde edebileceğimiz ilke firma içinde fonksiyon paylaşımıdır. Şimdi firma ailesini daha geniş olarak inceleyebiliriz.

C. Firma Ailesi (Stakeholder)

Firmalar, doğal olarak bir hayır kurumu değil kâr amacıyla kurulmuş organizasyonlardır. Kaliteli ürün üretmek, kârlarını maksimize, maliyetlerini minimize etmek, yeni ürün geliştirmek, yeni pazarlara açılmak gibi belli amaçları gerçekleştirmek durumundadırlar. Bununla birlikte firmaları sadece bir ekonomik organizasyon görmek de doğru değildir. İşletmelerin hisse sahiplerine sorumlulukları

olduğu gibi kamuya karşı da sorumlulukları vardır. Son zamanlarda işletmeleri sadece çalıştıran-çalışan ilişkisinin geçerli olduğu organizasyonlar olarak görmeyi reddeden ve bir 'işletme ailesi'(stakeholders)'nden söz eden teoriler giderek güç kazanmaktadır (Bowie, 1999: 42 vd).

C.1. Zenginliği Yönetmek

Türkiye'de belki yakın zamanlara kadar fakirliği yönetme durumu söz konusu idi, ancak şimdilerde zenginliği yönetme durumuyla karşı karşıyayız. Zenginliği yönetme, kabul edilmeli ki fakirliği yönetmekten çok daha zordur. Zenginliğimizi yönetmenin ilk start aldığı kesim doğal olarak işletmelerdir. İşletmeler zenginlik ve servet üreten ilk ve en önemli birimlerdir. Ekonomi ve üretimde özel sektörün ağırlığı giderek artmakta, bu sektör neredeyse fizikî mal üretimini tek başına gerçekleştirilmektedir. Önümüzdeki on yıllarda işletmelerimiz ya anlam ve değerden mahrum olarak kaba materyalist ve çıkarıcı duygularla hareket edip sadece kârını düşünen 'düşüncesiz uzmanlar, hissiz hedonistler'in tekelinde yükselecek ya da anlam ve değer üreten felsefe ve teolojilere kulak vererek faaliyetlerine anlamlı ve değerli kılacaklardır. Ekonomik ve ticari faaliyetlerine anlam ve değer katmak sadece dinî duyarlılığa sahip firmaların değil, aynı zamanda seküler firmalarımızın da ihmal edemeyeceği bir evrensel sorumluluktur. Doğal olarak anlam ve değer söz konusu olunca bunu en fazla dikkate alanların dini motivasyonu yüksek olan firmalar olmalıdır.

C.2. İşletme Ailesi

İşletme ailesi; çalışanlar, hisse sahipleri, müşteriler, tedarikçiler, finans sağlayıcılar olmak üzere çok geniş bir yelpazeyi kapsar. Nursi'nin aile modelinden elde ettiğimiz objektif ilkeleri burada firma ailesine uygulamaya çalışalım.

C.2.1. Firma Ailesi Arasında Sadakat, Güven ve Arkadaşlık

Hatırlanacağı gibi çıkardığımız ilk ilke 'sadakat, sevgi ve saygı' ilkesiydi. Firma ailesinin birbirine sadakat ve güveni özellikle firmanın günlük işleyişi, rakip firmalarla ilişkisi, zamanında ve etkin bir tarzda mal tedarikini sağlaması ve yeni ürünlerin müşteriye güvenli bir şekilde ulaştırılmasında hayati öneme sahiptir. İlk olarak firmanın hisse sahipleri arasındaki güven, sevgi ve saygının önemine bakalım. Bu güven ve sadakat özellikle firma ile ilgili karar alma sürecinde son derece önemlidir. Çünkü güven, uzun dönem çıkar tatmininin bir ön şartıdır. Konuyla ilgili çok sayıda çalışma firmada güven sağlayıcı inisiyatifler ile üretim maliyeti arasında yakın ilişki olduğunu vurgular. Dürüstlük iş ilişkilerinde güven ve istikrar unsurudur.

Firmanın en büyük hisse sahibi, diğer hissedarlara güvenmiyorsa hissesinin büyüklüğüne dayanarak firmayı tek başına yönetmeye girişebilir. Oysa kişilerin tek başına karar vererek amaçlarını gerçekleştirebilme şansları, başkalarının değer,

tecrübe ve aklını da devreye sokarak gerçekleştirmeden daha düşüktür. Firmanın istikrarlı gelişmesi ya da karşılaştığı problem ve çelişkilerini firma ailesinin diğer hissedarlarını da katarak yüz yüze iletişim yoluyla istişare yoluyla belirlemesi ve kararları kolektif akla dayanarak vermesi, tek başına olandan çok daha faydalı ve etkili olacaktır.

Öte yandan firma yöneticileri ile çalışanlar arasındaki sadakat, güven ve kardeşlik ilişkisi de firma için son derece elzemdir. Burada çalışanlara düşen sorumluluk firmanın ‘mahremi’ni rakip firmalara satmaması, firma yoluyla kazandığı beceri, ustalık ve birikimi yine firmaya tahsis etmesi ve firmasına bir aileye aidiyet gibi ait olmasıdır.

Firma yönetimi ile müşteri ailesi arasındaki sadakat, güven ve kardeşlik ilişkisi de firmanın istikrarlı büyümesi, gelecekle ilgili karar almada sağlıklı karar alabilmesinde esas belirleyicidir. Müşteriye karşı güvensiz, sadakatsiz ve arkadaşça olmayan ilişkilere sahip olan firmalar uzun dönemde piyasada tutunamaz ve varlığını sürdürmez.

Gerek finans, gerekse hammadde ya da yarı mamul tedarik eden tedarikçi firmalarla firma yönetiminin ilişkisi sadakat ve güvene dayanmıyorsa ilişki doğarken ölmeye mahkum bir ilişki olacaktır.

Firma ailesi arasında ilişkilerin sağlıklı bir ailedeki gibi sadakat, sevgi ve arkadaşlığa dayanması durumunda üretim maliyeti de ona göre önemli ölçüde düşük olacaktır. Güven ve sadakatın olmadığı durumlarda ortaya çıkan ihtilafları çözmek için ihtiyaç duyulan uzman hukukçulara şimdi ihtiyaç duyulmayacaktır. Aynı şekilde özellikle üretim ve pazarlama sürecinde kontrol süreçlerine ilave bir masraf yapılmayacaktır. Sadakat ve iletişim ortamında firmanın aile bireyleri genellikle herkesin kazançlı çıkacağı bir anlaşmaya eğilimli olacaktır. Bu anlaşmaya ulaşabilmek için üyeler arasında kolektif akıl yürütme yaşanacak ve bu süreçte farklı ve faydalı alternatifler üretilecektir. Böyle bir ortamın varlığı aile fertleri arasında yüksek düzeyli bir güvenin olmasına bağlıdır. Yüksek düzeyli güven aynı zamanda kararların çok kolay alınmasına da zemin hazırlar. Çalışanlar yöneticinin direktiflerini meşru olarak görürlerse firma içi koordinasyonun maliyeti en düşük düzeyde olur. Şayet yöneticileri adalet duygusu motive ederse firma ailesi arasında çatışma riski minimum düzeye iner. Ahlaki taahhüt insan kaynaklarını harekete geçirir ve problem çözümünde iletişimi devreye sokar. Yöneticilerin çalışanların ya da tedarikçilerin sadakat ve vefa duygularını ciddiye alması durumunda anlaşmalar çok esnek ve yaratıcı olur. Yöneticiler şayet güven veren birileri ise diğerleri adına ciddi kararlar verseler de bu kararlar genel olarak kabul görür.

C.2.2. Firma Ailesi Üyeleri Arasında Şefkat ve Merhamet

Nursi'nin aile modelinden elde ettiğimiz ikinci ilke şefkat ve merhamet ilkesiydi. Bu ilkeyi firma ailesine uyguladığımızda yine çok önemli sonuçlarla karşı-

laşırız. Burada şefkat ve merhamet doğal olarak güçlü pozisyonda olandan güçsüz pozisyonda olana yönelik olacaktır. Firma söz konusu olduğuna göre burada güçlü pozisyonda olan üyeler hisse sahipleri, firmanın üst yönetimi, finans tedarikçileri ve firmaya hammadde ya da yarı mamul tedarik eden diğer firmalardır. Güçsüz pozisyonda olanlar ise işçiler ve müşterilerdir.

Hissedarlar ve üst yöneticilerin çalışan ve müşterilerine karşı şefkatle yaklaşması gerekir. Onları sömürülmesi gereken birer araç değil, özünde şefkat edilmesi ve saygı duyulması gerekli bir amaç olarak görmeli ve değerlendirmelidir. Dolayısıyla çalışan ve müşterilerine patron ve yöneticiler, stratejik değil, iletişimsel yaklaşmalıdır. (Habermas, 1984: 140 vd; Duran, 2016: 99 vd) Buradaki 'stratejik değil iletişimsel yaklaşmalıdır'dan amaç patron ve yöneticilerin çalışan ve müşterilerini bir insan ve bir aktör olarak görmeli ve içselleştirmelidir. Başka bir çalışmada ifade ettiğimiz gibi bu konuda işletme Kant'ın 'kategorik imperatif' ve 'hipotetik imperatif' olarak adlandırdığı ilkeleri dikkate almalıdır. (Kant, 1991: 8; Kant, 1997: 47) Birinci ilkeye göre patron ve yönetim çalışan ve müşterilerini kendisi gibi değerli ve önemli birer aktör olarak görmeli ve onları kesinlikle araçsallaştırmamalıdır. Derin bir empati yaparak kendilerini onların yerine koyup onların da duyguları, özlem ve beklentileri, aşk ve sevgileri olduğunu hissederek onlara şefkatle yaklaşmalıdırlar. Hatta daha ileri giderek 'pozitif özgürlük' çerçevesinde onların potansiyel olan bazı duygularının gelişmesi ve inkişafına ortam hazırlamalıdır. Yani özellikle çalışanlarını iletişim kurabilen, dayanışma ve kardeşlik duygularıyla hareket edebilen, diğer insan ve canlılara fedakarlık gösterebilen, iradesini kontrol edip kaba hayvansal duygularının etkisinden sıyrılabilen birer özne olmaları için gerekli pratik ve teorik eğitim imkanını sağlamalıdır.

Aynı şekilde sonucu ne olursa olsun işletme yönetimi, işletme ailesine karşı dürüst davranmalıdır. Yani yönetim işletmenin tüm süreçlerini şeffaf bir şekilde işletme ailesiyle paylaşmalıdır. İşletmenin kâr-zarar durumu, rekabet gücü, finans durumu, gelecekle ilgili planları vb. konularda işletme ailesine net bilgiler vererek onları bilgi sahibi yapmalıdır.

İkinci ilke çerçevesinde (hipotetik imperatif) firma yönetimi işletme ailesinin üyelerinin fayda ve kazancını arttırmayı öngören önlemleri ortaklaşa belirlemeli ve uygulamaya koymalıdır. Yönetim, işletme ailesiyle yeni yatırım yapma, yeni ürün geliştirme, yeni teknoloji transfer etme, yeni pazar bulma, ürünlerin kalitesini arttırma, fiyatını düşürme gibi herkesi ilgilendiren konularda iletişim içerisinde olmalıdır. Çünkü firma ailesinin fertleri arasında ortak çıkar birliği vardır. Bunlardan sadece belli bir kesimi değil tüm aile üyeleri kazançlı çıkmalıdır. Böyle bir durumda aile fertleri firmayla manevi bir bağ kurarak kendisini o ailenin ferdi olarak hissedeceklerdir. Firma kendisini paylaşılan aidiyetler üzerine dayanan bir sosyal bütünlük olarak tanımlar ve tüm politikalarını bu istikamette belirlerse, tüm aile mensuplarının beklentisi firmanın başarılı olması yönünde olur.

Paylaşılan organizasyon amaçları ve iletişimle uyarılmış eylem arasındaki benzer bir bağlantı, çalışanlar, yönetim ve tedarikçiler arasında gerçekleşmiştir. Mesela Saturn Firması tüketicilerinin şikayetlerini dikkate alarak 1980'lerin sonunda bir 'istihdam sözleşmesi' imzalamıştır. Bu sözleşmeye göre yönetim ve işçi temsilcileri organizasyonun tüm aşamalarında karar alma süreçlerine katılmaya başlamışlardır. Firma, otomobil endüstrisinde genellikle karşılaşılan büyük problemlerin çözümünde yönetim ve işçiler arasında kritik bilgi paylaşımını özendirmiştir. Otomobil Çalışanları Birliği adı altında bir birlik oluşturularak bu birliğin üretimden en yüksek yönetim safhasına kadar konsensüsle karar alma süreçlerine dâhil olması sağlanmıştır. Birliğin üyeleri ürün geliştirme, teknoloji kullanma, pazarlama ve tedarikçilerle sözleşmeye varıncaya kadar tüm karar halkalarında etkin olmuşlardır (Smith, 2004: 325).

Bu örnek karşılıklı rızayla problemlerin nasıl kolayca çözülebileceğine güzel bir örnektir. Bu tarz uygulamalar sadece müzakerelerle elde edilenden daha avantajlıdır. Habermasyan müzakereci etik süreci gibi böyle bir ortak çabayı paylaşan katılımcılar diğerlerinin rızasını dikkate almayı önemserler.

Firma yönetiminin çalışan ve müşterilerine şefkatle yaklaşması ve sürekli iletişim içinde bulunması fikri teorik olarak çok cazip gelse de pratikte ortaya konması o kadar kolay olmasa gerek. 'Kapitalist, kapitalistin kurdudur' yaklaşımının baskın olduğu iş ve ticaret ortamında böyle şefkatli ve merhametli yöneticiler nasıl yetiştirilecektir? Bu konuda da Nursi'nin aile modelinden elde ettiğimiz son ilke devreye girebilir: şefkat ve merhamet gösterme öğretilerle bir şeydir.

C.2.3. Şefkat Göstermek Öğretilerle Bir Vasıftır

Yukarıda ifade edildiği gibi firma ailesi içerisinde güçlü pozisyonda olanlar güçsüz pozisyonda olanlara karşı şefkatle yaklaşmaları gerekiyordu. Bu kesim de firma hissedarları ve yönetici kesimdi. Dikkat edilirse her iki kesimde firmaya aile kurumu tarafından verilmektedir. Yani aile, doğurup, eğitip, meslek kazandırıp ya müteşebbis ya da yönetici olarak ya da çalışan olarak arz etmektedirler. Ünlü iktisat sosyoloğu Talcott Parsons, ana akım iktisadî yaklaşıma aykırı olarak müteşebbisi bağımsız ayrı bir üretim faktörü olarak almaz, onu ailenin belli bir kâr karşılığında firmaya arz ettiği bir girdi (input) olarak değerlendirir. (Parsons, 1982: 181 vd; Parsons, 2005: 55 vd) Bu yaklaşıma göre üst düzey yöneticiler de yine ailenin bir girdiği olarak değerlendirilebilir. Bu durumda müteşebbis ve yöneticiler belli bir ailede doğmuş, eğitilmiş, sosyalleştirilmiş ve topluma katkı yapmak üzere piyasaya (firmalara) arz edilmiş beşeri faktörlerdir. Yani bunların iki kesimi de annenin eğitici, öğretici ve sosyalleştirici ikliminde geçmiş kesimler demektir. Nursi'nin kişisel hayat tecrübesinden anlaşılacağına göre annenin eğitimi ve öğretimi insanın kişiliğinin teşekkülünde belirleyici süreçlerdir. Şefkat etme öğretilerle ve eğitilebilir bir şey olduğuna göre anneler burada yeni bir sorumluluğun altına girmektedirler. Çocuklarına şefkati öğretmek durumundadırlar. Zenginliği

yönetmek durumuyla karşı karşıya kalacağımız önümüzdeki süreçte annelere son derece önemli görevler düşmektedir. Derin bir bilinçle anneler, geleceğin girişimci ve yöneticisi olacak çocuklarına başkalarına şefkat etmeyi öğretmeyi esas amaç olarak almalıdırlar.

Sonuç

Çalışmada ulaşılan sonuçları şöyle sıralamak mümkündür:

1-Said Nursi'ye göre aile kurumunun özünü eşlerin birbirine karşı sadakati, sevgisi ve saygısı oluşturur.

2- Kur'an ve sünnet insanları birbirine karşı şefkatli ve merhametli olmaya çağıran ayet ve hadislerle doludur. Bu cephesiyle İslam'a bir şefkat dini demek mümkündür. Aynı şekilde ailede annenin karşılıksız şefkati ailenin devamı ve istikrarı için hayati öneme sahiptir.

3-Şefkat etme öğretilerle bir vasıftır. Bu konuda annelere özel görevler düşmektedir. Anneler çocuklarını başkalarına şefkat edebilir vasıfta yetiştirmelidirler.

4-Bu ilkeler aynı zamanda modern 'firma ailesine' de uygulanabilir ilkelerdir. Firma ailesinin üyelerini oluşturan hissedarlar, üst yöneticiler, çalışanlar, müşteriler ve tedarikçiler arasında sadakat ve güvenin olması durumunda firmanın istikrarlı bir şekilde gelişmesi daha kolaydır.

5-Firmada güçlü pozisyonda olan üyeler güçsüz pozisyonda olanlara karşı şefkatle yaklaşmalı, onları araçsallaştırmadan kabullenip kimliklerini içselleştirmelidirler. Özellikle hissedar ve yönetici kesim, çalışan işçi ve müşterilerini önemli birer aktör olarak görüp onlarla iletişim kurmalı, onların potansiyel insanî değerleri ve erdemlerini daha da geliştirici ve inkişaf ettirici politikalar uygulamalıdır.

6-Şefkat ve iletişim kurma öğretilerle bir vasıflar olduğundan anneler geleceğin patronu ve yüksek yöneticisi olacak çocuklarını şefkat edebilir ve iletişim kurabilir tarzda yetiştirip sosyalleştirmelidir.

7-Şefkat ve iletişime dayanan bir iş ahlakıyla zenginliğimizi insanî bir çerçevede yönetmemiz mümkün olabilir.

Kaynaklar

AL-BUHARÎ (1422), Sahih al-Buharî, c. 9, Dar-ı Tavq an-Nejat.

Al-vaqıdı (1989) magazi al-vaqıdı, c.3, darula'lemi, Beyrut.

ARİSTOTLE (1998), Politics, tr C.D.C. Reeve Cambridge.

BOWİE, E. Norman (1999). Business Ethics A Kantian Perspective, Blackwell, Malden, Massachusetts.

DURAN, B (2016). 'Hegemonik Rasyonelleşme-Sekülerleşmeye Bir Alternatif

tif: Habermasyan İletişimsel-Rasyonelleşme' ISSMC Hegemony Counter Gege-
mony/Hegemonya Karşı Hegemonya, 1. Uluslararası Sosyal Bilimler ve Müslü-
manlar Kongresi Bildiriler Kitabı, ed:A. Buluş, M. Birekul, F. Kaleci, R. C. Alkın,
Konya BŞB ve Konya Necmeddin Erbakan Üniv.

DURAN, Bünyamin (2013). “Jürgen Habermas’da Ekonomik, Politik ve
Sosyo-Kültürel Sistemler Arasında İlişkiler ve Türkiye" Dünya İqtisadiyyatı-
nın İnkişaf Paradigması: Bazarvə Sonrası” Mövzusunda Avrasiya Sosial Elmlər
Forumu, Məruzələr, İqtisad Universiteti Neşriyatı.

HABERMAS, Jürgen (1984). The Theory of Communicative Action, Cilt:I, tr:
Thomas McCarthy, Beacon Press, Boston.

KANT, Immanuel, (1991). The Methaphysics of Morale, tr. Mary Gregor,
Cambridge University Press.

KANT, Immanuel, (1997). Groundwork of Metaphysics of Morals, Cambridge
Text in the history of philosophy, tr. Mary Gregor, Cambridge University Press.

NURSI, B. Said (2007a). Lemalar, Yeni Asya Yay., İstanbul.

NURSI, B. Said (2007b). Mektubat, Yeni Asya Yay., İstanbul.

PARSONS, Talcott (1982). On institutions and social evolution, Selected Wri-
tings, (ed:Leon H. Mayhev), The Univesity of Chicago Press.

PARSONS, Talcott ve N. Smelser (2005). Economy and Society, Taylor Fran-
cis e-Library.

SMİTH Jeffery D. (2004). ‘A Precis of a Communicative of the Firm’, Busi-
ness Ethics A European Review, Volume 13, Number 4, Blackwell.

Tüketim Ekonomisinin Aileye Verdiği Zararı Önleme Unsuru Olarak İktisat*

Mehmet DİLEK
Akdeniz Üniversitesi

Öz

TÜİK tarafından geçmiş yıllarda yapılan "Aile Yapısı Araştırması"nda eşler arasında soruna neden olan on iki konu sayılmıştır. Bunlardan ikisi ailenin ekonomisi ile ilgili olup biri "*gelirin yeterli olmaması*" diğeri de "*harcamalar*" olarak görülmüştür. Bu makalede, aileye ve korunmasına çok önem veren İslamiyet, bu ve benzeri sorunların çözümünde ne gibi prensip ve öğretilere sahiptir? sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada âyet, hadis ve İslam âlimlerinin görüşlerinden hareketle İslam'ın bu problemin çözümünde iktisad üzere yaşamayı önerdiğini, israfı yaşam tarzından men ettiğini söyleyebiliriz.

Frugality as a Way of Resisting the Harms Inflicted Against the Family by Consumerism

Abstract

In recent years, the Turkish Statistical Institute discovered around twelve issues that were prominent factors causing separation between husbands and wives. Two of those issues, namely "insufficient income" and "expenditure" concern the economic aspect of the family. In this article, answers are sought to questions concerning the teachings and principles of Islam and how they are relevant in solving such problems that inflict family life. Indeed it is important to note that Islam is concerned with the protection and preservation of the family as an institution. It is also clear that the solution to such problems lie in a frugal way of life and the prohibition of wastage as laid out in the Qur'an, Hadith and in the statements and examples of countless muslim scholars.

Giriş

Küreselleşen Dünya ve Tüketim Kültürü

Geride bıraktığımız yüzyılın bilhassa son çeyreğinde dünyamız, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir etkinlik ve genişlikte değişim tecrübesi yaşamış ve halen de yaşamaktadır. Bilim adamları, toplum önderleri, siyasetçiler, medya mensupları kısaca toplumun her kesiminden insanlar arasında yeni teknolojilerin, yeni kurumsal yapının, yeni kültürün ve yeni ekonominin şekillendirdiği bir dünyanın doğduğu şeklinde yaygın bir kanaat hâkim olmuştur.¹

Dünyanın küreselleşmesi, insanlar arası iletişimi artırmış, birbirlerinin kültür-

* Bu makalenin aslı, "Küreselleşen Dünyada Aile" konulu III. Kutlu Doğum Sempozyumunda bildirisi olarak sunulmuş ve bildiriler kitabında yayınlanmıştır. Burada önemli bazı tashih ve değişiklikler yapılmıştır.

1 Gürsoy Şahin- İhsan Çapcıoğlu, Küreselleşme Ulus- Devlet ve Din, Ankara, 2007 s. VII

leri ve yaşam şekilleri ile tanışma imkanı sağlamıştır. Bu durum, gerek fertlerin ve gerekse de toplumların yaşam biçimlerine yeni bir şeyler kattığı gibi, süregelen hayat tarzlarından bir şeylerin gitmesine de sebep olmuştur. Küreselleşmenin getirdiği sonuçlardan biri şüphesiz global bir tüketim kültürüdür. Bu anlamda arabalardan bilgisayarlara kadar kentlerde yaşamın hızı sürekli artmakta, bitmek tükenmek bilmeyen bir telaş yaşanmaktadır... Yaşamın hızı arttıkça tatminsizlik ve tüketim de artmakta, bütün değerler sürekli tüketilmektedir. İnsanlar hızlı tüketip, çabuk sıkılmaktadır... Bu yüzden insanlar yoğun tüketim kültürü içinde alım gücü olsun olmasın maddi ve manevi ezilmektedir. Hızlı yaşam içinde saygı ve gelenekler unutulmakta, at yarışı benzeri bir yaşama zorlanılmakta, sürekli temposu ve hızı artan bir yaşam ve yaşam içinde sürekli yarışma sürdürülmektedir.²

Global tüketim kültürü, gereğinden fazla israfa dayalı, yok etmeye yönelik, vurdumduymaz biçimde yapılan bir tüketim haline gelmektedir. Gösterişçi tüketim, daha fazla satın alma, israfa dayalı yaşam biçimi haline gelen toplum yapısında her şey “güç”e göre dizaynlaşmaya başlamakla birlikte makam ve paranın gücüne göre toplum yeniden şekillenmektedir.³

A. Küreselleşme Sonucunda Aileyi Etkileyen Olumsuzluklar ve Çözüm Yolları

Şüphesiz bir toplumun en alt kurumu ailedir. Sosyalleşme sürecinde en temel kurum ailedir.⁴ Aile her toplumun sürekliliği için vazgeçilmez bir unsurdur.⁵ Aile, beslenme, barınma ve korunma, sağlıklı yaşama gibi fizyolojik ihtiyaçlara ek olarak bireyi eğitime, yetiştirme ve haklara sahip kılma şeklinde psiko-sosyal ihtiyaçlar ile manevi duygu ve düşüncelerle donatılmış insani ihtiyaçları karşılamakla görevlidir.⁶

İnsanların aile kurmaları muhtelif âyet ve hadislerle teşvik edilmiştir. Bir âyette Allah, *“İçinizden kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi O'nun varlığının belgelerindedir. Bunda düşünen insanlar için dersler vardır”*⁷ buyurmaktadır. Hadiste ise Hz. Peygamber: *“Nikâh benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimi uygulamazsa benden değildir. Evleniniz, ben diğer ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla iftihar ederim...”*⁸ demiştir. Aile hem kişinin huzur bulduğu bir ortam, hem neslin devamı için bir

2 Tuzcu, Muhittin(Yaşam Antrenörü) tuzcumuhit@gmail.com.www.xing.com/app/forum?op=s-howarticles;id=11280786;articleid=18809172 - 48k

3 a.g.y.

4 Koştaş, Münir, “*Sosyalleşme*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. XXIX, s.333.

5 Kirman, M. Ali, “*Küresel Bir Olgu Olarak Din Değişirme ve Aile Kurumuna Etkisi*” Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 2003. Cilt:6, sayı.17, s. 270.

6 Kirman, a.g.m., s. 270.

7 er-Rûm 30/21; ayrıca bk. en-Nahl 16/72; en-Nûr 24/32.

8 İbn Mâce, “Nikâh”, 1.

vesile, hem de kişiyi dince günah sayılan çeşitli kötülüklerden alıkoyan bir vasıta'dır.⁹ Bediüzzaman Said Nursi de "Nev'-i beşerin hayat-ı dünyeviyesinde en cem'iyetli merkez ve en esaslı zenberek ve dünyevî saadet için bir Cennet, bir melce, bir tahassüngâh ise; aile hayatıdır. Ve herkesin hanesi, küçük bir dünyasıdır"¹⁰ ifadeleriyle ailenin fert ve toplum için önemine vurgu yapmıştır.

Bu kadar önemli bir göreve sahip olan ailede problem olması fertlerin sağlıklı yetişememesine sebep olmakta, ileride kurulacak olan ailelerde de aynı problemler devam etmektedir. TÜİK tarafından geçmiş yıllarda yapılan "Aile Yapısı Araştırması" da eşler arasında soruna neden olan konular "ev ve çocuk sorumluluğu", "*gelirin yeterli olmaması*", "*harcamalar*", "kıskançlık", "sigara alışkanlığı", "giyim tarzı", "iş sorunlarını eve taşıma", "görüşülen kişiler", "eşlerin aileleriyle ilişkileri", "alkol alışkanlığı", "dini görüş farklılığı" ve "kumar alışkanlığı" olarak sıralanmıştır.¹¹

Dikkat edileceği üzere "*gelirin yeterli olmaması*" ve "*harcamalar*" aile içinde soruna neden olan faktörler olarak göze çarpmaktadır. Aile içindeki huzuru sarsan faktörlerden birisi, buna göre "parasal yetersizlikler"dir.

Hz. Peygamber, böyle bir problemle hiç karşılaşmamak veya karşılaştığımız zaman nasıl hareket etmemiz gerektiğini bize bildirmektedir. Bu anlamda Ebu Şuca' Deylemi (509/1115), Enes b. Mâlik'den şöyle bir hadis aktarır:

"Öyle bir zaman gelir ki, kişi mâişetini mâ'siyetle kazanır, yalan söyler, yalan yere yemin eder. Bu durumda size düşmek ancak kaçmaktır. Kendisine nereye kaçalım denildiğinde ise 'Allah'ın Kitabı ve Peygamberinin Sünnetine'¹² diyerek cevaplamıştır. Hadisten anlaşıldığına göre, problemlerin çözüm yeri Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve peygamberin sünnetidir.

Esasında bu hadisin dışında başka sahâbilerden gelen rivayetlerde de dikkatlerimize sunulan değişik bilgiler bulunmaktadır. Ebu Hüreyre'den gelen rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Bir zaman gelecek ki; kişi dinini korumak için bir dağdan ötekine, bir taştan öteki taşa kaçmak zorunda kalacaktır. Böyle bir zamanda kişi mâişetini ancak mâ'siyetle, Allah'ın razı olmadığı tarzda elde edebilecektir."¹³ Hadisin devamında Hz. Peygamber: "İşte o zamandan kişinin helaki hanımı ve çocukları eli ile

9 Aydın, Mehmet Âkif, "Aile", *DİA*, yıl: 1989, cilt: 2, sayfa: 199.

10 Nursi, Bediüzzaman Said, *Asây-ı Musa*, rnk. İstanbul, 2015. s.223.

11 www.adaletder.org/ms_word.asp?haber=34

12 Deylemi, Ebu Şuca', *el- Firdevs bi me'sûri'l-hitab*, (thk. Said b. Besyuni Zağlul), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406. V,444; Alaaddin el-Muttaki, *Kenzu'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'al*, Beyrut, I, 198.

13 Beyhaki, Ahmed b. Hüseyin *Kitabu'z-zühdi'l-kebir*, thk. Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, Beyrut, 1996. S. 183.

olur. Eşi, çocukları yok ise ebeveyni eli ile olur. Onlar da yok ise akrabaları ve komşuları eli ile olur.” Kendisine bunun nasıl olacağını soranlara da Hz. Peygamber: “Bunlar, kişiyi maişetinin azlığından dolayı ayıplarlar, onun gücünün yetmediği şeyleri yapmaya zorlarlar. O da kendini mecbur hissedip sonunda helâk olacak kazancı elde etmeye çalışır.”¹⁴

Sahâbî İbn Mes’ud’dan gelen rivayette ise şöyle geçmektedir. *Öyle bir zaman gelecek ki, kişi dinini koruyabilmesinin ancak dağdan dağa tilki gibi kaçması ile mümkün olacaktır. Bu durumlarda bekarlık uygundur. Hz. Peygambere biz evlenme ile emrolunmuşken nasıl bekarlık uygun olur?*¹⁵ diye soranlara de üstteki rivayete benzer ifadeleri kullanmıştır.

Bunlardan anlaşıldığına göre, maişet darlığı bir imtihan vesilesidir. Gerek fert ve gerekse toplumlar zaman zaman bu imtihanla karşılaşmaktadır. Kur’an-ı Kerim’deki *“Muhakkak sizi biraz korku, biraz açlık ve mallardan, canlardan, ürünlerden biraz eksiltmekle deneriz, sabredenleri müjdele”*¹⁶ âyeti bunu hatırlatmaktadır. Bazı zamanlarda maddi sıkıntılar şiddetli olabilmektedir. Az önce verdiğimiz hadislerden bunu anlamaktayız. Günümüzde bu sıkıntıların üst seviyede olduğu görülmektedir.

Bediüzzaman Said Nursi de bu asrın problemlerini izah anlamında israf, iktisadsızlık, kanaatsizlik ve hırsı sayar. Bunların bereketsizliğe ve fakr u zaruret-i maişetin ziyadeleşmesine sebep olduğunu söyler. Bunun peşinden de kişinin küçük bir dünyevi ihtiyacı için büyük bir dini meseleyi feda ettiğini anlatır:

“Evet insaniyetin yaşamak damarı ve hıfz-ı hayat cihazı, bu asırda isrâfât ile ve iktisadsızlık ve kanaatsizlik ve hırs yüzünden bereketin kalkmasıyla ve fakr u zaruret-i maişet ziyadeleşmesiyle o derece o damar yaralanmış ve şerait-i hayatın ağırlaşmasıyla o derece zedelenmiş ve mütemadiyen ehl-i dalalet nazar-ı dikkati şu hayata celb ede ede o derece nazar-ı dikkati kendine celbetmiş ki; edna bir hâcât-ı hayatiyeyi, büyük bir mes’ele-i diniyeye tercih ettiriyor.”¹⁷ Bir başka mektubunda da bunu şu şekilde izah eder: “Bu acib asrın hayat-ı dünyeviyeyi ağırlaştırması ve yaşamak şeraitini ağırlatması ve çok etmesi ve hacat-ı gayr-ı zaruriyeyi, görenekle tiryaki ve mübtela etmekle hacat-ı zaruriye derecesine getirmesiyle, hayatı ve yaşamayı, herkesin her vakitte en büyük maksad ve gayesi yapmıştır. Onunla hayat-ı diniye ve ebediye ve uhreviyeye karşı ya sed çeker veya ikinci, üçüncü derecede bırakır.”¹⁸

14 Beyhaki, *a.g.e.*, s. 183.

15 el-Hattâbî, Ebu Süleyman, *el-Uzle*, el-Matbaatu’s-Selefiyye, Kahire, 1399. s. 10; Her iki hadis, Gazzali’nin *İhyâu Ulumi’d-Din* adlı eserinde geçmekte olup zayıf hadis olarak nitelendirilmektedir. Bkz. İrakî, *Tahricu Ehadisi’l-İhyâ*, III, 382.

16 2/ Bakara, 155.

17 Nursi, *Kastamonu Lahikası*, s.90.

18 Nursi, *Kastamonu Lahikası*, s.95.

İslam ve Müslüman karşıtı olan ehl-i dalaletin daima maişet ve geçimi nazarlara vererek, her türlü masiyeti işlemeyi teşvik ettikleri anlaşılmaktadır. Yine Bediüzzaman Said Nursi, bir hadisin tevilini yaparken âhir zamanda israfın teşvik edileceğini, buna karşı dikkatli olunması gerektiğini ifade eder. İsraf eden kimselerin din düşmanlarının tuzağına düşeceklerini ifade eder.¹⁹

Kur'an-ı Kerim ve hadislerle baktığımızda kişilerin yaşantısında "iktisad ve kanaat"i vazgeçilmez düstur olarak sunmaktadır. İktisad, elindeki imkânları ancak zarurî ihtiyaçlarına kullanmak; kanaat ise, elindekiyle yetinmek, hırs göstermemektir.²⁰

Arapça bir kelime olan iktisad, orta yolu tutmak, itidal ile hareket etmek, tutumlu olmak, gereğinden az veya çok harcamaktan kaçınmak anlamına gelir.

B. Kur'an'da İktisat Kavramı

İktisad kelimesinin türediği "k-s-d" ve türevleri Kur'an'da 6 âyette geçer.²¹ Geçtiği yerlerde bu kelime orta yol, mu'tedil olmak, kolay ve doğru yol anlamlarına geldiği görülmektedir.

Kur'an'da iktisad kelimesi geçmeyip, ancak manası itibariyle iktisadı en iyi şekilde anlatan âyet ise İsrâ suresi 29. ayettir. *وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسِطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا* "Eli sıkı olma ama büsbütün eli açık da olma, sonra elden çıkardıklarının hasretini çeker durursun."²²

Müfesssir Fahreddin er-Râzi (ö.606/1210), bu âyeti yorumlarken neticenin şu olduğunu ifade eder: "Hükemâ, ahlakla alakalı eserlerde, şöyle yazmaktadırlar: Her insan için, ifrat ve tefrit olmak üzere, iki uç söz konusudur ki, bu ikisi de kınanmaktadır. Binaenaleyh cimrilik, vermeme de, eli sıkı olma da ifrattır. Tebzir, büsbütün vermek, saçıp savurmak da ifrattır ki, her ikisi de mezzum ve kınanmıştır, kötüdür. Üstün huy, âdil ve orta olandır."²³

Yine Furkan suresi 67. ayet de Allah Teâlâ, bir ölçü koymak, bir sınır getirmek sadedinde, seçkin kullarının örnek davranışlarını sıralamasında: *وَالَّذِينَ إِذَا أَنفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا* "Onlar; harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır."²⁴ buyurarak bu konudaki ilkeyi, onların şahsında, akıcı bir üslupla dile getirmiştir.²⁵ Âyette

19 Nursi, *Şualar*, s.476.

20 Tokpınar, Cemil, "Ailede Kriz Yönetimi", www.hanimlar.com/moduller.php?modul=makale_oku&id=1344 - 45k

21 Ayetler için bkz. 5/Mâide, 66; 9/Tevbe, 42; 16/Nahl, 9; 31/Lokman, 19, 32; 35/Fâtır, 32.

22 17/İsrâ, 29.

23 Razi, Fahreddin, *Tefsir-i Kebir*, XIV, 459-460.

24 25/Furkan, 67

25 Kayhan, Veli, "Kur'an'a Göre İsrâf ve İktisad" dinbilimleri.com Cilt: VI Sayı: 2 . Nisan / Mayıs / Haziran 2006. s.153

geçen “وَلَمْ يَبْتَئِرُوا” ifadesindeki يَبْتَئِرُوا lafzının kökü olan القتر kelimesinin sözlük anlamı “geçim darlığı, fakirlik”tir. Kelime fiil olarak kullanıldığında “harcamada sıkma; ailesine harcamasını daraltma, azaltma; pintilik etme; cimri davranma” vb. anlamlara gelmektedir ve isrâfın zıddıdır. Âyetteki isrâf’ın ve pintiliğin ortasını ifade etmek için kullanılan “قَوَامًا” kelimesi ise sözlük anlamıyla “iki ucun dengeli ve orantılı olmasını sağlayacağından dolayı iki şey arasındaki denge, muvazene, denge noktası” olmaktadır. Kâmûs’ta bu, “yaşanabilecek miktar” olarak ifade edilmektedir.

Bir diğer müfessir Kurtubî (ö.671/1273), söz konusu ayette Allah Teâlâ’nın, aileyi ziyan edecek derecede har vurup harman savurmamayı; ya da tam tersine aileyi aç ve açıkta bırakacak derecede cimri davranıp çok katı bir biçimde eli-sıkı davranmamayı; bilakis en güzel yöntem olan dengeli harcamayı emrettiğini ifade etmektedir. Bu noktada ailenin yapısı; aile fertlerinin sayısı, sabırlılığı, ailenin gelir seviyesi vb. göz önünde bulundurulmalıdır. “İşlerin en hayırlısı, en iyisi ortalama, dengeli olanıdır.”²⁶ Bundan dolayı Hz. Peygamber, Ebubekr es-Sıddîk’ın malının tamamını tasadduk etmesine ses çıkarmamıştır. Zira bu onun dindeki gayreti ve sabrına nispetle orta yollu bir harcamasıdır. Fakat aynı harcamayı başkasının yapmasını engellemiştir. O bakımdan İbrahim en-Nehai’nin (ö. 96/714) şu sözü gerçekten güzeldir: ‘Orta yollu hareket eden kişi aç bırakmayan, çıplak bırakmayan ve insanlara: Bu kişi israfa kaçtı, dedirtecek herhangi bir harcamada bulunmayankiştir.’²⁷

Aile içerisinde çekilen geçim sıkıntısının boyutu ne kadar büyük olursa olsun, dinimizin konuda tavsiye ettiği önemli düsturlar vardır. Bu bir musibet ise-ki öyledir- buna karşı müslümanca tavır nasıl olmalıdır? İşte burada hadiste de görüldüğü Hz. Peygamber, Kitap ve Sünneti bize rehber olarak sunmaktadır. Kuran ve Sünnete baktığımızda Dinimizin maddî-manevî; ferdî-sosyal... hayattaki her tür dengesizliklerin ifadesi olan “isrâf’a olumsuzlama (selb/negation) yöntemiyle yaklaşmış; zararlarını sergileyip yererek ondan uzak durmanın eğitimini vermiştir. Bu arada bütün bu şeylere çare olacak özel reçeteyi de sunmuştur: “İktisâd”. “İktisâd’a da olumlama (icâb/affirmation) ilkesiyle bakmış; eğitimini de onu överek ve güzelliklerini göstererek vermiş; ona da imrendirmiştir. İnsanoğlunun kendi eliyle hayatı çekilmez hale getirmemesi, dünyada rahatını kaçırmaması; dünyayı günübürlük değil de sürekli yaşanabilir bir yer olarak koruması; kendisinden sonra gelecek olanların da ondan yararlanacağını düşünerek hareket etmesi; sahip olduğu maddî zenginlikleri ve manevî değerlerini sürekli aynı canlılık ve değerle tutabilmesi için iktisad şarttır. Kur’an’ın kullanımıyla iktisad da anlam genişli-

26 İbn Ebi Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, (thk. Kemal Yusuf el-Hut), Riyad, 1409. VII,179.

27 Kurtubi, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li ahkâmi’ Kur’an*, (thk. Ahmed el-Berduni- İbrahim Atfîş), Kahire, 1964. XIII,73.

ğine sahip bir kavramdır. Kısaca iktisad, dengeleri korumadır. Ne var ki, “israf” kelimesinde olduğu gibi “iktisad” kelimesinde de anlam daralması olmuş, bu da zamanla mâlî konulara tahsis edilmiştir. Maddî zenginlikleri ihtiyaç duyulduğu kadar ve maksadına uygun biçimde harcamak, şeklinde anlaşılır olmuştur.²⁸

İslâmiyet, yeme, içme, giyim, kuşam, eşya kullanımı gibi her hususta aşırılıktan kaçınmayı, orta yolu tutmayı emretmiştir.

İnsan, elindeki meşru malı ve serveti doğru zamanda doğru yerde, doğru şekilde ve doğru miktarda harcamalıdır. Buna infâk ve cömertlik denir. Yine insan mülkiyetindeki meşru malı ve serveti harcamanın şartları oluşmadığı zaman doğru bir şekilde elinde tutmalıdır. Buna da iktisad etme, tasarruf ve kanaat denir. İnfâk ve cömertlik kadar iktisad ve kanaat da iyidir, güzeldir.

C. Hadislerde İktisat Kavramı

Hiz. Peygamber, Abdullah b. Mes'ud kanalıyla gelen bir rivayette; مَا عَلَ مَنْ اِقْتَصَدَ “İktisad eden fakir olmaz, iktisad eden yoksulluk yüzü görmez” buyurmaktadır.²⁹

Tirmizi ve Ebu Davud'un kaydetmiş oldukları İbn Abbas'dan gelen bir rivayette ise, iktisadın, nübüvvetin yirmi beş bölümünden bir bölüm (وَ الْاِقْتِصَادَ جُزْءًا مِنْ) (خَمْسَةَ وَعِشْرِينَ جُزْءًا مِنَ النَّبُوءَةِ) olduğu ifade edilmektedir.³⁰

Şârihlerimiz bu hadisin yorumunda iktisadı, orta yolu takip etmek olarak anlamışlardır. Yani iki aşırı uç olan ifrat ve tefrit arasında orta yolu takip etmek olduğunu belirtmişlerdir.³¹ İktisad, hisset, cimrilik ve pntilik ile savurganlık ve müsrif olma arasında orta olan yoldur.

Ayrıca şârihler, üstteki hadiste iktisadın “nübüvvetten bir cüz” olarak ifade edilmesini de, bu düsturlara uymaya teşvik anlamı taşıdığını ifade etmişlerdir.³² İnsanları terbiye için gönderilen Peygamberlerin öğrettiği önemli düsturlardan birinin iktisad olduğunu anlamaktayız. Bu anlamda iktisad nübüvvetin öğretilerinden biri olmaktadır.

Yine bir hadiste Hiz. Peygamber “الاقتصاد نصف المعيشة”³³ diyerek iktisadın geçimin yarısı olduğunu dile getirmektedir.³⁴

28 Kayhan, a.g.m, s.153

29 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 302; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 1,260; V,331.

30 Tirmizi *Birr*, 66, Ebu Davud, *Edeb*, 2

31 el-Mübârekfûri, Muhammed b. Abdurrahman el-Mübârekfûri, *Tuhfetu'l-Ahfezi bi şerhi Cami'î-Tirmizi*, Beyrut. tsz.

32 Azimâbâdi, Ebu et-Tayyib Şemsu'l-Hak, Avnu'l-mabud şerhu Süneni Ebi Davud, Beyrut 1990, XIII, 95

33 el-Muttaki, *Kenz*, III,49.

34 El-İsbahânî, Ebu Nuaym, *Ahbâru İsbahân*, <http://www.alsunnah.com>; III, 189

Ebu Bekr el-Bezzâr (ö.292/905) , *Müsned*'inde Talha b. Ubeydullah'tan şu rivayeti aktarmıştır: *مَنْ أَقْتَصَدَ أَغْنَاهُ اللَّهُ، وَمَنْ بَدَّرَ أَفْقَرَهُ اللَّهُ وَمَنْ تَوَاضَعَ رَفَعَهُ اللَّهُ، وَمَنْ تَجَبَّرَ قَصَمَهُ اللَّهُ* “Allah, iktisat edeni zengin kılar, israf edeni de fakirleştirir. Tevazu göstereni yükseltir, zulmedenin burnunu sürter.”³⁵

Aile hayatında, günlük yaşantımızda vahim duruma düşmemenin yolu helale kanaat ve iktisattır. Dünyayı bir misafirhane gibi görmeli ve bizi israfa götüren lüks moda, görenek gibi şeylerden sakınmalı ve harcamalarımızı kazancımıza göre yapmalıyız. Böylelikle harama ve israfa girmekten kendimizi korumuş oluruz. Aynı zamanda maneviyatımızı ve ailemizi fenalıktan sakındırmış oluruz. Bu duruma kredi alıp sonra ödeyemediği için evine işine haciz gelenler, intihar edenler, boşanarak ailesini harap edenler şahittir. Biz bu konuda Peygamberimizin tavsiyelerini yapsak yeterli olacaktır. Maalesef asrımız insanın ihtiyacını dörtten kırka çıkarmış. Gelenek görenek belasıyla ihtiyaç olmayan şeyler bile ihtiyaç haline gelmiş. İnsanlar reklâmlarla lüks hayata özendiriliyor ve insanları tüketim makinesi haline getiriyor. Devamlı harcayan ve tüketen insanlarda ne iktisat ve ne de kanaat kalmaktadır.³⁶ Bu durum insanları daha hırslı yapıyor. O hırsla dünyaya saldıran insanlar ister istemez israfa ve harama kapı açıyor. Kazancından fazla harcama insanları borçtan ve sıkıntıdan kurtulamaz hale getiriyor ve neticede ailevi huzursuzluk ve geçimsizlik başlıyor ve sonu maalesef boşanma ile bitiyor. Bunun için iktisat ve israf prensibine uymak gerekiyor.

D. Risale-i Nur'da Aileyi Koruma Aracı Olarak İktisat

Bediüzzaman Said Nursi, iktisat konusunda bir risale yazmıştır. Bu risale, Lem'alâr adlı kitabının Ondokuzuncu Lem'asıdır. Hatta bu risalenin sonunda, risalenin yazıldığı senenin iktisat senesi diye isimlendirilmesinin uygun olacağını söyler. Eserlerinin pek çok yerinde iktisat ve kanaatle hareket ettiğini, bunun hayatının bir düsturu olduğunu ifade eder. Kendisine ne ile yaşıyorsun? Diye eleştiri anlamında soranlara da iktisat ve kanaat ile olduğunu ve bunun berekete vesile olduğunu söyleyerek cevaplar. Tarihçe-i Hayata önsöz yazan Ali Ulvi Kurucu da, Bediüzzaman'ın iktisatçılığı ile ilgili olarak istiğnası ile irtibat kurar. Onun iktisatçılığını sadece yemek ve içmekle sınırlandırılmayacak kadar yüksek olduğunu ve hayatının maddi-manevi her alanında olduğunu ifade eder. Şu cümleleriyle bu görüşünü izah etmeye devam eder:

“Üstad, bu yüksek iktisadçılık kudretini sırf yemek, içmek, giymek gibi basit şeylerle değil; bilakis fikir, zihin, istidad, kabiliyet, vakit, zaman, nefis ve nefes gibi manevî ve mücerred kıymetlerin israf ve heder edilmemesi ile ölçen bir dâhî-

35 El-Bezzâr, Ebu Bekr , Müsnedü'l-Bezzâr, (thk.Mahfuzu'r-Rahman Zeynullah), Medine, 1988-2009, III,160. Bu rivayetin zayıf olduğu ifade edilmiştir.

36 Duran, Bünyamin, “*Bediüzzamanda Sekülerleşme Ya da Dünyalaşma Olgusu*”, Köprü dergisi (yaz- güz (59-60.sayı) s.3-30

dir. *Ve bütün ömrü boyunca bir karakter halinde takib ettiği bu titiz muhasebe ve murakabe usulünü, bütün talebelerine de telkin etmiştir.*³⁷

Bediüzzaman Said Nursi, yazdığı bu risalede *مَا عَالَ مِنْ أَقْتَصَدَ* hadisini kaydeder ve manasını da “*iktisad eden maişetçe aile zahmet ve meşakkatini çekmez*” şeklinde verir.³⁸ Hadisin geçtiği ilk kaynaklardan biri, İbn Ebi Şeybe'nin (ö. 235/849) *Musannef*'idir. Bu kitapta ilgili hadis “Nafakada İsrâf Babı” altında verilmiştir. Nafaka ifadesi, aile harcamalarını da içermektedir. Çünkü nafaka, kişinin kendisi ve ailesine yaptığı harcamalar olarak tarif edilmektedir.³⁹ Öte yandan bu hadis, Suyûti'nin (ö.911/1505) *Câmiu's-Sağîr* adlı eserinde de geçer.⁴⁰ Bu eseri şerh eden Abdurraûf el-Münâvi de (ö.1031 /1622) hadisi aileye yapılan nafaka temelinde “*iktisadi esas alan aile harcamalarında muhtaç olmaz, fakir olmaz*” diyerek açıklamıştır.⁴¹ Lügatte *âle'l emru fülânen* ifadesi, işin ağır olup şiddetli olması anlamına gelmektedir. Zaten âile kelimesinin aslında da bir külfet ve sıkıntının olduğu anlaşılmaktadır.

Bediüzzaman Said Nursi, tüketim kültürünün en çok etkilediği kadınların fitratlarında aslında iktisad ve kanaat⁴² meziyetinin olduğunu ifade eder. Terbiye-i İslamiye dairesi içinde mesud bir aile hayatını geçirmeye mahsus bir nevi mübarek mahluklar olarak tavsif ettiği hanımların, ailenin mutlu bir şekilde devamında ne kadar önemli birer etken oldukları nazara alındığında, iktisad düsturuna uymanın aile içerisinde çok önemli ve gerekli bir düstur olduğu anlaşılmaktadır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi insanlar, dünyanın bir imtihan yeri olması gereği pek çok zorluklarla karşılaşabilirler. Maişet darlığı da bunlardan biridir. Bediüzzaman Said Nursi, mübarek bir zatın hanımının maişet darlığı konusundaki bir şikayeti üzerine vuku bulan bir kerametten söz eder. Müslüman ailelerin karşılaştığı maddi sıkıntılar karşısında bu misalin aileyi birbirine bağlamada önemli bir kanaat vereceği âşikardır. Emirdağ Lahikası'ndaki bir mektupta sözünü ettiğimiz hikaye şudur:

Eskiden bir zât, haremiyle beraber büyük bir makamda buldukları halde, maişet müzayakası yüzünden haremi demiş zevcine: “İhtiyacımız şediddir.” Birden, altundan bir kerpiç yanlarında hazır oldu. Haremine dedi: “İşte Cennet'teki bizim kasımızın bir kerpicidir.” Birden o mübarek hanım demiş ki: “Gerçi çok muhtacız ve âhirette de çok böyle kerpiçlerimiz var; fakat fâni bir surette bu zayı' olmasın, o kasımızdan bir kerpiç noksan olmasın. Dua et, yerine gitsin; bize lâzım değil.” Birden yerine gitti. Keşf ile gördüler diye rivayet edilmiş.⁴³

37 Nursi, *Tarihçe-i Hayat*, s. 15.

38 Nursi, *Lemalar*, s.170.

39 İbn Manzur, *Lisanu'l-arab*, X,358.

40 Suyuti, *el-Camiu's-Sağîr*, I,485.

41 Münavi, *Feyzu'l-kadir*, II,348.

42 Nursi, *Lemalar*, s. 245.

43 Nursi, *Emirdağ Lahikası*, I,91.

İçinde yaşadığımız hayatın getirdiği birtakım vecibeler vardır. İhtiyaçların ziyadeleşmesi ve hayat pahalılığının günden güne artması insanın şahsiyetinde tehlikeler oluşturabilmektedir. Şu var ki, bu gelişmeler karşısında da dindar tahammül durumu farklı olmak zorundadır. Dindar insanın vazgeçemeyeceği lüks alışkanlıkları yoktur. Onun mütevazı bir hayat tarzı vardır.

“Dünyalılışma” olayının çağımızda bu ölçüde yaygınlaşması ve derinleşmesinin gerçekten hayret edilecek bir durum olduğuna dikkat çekerek tahlile girilir. Ona göre bu durum insan fitratının bir sapması, duygularının denge durumunun bozulması, duygulardan birinin diğer duyguları esir alması olayıdır. Bu duygunun ise kişinin hayatının kalitesini ve zevkini arttırmaya ve o kaliteyi korumaya yönelik “hırs” olduğunu ifade eder. Bu “hırs” damarı, çağımızda öyle kışkırtılmış ki, diğer tüm hissiyatı çevresinde toplamış, onların yapılarını âdeta mefluç hale getirmiştir.

Doğal durumundan boşanan bu hırs duygusu sadece belli insanları değil, aynı zamanda hemen herkesi az çok etkilemiştir.

Müslüman olsun, gayr-ı müslim olsun tüm insanlar için sekülerleşme veya dünyalılışma temel kriterleri yukarıdaki ifadelerde açıkça belirtilmektedir. Lüks ve konfor içinde yaşamak için iktisadilikten, kanaattan uzaklaşarak israf ve savurganlığa yönelmek, en cüz’î bir tüketimden vazgeçmemek için çok önemli hayır işlerini yapamamak sekülerleşme ve “ehl-i dünya” olmanın temel kriterleridir. Gerçekten çağımızda insanlar kapitalist ürünler karşısında iradeleri kilitlenerek tamamen bağımlı hale getirilmiş, belli ürünlerin adeta “kölesi” kılınmışlardır. Dijital teknolojilerin yoğun bombardımanı altında bağımsız ve özgür iradeli kitleler bulmak âdeta mümkün değildir. Son derece ince ve rafine sosyo-psikolojik tekniklerle ortaya çıkarılan modeller, ve yaşama stilleri bireylerin çevresinde birer “demir kafes” örmüştür. İradesi zayıf kişiler kendilerini mutlaka o şekilde hareket etmeye, tüketmeye mahkûm robotlar olarak hissetmektedir. ⁴⁴

Pratik hayatta sünnete uygun yaşamının en net ve açık kriteri iktisadî ve riyazî bir yaşama stilini tercih etmemiz olabilir. Servet veya gelir düzeyimiz arttıkça tüketim çeşit ve kalıbını fazla değiştirmeden, israf ve konfora sapsmadan yaşayabilme, sünnete uygun yaşama anlamına gelecektir. Yani üretimde mümkün olduğu kadar maksimizasyonu, tüketimde de optimizasyonu gerçekleştirebilmek... Ev eşyaları, giyim kuşam, yeme içme, mesken, büro, araba, seyahat vb. alanlarda mümkün olduğu kadar iktisad kaidelerine uygun hareket etmek. İsfraftan, savurganlıktan, konfordan, hazcılıktan uzak durabilmek. Böyle bir ahlakî norma sahip olabilirsek mutlaka artı değerlerimizle hem farz olan zekat ve benzeri borçlarımızı, hem de bol bol sadaka ve benzeri hayır yardımlarımızı yapabiliriz. Buna karşı-

44 Duran, Bünyamin, “Bedüzzamanda Sekülerleşme Ya da Dünyalılışma Olgusu”, Köprü dergisi, yaz- güz (59-60.sayı) s.3-30

lık her gün yüz tane yeni tüketim malının sökün ettiği ve irademizi teslim almak üzere üzerimize yürüdüğü bir ortamda gelir düzeyimiz ne kadar yüksek olursa olsun yine de ihtiyaçlarımızın önemli bir bölümünü karşılayamayacağız demektir. Zaten bu çağın başka önemli bir patolojik tarafı da her gün yepyeni ihtiyaçlar üretmesi, ihtiyaçlar yelpazesini genişlettikçe genişletmesidir.

Burjuva tipi yaşantı şeklinin müslümanların gelir düzeylerinin artmasına bağlı olarak yavaş yavaş yaygınlaşma eğiliminde olduğunu hayretle müşahade etmekteyiz. Konforlu ve şatafatlı düğün merasimleri, pahalı ve abartılı ev dizaynları, lüks yazlıklar, arabalar, kullanılıp atılan araçların yaygınlaşması, sayısı belli olmayacak kadar elbise takımları, zinet eşyaları.. birer çağın illeti niteliğinde unsurlardır. Bunlara dayalı bir hayatın sürdürülmesi insanın duygularından, takvasından ve idealinden çok şey koparır, yok eder. Oysa Müslümanın pratik yaşantısı kanaata, iktisada, rızaya ve tevekküle dayanmalıdır.⁴⁵

Sonuç

Global tüketim kültürü, gereğinden fazla israfa dayalı, yok etmeye yönelik, vurdum duymaz biçimde yapılan bir tüketim haline gelmektedir. Gösterişçi tüketim, daha fazla satın alma, israfa dayalı yaşam biçimi haline gelmiştir.

Şüphesiz bir toplumun en alt kurumu ailedir. Sosyalleşme sürecinde en temel kurum ailedir. Aile her toplumun sürekliliği için vazgeçilmez bir unsurdur. Aile, beslenme, barınma ve korunma, sağlıklı yaşama gibi fizyolojik ihtiyaçlara ek olarak bireyi eğitme, yetiştirme ve haklara sahip kılma şeklinde psiko-sosyal ihtiyaçlar ile manevi duygu ve düşüncelerle donatılmış insani ihtiyaçları karşılamakla görevlidir.

Aile, İslam'da çok önemli bir yere sahiptir. İnsanların aile kurmaları muhtelif âyet ve hadislerle teşvik edilmiştir. Bediüzzaman Said Nursi de "Nev'-i beşerin hayat-ı dünyevîyesinde en cem'iyetli merkez ve en esaslı zenberek ve dünyevî saadet için bir Cennet, bir melce, bir tahassüngâh ise; aile hayatıdır. Ve herkesin hanesi, küçük bir dünyasıdır" ifadeleriyle ailenin fert ve toplum için önemine vurgu yapmıştır. Ferd ve toplum için bu kadar önemli bir yere sahip olan ailede problem olması, zaman zaman ailelerin parçalanmasına sebep olmakta bu da hem fertler hem de toplum için çeşitli sıkıntılara yol açmaktadır.

TÜİK tarafından geçmiş yıllarda yapılan "Aile Yapısı Araştırması" da eşler arasında soruna neden olan faktörler arasında "*gelirin yeterli olmaması*" ve "*harcamalar*" vardır. Buna göre, aile içindeki huzuru sarsan faktörlerden birisi, "parasal yetersizlikler"dir.

Söz konusu problemin üstesinden gelebilmek için İslam'ın önerdiği bir pren-

45 Duran, a.g.m., s. 3-30.

sip olarak iktisad karşımıza çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim ve hadisler kişilerin yaşantısında iktisadı vazgeçilmez bir düstur olarak sunmaktadır. Arapça bir kelime olan iktisad, orta yolu tutmak, itidal ile hareket etmek, tutumlu olmak, gereğinden az veya çok harcamaktan kaçınmak, elindeki imkânları ancak zarurî ihtiyaçlarına kullanmak anlamına gelir. Bediüzzaman Said Nursi, iktisad konusunu anlattığı Ondokuzuncu Lem'a'da bir hadis kaydeder ve manasını da *“iktisad eden maişetçe aile zahmet ve meşakkatini çekmez”* şeklinde verir. Aynı hadisi kitabında şerh eden Abdurraûf el-Münâvi de hadisi aileye yapılan nafaka temelinde *“iktisadı esas alan aile harcamalarında muhtaç olmaz, fakir olmaz”* diyerek açıklamıştır.

Bediüzzaman Said Nursi, tüketim kültürünün en çok etkilediği kadınların fitratlarında aslında iktisad ve kanaat meziyetinin olduğunu ifade eder. Terbiye-i islamiye dairesi içinde mesud bir aile hayatını geçirmeye mahsus bir nevi mübarek mahluklar olarak tavsif ettiği hanımların, ailenin mutlu bir şekilde devamında ne kadar önemli birer etken oldukları nazara alındığında, iktisad düsturuna uymanın aile içerisinde çok önemli ve gerekli bir düstur olduğu anlaşılmaktadır.

Nursi'nin Faiz (Riba) Hakkındaki Düşünceleri

Usâme Abdülmeccid EL-ÂNÎ

(AL-NUR, Sayı 6, 2012, sh. 45-57, trc. Cüneyt M. Şimşek)

Öz

Riba (faiz) Kur'an'ın şiddetli yasaklarından biridir. Birçok ekonomik problemin altında faiz vardır. Said Nursi de birçok sosyal problemlerin başında "Ben tok olayım; başkası açlıktan ölse bana ne!" ve "Sen çalış, ben yiyeyim." düşüncesinin olduğunu ifade etmektedir. Ona göre birinci düşüncüyü ortadan kaldıracak olan unsur zekâtın farz olması, ikinci düşüncüyü ortadan kaldıracak olan unsur da faizin haram kılınmasıdır. Zekât insanlar arasında yardımlaşmayı ve muhabbeti artırır, faiz yasağı da zenginlerin ihtiyaç sahiplerini sömürmesini engeller.

Anahtar Kelimeler: Riba (faiz), zekât, iktisadi kriz ve haram.

Nursi's View of Usury and Interest

Abstract

Usury is one of the strict prohibitions outlined in the Holy Qur'an. It lies at the root of many economic problems. Said Nursi also expressed the fact that the sentiments "I am full. If somebody else is very hungry, what has it got to do with me?" and "You work, I'll eat" lie at the root of many social problems of our times. According to Nursi, the key to removing the first sentiment lies in the obligatory payment of Zakat (alms), and the key to removing the second sentiment lies in the prohibition of usury. The giving of zakat results in an increase in mutual assistance and affection amongst the people, while the prohibition of usury causes the rich to be prevented from exploiting the needy and vulnerable members of society.

Keywords: Usury (Interest), zakat (alm), economic crisis.

Giriş

İçinde yaşadığımız dünya kendisini helak eden iktisâdî krizlerin ağırlığı altında inim inim iniyor; bir krizin tezahürleri neredeyse son bulurken ondan daha şiddetli ve acı badireler ufukta beliriyor. Dünya küçük bir köye dönüştüğünden, iktisadî krizlerin yol açtığı tahribatın olumsuz neticeleri herkesi etkiliyor; öyle ki bu hal, Allah cc.'nin '*Bir fitnedden korkunuz ki, geldiği zaman sadece zalimlere mahsus kalmaz*' (Enfal 25) hükmünü temsil ediyor.

İktisatçılar sözünü ettiğimiz krizlerin tahlilinde birbiriyle rekabet halinde, muhtelif sebepler ve sonuçlar ortaya koyuyorlar. Bazı iktisatçılar yaşanan krizleri kapitalizmin tabiatındaki yapısal ihtilaflara ya da sermaye akışının çok hızlı oluşundan dolayı fiyatlardaki iniş-çıkışlara mal ederken, bazıları ise, bankalar yoluyla mülkiyet hukukunu çok çok aşan bir şekilde kredilerin şişirilmesine mal etmektedir. Ancak neredeyse hemen herkesin üzerinde görüş birliği ettiği husus şu: '*Borç sahiplerinin kapatamadığı borçları değiş-tokuş etme*' olarak isimlendi-

rilen siyaset, söz konusu sebeplerin içinde en önemlileri arasında yer alıyor.

'*Borçların tebâdülü*' düşüncesi, geçen asırda 90'ların sonunda bir grup bankacı tarafından ortaya atılmıştır. *Bu düşünce, borçlunun borcunu kapatamadığı durumlarda, üçüncü bir tarafa sorumluluk yüklemek için bu üçüncü tarafın sigorta taksitlerine benzer şekilde düzenli olarak ödemeleri almasına karşılık bir çeşit sigortaya başvurması anlamına gelmektedir.* Daha basit bir ifade ile uluslararası düzeyde yaşanan malî krizlerin sebebi, sermaye ve sermayenin faiz sistemi ile tedavüle girmesidir.

Allah cc. bizim hakkımızda '*Peygamber de dedi ki: «Ey Rabbim, kavmim bu Kur'an'ı bir kenara itip bıraktılar»*' (Furkan 30) buyurmakla ne kadar doğru bir hüküm veriyor! İbn Kayyim '*el-Fevaid*' adlı değerli eserinde bu âyette ifade edilen 'Kur'an'ın terkinin/Kur'an tabiri ile '*hecrici*'nin -her ne kadar Kur'an'a karşı yapılan bu terklerin bazıları diğerlerinden kolay olsa da- muhtelif şekillerde olduğunu ifade ederek şunları söylemektedir:

Birincisi: Kur'an'ı dinlemeyi, ona îman etmeyi ve ona kulak vermeyi terketmek.

İkincisi: Her ne kadar okuyup, îman etse de, Kur'an ile amel etmeyi ve helal ve haramını gözetmeyi terketmek.

Üçüncüsü: Dinin usul ve fûrûna ait konularda Kur'an ile hükmetmeyi ve Kur'an'ın hakemliğine başvurmayı terkederek, ondaki hükümlerin yakın/şüphesiz bir bilgi ifade etmediğine ve ortaya koyduğu delillerinin de lafzî olup ilim hasil etmediğini/bir bilgi vermediğine itikad etmek.

Dördüncüsü: Üzerinde inceden inceye düşünmeyi ve bizimle konuşan (Mütellim) Allah cc.'in irade ettiği manaları anlama çabasına girmeyi terketmek.

Beşincisi: Kalbin bütün manevi hastalıklarına karşı ondan şifa aramayı ve onunla tedavi bulmayı terkederek, muzdarip olduğu hastalığına şifayı başkasından arayarak, Kur'an'ın tedavisinden kaçmak.

Nitekim, bizler Kur'an'ı dinlemeyi terkederek, haram ve helalini gözardı ettik. Kezâ, onunla hükmetmeyi, üzerinde düşünmeyi ve anlama çabalarını da terkettik. Hak Teâlânın '*Allah alış-verişi helal faizi haram kıldı*' (Bakara 275) hükmünü unuttuk; '*Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resûlü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberiniz olsun.*' (Bakara 279) emrini de bir tarafa bıraktık.

Bu araştırma çok iyi bildiğimiz bir mevzuya değinecektir. Ne var ki, başkasından önce kendisini kandırmak isteyen bazı insanlar haramın alanını genişletmek için kendisini haklı gösterecek bir takım şeyler uydurmaya çalışıyor. Bu bakımdan bu araştırma, Risale-i Nur'un muhtelif yerlerinde ele alınan faiz konusuna ışık

utmaya çalışacaktır. Bu araştırmamız ile şu hususları hedefliyoruz:

- Allah'ın kullarına faiz konusunda helal ve haramı hatırlatmak
- Nursî'nin faiz hakkında söylediklerini değerlendirmek
- Faizin iktisat ve sosyal hayat bakımından etki ve sonuçlarını tanımak

1. Faizin Mahiyeti, Haram Kılınması ve Çeşitleri

1.1. Faizin Mahiyeti

Riba kelimesi lugatta (ربا الشيء يربو ربوا ورباء) ziyade olmak, artmak anlamına gelir. Geçişli olarak kullanıldığında (أربيته) demek (نميته) yani, 'nemalandırdım', 'artırdım'¹ anlamına gelir. 'Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir halde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarır' (Hac 5)

Hanefiler faizi şöyle tarif ederler: 'Faiz, alış-verişte bir bedelin karşılığı olmayan fazlalıktır'.² Bu fazlalık ile de, hem bir dirhemi iki dirhem ile nakden veya gecikmeli olarak satın almak gibi *hakikî* fazlalığı, hem de, sonradan alınacak bir dirhemle şimdi bir dirhem almak gibi *hükmi* fazlalığı kastetmişlerdir. Buradaki fazlalık vade tarihinin (hulul), erteleme üzerine fazlalığıdır. Bir bedelin karşılığı olmayan (الخالي عن العوض) ifadesi ile Hanefiler, söz konusu fazlalığın bir bedel karşılığında olmamasını murad ederler. Diğer yandan, tarifte yer alan 'alış-verişte' (في البيع) kaydı ile de, faizin ancak alış-verişte câri olduğuna hükmederek, bağışlama veya sadaka türünden işlemleri bu hükümden hariç tutmuşlardır.

1.2. Faizin Haram Kılınması

Faizin haram kılınması Kur'an'da pek çok âyette varid olmuştur: Rum 29, Âl-i 'İmran 130, Bakara 275-281 bunlardan bazılarıdır. Hz. Câbir (ra) rivayetine göre, 'Rasulullah faizi yiyene, yedirene, yazana ve şahidine lânet etmiştir.' Ve burada zikredilenlerin 'Hepsinin aynı' olduğunu söylemiştir.³ Ayrıca bu konuda onlarca Hadis-i Şerif de mevcuttur. Pek çok fakih ve müfessir faizin haram olduğuna delil olması sadedinde âlimlerin icmâ'ndan bahsederler. Bunlardan örnek olarak, İbn Rüşd el-Kurtubî el-Hafid, İbn Kudâme, İbn Hazm, Kurtubî, Nevevî, San'anî, İbn Cezzî⁴ sayılabilir.

1 İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, Dâr-ı Sadr, Beyrut, tsz., XIV, 1305-304.

2 es-Serahsî, *el-Mebsût*, Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 1993, XII,109.

3 Buharî, *Libas*, 86,96; Müslim, *Müsâkât*, 106.

4 İmam Malik, *el-Müdevenetu'l-kübrâ*, Dâru'l-fikr Matbaası, Beyrut, 1978, IV, 25; İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, Hazırlayan Abdurrahman b. Muhammed el-Necdî, Riyad matbaaları, h. 1383, XXIX, 535; İbn Hazm, *el-Muhalla*, thk. İhyau türasi'l-Ârabî heyeti, Dâru'l-Cil, Beyrut, IX, 509; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, III, 241; el-Nevevî, *el-Mecmu' şerhu'l-mühezzeb*, Dâru'l-fikr, Beyrut, h. 1416, 9/391; İbn Rüşd, *Bidayetu'l-müctehid ve nihâyetu'l-muktesid*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, II, 129; İbn Kudame, *el-Muğni*, Dâru'l-kütübî'l-'Arabî, Beyrut, h. 1403/1983, IV, 123, 163; el-San'anî, *Sübülü's-selâm*, Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut, 2. Baskı, 2003 3/35;

Şeyh Muhammed Ebû Zehre bu hususta şunları söylemektedir:

Âlimlerin, borçta fazlalığın onu ertelemek gibi Kur'an nassının konuyla ilgili hükümlerine uyan haram kılınmış faiz olduğu konusunda icmaları vardır. Her kim faizin haram oluşunu inkar eder veya buna muhalefet ederse, dinde zaruretle bilinen bir hususu inkar etmiş olur. İslamın hiç bir devrinde hiç bir âlim, borçta fazlalığın tıpkı onu geciktirmek gibi faiz olduğu konusunda şüphe etmemiştir.⁵

1.3. Faiz Çeşitleri

Nebi (asv)'den rivayet edilen Hadislerin ifadelerindeki delâlete göre faiz iki çeşittir: *Nesie faizi* (gecikme faizi) ve *fazlalık faizi*. Cahiliyye faizi olarak da adlandırılan ve o dönemde yaygın olan *nesie faizi* şöyle uygulanırdı: bir kimse malını bir vakte kadar her ay belirli bir miktar almak şartıyla bir başkasına verir, ancak ana malı olduğu gibi sabit kalırdı. Malın ödeme zamanı geldiğinde, ana parasını talep eder, eğer borçlunun ödemesi zor olursa, alacağı malın zamanını/vadesini ve miktarını artırır.⁶ Bu faiz türüne günümüzde 'Fevâid fâizi' denilmektedir.

Diğer yandan, Şafi' ve Zeydiyye âlimleri *fazlalık fâizini* şöyle tarif ederler: 'Fazlalık fâizi, bir dinarın iki dinarla nakden veya ertelenmiş olarak satın alınması; bir sa'in (1040 dirhem: 3333 gr.) iki sa' ile veya bir rıtın (130 veya 195 dirhem) iki rıt ile eşit olarak ve beraberce veya gecikmeli bir şekilde satın alınması gibi (böyle) iki bedelden birisinin ziyadesi ile yapılmasıdır'.⁷

2. Nursî'ye Göre Faiz

Bir fitrat âlimi olarak Nursî, faiz yeme hatasını/suçunu ele alırken fitratın çağrısına dayanarak yola çıkar. Kur'an-ı Kerîm'in hükümleri bu alanda son derece açık-seçiktir. Bu yüzden de, ne lafzî süslemeye ne de mecâzî tabirlere ihtiyaç vardır. Allah cc. şöyle buyuruyor: 'Allah alış-verişi helâl, faizi de haram kılmıştır'. (Bakara 275) Nursî faiz konusunu ele alırken –ileride işaret edileceği gibi- faizin iktisâdî ve sosyal etki ve sonuçlarını da tahlil etmektedir.

2.1. Nursî'nin Faiz Konusunda Orijinal Tespitleri

(البذء والبذءة والبذءة والبذءة) *Bedâhet* kelimesi herşeyin ilki, evveli, aniden karşılaşılan şey(ler) anlamını taşımaktadır. *Bedîhe*, herşeyin ilki/evveli, (بأذهة به مبادهة) fiili ise 'aniden bir şeyle karşılaşmak' anlamında kullanılır. (ولك البديهة) 'Başlayabilirsin' demektir. (وهو ذو بديهة، وأجاب على البديهة)⁸ Bu başlıkla muradımız, imam

İbn Cizzî, *el-Kavâninu'l-fikhiyye*, Dâru'l-kütübi'l-'Arabî, Beyrut, 1984, 250-1.

5 Ebû Zehre, Muhammed, *Buhûs fi'r-ribâ*, Dâru'l-buhusi'l-'ilmiyye, Kuveyt, 1970, 29-30.

6 İbn Hacer el-Mekkî, Ahmed b. Ahmed, *el-Zevâcir 'an iktirâfi'l-kebâir*, Mustafa el-Babî el-Halebî Matbaası, 2. Baskı, h. 1390/1950, 1/222.

7 *el-Kâmusu'l-fikhî*, Ebû Said Sa'dî, Dâru'l-fikr, Dımaşk, 2. Baskı, h. 1408/1988, s. 143.

8 *Lisanu'l-'Arab*, el-Firûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmusu'l-muhît*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1983.

Nursî'nin (rh) faiz hakkında orijinal olarak ortaya koyduğu fikirleri (*bedihiyyat*, *evveliyyat*, *bidâyât*) arz etmektir. Bununla da –daha sonra açıklayacağımız gibi- Nursî'ye göre tartışılmasına gerek olmayan hususları kastediyoruz.

2.1.1. Bütün Faiz Çeşitlerinin Haram Oluşu

Görülen o ki, Nursî, faizin haram oluşundan bahsederken günümüzde konuyla ilgili olan muhtelif kavramları kullanmaz. Şöyle der: '*Beşer hayatını isterse envâ-ı ribâyî öldürmeli*'⁹. '*Çağımızdaki banka sisteminin faydaları*'na girmeden bankaları da kesin bir şekilde reddederek şunu söyler:

Yahudilere müteveccih şu iki hüküm-ü Kur'ânî, o milletin hayat-ı içtimaiye-i insaniyede dolap hilesiyle çevirdikleri şu iki müthiş düstur-u umumîyi tazammun eder ki, hayat-ı içtimaiye-i beşeriye-i sarsan ve sa'y-u ameli, sermaye ile mübareze ettirip fukarayı zenginlerle çarpıştıran muzaaf ribâ yapıp bankaları tesise sebebiyet veren ve hile ve hud'a ile cem-i mal eden o millet olduğu gibi;...¹⁰

Burada birinci fıkra '*fazlalık faizi*' ile '*Nesie Faizi*'nin (gecikme faizi) varlığını ortaya koyarken, her ikisinin de haram oluşunu çok açık bir şekilde ifade etmektedir. Ne var ki, fakihlere benzemeye çalışan bazı iktisatçılar, bankaların verdiği faizi temize çıkarmaya ve tüketim faizleri (*kuruz-u istihlakîye*) ile üretim faizlerini (*kuruz-u intâciye*) birbirinden ayırmaya çalışmakta, şeriatın insan için zarurî olan tüketim faizlerini haram kıldığı sonucuna ulaşmaktadırlar. Ancak bu iktisatçılar üretim faizlerinin haram oluşuna hiç değinmemektedirler. Hak Teâlânın '*Allah alış-verişi helal faizi haram kıldı*' (Bakara 275) hükmünden, bu kişilerin, üretim faizlerinin değil de, münhasıran tüketim faizlerinin murad edildiğini nasıl olup da anladıklarını ben bilmiyorum. Bu konuya çok fazla dalmak da istemiyorum. Sadece Allah Rasûlünün Vedâ' Hutbesi'nde dile getirdiği bir hususa işaret edeceğim: Şöyle buyuruyor: '*Cahiliye fâizi kaldırılmıştır; ilk kaldırdığım fâiz de Abdülmutilib'in oğlu Amcam İbn Abbas'ın fâizidir. Bu fâiz bütünüyle kaldırılmıştır.*'¹¹

Batı medeniyeti önünde yenilgiyi kabullenmiş kişilere soruyorum: Neden Allah Rasûlü 'bütünüyle/tamamıyla' anlamına gelen (*küllîhi*) lafzını vurgulamıştır? Kezâ, Peygamberimizin amcası Ebû 'Abbas tüccar değil miydi? Rasulullah bu bu ifade ile, faizli borç alan fakir tüccarları ve diğerlerini kastetmektedir. Bilindiği gibi, ticaret yapan kişiler, ticaret amacı ile borç para alırlar; sözünü ettiğim bu çıkarımı bu iktisatçılar nasıl anlıyorlar? Veya belki de onlar Allah'ın '*Siz kitabın bir kısmına îman edip, diğer bir kısmını inkar mı ediyorsunuz?!*' (Bakara 85) şeklinde vasıflandırdığı kişilerdir.

9 Nursi, Said, *Sözler*, Lemeât, s. 962. Aksi belirtilmediği sürece Said Nursi'nin eserlerine yapılan atıflarda www.erisale.com internet sitesi kaynak olarak kullanılacaktır.

10 Nursi, *Sözler*, 25. Söz, s. 540.

11 Müslim, Hacc, 19.

2.1.2. Faizin Haram Oluşunu Zekatın Verilmesi ile Birlikte Ele Alması

Faizin haram oluşunu zekatın verilmesi ile birlikte ele alması Nursi'nin orijinal yaklaşımları arasında yer alır. Bu konuda şunları söylemektedir:

Evet, Kur'ân'ın düsturları, kanunları, ezelden geldiğinden, ebede gidecektir. Medeniyetin kanunları gibi ihtiyar olup ölüme mahkûm değildir. Daima gençtir, kuvvetlidir. Meselâ, medeniyetin bütün cem'iyât-ı hayriyeleriyle, bütün cebbârâne şedit inzibat ve nizâmatlarıyla, bütün ahlâkî terbiyegâhlarıyla, Kur'ân-ı Hakîmin iki meselesine karşı muâraza edemeyip mağlûp düşmüşlerdir.

*Meselâ,*¹²

(Bakara 43) وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ

(Bakara 275) وَأَحَلَّ اللَّهُ النَّيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا

Konuyu şöyle delillendirmektedir:

İşârâtü'l-İ'câz'da ispat edildiği gibi, bütün ihtilâlât-ı beşeriyenin madeni bir kelime olduğu gibi, bütün ahlâk-ı seyyienin menbaı dahi bir kelimedir.

Birinci kelime: “Ben tok olayım; başkası açlıktan ölse bana ne!”

İkinci kelime: “Sen çalış, ben yiyeyim.”¹³

Bu konunun üzerinde bir parça durmak icab etmektedir:

Kapitalizmi savunanlar, tek başına sermayeyi temsil eden üretim unsurlarının gelirlerini dağıtırken, (elde edilen) faydayı sermayeye verirler. Bu işlemi de muhtelif sebeplerle aklamaya çalışırlar:

Bunlardan birincisi *klasik faydayı*¹⁴ stoklamanın (iddihar) bedeli olarak kabul edip, faydaya fazlasıyla itimad ederler ki bu anlayış, iktisadî ilerlemenin esasını teşkil eder. Burada fayda, yatırımla stoklama arasındaki denge kurulmasını sağlar.

İkincisi, kapitalizmin bazı savunucuları da klasik faydayı sermaye ile riske girmenin veya nakit paranın değerinin enflasyon sebebi ile azalması korkusunun bedeli sayarlar.

Üçüncüsü de, stokçunun kendisine gerekli gördüğü işten kaçınmanın (imtina') bedeli sayarlar.

Dördüncüsü, Marshal gibi iktisatçıların yaptığı gibi, klasik faydayı sermaye

12 Nursi, *Sözler*, 25. Söz, s. 548.

13 Nursi, *Sözler*, 25. Söz, s. 548.

14 *Klasik fayda teorisi*, kişiler arası mukayeseli kardinal faydanın varlığını kabul ederek en iyi iktisat politikasının, ekonomideki fertlerin tamamına şâmil, maksimum toplam faydayı sağlayandır, şeklinde tarif edilebilir. (Harsanyi, J. C., *Cardinal utility in welfare economics and in the theory of risk taking*, J. Polit. Econ. 1953., 434-435. Robertson, D. H., a.g.e) kaynak: <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifm/article/viewFile/1023012592/1023011821> (Mütercimim notu)

için borç mal alımında zamanla ilgili yapılan fedakarlığın bir bedeli olarak değerlendirirler. Zira Marshal stoklamayı ‘*ertelenmiş tüketim*’ olarak kabul etmektedir.

Beşincisi: Keynes gibi bazı iktisatçılar da, faydayı, nakit akışından kurtarmanın bir ödülü olarak kabul ederler. Bu yüzden bunların yaptıkları iktisâdî tahliller, kapitalist sistemde üretim unsurlarının en önemlileri için gelir oluşturulması zaruretine yöneliktir ki bu da sermayedir ve fayda ile temsil edilir.

Malumdur ki, İslam, hangi gelir üzerinden elde edilirse edilsin üretimle ilgili faaliyetlere iştirak/katılma yoluyla elde edilmediği sürece sermayeye izin vermemektedir. Mal, bizzat –zatı itibari ile- mal üretmez. Mal münhasıran yatırım yoluyla mal üretebilir. Bu da ancak, Şeriatın izin verdiği, mudarebe, mürabaha, müşareke gibi vesilelerden biri ile olabilir.

Diğer yandan, servetin biriktirilmesi (iktinaz) durumunda İslam’ın koyduğu bir diğer şart daha vardır ki, o da bu malın zekatının verilmesidir. Bu konuda şu Hadis vârid olmuştur: ‘*Sadakanın yeyip bitirmemesi için yetimin malı ile ticaret yapınız*’¹⁵ Bu emir, İslam’da, sermayenin gelişmesini temin etmek için sürekli olarak dolaşımda olmasını gerektirmektedir. Ayrıca, sermayenin dolaşımı, zamanla tükenmesini ve zekatla elden çıkmasını engelleyecektir.

İşte Nursî bu noktayı anladığı içindir ki, sermayenin iktisâdî faaliyetler ile dolaşımını temin etmek için faizin yasaklanması ile zekatın verilmesini birlikte ele almaktadır. Sermayenin artırılması için bir esas ve iktisadî yönlendirip, kaynakları tahsis etmek için de bir araç olarak *fayda*’yı aklama çabalarını –ki bu (düşünce) özü itibariyle reddedilen bir husustur-¹⁶ kabul ettiğimiz takdirde, Kapitalistlerin iddiasına göre, faydanın son bulmasıyla stoklamaya olan rağbet de yok olacaktır. Bu noktada, klasik teoride olduğu gibi, Keynes, cüz’î veya küllî olarak yatırımın aracı olarak gördüğü servet biriktirmenin (iktinaz) imkansız olduğunu düşünmektedir.

İslâm hayatın bütün alanlarını tanzim etmek için geldiğinden zekat bir açıdan bölüşümü tekrar iade etmek için gelirken, diğer yandan da, yok olmasını garanti altına almak suretiyle sermayenin artırılmasını temin etmek için de gelmiştir. Bu yüzden İslam, negatif bir fayda olarak zekatı farz kılmıştır ki, stok yapan kişi malını dondurmak yerine yatırımla işletsin. Bunu sağlamak için de zekat yoluyla senelik % 2,5 oranında bir vergi koymuştur. Böylelikle de mal sahibi malının zekat tarafından yenilip tüketilmesini önlemek için yatırım yapmaya mecbur bırakılmıştır. Bu yolla, yatırım artışı sağlanacak, üretim artacak, istihdam ve gelir ziyadeleşecektir. Bu durum da iktisadî gelişmeyi temin edecektir.¹⁷ İşte Nursî’nin

15 Darakutni, Sünen, III, 5; Beyhaki, es-Sünenü’l-Kübra, IV,179, VI, 3.

16 Muhammed Ömer Şabira, *Nahve nizamin nakdi ‘âdil*, 145 vd.

17 Subhî Fendî el-Kebîsî, Tahrimu’r-ribâ ve bazı asarihi el-iktisadî, Mecelletu’l-idâre ve’l-iktisad, 11. Sayı, 1989, Külliyyetu’l-idare ve’l-iktisad/el-Câmiatu’l-Mustansiriye, Bağdat, s. 124.

bulup çıkardığı husus tam da budur: Yani, faizin haram oluşunu, zekatın verilmesi ile birlikte ele almaktadır ki, bu yaklaşım iktisad ilmini son derece derin bir şekilde anlayan bir anlayışın ürünüdür.

2.2. Faizin Sosyal ve İktisâdî Sonuçları

Nursî'nin eserlerini okurken, idrakinin genişliği ve ufkunun boyutları konusunda hayret ve dehşet içinde kalırsınız. Ancak, mü'minin Allah'ın nuruyla baktığını hatırladığınızda bu dehşetiniz giderek azalır. Bir Hadis'te '*Mü'minin ferasetinden korkunuz*' buyurulmaktadır. Nursî (rh) faizle ilgili olarak iktisâdî ve sosyal bir takım çıkarımlara ulaşmaktadır ki bunlar konunun uzmanları tarafından büyük çaba ile incelenmeyi gerektirmektedir.

2.2.1. Toplumun Dengesinin Bozulması¹⁸

Nursî faizin yaygınlaştığı toplumların durumunu tasvir etmektedir. Bu toplumlarda avam (fakirler) ile havas (zenginler) arasındaki uçurum genişler. Bu da fakir ve zengin arasındaki düşmanlık, haset gibi toplumsal problemlerin doğuşuna yol açar. Bunlar ise, birbirinden nefret edip uzaklaşan toplum katmanlarının oluşmasına zemin hazırlar. Şöyle der Nursî:

Tabaka-i havastan tabaka-i avâma sıla-i rahm kopmuştur. Aşağıdan fırlıyor
Sadâ-yı ihtilâlî, vâveylâ-yı intikamî, kin ve haset enîni. Yukarıdan iniyor
Zulüm ve tahkir ateşi, tekebbürün sıkleti, tahakküm saıkası. Aşağıdan çıkmalı
Tahabbüb ve itaat, hürmet ve hem imtisal. Fakat merhamet ve ihsan yukarıdan
inmeli,
Hem şefkat ve terbiye. Beşer bunu isterse sarılmalı zekâta, ribâyı tard etmeli.
Kur'ân'ın adaleti bâb-ı âlemde durup ribâyâ der "Yasaktır; hakkın yoktur, dön-
meli."

Dinlemedi bu emri, beşer yedi bir sille. Müthişini yemeden bu emri dinlemeli.¹⁹

Nursî (rh) sadece dengesini kaybetmiş toplumu tasvir edip, kendi başına çözümsüz bırakmaz. Bilakis bu duruma İslam'ın en münasip bir şekilde vaz' ettiği ve zekatın verilmesi ile temsil edilen en uygun bir çözüm önerisi getirir. Şöyle demektedir:

Evet, kat'iyyen bil ki: içtimaî heyetin (sosyal hayatın) intizam içinde yürüyüp devam etmesinin şartı, insan tabakalarının birbirlerinden kopmamak.. Yani: Havas tabakası avam tabakasından, zenginler sınıfı fukara sınıfından -aralarındaki sıla haytının bütün bütün kopacak tarzda- uzaklaşmamasındadır. Halbuki,

18 Nursî, bize intikal eden ilmî mirasında, bu araştırmanın sahibine göre aynı manayı ifade eden muhtelif ibarelerle konuya değinmektedir. Bu bağlamda, *Hey'et-i ictimâiyyenin intizamı* ibaresi de bunlardan birisidir.

19 Nursî, *Sözler*, Lemeât, s. 962.

bu günkü âlemde “Vücûb-ı Zekat”ın ve “Hürmet-i riba”nın icaplarının yapılmasının ihmali yüzünden, insan tabakaları veya sınıfları arasındaki mesafe o kadar genişlenmiş, ve havas ile avam tabakası arası o derece birbirinden uzaklaşmış ki; adeta nerede ise, kavuşturma-buluşurma sılası kalmamış gibidir. Evet, -hal-i hazırda- alt tabakadan (yani avam ve fakirler tabakasından) üst tabaka olan Havas ve zenginlere karşı ihtiram, itaat ve sevip sayma yerine, yalnız ihtilal sadası, hased sayhaları, kin ve nefret enini kopmaktadır. Üst tabaka olan havas ve zenginlerden de, alt tabakaya karşı merhamet, ihsan ve taltif yerine -maalesef- yalnız zulüm ve tahakküm ateşi ve tahkir gürültüsü yağmaktadır.

Ve işte bundandır ki; havastaki meziyet, tevazu’ ve merhamete sebep olması lazım iken; tekebbür ve gurura sebep olmuştur. Hem fukara aczi, avamın fakrı, kendilerine merhamet ve ihsanı celbetmeye sebep iken, esaret ve sefaletlerine sebep olmuştur. Eğer bu davaya şahid isteyecek olursan; işte sana medenî âlemin fesadlı ve rezaletli halî!... Bak, gör; o âlem, sana çok şahidleri ve şehadetleri gösterecektir.

Demek ki, insan âlemindeki bu tabakaların aralarını musalaha ettirmek, barıştırmak, yakınlaştırmak için, yegane melce’ ve merci’ olan Zekattan başka bir şey yoktur. Evet, İslâmiyetin büyük rükünlerinden olan “Zekat”, elhak içtimâî nizam ve heyetinin tedvir ve idaresinde pek yüksek ve geniş bir düsturdur.²⁰

2.2.2. Toplumsal Problemlerin Canlanması

Toplumun dengesi bozulduğunda keşmekeş ve karışıklık ortaya çıkar. Karışıklıklar giderek büyür, toplumsal hayat akamete uğrar. Küreselleşmenin ve çok uluslu şirketlerin hükmünün gölgesinde, yaşanan sıkıntılar sadece tek bir belde ile sınırlı kalmaz, bilakis sınırları aşarak bütün mamur beldeleri kaplar.

Nursî, “*Ben tok olayım; başkası açlıktan ölse bana ne!*” ve “*Sen çalış, ben yiyeyim.*” diye ifade ettiği hususlardan söz ederken, avam ve havas yani fakirler ile zenginler arasında kurulacak denge olmaksızın bir toplumda emniyet ve huzur içinde yaşamanın mümkün olmadığı sonucuna ulaşır. Bu dengenin esası da, havassın avama merhamet ve şefkatle muamelesi, avamın da havassa ihtiram ve hürmetinin tesis edilmesidir.²¹

Şimdi, birinci kelime havas tabakasını zulme, ahlâksızlığa, merhametsizliğe sevk etmiştir. İkinci kelime avamı kine, hasede, mübarezeye sevk edip rahat-ı beşeriyeyi birkaç asırdır selb ettiği gibi, şu asırda sa’y, sermaye ile mübareze neticesi, herkesçe malûm olan Avrupa hâdisât-ı azîmesi meydana geldi.

İşte, medeniyet, bütün cem’iyât-ı hayriye ile ve ahlâkî mektepleriyle ve şedit inzibat ve nizâmâtıyla beşerin o iki tabakasını musalâha edemediği gibi, hayat-ı beşerin iki müthiş yarasını tedavi edememiştir.²²

20 Nursi, *İşârâtü'l-icâz*, (Mütercim:Abdulakdir Badıllı), İttihad Yayınları.

21 Nursi, *Sözler*, 25. Söz, s. 548-9.

22 Nursi, *Sözler*, 25. Söz, ss. 548-9.

Her zaman yaptığı gibi, Nursî, problemi teşhis ettikten sonra, Allah cc.'ın İslam ve mesajı Kur'an-ı Kerim ile gönderdiği çözümü sunmaktadır:

Kur'an, birinci kelimeyi, esasından "vücub-u zekât" ile kal' eder, tedavi eder. İkinci kelimenin esasını "hurmeti ribâ" ile kal' edip tedavi eder. Evet, âyet-i Kur'âniye âlem kapısında durup ribâyâ "Yasaktır" der. "Kavga kapısını kapamak için banka (ribâ) kapısını kapayınız" diyerek insanlara ferman eder, şakirtlerine "Girmeyiniz" emreder.²³

Bilcümle ihtilâlât, bütün herc ü fesâdat, hem asıl, hem madeni, rezâil ve seyyiat, bütün fâsit hasletler, Muharrik ve menbai iki kelimedir tek, yahut iki kelâmdir. (yukarıda zikredildi)...Beşer salâh isterse, hayatını severse, zekâtı vaz' etmeli, ribâyı kaldırmalı.²⁴

2.2.3. Dönemsel Krizler

Zaman zaman kapitalist iktisâdî sistemi derinden sarsan ve faizden kaynaklanan iktisâdî krizler meydana gelmektedir. 1929'daki 'Büyük Buhran'dan beri krizler birbiri ardınca süregelip devam etmektedir. Sonuncusu ve fakat en sonuncusu değil, Amerikan ekonomisini vuran 'Konut Kredisi'dir ki, bu kriz bütün dünya ekonomilerinde de kayıplara yol açmıştır. Hali hazırda Avrupanın yaşadığı mâlî kriz de birbirini takip eden bu krizlerin delilidir. İşte bu durum tam da Nursî'nin "*Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve Resûlü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberinizi olsun.*" (Bakara 279) ayetinden anlayarak yaptığı tehdidkâr uyarıyı ifade etmektedir:

*'Dinlemedi bu emri, beşer yedi bir sille. Müthişini yemeden bu emri dinlemedi.'*²⁵

2.2.4. Tembelliğin Sebebi Olarak Faiz

Özünde faizli işlemlere dayanan iktisâdî krizler, iktisadî sektörleri birçok bakımdan sarsabilir. Yatırım, hakiki iktisada yönelmek yerine hakiki üretimin karşılığı olmayan sembolik iktisad hükmündeki piyasalardaki spekülâtif ticarî alanlara geçiş yapar. Bu durum da işsizliğe yol açar. Zira, iktisadî sektörlerle tahsis edilen yatırım, krizlerin meydana gelmesiyle giderek daralır. Nursî (rh) bu neticeye de şöyle işaret etmektedir:

Riba atâlet verir, şevk-i sa'yî söndürür. Ribanın kapıları hem de onun kapıları olan bu bankaların her dem nef'i ise, beşerin en fena kısmıdır; onlar da gâvurlardır. Gâvurlardaki nef'i en fena kısmıdır; onlar da zalimler. Her dem zâlimlerdeki nef'i en fena kısmıdır, onlar da sefihlerdir. Âlem-i İslâm'a bir zarar-ı mutlak. Mutlak beşer her dem refahı nazar-ı şer'ide yoktur; zira harbî bir gâvur hürmetsiz, ismetsizdir; demi hederdir... Herdem...²⁶

23 Nursi, *Sözler*, 25. Söz, s. 549.

24 Nursi, *Sözler*, Lemeât, ss. 961-2.

25 Nursi, *Sözler*, Lemeât, s. 962.

26 Nursi, *Sözler*, Lemeât, s. 990.

2.2.5. Açlık Krizinin Yaygınlaşması

Kamuoyu yoklamaları ve gelecekle ilgili araştırmalar yapan merkezler, hali hazırdaki gelişmelerin hangi durumlara gebe olduğuyla ilgili bilgi vermeye çalışmaktadır. 5, 10 ve 15 sene sonra ile ilgili olarak muhtelif farazyeler, çeşitli ihtimaller ve farklı senaryolardan bahsedilmektedir. Ancak, Allah'ın nuru ile bakan mü'min ve bu büyük alimimize açılan Rabbanî fetih, ona ahirzamanın, yani asrımızın haline hazırlıklı kılmaktadır. 2006 senesi Küresel İnsani Gelişim Raporu, senede yaklaşık olarak 2 milyon çocuğun ölümüne yol açan su ve hıfzısıhha krizinin çözümü için G8 devletler topluluğunun önderliğinde bir eylem planı ortaya koymaya olan şiddetli bir ihtiyaca işaret etmektedir. Bu rapora göre, rapora verilen isim hiç de nadirattan olan bir husus değildir: *Kuvvet ve Fakirlik ve Uluslararası Su Krizi*. Dünyanın pekçok gelişmekte olan bölgesinde temiz olmayan suların oluşması, insanlığın güvenliğine şiddetli mücadelelerin oluşturduğu tehditte daha büyük bir tehditte.

Bu ahirzaman fitnesinde açlık ehemmiyetli bir rol oynayacak. Onunla ehl-i dalâlet, biçare aç ehl-i imanı, derd-i maişet içinde boğdurup, hissiyat-ı diniyeyi ya unutturup ya ikinci, üçüncü derecede bırakmaya çalışacak diye, rivayetlerden anlaşılıyor.²⁷

Bu musibetin, yani 'gıda ve su krizi'nin –modern tabirlere göre- vukuundan emin olduktan sonra, Nursî bu fenomeni engellemek için bazı önerilerde bulunmaktadır. Bunların içinde en göze çarpanı, zekatin etkin bir şekilde aktif hale getirilmesidir.

Acaba, herşeyde hatta kahr azâbında ehl-i iman ve masumlar için bir veçh-i rahmet ve kader-i İlahî cihetinde adalet olduğu, bunda ne tarzda olur? Ve ehl-i iman, hususan Risale-i Nur talebeleri bu musibete karşı iman ve ahiret hesabına ne cihetle istifade edip nasıl davranacaklar ve mukavemet edecekler?

Elcevap: Şu musibetin en ehemmiyetli sebebi, küfran-ı nimet ve şükürsüzlük ve nimet-i ilâhiyenin kıymetini takdir etmemeklikten gelen bir isyan olduğundan, Âdil-i Hakim, nimetinin, hususan gıda kısmının, hususan hayat noktasında en büyük nimet olan ekmeğin hakikî lezzetini ve çok ehemmiyetli kıymetini ve nimetiyet noktasında fevkalade derecesini göstermekle, hakikî şükre sevk etmek hikmetiyle, Ramazan gibi riyazet-i diniyeye riayet etmeyen şükürsüz insanlara bu musibeti verip, aynı hikmet için adalet etmiş.²⁸

Gıda krizinin çözümüne yönelik Nursî'nin tavsiyelerini şöyle özetlemek mümkündür:

Tevbe ve istiğfar ile ve Şeriatı sınımsız sarılarak Allah'a dönmek.

Açlık bahanesiyle dilencilik, anarşi ve fitneyi gidebilecek yolları kesmek.

27 Nursi, *Kastamonu Lahikası*, s. 176.

28 Nursi, *Kastamonu Lahikası*, ss. 176-7.

Zekatın verilmesi

İsraftan kaçınmak

Belalara sabır

Yukarıda bahsi geçen hususlardan ortaya çıkan husus şudur: İmam Nursî (rh) konunun takdiminde faizin haram oluşu üzerinde fazla durmayarak, ‘*Allah alış-verişi helal ve faizi haram kıldı*’ (Bakara 275) âyeti ile delil getirir. Böylelikle de, muhtelif banka faizlerinde olduğu gibi, farklı sıfatlar altında da olsa bütün faiz çeşitlerinin haram olduğu konusunu zikrettiğinde bu konuda hileli yollara başvuranların yollarını da kapatır. Faizden uzak durma konusunu zekatın verilmesi ile birlikte ele alır. Faizin toplumsal ve iktisâdî olumsuz neticelerini arz ederek haramlığı konusuna delil getirirken son derece hikmetli bir metot ve üslup takip eder.

Sonuç

Risale-i Nur’a dalmak kolay bir iş değil; her ne zaman Risalelerden bir konuya müracaat etsem, pek çok hususu da kaçırdığımı anlıyorum ve ihata edemiyorum. Bu, Risalelerin taşıdığı bir özellik. Zira Risaleler varlık âlemindeki en temiz ve en yüce prensiple yani, Allah’ın kitabı Kur’an ile muamele etmekte ve onun bereketi ile bu kapsayıcılığı kazanmaktadır.

Banka sisteminde meydana gelen gelişmeler ile insan zincire vurulmuş gibi, adeta kredi kartı kullanmaksızın bir iş yapması gayrı mümkün hale gelmiştir. Hatta, bankaların insanlara sunduğu pek çok ayartıcı teklifler, bir çok insanı borç batağına sürükleyebilmektedir. Ardı sıra da, bu insanlar faiz probleminin kucağına düşecektir. Birinci bölümde zikri geçen bir Hadis-i Şerif’e burada da işaret edeceğim:

“İnsanların üzerine öyle bir zaman gelecek ki, faiz yemeyen hiç kimse kalmayacak; hatta o yemese bile onun tozu ona isabet edecektir.”²⁹

Bu durum, faizin haram oluşunu ve bunun neticelerini düşünmememizi bizden talep etmektedir. Zira, maalesef insan, haramla korkutulmaktan ziyade, görünen örneklerin delil oluşundan etkilenir. Bu tam da Bediüzzaman İmam Nursî’nin yaptığı şeydir. Zira, başlangıçta toplumun bünyesini ihtilale veren, sonra giderek mahallî ve uluslararası düzeyde ızdıraplara yol açan, işsizlik oranlarını artıran, birbiri ardına meydana gelen iktisâdî ve mâlî krizlere yol açan ve açlık krizinin dünya çapında yaygınlık kazanmasına sebep olan faizin sonuçlarına işaret edebilmiştir. Bunlar günümüzde zaten meydana gelmiştir, ancak Nursî bu dönemlerin geçmesini ummaktadır.

Hastalığı teşhis etmek yeterli değil, uygun olan ilacı da vermek gerekir ki

29 Nesai, Büyü’, 2; Ebu Davud, Büyü’ 3; İbn Mâce, Ticârât,58; Ahmed b. Hanbel, XVI,258.

problem kökünden sökülüp atılsın. İşte bu, tam da Nursî'nin (rh) yaptığı şeydir. Faizin ilacı zekatın verilmesi ve bütün faiz çeşitlerinin yasaklanması ile birlikte ele alınmıştır. Faizsiz bankacılığın 1975 yılında doğuşu iktisâdî muamelelerin kolaylıkla yürütülmesine sağlıklı bir alternatif olurken, yatırımın cömert İslam Şeriatının ilkelerine göre temin edilmesine de sağlayacaktır. Bu da, faizsiz bankacılığın yayılmasını ve uygulamasını teşvik edecektir.

Vicdan Kavramına Psikolojik ve Dini Yaklaşımlar

Davut CEYLAN

Öz

Bu çalışmada vicdan kavramına dair batılı ve İslam düşünürlerinin görüşleri değerlendirilmekte ve yakın dönem mütefekkirlerinden olan Said Nursi'nin vicdana dair mülahazalarına yer verilmektedir. Vicdan fikri ana akım olarak iki temelde ele alınmaktadır. Bunlardan biri onun doğuştan var olan insani bir değer olduğudur. Diğeri ise edimsel olarak sonradan kazanıldığına dair görüştür. Batılı düşünürlerin birçoğu vicdanı edimsel kabul ederken İslam düşünürlerinin geneli onu varoluşsal beşeri bir değer görmektedir. Kuran'da "vicdan" ifadesi yer almamakla birlikte Said Nursi, onu insan ile Allah arasındaki iletişimin alt ucu olarak görmektedir. Allah insana peygamber ile hitap ettiği gibi ona vicdanından da seslenmektedir. Bu nedenle bozulmamış vicdanın mazhar olduğu her ilham/bilgi, ilahi bir kelimadır. Evrendeki varlıkları irade sıfatıyla yöneten Allah, kelam sıfatıyla vicdana etki etmekte ve eşyanın özüne uygun doğru davranışı insana bildirmektedir.

Anahtar kelimeler: Vicdan, hakikat, doğru davranış, ahlak, ilham/bilgi, insan.

Psychologic and Religious Approaches to The Concept of Conscience

Abstract

In this study, opinions of Western and Islamic thinkers, as well as the considerations of Said Nursi (a thinker of modern times) upon the concept of conscience, are evaluated. The idea of conscience as mainstream is evaluated on two bases. One of them; its being an innate humanistic value, while the other is its being acquired later. While a lot of Western thinkers accept it as acquired, the majority of Islamic thinkers consider it as an existential humanistic value. While the expression "conscience" does not show up in The Qur'an, Said Nursi sees it as the root of the communication between man and Allah. Like Allah calls out to man through the Prophet, He also calls out to him through his conscience. For this reason, any means to reach an unspoiled conscience lies through the holy word. Allah, who administrates the universe with His will, influences conscience with His words and informs man about the proper behaviour befitting a human being.

Keywords: Conscience, truth, proper behaviour, moral, information/inspiration, human.

Giriş

İnsan, madde ve mana boyutlarıyla karmaşık bir yapıya sahip olup, hayvanlara göre üstün bir kabiliyetle dünyaya gelmekte, bireysel ya da toplumsal yaşam içinde sahip olduğu bu kabiliyetlerini kullanarak hayatını devam ettirmektedir. Diğer canlılardan farklı olarak hem iyiye hem de kötüye kabiliyetli olup aşağıların en aşağısına düşecek veya yücelerin en yücesine çıkacak bir potansiyeli taşımaktadır.

Yeryüzünde Allah'ın halifesi anlamında konuşan, düşünen, üreten ve eşyaya anlam veren insan, üstün bir istidada sahip olmakla beraber dünyada kan döken, yırtıcı ve korkunç bir varlık da olabilmektedir. Bu bağlamda yanlışa düşmesi doğasının gereği olan insanın, her şeyin iç yüzünü bilen ve fitratın yegâne sahibi olan Allah'la ne tür bir iletişimi olmaktadır? Allah'ın kullarıyla vahiyden başka iletişimi var mıdır?

Kâinatta her şeyi görenek yapan ve yarattığı her mahlûku bilerek terbiye eden bir zat “yapan bilir, bilen ise konuşur” kaidesi gereği yarattığı en mükemmel varlık olan insanlarla konuşmaması, onları kendi haline bırakarak doğru yola yönlendirmemesi mümkün görülmemektedir. Arıya balı vahyettiği, ipek böceğine dokumayı öğrettiği gibi, insana da hayatın belirsizlikleri içerisinde doğru yolu bildirmesi O'nun rahmet ve hikmetinin gereğidir.

Toplumların ihtiyaçlarına cevap verecek umumi kaideleri vahiy yoluyla bildirilen Allah, hususi ihtiyaçlara cevap verecek meseleleri fitratın yalan ve yanlıştan en salim uzvu olan vicdana bildirmemesi mümkün değildir. Öyleyse âlemlerin Rabbi'ne muhatap olan vicdanın tartışılması kaçınılmaz hale gelmiş ve tarih boyunca birçok düşünür onu farklı yollardan tanımlamaya çalışmışlardır. Biz de bu bağlamda vicdan hakkındaki felsefi, psikolojik ve dini yorumları karşılaştırmalı olarak tartışmak istedik.

Şimdiye kadar vicdanla ilgili karşılaşılan önemli bir problem; insanın iç yaşantısında vicdanın hangi konumda olduğudur. Vicdan sonradan yaşantı yoluyla ortaya çıkan edimsel bir durum mudur? Yoksa insanın yaratılıştan sahip olduğu bir güdü müdür? Öte yandan Müslüman düşünürlerce insan psikolojisinin temel unsurları sayılan; kalp, nefis ve aklın, vicdan ile kurdukları dinamik ilişki de ayrı bir merak konusudur. Said Nursi'nin dinamik bir güç ve şuurlu fitrat olarak ifade ettiği vicdan kavramını genel olarak değerlendirmek ve vicdanla ilgili psikolojik ifadeleri de dikkate alarak Risale-i Nur adlı eseri bağlamında O'nun vicdan kavramına genel bakışını da ele almaya çalıştık.

1. Etimolojik Olarak Vicdanın Tanımı

Vicdan kelimesi Arapça bir ifade olup (v-c-d) kökünden türetilmiştir. Sözlükte “bulmak, zenginleşmek, sevmek, üzülme, öfkelenme” anlamlarındaki vecd kökünden mastar olan vicdan ve aynı kökten vücûd, cide gibi kelimeler “bolluk, rahatlık, zenginlik”, vecd ise üzüntü ve sevgi manasına gelir.¹

Vicdan Arapçada kullanılan sembolik bir ifadedir. “vecede” fiil kökünden türetilmiştir. “Vecede” fiilinin mastar kalıbı olan “el-vucud” beş duyu organı aracılığı ile “bulma”yı ifade eder. Bir şeyin tadını, sesini, kokusunu, sertliğini bulmak,

1 Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, Çıra Yay., İstanbul, 2012, s.1537.

fark etmek, algılamak manasını ifade eder.²

Vicdan kelimesi, Arapça kullanımında bilişsel, duyuşsal ve hareki olarak pek çok psikolojik süreci ifade eder. Nefsin içsel gücünü ve yetisini ifade etmek için kullanılır. Arapçadaki geniş kullanım alanına karşın Türkçede bu kavram anlam daralmasına uğramıştır. Zira Türkçede tutum ve davranışların ahlâkiliği ile ilgili duyuşsal ve içgüdüsel durumlar için ifade etmektedir.³

İslam dini ilahi bir kanun olarak, itikat amel ve vicdaniyata ait hükümleri kapsamaktadır. Ahlak, İslami hükümlerin üç kısmından birini kapsamakta olduğu için İslam'a göre din ve ahlak başka şeyler değildir. Bu açıdan vicdanımız mazhar olduğu ilham ile doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, hayrı şerden ayırt etmeye kadir ruhun manevi bir kuvvetidir.⁴

Vicdan konusuna benzer bir yaklaşım gösteren Musa Bilgiz'de; insanın vicdani duygusu, onun iyilikler karşısında sevinme, beğenme, hoşlanma, mutluluk duyma; kötülükler ve şerler karşısında ise üzülmeye ve nefret etmeye yönelik duygularıyla ifade edilebilir demektedir.⁵

Hilmi Ziya Ülken'e göre ahlaki yaptırım hem içsel hem de dışsal olabilir. O'na göre ahlaki yaptırımda dışsal etki olarak övme, takdir etme, kötüleme ya da ayıplamayı görürken, içsel bir ahlaki yaptırım olarak vicdan azabı ve vicdani rahatsızlık duymayı göstermektedir.⁶

Yokluğun (*ma'dum*) zıddı olarak var olmak (*v-c-d*); bilinci, farkındalığı, benlik şuurunu, kendi varlığının ve varlığın devamı için gerekenlerin verililiğini anlamlandırmayı, var olana değer atfetmeyi anlam alanı içerisine almaktadır. O yüzden 'var olmak' kökünden gelen vicdan terimi, insanın değer vererek var ettiği veya gaybi âlemden insana gelerek var olan duygu ve düşünceleri kapsıyor denebilir. Bunun sonucunda da *vicdan*, insanı oluşturan düşünce, duygu ve davranış boyutlarının tümünü kapsayan beşeri bir vasıf olarak ortaya çıkmaktadır.⁷

Özet olarak vicdani bilme, aklen kavramaktan farklı bir şeydir. İnsan birçok hakikati vicdani bilir. Akıl doğruyu ortaya koymada kıyas, mantık, hipotez, analiz gibi yöntemlerle hareket ederken vicdan bunlara muhtaç olmaksızın hakikatleri doğrudan bilir. Maviyi sarıdan gözle ayırt ettiğimiz ve acılı ve acısız yemeği dille

2 Abdulvahit İmamoğlu, "Vicdan Kavramının Psiko-Sosyal Tahlili", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:5 Sayı:1 2010, s.128.

3 Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'a Göre Vicdanın Kaynağı ve İşlevleri", Akademik Araştırma Dergisi, Sy. 18, 2003, s.131.

4 Ömer Nasuhi Bilmen, "Muvazzah İlm-i Kelam", İstanbul, 1972, s.68.

5 Musa Bilgiz, Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007, s.46.

6 H. Ziya Ülken, Ahlak, İstanbul, 1946, s.158.

7 Zeynep Hümeysra koç, "Vicdanın Ahlaki Ve Teolojik Temelleri", (yüksek lisans tezi) Ankara, 2015, s.182.

fark ettiğimiz gibi, vicdanla da hayır ve şerrin, doğru ve yanlışın farkına varırız. Bütün bu tanımlardan hareketle vicdan, insanın kendisinin ya da bir başkasının işlemekte olduğu fiil ve davranışlar hakkında ortaya koyduğu değer yargılarıdır.⁸

2. İslam Düşünürlerinde Vicdan Yorumları

İslam düşünürlerinde vicdanın doğuştan getirilen fitrî bir yeti olduğu düşüncesi hâkimdir. Bu görüşlerini düşünürler, ayet ve hadislere dayandırarak temellendirmeye çalışmışlardır. “Hayır ve erdem kalbin tatmin olduğu şeydir, şer ve kötülük de nefsin rahatsız eden şeydir” sözü hadis olarak Hz. Peygambere dayandırılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de bulunan “*Nefse fenalığı ve iyiliği ilham edene and olsun ki*”⁹, “*Biz insana hayır ve şer yollarını göstermedik mi?*”¹⁰ gibi ayetler de yine vicdanın doğuştanlığı fikrini savunanlarca delil olarak gösterilmektedir.¹¹

Kur'ân-ı Kerîm'de vicdan kelimesi geçmemekle birlikte birçok ayette insanda bulunan ve onun iradî fiillerini ahlâk ölçülerine göre denetleyen, iyilik yapmaktan sevinç, kötülük yapmaktan ıstırap duyan bir ahlâkî melemeden söz edildiği, tövbenin de böyle bir vicdanî hesaplaşmanın ürünü sayıldığı görülür.¹² Hadislerde ise genel itibarıyla vicdan kavramının karşılığı olarak ‘kalp’ ifadesi kullanılmaktadır.

Ali Şeriatî, vicdanı insanın öz benliği olarak görmektedir. Kendim dediğinde insanın kendisinde gömülü olan ve özgür ben olarak hissettiğidir.¹³ Vicdan iç ses olarak hesapçı ve faydacı bir motivasyondan uzak olarak insanın öz benliğinde var olan devrimci bir güçtür.¹⁴

Bazılarına göre ise hür vicdan, toplumun geleneklerine ya da kurulu statik düzene sık sık başkaldıran gizli bir otorite olarak görmektedir. Fakat vicdanın oluşumunu tek sebeple açıklamak doğru olmaz. Onun şekillenmesinde çevresel faktörlerle beraber din olgusu da önemli bir yer tutmaktadır. Sorumluluğun merkezi olan vicdanın ortaya çıkışı dini inançlardan da kaynaklanmaktadır.¹⁵

Kuçuradi ise vicdanı değer atfetme veya doğru değerlendirme şeklinde ifade etmektedir. O'na göre vicdanın sesi karanlıkta çakan ani bir şimşek gibidir. Ansızın çakıp kaybolan bu şimşegin ışığı karşı taraftaki varlıkların dağ mı ova mı yoksa tepelik mi olduğu hakkında ipuçları verir. Bilinçli ve duyarlı bir insan aynı ta-

8 Abdülvahit İmamoğlu, “Vicdan Kavramının Psiko-Sosyal Tanımı”, Akademik İncelemeler Dergisi Cilt:5 Sayı:1 2010, s.130.

9 Şems/ 8.

10 Beled/10.

11 Yusuf Ziya Çağlı, “İslam Dininde Vicdanın Mahiyeti”, Sebilürreşad, c.XII,Çağlı, sy.289., s.212.

12 TDV, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2013, s.101.

13 Ali Şeriatî, İnsanın *Dört Zindanı*, Çev: H. Hatemi. İstanbul, 1984. s.78.

14 Şeriatî, a.g.e., s.88.

15 Abdülkerim Bahadır, İnsanın Anlam Arayışı Ve Din, insan yay, İstanbul, 2002, s.104.

rafa sabırla bakmaya devam ederse bir süre sonra oradaki varlıkların ne olduğunu detaylarıyla birlikte anlayıp haritasını çıkarabilir. İşte vicdanın bu ipuçlarına karşı insan olay ve davranışlar karşısında “ezbere değer biçme” yoluna gitmemelidir.¹⁶

Erol Güngör’e göre vicdan, doğruyu yanlıştan iyiyi kötüden ayırma gücü, kişinin iç dünyasındaki yargılama gücü olarak tarif edilmektedir.¹⁷

İlhami Güler, vicdanı insanı hayvandan ayıran ve onu üstün kılan temel bir özellik olarak görmektedir. Kuran, insana teklif olarak sunulan dini insanın vicdani özü üzerine kurmaya çalışmaktadır. İnsana verilen büyük emanet¹⁸ de vicdani özdeki bu aktüelleşmedir. Bu anlamda vicdani sorumluluk sadece insana yüklenmiş olmaktadır. Güler’e göre hakiki bir vicdan daima diridir. Hakiki bir mümin veya insan olmanın temel koşulu vicdanın canlı tutulması, aktif kılınması ve işletilmesidir. O’na göre Kur’an’da ‘ataların yaşam koşullarına uyma’ şeklinde ifadesini bulan statik kültürel yapılar veya içselleştirilmiş otoriteler vicdanın özündeki dinamizmi ve hakkaniyeti perdelemektedirler.¹⁹ Aynı zamanda Tanrı ile vicdan arasında ontik bir bağ vardır. Tanrı mutlak kudret olduğu kadar yoğunlaşmış mutlak vicdandır (adalet). Vicdanın kaynağı ise Kur’an’a göre (mahiyeti meçhul) Tanrı’nın yaratılıştaki bize üflediği ruh²⁰,tur. Güler’e göre vicdanın keşfettiği değerlerin Tanrı’dan vahiy yoluyla gelen emirlerle paralellik arz etmesi vicdan ile Allah arasındaki ontik bağın göstergesidir.²¹

Habil Şentürk’e göre ise Piaget’in ‘özerk ahlak’ dediği kavram vicdandan başka bir şey değildir. Vicdan insanın içindeki mahkeme olduğu gibi, irade de bu mahkemenin verdiği karardır.²²

3. Batı Dünyasının Vicdan Kavramına Bakışı

Vicdan kavramının çıkışı köken olarak eski Yunan’dadır. Sonradan Avrupa’ya yayılarak batı düşünce sisteminde yerini almıştır. Orta çağ Avrupa’sında kilisenin egemenliğinde vicdan kavramı çok arka planda kalmakla beraber insanın doğuşu anlamındaki Rönesans ile tekrar canlanarak insanı tanımlamada ve insani var oluşta merkezi bir yer edinmiştir.²³ Öte yandan ahlak ve vicdan konusunda filo-

16 İoanna Kuçuradi, *Etik*, Ankara, 1988, s.20-21.

17 Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yay, İstanbul,1995, s.55-57.

18 Ahzab,33/72. “Biz emaneti göklere yere ve dağlara arz ettik. Onlar onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yükledi. O cidden çok zalim, çok cahil bulunuyor.”

19 İlhami Güler, *Vicdanın Kendini Kandırma Halleri Olarak Vicdansızlık, Eskiyeni*, Sonbahar 2010, sayı: 19, s.101. (26-28 Kasım 2010 tarihlerinde Samsun’da düzenlenen “I. Uluslararası Bilim, Ahlak, Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları” sempozyum bildirisi)

20 Hicr, 15/29.

21 İlhami Güler, a.g.m. s.105.

22 Habil Şentürk, *İslami Hayatın Psikolojik Temelleri*, İz Yay., İstanbul, 2013, s.101.

23 Zeynep Hümeysra Koç, *Vicdanın Ahlaki Ve Teolojik Temelleri*, (Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2015, s.179.

zoflar ikiye ayrılır. Bir kısmı ahlak yasalarının insanda doğuştan var olduğunu, diğer kısmı ise sonradan kazanılan edimsel bir durum olduğunu savunur. Özellikle John Locke'un "tabula rasa" tezi buna örnektir.

Locke'e göre insan zihni bilgi açısından doğuştan getirdiği hiçbir şeye sahip değildir. Bütün bilgiler sonradan deney yoluyla elde edilmektedir.²⁴ Aynı zamanda Locke'a göre insan için iyi ve kötü ondan aldığı hazza bağlıdır. İnsana haz veren her şey iyidir. Bu yüzden iyi ve kötü özeldir.²⁵ Bu bağlamda O'na göre ahlaki ve vicdani değerlerin doğuştan insan zihninde bulunmamaktadır. Bilginin deneysel yollarla elde edilmesine paralel şekilde ahlaki değerler de sonradan kazanılan öznel bir durumdur. Tüm insanların kabul ettiği evrensel bir ahlak düzeninin olmayışı da buna delilidir. Fakat sadece haz ve akıl vicdan değerlerin oluşmasında yetersiz kalacağı için tanrısal bir iradenin ahlak yasası koyarak yaptırım uygulayacağı da ileri sürmüştür.²⁶

Heidegger'e göre vicdan, bir şeyleri anlamamızı sağlayan ve onları açarak ortaya koyan bir özelliktir. Vicdanın detaylı bir analizi onun bir "celp" olduğunu ortaya koyar. *'Celp sözün bir halidir. Vicdanın celbi, Dasein'in (varoluş) kendi en zati varlık -olma- imkânına celp etme karakterine sahiptir ki, onun minvali en zati vecibe -içinde olmaya çağrıdır. Celp, hadiselerden haber vermez; o, herhangi bir beyanda bulunmaksızın celp eder. Celp, tekinsiz bir hal olan sükût halinde konuşur. O bu halde konuşur, çünkü celp, celp edilen herkesin umumi lakırdısı içinde değil, aksine, tam da oradan geriye, yani varoluşsal varlık-imkânının ke-tumiyetine çağırır.'*²⁷

J.J. Rousseau ise vicdana dair şu sözleri söylemiştir: *"Vicdan, vicdan... Ey ilahi içgüdü! Ölümsüz ve semavi sada! Zavallı ve cahil yaratıkların en güvenilir rehberi, sensiz hayvanlardan farksız olur; kötülükten kötülüğe sürüklenir; özsüz bir akıl gücünün ve yasadız bir aklın sürüklemeleriyle, üzücü sonların ve ağır yanlışların avı olurum."*²⁸

Rousseau'nun ahlâka dair konularda aklı ön planda tutmaktan daha ziyade gönlü ve vicdanı kendisine kılavuz yaptığını görmekteyiz. O'na göre vicdan deruni bir ses veya ışıktır. İnsanı doğruya götürür. Fakat ahlaki sorumluluklarını sürrekli çiğneyen birisinde vicdani hassasiyet zarar görmektedir. Dolayısıyla vicdan

24 John Locke, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, Çev: V. Hacıkadiroğlu, Kabakı Yay. İstanbul, 1992, s.63.

25 John Locke, a.g.e. s.148.

26 Mustafa Cihan, "John Locke'un Ahlak Üzerine Düşünceleri", Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004, Sayı:10, s.112.

27 Martin Heidegger, Varlık ve Zaman, Çev: Kaan H. Ökten. İstanbul, 2009. s. 285.

28 Rousseau, "Emile", Çev. Mehmet Baştürk-Yavuz Kızılçim, Babil Yayınları, Erzurum, 2002, s.186

O'na göre yanlış yapmaktan koruyan iç ölçü ve beklidir denilebilir.²⁹

Kant; ahlak ve vicdan konusunda çığır açmış ve sonraki düşünörlere paradig-
ma sunacak çalışmalara yer vermiştir. Kant'a göre vicdan, kişinin kendi yapıp
ettiklerini mevcut ahlâk yasası içinde değerlendirdiğinde duyduğu "acı verici bir
duygudur."³⁰ Kişi yasalara aykırı bir davranış yaptığında ne tür bir gerekçe bulur-
sa bulsun susturamadığı içsel bir davacı vardır. Kendini aklamak için yaptığı tüm
uğraşlara rağmen sesini susturamadığı bu şaşırtıcı yetinin yargılamalarından insan
kaçamamaktadır. Olmuş bitmiş bir eylemde insana sürekli pişmanlık duygusu ya-
şatan bu yeti vicdandır.³¹

Kant'ın ahlak ve vicdan konusundaki en temel ifadesi "koşulsuz buyruk" kav-
ramıdır. Şarta dayalı olarak sunulan her ahlaki önerme O'na göre ahlaki değildir.
Ahlaki ödev kendiliğinden var olan bir nitelik taşımalıdır. Aksi durumda araçsal
hale gelecektir. Başkasından türetilmeyen temelini kendinde bulan bu yasaya ko-
şulsuz buyruk ifadesini kullanır. Mantıkta "Bütün, parçalarından büyüktür" ilkesi
ispatlanmaya ihtiyaç duymayan apaçık bir doğruysa, etiğin temelinde de böyle bir
doğru olmalıdır. Bu bağlamda vicdan, O'na göre kendi kendisi için sorumluluk
olan bir koşulsuz buyruk anlamına gelir.³²

İmmanuel Kant'ın meşhur sözü de konuya ışık tutar niteliktedir. "iki şey, üzer-
lerine sık sık eğilip ısrarla düşünülürse, insanın ruhsal yapısını hep yeni, hep
artan bir hayranlık ve korkunç bir saygıyla dolduruyor: üzerimdeki yıldızlı gök ve
içimdeki ahlâk yasası."

Kant'ın bahsi geçen koşulsuz buyruk ve doğal ahlak yasası gibi kavramların-
dan yola çıkarak onun vicdanı nesnel olarak ele aldığı söylenebilir. Zira harici
bir etki veya duyumlarla ortaya çıkan öznel bir edininim değil, cevheri bir mahiyet
taşımaktadır.

H. Z. Ülken, Spinoza için bütün gayesinin özgür bir yaşam inşa etme nokta-
sında bireyin kendi kendisinin efendisi olması ve kendi gücünü merkeze alması
olduğunu söylemektedir. Bu yüzden onun asıl ahlakını, rasyonel bilginin haya-
tın akışına tatbiki olarak görmek mümkündür.³³ Spinoza düşünce paradigmasının
merkezine Tanrı'yı koyduğu için onun etik, ahlak gibi kavramlarını da bu bağlam-
da düşünebiliriz. Fakat onun "Tanrı" kavramı doğayla içkin halde bulunan ve her

29 Ali Kahveci, J.J. Rousseau'da Ahlâkî Vicdan ve Değeri, Çukurova Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Dergisi, 12 (1), 2012, s.211.

30 İmmanuel Kant, pratik aklın eleştirisi, (çev: İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı),
Türkiye felsefe kurumu, Ankara,1994 s.108.

31 Kant, a.g.e. s.107.

32 Özge Özyaydın, "İçimdeki Ahlak Yasası: Kant'ın Ahlak Kuramı Üzerine Eleştirel Bir İnceleme",
Felsefe Arşivi, sayı.34, 2011, s.99-102.

33 Hilmi Ziya Ülken, "Spinoza ve Etika Çevirisi Üzerine Birkaç Söz", Spinoza, Etika, Fransızca-
dan Çev: Hilmi Ziya Ülken, 2. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2006, s.26.

şeyin özünü belirleyen evrensel yasa anlamındadır.³⁴

Spinoza'ya göre tabiatta zorunsuz hiçbir şey yoktur. Orada her şeyin meydana gelmesi tanrısal tabiatın zorunluluğu ile ortaya çıkmaktadır.³⁵ O'na göre varlık, Tanrı tarafından meydana getirildikleri nizamdan başka hiçbir şekil veya nizamda ortaya çıkamazlar.³⁶ Bu bağlamda insanın konumu da bir derece netlik kazanmaktadır. Zira Deleuze'a göre Spinoza, insanın doğasında herhangi bir şeye sahip olmadığını düşünmektedir. O'na göre insan akıllı ve özgür değildir. Konuşan bir hayvan tanımlaması da Spinoza'da görülmemektedir.³⁷

Spinoza insanın özgürlük ve mutluluğunun yolunu da Tanrı'nın yasalarını sezgi yoluyla edinmeye bağlamaktadır.³⁸ O'na göre insan sürekli tutkulara maruz kalarak onlara esir olmak durumundadır. Bu tutkularından kurtularak tanrısal iradeye uyum sağladığı ölçüde doğrunun ve iyinin özüne ulaşabilir.³⁹

Erich Fromm ise vicdanı kaynağına göre otoriter ve humaniter olarak ikiye ayırır. O'na göre otoriter vicdan, içselleştirilmiş bir dışsal otoritenin sesidir. Bu vicdan gücünü anne babaya, devlete ya da belli bir kültüre duyduğu hayranlık ve korkudan almaktadır. O yüzden doğruya göre değil, dışsal otoritenin isteğine göre hareket eder. Gerçek bir vicdanı temsil etmez. Erich Fromm'a göre otoriter vicdan, Freud'un süper ego adını verdiği benlik birimidir.⁴⁰ Hümaniter vicdan ise erdem ve mutluluğun doğru yolunu gösteren insani bir işarettir.⁴¹

4. Said Nursi'ye Göre Vicdan Kavramı

Vicdan Said Nursi'nin eserlerinde üzerinde durduğu önemli bir kavramdır. İnsan-Allah ilişkisinde vicdan kritik bir önemdedir. Zira O'na göre Allah'ı bildiren dört büyük öğreticiden birisi de vicdandır. Aynı zamanda insan vicdanı, fitratın kanunudur. Allah özgür bıraktığı insana oradan seslenerek ona evrenin nizamını bildirmektedir. Aynı zamanda vicdan, Nursi'ye göre mahiyetini yitirerek yanlışlığı doğru olarak da gösterebilmektedir. Bu noktada Said Nursi'nin Risale-i Nur adlı eserine göre vicdan kavramını birkaç açıdan ele almaya çalışacağız.

34 Karen Armstrong, Tanrı'nın Tarihi, Çev: Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, 2. Baskı, Ankara, Ayraç Yayınları, 2008, s.445473-.

35 Baruch Spinoza, Ethica, Çev: Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yay, Ankara, 2011, s.60.

36 Baruch Spinoza, a.g.e, s.64.

37 Gilles Deleuze, Spinoza Üzerine Onbir Ders, Kabalıcı yay, İstanbul, 2008, s.79.

38 Ahmet Cevizci, Etiğe Giriş, Paradigma, İstanbul, 2002, s.116, Spinoza, a.g.e. s.285.

39 Yaşar Türkben, Spinoza'ya Göre Tanrı Ve İrade Özgürlüğü, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15,1 2010, s. 124.

40 Erich Fromm, Erdem ve Mutluluk, çev: Ayda Yörükân, İş bankası kültür yay, İstanbul, 1994, s.172-173.

41 Erich Fromm, a.g.e. s.189.

Vicdan – Allah ilişkisi

Nursi'ye göre vicdan şuurlu bir fitrat olup insandan Allaha açılan bir penceredir. O'na göre vicdanın Allah'a karşı doğal bir yönelimi vardır. İnsanda mükemmele karşı duyulan arzu ve istek esasında vicdanın Allaha olan aşkıdır. Zira insanın özünde bulunan acziyet ve yetersizlik onu sürekli bir dayanak ve yardım noktasına itmektedir. Bu iki etki de vicdanın yüzünü her zaman Allaha yöneltmektedir.⁴²

Öte yandan Nursi'ye göre evrende mutlak ve harici bir ilahlık hükmetmektedir. Canlı ve cansız varlıkların tam itaatle uydukları ilahi düzen bu ilahlığın göstergesidir. Aynı zamanda insanlık tarihi boyunca insanların sürekli tapınma nesnelere yönelmeleri, şükür ve minnettarlık duygularını bir varlığa takdim etmeleri de nesnel anlamda Tanrısal bir iradenin doğadaki etkisidir.⁴³ Bu irade, cansız varlıkları cebren etkisi altına aldığı gibi, hayvanları da ilahi bir sevk (içgüdü) ile yönetmektedir. Nursi evrendeki bu düzeni Allah'ın irade sıfatından gelen kevnî şeriat, şeriat-ı fitriye ve sünnetullah olarak tanımlıyor.⁴⁴ Öte yandan insanların davranışlarını düzenlemek üzere Allah'ın kelimadan vahiy yoluyla gelen kitabî şeriat vardır. Nursi bu şeriatı, kevnî şeriatın insandaki uzantısı olarak görmektedir. Bu bakımdan evreni etkisi altına alan tanrısal iradenin uzantısı insan vicdanında da ortaya çıkmakta ve onun davranışlarına, evrenin doğasına uygun şekilde yön vermektedir.⁴⁵ Nursi'ye göre uyanık ve bozulmamış bir vicdandan gelen her ses, mikro çapta ilahi birer mesajdır. Allah, kelimadan gereği insana sürekli vicdanından hitap etmektedir. O'na göre *“Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem deniz de mürekkep olsa arkasından yedi deniz daha ona katılsa Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez.”*⁴⁶ ayetinde sonsuz sayıdaki ilahi kelimaların bir anlamı da vicdanlardaki bu ilhamlardır.⁴⁷ Said Nursi'nin vicdana dair bu bakış açısından hareketle, O'nun meşru ahlak yasalarını insan ile eşya arasında kurulan en ideal davranış biçimleri olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Vicdanın Allaha olan bu arzusu çekirdeğin yeşerme isteği, yumurtanın içindeki hayat meyli veya donan suyun genişlemeye olan eğilimi gibidir. Bu meyiller ilahi iradeden gelen tekvini emirler olması gibi Said Nursi'ye göre vicdandan çı-

42 Said Nursi, Mesnevi-i Nuriye, çev: Abdülmeccid Nursi, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 2015, s.351.

43 Said Nursi, Şualar, Envar neş. İstanbul, 2011, s.150.

44 Said Nursi, Mektubat, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2016, s.507. Said Nursi, Sözler, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2016, s.421-426. s.901. (Nursi'ye göre evrendeki fizik yasaları, Allah'ın irade sıfatından (Mürid) gelen emirlerdir. Maddenin ruhu hükmündeki bu kanunlar, O'nun irade sıfatının eşya üzerindeki etkisidir.)

45 Said Nursi, Mesnevi-i Nuriye, çev: Abdülmeccid Nursi, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 2015, s.346.

46 Lokman, 31/27.

47 Said Nursi, Şualar, Envar neş. İstanbul, 2011, s. 125.

kan arzu ve emeller mutlak varlığı isteyen emarelerdir. Vicdanın bu eğilimi, Said Nursi'ye göre çekirdeğin yeşermek, yumurtanın canlanmak veya donan suyun genişlemek eğilimine benzer bir durumdur.⁴⁸ Bu bağlamda Nursi'ye göre vicdan, doğadaki Tanrısal iradenin vesayetini istemekte ve onun egemenliğine girmek istemektedir.

Allah'ın insanla olan ilişkisi Nursi'ye göre bir padişahın kendi teb'asından biriyle mektup veya telefon yoluyla yaptığı görüşme gibidir. Allah'ın mütekellim (konuşan) sıfatı gereği her an var olan bir konuşması vardır. İnsanların kalpleri birer alıcıdır ve her an meydana gelen ilahi sinyalleri almaktadır.⁴⁹ Bu sinyaller vicdanda sezgi şeklinde, akılda ise fikir şeklinde ortaya çıkmaktadır ki ilham denilen bilginin kaynağı bu ilahi mesajlardır.⁵⁰ Bununla beraber O'na göre her insandaki alıcılar birbirinden farklıdır. İnsanların Allaha yakınlığı ve ruhundaki istidat ölçüsünde ilahi mesajın boyutu değişmektedir. Bu bağlamda ortalama bir insana, evliyaya ve peygambere yapılan konuşmalar farklılık arz eder. Bu sebepten peygamberin muhatap olduğu konuşma, hiç bir beşerin sahip olamayacağı vahiy mertebesidir.⁵¹

İnsanların dualarıyla yaptıkları ilahi yönelime Allah, insana yine vicdanından konuşarak cevap verir. İnançlı veya inançsız fark etmeksizin her talep Allah için aynı niteliktedir. Bu açıdan fiili birer dua olan tüm bilimsel çalışmalarda Allah bilgiyi vicdana ilham ederek bireye cevap vermektedir.⁵² Bu bağlamda Gazali'nin meşhur "*Bilginin kaynağı Allah'tır.*" ifadesiyle Nursi'nin 'vicdani ilhamlar' görüşünün paralellik arz ettiğini söyleyebiliriz.

4.2. Vicdan – İnsan İlişkisi:

Nursi'ye göre insandaki vicdan akıl ve kalp arasında dinamik bir ilişki vardır. O'na göre kalp, ilahi mesajın ilk ulaştığı noktadır. Bu mesajın mahiyeti net olarak bilinmemekle beraber, fikir ve his (düşünce ve duygu) şeklinde iki çeşit somut formu vardır. Düşünce formatı akılda, duygu formatı ise vicdanda ortaya çıkmaktadır.⁵³

İnsanın bedeni ile kalbi arasında da ilginç bir ilişki vardır. Nursi'ye göre cesedimizdeki kanı pompalayan biyolojik kalbimiz bu göreviyle diğer organlara hayat vermekte ve insan hayatının devamını sağlamaktadır. Bu yönüyle

48 Said Nursi, Mesnevi-i Nuriye, Çev: Abdülmecid Nursi, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 2015, s.351.

49 Said Nursi, Sözler, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2016, s.159. Şualar, s.124.

50 Said Nursi, İşaratül İ'caz, çev: Abdülmecid Nursi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2015, s.230-232.

51 Said Nursi, Şualar, Envar Neş., İstanbul, 2011, s.125.

52 Said Nursi, Sözler, Türkiye diyanet vakfı, Ankara, 2016, s.380, s.392,

53 Said Nursi, İşaratül İ'caz, çev: Abdülmecid Nursi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2015, s.230.

biyolojik kalp bir hayat makinesidir. Buna benzer şekilde manevi kalp de insanın davranışlarını, hallerini ve maneviyatını, hayat nuru ile canlandırır ve ışıklandırır. İnsanın biyolojik olan hayvani bedenine, beşeri bir sıfat kazandırarak insani hayat seviyesine çıkartır. Bu sebepten çeşitli sebeplerle kalbi ölmüş biri Said Nursi'ye göre hareket eden bir heykeldir.⁵⁴ Bu bağlamda vicdanı kalbin his merkezi olarak düşünürsek insana hayat veren hislerin kaynağının vicdan olduğunu söylemek mümkündür.

Said Nursi insanda beş duyardan başka iki duyunun daha varlığından bahsetmektedir. Bunlar 'sevk' ve 'şevk' hisleridir. İlahi sevk olarak adlandırılan bu altıncı hissimiz insanın kendiliğinden yaptığı bilinçdışı davranış ve yönelimlerdir. Bu yönüyle psikoloji'deki içgüdü kavramıyla örtüşmektedir. Yedinci his olan 'şevk' ise insanın bir işe duygularını katarak teşebbüs etmesidir. Nursi'ye göre bu iki hissin kaynağı da vicdandır.⁵⁵

Risale-i Nur'da vicdan ve insan ilişkisi maddi ve manevi bağlamda da ele alınmaktadır. Nursi'nin tabiriyle insanın mülk ve melekût denilen iki yönü vardır. Mülk fiziksel evrenle ilgili insanın maddi yönüdür. Melekût ise fizikötesi evrenle ilgili olan insanın manevi tarafıdır. Bu bağlamda insana mülkiyet (fiziksel) tarafından bakarsak insan bedeni, vicdanı kuşatmış ve içine almıştır. Eğer insana melekût yönüyle bakarsak, vicdan insanı içine almıştır. Zira duygu, düşünce ve davranışlarıyla beraber hal ve tavırlarına vicdan hükmetmektedir.⁵⁶

4.3. Vicdanın Bozulması

Öte yandan Nursi'ye göre insan vicdanı bozulmaya veya maniple edilmeye müsaittir. "Vicdanı tefessüh etmek, bozulmak" gibi tabirler ona aittir. Çürümek, bozulmak gibi ifadelerle Nursi vicdanın mahiyetinin zarar gördüğünü belirtir. Ona göre vicdan, Allah'a imandan sonra işlenen günahlar, isyankâr tavırlar ve heveslerini gaye edinmek gibi içsel nedenlerle bozulmaktadır. Zira Nursi ye göre insan bu süreçte nefis, heva, benlik gibi bazı cihazların etkisiyle bir takım nesnelerin egemenliğine girmektedir. Zamanla (bireysel ya da kollektif) bu nesnelere, kişi tarafından içselleştirilmekte ve onun dünyasında hükmedici olarak kişiliğin hâkim faktörü haline almaktadırlar. Bu bağlamda insan için doğru, içselleştirdiği varlığın isteği olmaktadır. "Hevasını ilah edineni gördün mü?"⁵⁷ ayeti Nursi'ye göre insanın düştüğü bu sapmayı ifade etmektedir.⁵⁸

54 Said Nursi, a.g.e, s.232.

55 Said Nursi, Mesnevi-i Nuriye, çev: Abdülmecid Nursi, Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, 2015, s.351.

56 Said Nursi, a.g.e. s.160.

57 Furkan, 25/43

58 Said Nursi, Sözlere, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2016, s.669. s.589. Said Nursi, Lemalar, Envar neş. İstanbul, 2011, s.6.

Said Nursi'ye göre uzun süre bu etkinin altında kalan bir vicdan, hakikat orijini tamamıyla kaybedecektir. O'na göre Kur'an, "*kalpleri mühürlemek*"⁵⁹ kavramıyla insanın bu durumunu ifade etmektedir. Zira artık kişinin vicdanında doğru ve yanlış ayırt edecek istidat kalmamıştır. Vicdanın görünmeyene (gayba) bakan yüzü kapanmıştır.⁶⁰ Bediüzzaman günah ve inkâr gibi insanın Allaha karşı işlediği suçları mahiyet olarak aynı noktada gördüğü için O'na göre "Her günah içinde, küfre gidecek bir yol vardır." Bu yüzden küfrün, hakikati örtmek anlamını esas alırsak⁶¹ günahlar ve inkâr olgusu, hakikati örtmek bağlamında vicdanın sesini susturmaktadırlar. Uzun süre günah ve inkâr ahlakı üzere yaşayan bir insan, "*kötülükler kalplerini kirletmiştir.*" ayeti açısından Nursi'ye göre vicdanen bozulmaktadır.⁶² O'na göre vicdanı tamamen bozulmuş biri, insaniyetini kaybetmiştir. Akıl ve zekâ, bireyi tehlikeli bir canavara dönüştürmüştür. Artık bu kişinin tüm davranışları yıkmaya ve zarar vermeye yöneliktir. Kişinin vicdanındaki bozulma ile uğradığı ahlaki çöküntü, Nursi'ye göre İslam hukukunda dini terk eden bir mümine (mürted) verilen ölüm cezasının nedenidir. Zira birey artık beşer olma özelliğini kaybetmiştir.⁶³

Erich Fromm'un iki kısımda değerlendirdiği otoriter ve hümaniter vicdan kavramları da Nursi'nin bozuk vicdan tabirine ışık tutar niteliktedir. Zira Fromm'a göre insan içselleştirdiği dışsal bir otoritenin egemenliği altında vicdani hassasiyeti kaybetmektedir. Kişinin gayesi otoritenin isteklerini yerine getirerek onu memnun etmek olmaktadır. Bu sayede vicdanı rahatlatmaktadır. İnsani sorumluluklarına gerçek vicdan değil, dışsal otoritenin talepleri yön vermektedir.⁶⁴ Hümaniter vicdan ise insana erdem ve mutluluğun yolunu gösteren bir pusuladır.⁶⁵ Bu bağlamda Fromm insandaki vicdani sapmayı süper ego işlevi gören toplumsal gelenek veya dışsal otoriteye bağlarken Bediüzzaman, otoriteyi içselleştirerek meşruiyet kazandıran insandaki iç dinamiklere dikkat çekmektedir. Said Nursi'ye göre bu dinamikler his, heva ve nefis'tir.

Sonuç ve Değerlendirme:

Vicdan kavramı antik çağlardan bu yana tartışılmış ve çeşitli açıklamalar getirilmiş bir konudur. Fakat en genel anlamda iki temelde ele alındığını görmekteyiz. Birincisi; vicdanın insan doğasının bir parçası olarak doğuştan var olduğudur. Bu

59 Bakara, 2/7.

60 Said Nursi, Lemalar, Envar neş. İstanbul, 2011, s.9. Said Nursi, İsharatül İ'caz, çev:Abdülmecid Nursi, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2015, (mühürlenmiş kalpler bölümü) s.236-238.

61 TDV, Dini Kavramlar Sözlüğü, Ankara, 2010, s.390.

62 Said Nursi, Lemalar, Envar neş. İstanbul, 2011, s.9.

63 Said Nursi, a.g.e. s.122. Said Nursi, Şualar, Envar neş. İstanbul, 2011, s. 588. Said Nursi, Emirdağ lahikası-1, Envar neş. İstanbul, 2011, s.21.

64 Erich Fromm, Erdem ve Mutluluk, Çev: Ayda Yörükkan, İş bankası kültür yay, İstanbul, 1994, s.172-173.

65 Fromm, a.g.e. s.189.

bakışa göre vicdan nesnel bir durumdur. Çevresel faktörler ve insanın yaşantılarından etkilense de genel olarak insan doğasında bulunan özerk bir yapıdır. Sezgi ya da ilham yoluyla insana doğru yolu göstermektedir. Diğer bakışa göre vicdan, insanın yaşanmışlıkları çerçevesinde sonradan kazanılan bir tecrübedir.

Said Nursi'nin de vicdanı nesnel olarak ele aldığını görmekteyiz. O'na göre vicdan insandan Allah'a açılan bir penceredir. İnsan ilham yoluyla Allah ile irtibat kurmaktadır. Vicdan aynı zamanda evrendeki nizamın, insanda sezgi yoluyla ortaya çıkan yansımasıdır. Allah tüm varlıkları zorunlu bir nizama tabi kıldığı gibi insanın rolünü de vicdanına bildirerek ona görevini teklif etmektedir. Öte yandan akıl-kalp ve vicdan arasında da dinamik bir ilişki vardır. Kalbe gelen ilahi mesaj, akılda fikir, vicdanda his şeklinde ortaya çıkmaktadırlar.

Nursi'ye göre vicdan, insandaki şuurulu bir fitrattır. Her insanın uyanık vicdanı, iki nedenden dolayı mutlak kudret sahibi bir tanrıyı aşk derecesinde arzulamaktadır. Birincisi; özünde var olan sonsuz sayıdaki emellere karşılık bulmak için bir yardım noktası, diğeri ise çevresinde kendine tehlike olarak gördüğü düşmanlara karşı bir dayanak noktasıdır. Bu bağlamda Nursi'ye göre vicdan ile Allah arasında kendisinin 'cezbe' olarak ifade ettiği bir ilişki vardır. O'na göre vicdan, tanrısal bir iradenin egemenliğini arzulamaktadır. Bununla beraber vicdan bozulmaya müsait bir cihazdır. Fromm'un içselleştirilmiş dışsal otoritenin etkisiyle ortaya çıkan otoriter vicdan, Nursi'de vicdanın çürümesi, kokuşması şeklinde ifade bulmaktadır. O, bu durumu Kur'ani bağlamda "kalplerin mühürlenmesi" olgusuna bağlamaktadır.

Kaynaklar

Armstrong, Karen, Tanrı'nın Tarihi, Çev: Oktay Özel, Hamide Koyukan, Kudret Emiroğlu, 2. Baskı, Ankara, Ayraç Yayınları, 2008.

Bilgiz, Musa, Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri, Beyan Yayınları, İstanbul, 2007.

Bilmen, Ömer Nasuhi, "Muvazzah İlm-i Kelam", İstanbul, 1972.

Bahadır, Abdülkerim, insanın anlam arayışı ve din, insan yay, İstanbul, 2002.

Cihan, Mustafa, John Locke'un Ahlak Üzerine Düşünceleri, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:10, 2004.

Cevzici, Ahmet, Etiğe Giriş, Paradigma, İstanbul, 2002.

Çağlı, Ziya, "İslam Dininde Vicdanın Mahiyeti", Sebilürreşad, c. XII, Çağlı, sy.289.

Deleuze, Gilles, Spinoza Üzerine Onbir Ders, Kabcacı Yay, İstanbul, 2008.

- El-İsfahânî, Râgıb, el-Müfredât, Çıra yay, İstanbul, 2012.
- Fromm, Erich, Erdem ve Mutluluk, çev: Ayda Yörükan, İş Bankası Kültür Yay, İstanbul, 1994.
- Güngör, Erol, Ahlak Psikolojisi Ve Sosyal Ahlak, Ötüken yay, İstanbul, 1995.
- Güler, İlhami, Vicdanın Kendini Kandırma Halleri Olarak Vicdansızlık, Eski-yeni, sonbahar, sayı: 19, 2010.
- Heidegger, Martin, Varlık ve Zaman, Çev: Kaan H. Ökten. İstanbul, 2009. s. 285.
- İmamoğlu, Abdulvahit, Vicdan Kavramının Psiko-Sosyal Tahlili, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt:5 Sayı:1, 2010.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur’an’a Göre Vicdanın Kaynağı ve İşlevleri, Akademik Araştırma Dergisi, Sy. 18, 2003.
- Kahveci, Ali, J.J. Rousseau’da Ahlâkî Vicdan ve Değeri, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12 (1), 2012.
- Kuçuradi, İoanna, Etik, Türkiye felsefe kurumu yay, Ankara, 1988.
- Kant, İmmanuel, pratik aklın eleştirisi, (çev: İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı), Türkiye felsefe kurumu, Ankara, 1994.
- Koç, Zeynep Hümeysra, Vicdanın Ahlaki Ve Teolojik Temelleri, (Yüksek Li-sans Tezi) Ankara, 2015.
- Locke, John, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, çev. V. Hacıkadiroğlu, Kabakı Yay., İstanbul, 1992.
- Nursi, Said, Lemalar, Envar neş. İstanbul, 2011.
- Nursi, Said, Şualar, Envar neş. İstanbul, 2011.
- Nursi, Said, Emirdağ lahikası, Envar neş. İstanbul, 2011.
- Nursi, Said, Sözler, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2016.
- Nursi, Said, İşaratül İ’caz, çev: Abdülmecid Nursi, DİB, Ankara, 2015.
- Nursi, Said, Mesnevi-i Nuriye, çev: Abdülmecid Nursi, DİB, İstanbul, 2015.
- Özaydın, Özge, içimdeki ahlak yasası: kant’ın ahlak kuramı üzerine eleştirel bir inceleme, felsefe arşivi, sayı.34, 2011.
- Rousseau, “J.J. Emile”, Çev: Mehmet Baştürk-Yavuz Kızılcım, Babil Yay, Er-zurum, 2002.
- Spinoza, Baruch, Ethica, Çev: Hilmi Ziya Ülken, Dost Kitabevi Yay, Ankara, 2011.

Şentürk, Habil, İslami Hayatın Psikolojik Temelleri, İz yay, İstanbul, 2013.

Şeriati, Ali, İnsanın *Dört Zindanı*, Çev: H. Hatemi. İstanbul, 1984.

TDV, Mealli Kuran-ı Kerim, Ankara, 2011.

TDV, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2013.

TDV, Dini kavramlar sözlüğü, Ankara, 2010.

Türkben, Yaşar, Spinoza'ya göre tanrı ve irade özgürlüğü, Fırat üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi,15,1 (2010)

Ülken, Hilmi Ziya, “Spinoza ve Etika Çevirisi Üzerine Birkaç Söz”, Spinoza, *Etika*, Fransızcadan Çev: Hilmi Ziya Ülken, 2. Baskı, Ankara, Dost Kitabevi, 2006.

Ülken, H. Ziya, Ahlak, Ülken Yay, İstanbul, 1946.

İktisad Risalesi¹

Sabahattin ZAIM

Bediüzzaman Hazretleri hayatı boyunca imanı kurtarıcı ve *İslâmî* yayıcı çalışmalar yapmış, bütün baskılara göğüs gererek mü'min bir insanın vasıf ve davranışlarını belirtmeye, toplumun İslâmî esaslara göre şekillenmesi için gerekli temel unsurları geliştirmeye çalışmıştır. Bunun için etrafında toplanan muhlis bir insan halkasını eğiterek bir fide gibi topluma yaymıştır. Dikilen bu fidanlar, bilâhare büyüüp çoğalarak bütün yurt ve cihan sathına yayılmıştır. Eserleri, çeşitli dillerde konuşan insanların istifadesine sunulmuştur. Bediüzzaman Hazretlerinin bütün çalışmalarında ileri sürdüğü fikirler Kur'ân ve sünnete dayanır. Bir diğer ifade ile Kur'ân ve sünneti asrın idrak edeceği biçimde takdim ve tefsir etmeye gayret etmiştir.

Bugünkü tebliğin mevzuu Bediüzzaman Hazretlerinin *İktisad Risalesi*'nin izahtır. Bu risalenin tahlil ve izahına geçmeden önce şu hususun belirtilmesinde fayda vardır. Bediüzzaman Hazretleri bütün izahatını Kur'ân ve sünnete dayandırdığı için iktisadî mevzuları da aynı kaynaklara istinad ederek incelemiş ve fikirlerini bu esaslara dayandırmıştır. İktisadî mevzuların Kur'ân ve sünnete dayalı olarak izah, tahlil ve ifade edilmesi günümüzde İslâm iktisadı adı altında yapılmaktadır. Şu halde Bediüzzaman Hazretlerinin iktisadî mevzularda beyan ettiği fikirler, İslâm iktisadının tetkik ve tahlili çerçevesi içinde bulunmaktadır. Mevzuu, bu mânâda ele alırsak, *İktisad Risalesi* İslâm iktisadının bir bölümünü ele alıp incelemektedir. O da İslâm'da tüketici davranışları modelidir. Bediüzzaman Hazretleri diğer eserlerinde İslâm iktisadı ile ilgili muhtelif mevzulara da temas etmiş ve âyet ve hadislere dayalı tefsir ve izahatta bulunmuştur. *İktisad Risalesi*'nin esası ve özü tüketici davranışlarında israfın haram oluşunun hikmetini ve müsbet ve menfî tesirlerini izah etmekte toplanmaktadır.

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا²

Bu mevzu, esasında bugünkü dünyamızda insanlığın temel meselelerinden birini teşkil etmektedir.

Tüketici davranışında israf, hem mikro iktisat açısından, ferdin tüketim ve tasarruf dengelerini bozar, hem de makro iktisat açısından kaynakların dağılımını ve ekonomideki tasarruf ve tüketim oranlarını etkiler. Milletlerarası sahada da gelir dengelerinin bozulmasına yol açar.

Bugünkü dünyada bir israf ekonomisi hüküm sürmektedir. İnsanlar devamlı

1 Bu makale, 1995'de düzenlenen III. Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu: 20. Asırda İslâm Düşüncesinin Yeniden Yapılanması ve Bediüzzaman Said Nursî'de sunulmuş ve ardından sempozyum kitabında yayınlanmıştır. Makale sempozyum kitabından alınmıştır.

2 Yiyiniz, içiniz, israf etmeyiniz.

tüketime teşvik edilmektedir. İhtiyacının üstünde tüketime yöneltilmektedir. Lüks tüketim artmakta, reklâm yoluyla sun'ı ihtiyaçlar ortaya çıkartılmaktadır. Kullanılan eşyaların tamir edilebilir ve dayanıklı olması yerine, hemen kullanılıp atılması yolu yaygınlaştırılmaktadır. Plastik malzemelerin kullanımı ile "kullan at" formülü neticesinde hem çevre ve tabiat kirlenmekte, hem de kaynaklar tüketilmektedir. Bugünkü çevre meselesinin temelinde tüketimdeki israf yatmaktadır.

Faiz gelirinin çoğalması, zekâtın azalması ile bozulan gelir dengeleri neticesinde, aşırı zengin rantıye sınıfların lüks ve israf temayülü artmakta, üretim kaynakları onların talebini karşılayacak yöne sevkedilmekte, üretim arzı bu yönde gelişmektedir. Buna mukabil, geliri düşük büyük insan kütlelerinin zaruri ihtiyacını karşılayacak zaruri ihtiyaç mallarının üretimine yeterli kaynak ayrılmamakta, bu mallarda arz ve talep dengesi bozulmakta, üretim yeterli olmadığından fazla talep karşısında fiyatlar artmaktadır. Çünkü zaruri ihtiyaç mallarında talep elastikiyeti düşüktür. Buna rağmen ilk zaruri ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Halbuki devamlı reklâm, kredi, banka kartı vs. imkânların geliştirilmesiyle tüketim devamlı teşvik edildiğinden, reklâmlarla insanlar daima, daha çok, daha gelişmiş ve daha yeni malları tüketime teşvik edildiğinden büyük halk kütesinin aile bütçesinde gelir-gider dengeleri bozulmaktadır. Bunun sonucunda fertler ve devletler borca girmekte, binnetice iktisadî hürriyetlerini de kısmen kaybetmektedir. Tüketim meylinin nefsanî baskısına boyun eğenler, izzetinden, gereğinde namusundan ve hattâ dinî ve mânevî duygularından fedakârlık yapmak zorunda kalmaktadır. Rüşvet, iltimas, irtikâp, zina bu yüzden çoğalmakta, aile yapısı bozulmaktadır. Bütün dünyaya musallat olan enflasyon ve dış ticaret açıklarının temelinde bu davranış bozukluklarının tesirini aramak lâzımdır.

Bu dengesizlikler ideolojilere tesir ederek, sosyalist, marksist fikirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dünya kapitalist ve sosyalist şeklinde iki gruba ayrılmış, kıyasıya mücadele edilmiştir. Fakat tüketici davranışlarındaki temel hatt-ı hareket kaidesi, iktisadî-adam (homo-economics) değişmediğinden her iki sistemde de israf önlenememiştir. Sosyalist sistemde zoraki tedbirlerle lüksü ve israfı yaygınlaştırıp dengelemeye çalışmışlardır. Bu sefer de üretimde başarısız olduklarından toplumun bütünündeki makro dengeler cari planlamaya rağmen sağlanamamıştır. Hülâsa bu bozuklukların temelinde israf alışkanlığı, şükür ve kanaat yoksunluğu yatmaktadır.

İşte İslâmın getirdiği prensipler tüketici davranışını Kur'ân ve sünnete dayalı kaidelerle düzenlemeye çalışan bir Müslüman insan modelini geliştirmektedir. Bediüzzaman Hazretleri İktisad Risalesi'nde bunları veciz ifadelerle dile getirmiştir.

Bediüzzaman Hazretleri İktisad Risalesi'nde meseleyi şöyle vazetmektedir:

İnsan, Halıkının verdiği nimetlerden istifade ederken ve onları kullanıp istihlak

ederken şükretmekle muvazzaftır. Şükreden insan Allah'ın kendisine verdiği nimeti, onun kadrini bilerek ve diğer hem cinslerini de düşünerek, ihtiyacı ölçüsünde ve ihtiyacı nisbetinde kullanmalıdır. Üretim faaliyetleri İmam Gazali'nin tasnifiyle üç gruba ayrılır:

1) Zaruri ihtiyaç maddelerinin üretimi: Bunlar insanın beş temel özelliğinin muhafazasına yarayan bütün mal ve hizmetlerin üretimini kapsar. İnsanın beş temel özelliği; iman, hayat, akıl, üretme ve servet sahibi olmaktır.

2) Hayatı kolaylaştırıcı ve rahatlatıcı üretim faaliyetleri: Bunların üretimi yukarıda belirtilen beş temel özelliğin muhafazası ve devamı için şart olmamakla beraber hayattaki meşakkat ve güçlükleri giderici ve konforu arttırıcı üretim faaliyetleridir.

3) Zerafeti arttırıcı üretim faaliyetleri: Bunlar rahatlık sağlamanın da ötesinde estetik, güzellik, zerafet ve sanat duygularını tatmine yarayan mal ve hizmetlerin üretimiyle ilgilidir.

İhtiyaçları bir başka tasnife göre: 1) Gıda, 2) Giyim, 3) Harcama, 4) Sağlık, 5) Eğitim, 6) (Sosyal İktisadî ve İdarî) Güvenlik, 7) Ulaşım ihtiyacı olmak, üzere yedi grupta toplayabiliriz.

Bunlardan ilk üçünü fertler, kendi sa'y ve gayretiyle sağlamaya çalışır. Son dördünü de toplum düzeninden mesul olan organlar temin etmekle mükelleftir. Bu mesul organlar, hükümet ve mahallî idareler ve diğer çeşitli kamu kurumları olabileceği gibi varlıklarını Allah yolunda toplumun hizmetine sunmuş vâkıfların kurduğu vakıflar da olabilir. Bunlara özel ve kamu sektörü yanında üçüncü sektör adı da verilmektedir. Bu görevler, zekât ve sadakalar yoluyla ferden veya vergi ve zekât yoluyla kamu organlarınca karşılanabilir.

Şu halde bir toplumda mü'min ve muvahhit varlıklı fertler, ihtiyaçlarını karşılarken, kendi ihtiyaçlarını makul ölçülerde karşılamak, artan imkânlarını, bu imkânlarla sahip olamayan hemcinslerinin istifadesine sunmakla mükelleftir. Zira, Peygamberimiz, Allah'ın affetmeyeceği insan tiplerinden birisi, "diğer insanlara karşı yükümlü bulunduğu mesuliyetlerden bihaber olandır" diye buyurmaktadır. Bu hususta birçok âyet-i kerime ve hadis-i şerif mevcuttur.

Bunlardan birkaçını burada hemen zikrederim.

Âyet-i kerimeler:

1) "Allah'ın rızasını kazanmak ve gönüllerindeki imanı kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağınca iki kat üzüm verir. Bol yağmur yağmasa bile en azından bir çisinti düşer ve yine bolca üzüm verir.» (2/265)

2) "Hayır olarak harcadıklarınızın hepsi kendiniz içindir. Yapacağınız harca-

mayı, ancak Allah'ın rızasını kazanmak için harcayın. Hayır kasdıyla verdiğiniz ne varsa, size tam olarak noksansız verilir ve siz asla haksızlığa uğramazsınız.” (2/272)

3) “Yapacağınız hayırlar kendilerini Allah yoluna adanmış, Allah'tan başka hiç bir düşüncesi olmayan, o sebeple yeryüzünde dolaşıp kazanmaya imkân (istiğna) bulamayan, durumunu bilmeyen kimselere karşı gösterdikleri tokluktan dolayı zengin sayılan fakirlere verilmelidir. Çünkü onlar ortalıkta görünmezler, yüzuyu dökerek bir şey isteyemezler. Yaptığınız ve yapacağınız hayırlarınızı Allah eksiksiz bilir ve karşılığını verir.” (2/273)

4) “Mallarını gece ve gündüz, açık ve gizli hayra sarfedenlerin mükâfatlarını Rableri verecektir. Onlar için ne korku, ne de üzüntü vardır.» (2/274)

5) “Allah faiz gelirini eksiltir, hayırsevenlerinkini artırır.” (2/276)

6) “Ey inanç sahipleri, size verdiğimiz zenginliklerden bir kısmını yoksullara harcayın. Alışverişin, dostluğun ve şefaatin olmadığı (kıyamet) günü gelmeden hayır işleyin.” (2/254)

7) “Mallarını hayır yolunda harcayanların durumu, her başağında yüz dane olmak üzere yedi başak veren bir danenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfu boldur. Herşeyi bilendir.” (2/261)

Hadis-i şerifler:

1) “Bir kimse kardeşine yardım etmeye uğraşırsa Allah da ona yardım eder.”

2) “Doğrulukta ve iyilikte yardımlaşın, fakat kötülük ve günahta yardımlaşmaktan kaçının.”

3) “Bir ülkede bir kimse açlıktan ölürse, bütün ülke halkı ondan sorumlu olur.”

4) “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır.”

Bir toplumda kaynakları üretime yönlendirirken insanların zaruri ihtiyaçları tamamen karşılanmadıkça ikinci ve üçüncü kademedeki ihtiyaçların tatmininden tevakkü edilmelidir. Bugün dünyamızda zaruri ihtiyaçlarını karşılayamadığı için hergün yüzbinlerce insan ölmektedir. Çünkü komşuları aç iken, tok insanlar onlara bigâne kalmaktadır. Halbuki Peygamberimiz, “Bir kimse, komşusu sefalet içinde aç iken ve kendi elinde imkânları varken buna bigâne kalırsa, bizden değildir” diye buyurmaktadır. Bu hususun izahında Bediüzzaman Hazretleri şöyle seslenmektedir:

“Fakr u zaruret zamanında aç ve muhtaç olanların elemelerinde ehl-i vicdana rikkat-ı cinsiye vasıtasıyla gelen teellüm, o gayr-ı meşru bir surette kazandığı para ile aldığı lezzeti, vicdanı varsa acılaştırır. Böyle acıp bir zamanda, şüpheli mallarda zaruret derecesinde iktifa etmek lâzımdır. Yüz aç adamın huzurunda kemal-i

lezzet ile fazla yenilmez.”

Bu sebeple eskiden mü'min ve muvahhit insanlar etrafındakileri imrendirmek için sokakta alenî olarak birşey yemez, hattâ taşıdığı gıda maddelerini açıkta götürmeyip üstünü örterdi. Bu düşüncelerle, ihtiyaçlarını tatmin edecek imkânlarla sahip olan bahtiyar kullar, bunun kadrini bilmeli, Halıkına dâima şükretmelidir. Gündelik hayatımızda bu ihtiyaçlarımızı karşılarken, Halıkımıza karşı yapacağımız şükürün edası, Bediüzzaman Hazretlerinin tabiriyle “*Nimete karşı ticaretli bir ihtiramda bulunmaktır.*” Bunun adına iktisat denir. İktisada riayet etmeyen insan israfta bulunmuş olur. İsrâf şükürün zıddı olup, *nimete karşı hasaretili bir istihfaftır.*

Şu halde para verip, satın alarak soframıza getirdiğimiz ekmeği yerken, bu nimetin, toprağa tohumun ekilmesi safhasından başlayarak, biçilip buğday haline gelmesi, öğütülüp un yapılması, fırında pişirilip ekmeğe olduktan sonra evlere nakline kadar, birçok insanın işbirliği ve işbölümü ile gerçekleştiğini düşünmeli, bu şuur içinde onu yiyerek Allah'ın lütfettiği bu nimete karşı Bediüzzaman Hazretlerinin tabiriyle “*ticaretli bir ihtiramda*” bulunmalıyız. Yani onu hasara uğratıp horlayarak, yarısını tabağımızda bırakarak, çöpe dökerek “*hasaretili bir istihfafa*” maruz bırakmamalıyız. Halbuki günümüzde, arzettiğim gibi yüzbinlerce insan açlıktan ölüyor, bırakınız çok zengin ülkeleri, bizim gibi orta zenginlikteki toplumlarda bile hergün binlerce ekmeğin yenmeyip, tabaklarda bırakılan yemeklerin çöplere atıldığını görüp, duyup okumaktayız. İşte bunun adı israftır ve “nimete karşı hasaretili bir istihfaftır.” Halbuki yapmamız gereken şey bu nimetleri istihlak ederken, onlara karşı ticaretli bir *ihtiramda* bulunmaktır.

Bunu bilen mü'min ve muvahhit ecdadımız, yere düşen ekmeği öpüp başına koyar, sofradaki ekmeğin kırıntılarından bir tekinin yere düşmemesine dikkat ederdi.

İşte Bediüzzaman Hazretlerinin ifadesiyle bu davranışın adına *iktisat* denir. Görüldüğü gibi bugünkü popüler hale gelmiş iktisat ilminin mânâsı bu temele dayanmaktadır. Bu sebeple, iktisat ilminin, iktisat kitaplarında, sınırlı kaynakların, insanların sınırsız ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılamasının yollarını arayan bir ilim olarak tarif edildiğini hatırlarsak, Bediüzzaman Hazretlerinin iktisadı tarifindeki isabet ve derinlik daha iyi anlaşılabilir olur.

İktisad Risalesi'nde yer alan:

Allah'ın lütfettiği nimetlere karşı *ticaretli bir ihtiram* ifade eden iktisadı, unsurlarına ayırırsak altı önemli vasfı ihtiva ettiğini görürüz:

I. “İktisat bir şükür-ü mânevîdir.”

İnsan cesetten ibaret olmadığına göre Halıkına karşı, gündelik zaruri ihtiyaçlarını karşılanmasında ki, bunların başında gıda ihtiyacı gelir, lütfedilen nimetlere karşı ruhunun derinliklerinden gelen bir şükürü ifa etmenin mânevî hazzı

ile israftan kaçınıp iktisada riayet etmelidir.

II. “İktisad, nimetteki rahmet-i İlâhiyeye karşı hürmet ifade eder.”

İnsan, kâinatın kendisi için yaratılıp kâinattaki bütün varlıkların, Halık tarafından insanın emrine tahsis edildiği şuuru ve idraki içinde kendisine sunulan nimeti Rahmet-i İlâhiye olarak değerlendirmelidir. Çünkü kulunun rızkını Cenab-ı Hak tekeffül etmiştir ve kiminin rızkını bol, kimininkini dar eylemiştir. Bunun şuurunda olan bir insan, nail olduğu nimeti bir rahmet-i İlâhiye olarak değerlendirmelidir.

III. “İktisat bir sebep-i berekettir.” İktisada riayet eden insanın elindeki nimeti, Allah rahmet-i İlâhiyeye karşı gösterdiği hizmet ve ihsan ettiği nimetine karşı edâ ettiği şükürden dolayı bereketlendirir; iktisada riayet etmeyip israf eden den de bereketi kaldırır.”

Bediüzzaman Hazretleri bu mevzudaki bir hatırasında şöyle diyor:

“Yıllarca evvel bir şehre geldim. Kış münasebetiyle o şehrin menâbi-i servetini göremedim. Allah rahmet etsin o zamanın müftüsü birkaç defa bana dedi, ‘Ahalimiz fakirdir.’ Bu söz benim rikkatime dokundu. Beş altı sene sonraya kadar, daima o şehir ahalisine acıyordum. Sekiz sene sonra yazın yine o şehre geldim. Bağlarına baktım. Şehrin müftüsünün sözü hatırıma geldi. ‘Fesühbanallah’ dedim. Bu bağların mahsulatı, şehrin hacetinin pek fevkindedir. Bu şehir ahali pek çok zengin olmak lâzım gelir. Hayret ettim. Beni aldatmayan ve hakikatlerin derkinde bir rehberim olan bir hatıra-i hakikatle anladım. İktisatsızlık ve israf yüzünden bereket kalkmış ki, o kadar menabi-i servetle beraber, o merhum müftü ‘Ahalimiz fakirdir’ diyordu. Evet, zekât vermek ve iktisat etmek malda bittecrübe sebep-i bereket olduğu gibi, israf etmek ile zekât vermemek, sebep-i ref-i bereket olduğuna hadsiz vukuat vardır.”

Bugünkü İslâm dünyasının durumu da genellikle böyledir. Zenginlik içinde fakirlik çekilmektedir. İslâm dünyası bugün önemli kaynaklara sahip olduğu halde fakirlerinde şükür ve kanaat yoksunluğu, zenginlerinde israf ve hisset sebebiyle iş bölümü içinde işbirliğini sağlayamamakta, nâmerde muhtaç hale düşerek borçlanmaktadır. Bugün en zengin ve fakir ülkeler İslâm dünyasında olup, zengini ve fakiri de borca batmış bulunmaktadır. Çünkü kardeş olması gereken Müslümanlar karşılıklı adavet duyguları içinde birbirine karşı silâhlanmakta, silâhları kendileri üretmedikleri için borçla satın almakta ve satanların elinde izzetlerini kaybederek istiskale uğrayacak derekeye düşmektedirler.

IV. Gıda ihtiyacının karşılanmasında iktisada riayet etmek, mânevî ve ticarî faydaları yanında tıbbî ve tedavi bakımından da sağlığa kavuşturucu bir tesir yapar. Çünkü makul ve lüzumlu ölçüde gıda alınması vücudu taşımaya yardımcı olur. Fazlasının alınması halinde ise vücut onu taşır. Fazla gıda, bedene

hamallık yaptırır, onu yorar. İktisada riayet, «*bedene perhiz gibi bir medar-ı sıh-hattir.*»

Üstadın ifadesiyle:

“İslâm ulemasının Eflatun’u ve hekimlerin şeyhi ve filozofların üstadı, dahi-i meşhur Ebu Ali İbni Sina, yalnız tıp noktasında,

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا

âyetini şöyle tefsir etmiş. Demiş: (...)

“Yani, ilmî tıbbî iki satırla topluyorum. Sözün güzelliği kısalığındadır. Yediğin vakit az ye. Yedikten sonra dört beş saat yeme. Şifa hazımdadır. Yani kolayca hazmedeceğin miktarı ye. Nefse ve mideye ağır ve yorucu hal, taam taam üstüne yemektir. Yani vücuda en muzır, dört beş saat fasıla vermeden yemek yemek veyahut telezzüz için mütenevvi yemekleri birbiri üstüne mideye doldurmaktır.”

Bazılarımızın veya bir çoğumuzun bugün uyguladığı gıda sistemini dikkate alırsak, vücudu taşımaktan ziyade, vücudun taşımak zorunda kalacağı miktarda gıda aldığımızı ve vücudun onları hazmedemeden biriktirerek taşımak zorunda kaldığını görürüz. Bu gıdaların fazlalığı yani gıdalanmada israfa gidilmesi ile şeker kolesterol, total lipid gibi fazla besinle oluşan yağ ve benzeri birikintilerin çeşitli hastalıklara sebebiyet verdiğini hatırlarsak, tegaddi tarzında iktisada riayetini ve israftan kaçınmanın dördüncü fazileti anlaşılmış olur.

V. Beşinci fazilet:

Üstadın ifadesiyle, “*İktisada riayet, insanı mânevî dilencilik zilletinden kurtaracak bir sebab-i izzettir.*” “*İktisat eden maişetçe aile belâsını çekmez*” “*Hadis-i şerifin sırrıyla iktisat eden maişetçe aile zahmet ve meşakkatini çekmez. Evet, iktisat kat’i bir sebab-i bereket ve medar-i hüsn-ü maişet olduğuna o kadar kat’i deliller var ki had ve hesaba gelmez.*”

Bediüzzaman Hazretleri diyor ki:

“Ezcümle ben kendi şahsımda gördüğüm ve bana hizmet ve arkadaşlık eden zatların şهادetiyle diyorum ki: İktisat vasıtasıyla bazen bire on bereket gördüm. Ve arkadaşlarım gördüler. Burdur’da nefyedilmişken, bazı zengin arkadaşlarım parasızlıktan zillet ve sefaletle düşmemekliğim için zekâtlarını bana kabul ettirmeye çok çalıştılar. O zengin reislere dedim. ‘Gerçi param pek azdır, fakat iktisadım var, kanaate alışmışım. Ben sizden daha zenginim.’ Mükerrer ve musırrane tekliflerini reddettim. Ca-yı dikkattir ki iki sene sonra bana zekâtlarını teklif edenlerin bir kısmı, iktisatsızlık yüzünden borçlandılar. Lillahilhamd onlardan yedi sene sonra o az para iktisat bereketiyle bana kâfi geldi. Hayatımın bir düsturu olan ‘nâs’tan istiğna’ mesleğimi bozmadı.”

“Evet iktisat etmeyen, zillete ve mânen dilencilığe ve sefaletle düşmeye nam-

zettir. Bu zamanda israfata medar olacak para çok pahalıdır. Mukabilinde bazan, haysiyet, namus, rüşvet alınıyor. Bazan mukaddesat-ı diniye mukabil alınıyor, sonra menhus bir para veriliyor. Demek, mânevî yüz lira zarar ile maddî yüz paralık bir mal alınır.”

Dikkat edilirse bugün fakir olan veya kendini fakir hisseden milletler, büyük dış borç yükleri altına girdiğinden millî hükümlerle hakları ile millî izzetlerinden çok şey kaybetmekte ve devamlı borç almak mecburiyetinde kalarak mânevî dilencilik zilletine duçar olmaktadır. Bunun sebebi o millet efradının ve tahsisen toplumu yönetici kadrolarda bulunanların, kanaat yoksunluğu ve iktisada riayet etmeyip israfa kapılmalarıdır. Halbuki Peygamberimiz Allah’a dua edip münâcatta bulunurken “Allahım, günah işlemekten ve borç altına girmekten sana sığınırım» demişlerdir. Burda görülen günah işlemekle borca girmenin -tabiyatıyla zaruret olmaksızın- eş değer tutulmasıdır. Bu sebeple mü’min ve muvahhit insanların tüketim için Kur’ân ve sünnete uygun davranışlarında şu esaslara riayet etmeleri gerekir:

1) Tüketim harcamalarında, gelirini gayr-i meşru sahalara harcamayacak, harcama sahaları İslâmî meşruiyet çerçevesiyle şuurlanacaktır. Âyet-i kerimede Allah şöyle emretmektedir: “Ey inananlar, size verdiğimiz rızıkların iyilerinden, helal ve temiz olanlarından yiyin, Allah’a şükredin...” (2/172, 2/168, 5/87-88, 6/142, 16/144)

2) Tüketim harcamalarında lüks ve gösteriş istihlakinden kaçınacaktır. Âyet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır: “Mallarını insanlara gösteriş için sarf edip, Allah’a ve âhiret gününe inanmayanları Allah da sevmez. Şeytanın arkadaş olduğu bu kimse için, bu arkadaş ne fenadır.» (4270 ,264/2 ,38/)

Müslüman insan, bulunduğu cemiyetteki hayat seviyesine göre yaşayacak, fakiri imrendirecek, onun hasedini tahrik edecek şekilde gösteriş için tüketim yapmayacaktır.

3) İstihlakın meşru olduğu sahalarda da istihlak miktarını zaruri ihtiyacına göre sınırlandıracak, nimeti tek tanesine kadar korumaya gayret ederek israf etmeyecektir. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.

4) Tüketimde israfa kaçmayacağı gibi, zaruret olmadıkça da borç altına girmeyecektir.

VI. İktisada riayet nimetteki lezzeti hissettiren bir sebeptir. Bediüzzaman Hazretleri bir teşbihte bulunarak ağızdaki lezzet alma duygusunu; kuvve-i zaikayı bir kapıcıya, mideyi efendiye benzetmektedir. O saraya gelen ve sarayın efendisine verilen hediyenin yüz derece kıymeti varsa, kapıcıya bahşiş nevinden ancak beş derecesi muvafık olur demektedir.

Üstad burada, iktisat ilminin meşhur azalan fayda kanununa işaret

buyurmaktadır. Tüketimde iktisada riayet edersek, marjinal tüketim biriminin faydası yüksek olur. İsrafa giderek tüketimi çoğaltırsak azalan fayda kanunu gereğince marjinal birimin faydası azalır, israf çoğaldıkça sıfıra doğru iner, hatta negatif olur.

Bediüzzaman Hazretleri şöyle devam eder: “Eğer insan iktisat edip hacat-ı zaruriyeye iktisar ve ihtisas ve hasretse

إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ³

sırrıyla,

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا⁴

sarahatıyla, ummadığı tarzda yaşayacak kadar rızık bulunacaktır.”

Üstadın ifadesiyle, “Cenab-ı Hak kemali kereminden, en fakir adama en zengin adammış gibi ve gedaya (yani fakire) padişah gibi lezzet-i nimetini ihsan ettiriyor. Evet, bir fakirin kuru bir parça siyah ekmekten açlık ve iktisat vasıtasıyla aldığı lezzet, bir padişahın ve bir zenginin israftan gelen usanç ve iştahsızlıkla yediği en âla baklavadan aldığı lezzetten daha ziyade lezzetlidir.”

Bu sebeple, İslâmî kaidelere uygun yaşamayan insanlarda gelir ile rızık makûsen mütenasıptir. Gelir arttıkça rızık azalır. Cenab-ı Hak Kur’ân-ı Keriminde, yarattığı bütün mahlukatın rızıkını taahhüt etmektedir. Bediüzzaman Hazretleri, burada mukadder bir suali cevaplayarak âyet-i kerimeyi tefsir etmektedir. Yani Allah, insanların rızıkını taahhüt ediyorsa niçin yüzbinlerce insan açlıktan ölmektedir?

Üstad bunu şöyle cevaplıyor:

“Rızık ikiye ayrılır:

“1) Birincisi hakiki rızıktır. Onunla insan yaşayacaktır. Bu rızık, âyetin hükümüyle taahhüd-ü Rabbanî altındadır. Beşerin su-i ihtiyarı karışmazsa, o zaruri rızıkını herhalde bulabilir. Ne dinini, ne namusunu, ne izzetini feda etmeye mecbur olmaz.

“2) Rızık-ı mecazidir. Su-i istimalat ile hacat-ı gayr-ı zaruriye, hacat-ı zaruriye hükmüne geçip, görenek belasıyla tiryaki olup terk edemiyor. İşte bu rızık taahhüd-ü Rabbanî altında olmadığı için, bu rızık tahsil etmek hususan bu zamanda çok pahalıdır. Başta izzetini feda edip zilleti kabul etmek, bazan alçak insanların ayaklarını öpmek kadar mânen bir dilencilik vaziyetine düşmek, bazan hayat-ı ebediyenin nuru olan mukaddesat-ı diniyesini feda etmek suretiyle, o bereketsiz, menhus malı alır.”

3 “Şüphesiz ki rızık veren, mutlak kudret ve kuvvet sahibi olan Allah'tır.” Zâriyat Sûresi, 51:58.

4 “Yeryüzünde hareket eden hiçbir canlı yoktur ki, onun rızıkını vermek Allah'a ait olmasın.” Hüd Sûresi, 11:6.

Bugün dünyamızda fakir insanların maruz kaldığı musibetler, zaruri ihtiyaçlarını rızk-ı mecazi durumuna düşürmelerinden veya rızk-ı mecaziyi, zaruri ihtiyaç sanmalarındandır. Bugün Türkiye dahil birçok geri kalmış ülkede, dışarıdan ithal edilen ve borçlanmaya sebep olan mallar, rızk-ı hakiki kategorisine giren mallardan ziyade, rızk-ı mecazi grubuna girenlerdir. Reklâm, görenek, kanaatsizlik sebebiyle esasında hayatı kolaylaştırıcı ve güzelleştirici olan bu malları ithal etmeye kalkıyoruz. Halbuki gerçek üretim gücümüz, yani gelirimiz, bunları almaya yeterli değil. Kanaatsizlik ettiğimiz için borçlanarak o malları alıyoruz. Borçlandıkça faiz batağına batıp daha çok fakirleşiyoruz. Birçok geri kalmış fakir ülkede, yöneticiler, rızk-ı kâzip noktasına, müstemlekeçiler tarafından kısmen de olsa zorla sevk edilmişlerdir. Meselâ, bazı Afrika ülkelerinde ülke toprakları buğday, mısır gibi zaruri gıdasını üretmeye tahsis edileceğine kakao, vs. üretimine yöneltmiş ve halk rızk-ı hakikisini temin için müstemlekeciye muhtaç hale düşürülmüştür.

İktisat bahsinde, önemli bir fark üzerinde durmak gerekir. O da iktisat ve tasarruf ile cimriliğin farkıdır.

VII. İktisat ile Hissetin farkı: Allah israfı ve cimriliği sevmez. Üstadın ifadesiyle, “Ca-yı hayrettir ki müsrif ve mübezzir insanlar, iktisat edenleri ‘hisset’ (cimrilik) ve tamahkârlıkla itham ediyorlar. Hâşâ! İktisat izzet ve cömertliktir. Hisset ve zillet, ehl-i israf ve tebzirin zahiri merdâne keyfiyetlerinin iç yüzüdür.” İsraktan kaçınmak tasarrufa yol açar. Tasarruf, ihtiyaç anında zarurete düşmemizi önler. Ak akçe kara gün içindir.

Allah, âyet-i kerimesinde şöyle emreder. “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve sizin cimri olmanızı emreder. Allah ise bolluk vericidir. Allah’ın ihsanı boldur.” (2/268)

“Sahabeden Abdullah İbni Ömer’in misali, ‘çarşıdaki vaziyet iktisattan ve kemal-i akıldan ve alışverişin esası ve ruhu olan emniyetin, sadakatin muhafazasından gelmiş bir hâlettir, hisset değildir. Hanemdeki vaziyet, kalbin şefkatinden ve ruhun kemalinden gelmiş bir halettir. Ne o hissettir, ne de bu israftır.’ İmam-ı Âzam bu sırta işaret olarak,

لَا إِسْرَافَ فِي الْخَيْرِ كَمَا لَا خَيْرَ فِي الْإِسْرَافِ

demiştir. Yani ‘hayırda ve ihsanda-fakat müstahak olanlara-israf olmadığı gibi, israfta da hiçbir hayır yoktur.’“

İsrafın sonucu: Hırsın tahriki

VII. İsraf hırsı intaç eder? Hırs da üç netice verir:

1) Kanaatsizlik

2) Haybet ve hasaret ve başarısızlık

3) İhlası kırması, amel-i uhreviyeyi zedelemesidir.

1) “Kanaatsizlik; sa’ye, çalışmaya şevki kırar. Bediüzzaman Hazretlerinin ifadesiyle:

“Şükür yerine şekva ettirir, tembelliğe atar. Ve meşrû, helal, az malı terk edip, gayr-ı meşrû, külfetsiz bir malı arar. Ve o yolda izzetini, belki haysiyetini feda eder. İktisatsızlık yüzünden müstehlikler çoğalır, müstahsiller azalır. Herkes gözünü hükûmet kapısına diker. O vakit hayat-ı içtimaiyenin medarı olan ‘sanat, ticaret, ziraat’ tenakus eder. O millet ise tedenni edip sukut eder. Fakir düşer.”

Bu yüzden İslâmda baht oyunları, kumar vs. zahmetsiz kolay kazanç yolları, köşeyi dönmeçilik gibi davranışlar yasaklanmıştır. (5/90-91)

Kanaatsizliğin artışı, şükür yerine şekvanın çoğalması, sa’yden kaçış sosyalizmi doğurmuştur. Meşrû, helal, az malı terk edip gayr-ı meşrû külfetsiz bir mal arama duygusu da kapitalizmi doğurmuştur.

2) Hırsın ikinci neticesi haybet ve hasarettir.

“Rızk-ı helal, arz ve iftikara göre gelir, iktidar ve ihtiyaç ile değil. Belki o rızk-ı helal iktidar ve ihtiyar ile makusen mütenasiptir. Çünkü çocukların iktidar ve ihtiyarı geldikçe rızkı azalır, uzaklaşır, sakilleşir. Kanaat bir defîne-i hüsn-ü maişet ve rahat-ı hayattır. Hırs ise mâden-i hasaret ve sefalettir. Hırs ve kanaatin tesirâtı, zihayat âleminde gayet geniş bir düstur ile cereyan etmektedir.”

3) Hırs ihlâsı kırar, amel-i uhreviyeyi zedeler. Çünkü bir ehl-i takvanın hırsı varsa, teveccüh-ü nası ister. Teveccüh-ü nası murat eden ihlâs-ı tammı bulamaz. Bu netice çok önemli, dikkat çekicidir.

Sonuç olarak Üstadın ifadesiyle, “israf kanaatsizliğe yol açar. Kanaatsizlik ise çalışmanın şevkini kırar. Tembelliğe atar, hayatından şekva kapısını açar; mütemediyen şekva ettirir. Hem ihlâsı kırar, riya kapısını açar, hem izzetini kırar, dilencilik yolunu gösterir.

“İktisat ise kanaati intaç eder. Kanaat izzeti intaç eder.

عَزَّ مَنْ قَنَّعَ ذَلَّ مَنْ طَمَعَ⁵

Hem sa’ye ve çalışmaya teşci eder, şevkini ziyadeleştirir, çalıştırır, iktisattan gelen kanaat, şükür kapısını açar, şekva kapısını kapatır. Hayatında daima şâkir olur. Hem kanaat vasıtasıyla insanlardan istiğna etmek cihetinde, teveccühlerini aramaz. İhlâs kapısı açılır, riya kapısı kapanır.”

5 Kanaat eden aziz olur; tamah eden zillete düşer.

Bir Söyleşi

Erdem Akça ile Bediüzzaman Said Nursi'nin İktisad Risalesi Üzerine Söyleşi

Funda DEMİNER

Funda Demirer: Konumuza geçmeden önce kısaca sizi tanıyabilir miyiz?

Erdem Akça: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümü mezunuyum. Bir kamu kuruluşunda Mali Hizmetler Uzman Yardımcısı olarak 3 yıldır görev yapmaktayım.

FD: Bediüzzaman Said Nursi İktisad Risalesi'nin başında “İktisad ve kanaate, israf ve tebzîre dairdir” diye bir not düşmüş. Bu kavramları açıklayabilir miyiz?

EA: Kavramlar anlaşılardan meselelerin anlaşılmayacağı kanaatindeyim. Kavramlar, bir bilimin şahdamarıdır. İktisatçılar, iktisat terimini, ‘sonsuz insan ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklarla karşılanmasını inceleyen sosyal bilimdir’, diye tanımlar. Dikkat edilirse, bu tanım kendi içinde çelişkilidir. Çünkü sınırlı kaynaklar, sonsuz ihtiyaçları karşılayamaz. Aslı tanıma geçerse, iktisat, Arapça bir kelime olup “kasd” kökünden türetilmiştir. Arapça gramerine göre de iftial veznedir. İftial vezni, bir fiili yapmanın kişinin fitratının ayrılmaz bir parçası haline gelmesini ifade eder. Kasd tabirini hukuk bilimi, bir fiili bilerek ve isteyerek yapmak olarak tanımlar. Bu açıdan hukukta anlık bir öfke ile işlenen bir cinayete, su-i kasd ile işlenen bir cinayete aynı ceza verilmez. Bu tanımdan yola çıkarak diyebiliriz ki iktisat, bir insanın (kasdi olarak) elindeki maddi imkânların, en zaruri ihtiyaçları öne alıp en göreceli istekleri sonraya bırakacak şekilde sıralanıp harcamasıdır.

Kanaat ise, Arapçada, bir çobanın, koyunlarını suya kanacak kadar sulaması anlamındadır. İkna kelimesi de, kanaat kökünden türetilmiştir. Aklın, ilim ve hikmet suyuyla kanması ve hakikate susuzluğunun giderilmesi manasındadır. Bu açılardan iktisat biliminde kanaat, kişinin elindeki imkânları en verimli, en etkili ve en ekonomik şekilde kullanarak onunla yetinmesi diye tanımlanır. İnsanın duygularını koyunlara benzetirsek, insanın duygu koyunlarının en büyük susuzluğu, en âcil ihtiyaçlarıdır. İmkânların en âcil ihtiyaçlar için kullanılması ve sıkıntılarını gidermesine, maliye bilimi “ etkililik ” adını verir.

İsraf, iktisadın zıddıdır. Tebzîr ise, savurganlık manasıyla, kanaatin zıddıdır. Kur’ân, bu Risalenin başında geçen âyetin devamında “İnnehu lâ **yuhibbu'l-müs-rifîn**” (A'raf, S:31) diyerek, iktisatlı olmanın Allah'ın sevgisine erdirdiğine işaret ettiği gibi; İsra sûresinde “İnne'l-mübezzirîne kânu ihvâne's-şeyâtîn” (İsra, S:27)

diyerek de, savurganlığın insanı şeytanlara kardeş haline düşürdüğünü bir değişmez hakikat olarak vurgular.

FD: Said Nursi'nin İktisad Risalesini yazdığı yıllarda Türkiye'de 5 Yıllık Kalkınma Planları ilk defa oluşturulmaktaydı. Neden Bediüzzaman bu risalenin girişinde hemen iktisad-şükür ilişkisini işliyor da iktisad-sanâyi bağlamına değinmiyor?

EA: Çünkü canlılığın, madde ile ilişkisinin fitrî neticesi şükürdür. Şükrün en külli ve en kalitelisi ise, şuurluca yapılanıdır. Ki bu şükür, insan türüne has bir keyfiyettir. Bu açılardan Kur'ân, haklı olarak şükrü, canlılığın ana gayelerinden biri olarak gösterir. Bu önemli hakikatten dolayı insan fitratını ve yaratılış âlemini bir kitap gibi okuyan peygamberler insanlığa daima bu dersi vermişlerdir. Hz. Süleyman kıssalarında, Hz. Lokman'a hikmet verilmesinde, Hz. Nuh'un “abd-i şükür” olarak isimlendirilmesinde hep bu vurguyu görürüz.

İnsan denilen şuurlu varlık İslâm ahlak felsefesinde vurgulandığı üzere akıl, kalp ve nefisten meydana gelir. Said Nursi'nin birçok yerde ifade ettiği gibi akıl, kâinattaki san'atta ve hikmette görünen “kemal” hakikatiyle; kalp, kâinattaki san'atta görünen “cemal” hakikatiyle muhatap olduğu gibi nefis de, kâinattaki nimet ve rızıklarda kendini gösteren “rahmet” hakikatiyle muhataptır. Bu açıdan İktisad Risalesi, doğrudan doğruya nefis ve onun terbiyesi ile alakadardır. Bundan dolayı Said Nursi hayatta iken Külliyyattaki 3 bölümü birleştirip Ramazan – İktisad – Şükür Risalesi olarak derleme bir kitap yapmıştır. Bu öncelmeden yola çıkarak diyebiliriz ki: Şükürsüz ve hırsın esiri bir sanayi, şu anki dünya savaşlarının ve işgallerin ana kaynağıdır. Bu yüzden çözüm, hırsa dayanan müsrif sanayiye değil, şükür ekseninde yürüyen ve küresel barışı doğuran iktisattadır.

FD: Nefs ve canlılık arasındaki bağ nedir ki, iktisad konusunda böyle hayatî değer arz ediyor?

EA: Nefs, nefes alıp veren yapı demektir. Hatta Arapça köküyle nefes ile nefis, aynı köktendir. Âyet der: “Her nefes alıp veren yapı, bir gün ölür ve soluğu kesilir.” Nefes ve hava, bir canlılığın en temel ihtiyacıdır. Nefesle, canlılık var olur. Yiyecek ve içecek ile canlılık devam eder, beslenir ve büyür. Said Nursi İktisad Risalesi'nin başına “Yiyin ve için ama israf etmeyin” (A'râf, S: 31) âyetini kasdî olarak koyuyor. Çünkü bu âyet iktisat biliminin incelediği ekonomi dünyasının iki ayağından en önemli ayağına vurgu yapıyor. İktisat, mikro-ekonomi ile insan ve madde ilişkisini ele aldığı gibi; makro-ekonomi ayağı ile de, devlet ve madde ilişkisini ele alır. Fakat devlet, soyut bir hakikat olduğu ve onun temsilcisi insanlar olduğundan dolayı iş özünde insan-madde ilişkisinde başlar ve biter. Bu cihetten madde ile imtihanını kaybetmiş, hırs ile maddenin esiri ve kölesi olmuş bir idarecinin yönettiği ülke ekonomisi israftan ve bin bir çeşit ekonomik hiyanetlerden kurtulamaz. Bundan dolayı Kur'ân ve onun bir talebesi olan Said Nursi öncelikle

ve bizzat insan-madde ilişkisini ele alıyor. Şahsî hayatında iktisatlı olan ve ona emânet edilen imkânlara hıyanet etmeyen, elbette ve elbette devlet idaresine geçse daha hassas olur, demek istiyor. Peygamberler hariç bu mevzuya verilecek en güzel iki misal Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (R. Anhuma) dir ki, onlardaki idare hassasiyetini, manevi değerleri inkâr eden Marksistler dahi takdir ediyorlar.

FD: Said Nursi neden bu Risalede insan bedenini bir saray ve şehre benzetiyor?

EA: Çünkü iktisat tabirinin İngilizce karşılığı olarak kullanılan ekonomi lafzı, Yunancadaki “Oikia” (Ev); “Nomos” (İdare) tabirlerinden geliyor. Said Nursi’nin buna işaret ettiğini söyleyebiliriz. Risale-i Nur Külliyyatında çokça kullanılan “saray-ı saadet” tabirlerinden yola çıkarsak, sağlıklı ve mutlu bir insanın bedeni, bir saray gibi düzenli ve kurallı çalışır; her şey ona mutluluk getirir. İbn-i Arabî gibi bütün ehl-i keşif evliyalar manevi müşahedelerinde insan bedenini, düzenine ve mutluluğuna göre, bazen harabe bir kulübe, bazen paşalara layık bir köşk, bazen de sultanlara has bir saray olarak görmüşlerdir. Biyoloji bilimi de, Said Nursi’nin Otuz İkinci Söz’de belirttiği üzere, insan bedenini düzenli bir şehir gibi görür. Akıl ve beyin, o şehrin vâlisidir. Kalp, o şehrin merkezidir. Alyuvarlar, o şehirde nehir yoluyla ticaret yapan tüccarlar; akyuvarlar ise, bu şehri koruyan polislerdir. Said Nursi İktisad Risalesinde genellikle saray yönünü ele alıyor. İlk planda bu sarayın hâkimi olarak mideyi, kapıcısı olarak dildeki tatma gücünü gösterir. Hemen her insanda beden sarayına giren yiyecek ve içecekler konusunda mide ve dil arasında bir idarî kargaşa meydana geldiğine vurgu yapar. Mide, beynin kontrolünde ve bedenin ihtiyaçlarına göre şekil almaktadır. Dil ise, keyfidir; ona lezzet ve zevk vereni tercih eder. İnsanın iştah duyduğu şeyler, bedenin hakiki ihtiyacından kaynaklandığından, bedenin sıhhat ve düzeni midenin talep ettiklerinin karşılanmasına bağlıdır. Bundan dolayı Nursi, körü körüne dile tabi olmanın beden dengesini bozduğunu, yalancı iştahlara yol açtığını ve kişinin fizik açıdan hastalanmasına sebep olduğunu vurgular: “*Kuvve-i zâika, ehl-i gaflet ve ruhen terakki etmeyen ve şükür mesleğinde ileri gitmeyen insanlar için bir kapıcı hükmündedir... Fakat hakiki ehl-i şükürün ve ehl-i hakikatın ve ehl-i kalbin kuvve-i zâikası, rahmet-i İlahiyenin matbahlarına bir nâzır ve bir müfettiş hükmündedir*, der.

Kişinin manevi gelişmesi ve yükselişi nispetinde insanın organları farklı keyfiyetler alır. Seviye yükseldikçe aynı organın gizli potansiyelleri açığa çıkar. Said Nursi sıradan insanlar için yeme ve içmenin hayatı devam ettirme amacına yönelik olduğunu söyler. Hayatın devamı noktasında, söz midenindir. Dil kapıcıdır; lezzet hatırı için beden şehrinde anarşi çıkarmamalıdır. Fakat yeme ve içme, İlâhî birer san’at eseri olan yiyecek ve içecekleri dilin hassas terazileri ile tatma, tartma ve aralarındaki incelikleri fark etme, Allah’ın aynı tür yiyeceklere farklı lezzet ve zevk koymasını bizzat müşahede etmeye yol açabilir. Bu seviyeye gelen bir Hakk dostunun yeme-içmedeki niyeti değişir. Onun için yeme ve içme, birer mârifetül-

lah penceresi olur. Kur'an, Abese sûresinde, insanlığın çoğunun yiyecekler konusundaki bu imtihanda sınıfta kaldığını bildirmek için der: "Fe'l-yenzûri'l-insânü ilâ taamihî" (İnsan yediği yemeğe nazar etsin!) Nazar, akıl gözüdür. Demek Kur'an, her insanın yemekler konusunda bir nazariyesi (teorisi) olmasına dikkat çekiyor. Bu yüksek seviye noktasında Nursi, insan dilini Allah'ın rahmet ve kudret tecellilerini tadıp zevk eden, hamde vesile kadri yüce bir devlet başkanına veya şükre vesile bir müfettişe benzetiyor.

FD: Said Nursi, Risalelerinde iktisadın sık sık bereket getireceğini vurguluyor ve kendi hayatından misaller veriyor? Bereketin tanımı nedir?

EA: Bereket, birin bin olması, bir şeyin çok şeye dönüşmesi veya çok çeşitli yararlar sağlayacak şekilde sonuç vermesidir. Maliye biliminde bereketin karşılığı, *verimlilik*dir. Bereket hakikati, Rahman ve Mülk surelerinde vurgulandığı üzere İlâhî yaratma sisteminin ayrılmaz bir parçası ve Birinci Söz'de açıklandığı üzere rahmet hakikatinin kâinatta görünür şeklidir. Bereket hakikati, vâhidiyet ve ehadiyet tarzında iki şekilde görünür. Mesela 1 mısır tanesi, toprağa ekilmesiyle ondan 7 koçan çıksa ve her birinde 100 dane olsa, sene başında 1 dane olan mısır sene sonunda 700 dane olur. Eğer o 700 mısır danesi tekrar toprağa ekilse aynı şekilde mahsul verseler ikinci yılda 490.000 dane mısır olur. Geometrik bir seri şeklinde bütün canlılar dünyasında bu çoğalma meydana gelir. Ki bu, bereketin vâhidiyet cihetidir. Ayrıca bir elmanın, kuş için gıda, insan için meyve, doktor için ilaç, bir natürmort ressamı için obje, bir sevgili için hediye olması da bereket hakikatinin vâhidiyetinin diğer cephesidir. Halkın geneline kabul edilen bereket ise, peygamberlerin mucizelerinde ve evliya kerametlerinde meydana gelen, bir tabak yemeğin 100 kişiye yetmesi şeklinde ehadiyet tarzındaki bereket tecellisidir. Said Nursi'nin kendi hayatından verdiği bal ve para misallerine baktığımızda, minimalist bir yaklaşımla sıkı bir iktisat politikasıyla nefsin ve beden sarayını idare ettiğini görüyoruz. Said Nursi'nin şahsî uygulaması, Maliye biliminin verimlilik düsturununun tatbikidir. Nitekim hayatında olağanüstü bir tarzda berekete mazhariyetini birçok Risalesinde anlatır. Sebeplerin bittiği yerde sebepler-üstü icraat devreye girdiği için...

FD: İktisadın, izzete yol açtığına vurgu yapıyor. Biraz açabilir miyiz?

EA: İzzet, Cevşen'de Hz. Peygamber'in (aleyhissalatü vesselâm) belirttiği üzere, kudretin bir zâta verdiği üstün ve gâlib konumdur. Zıddı, "zillet"tir. Zillet, toplum içinde gölge gibi ezik bir vaziyete düşmedir. Zenginliğin verdiği üstünlüğe ise, "şeref" denilir. Zıddı, "rezillik"tir. Bir Müslümanın, yersiz harcamaları dolayısıyla veyahut idari beceriksizliğinden ötürü iflas edip dilencilik konumuna düşmesi bir rezilliktir. Hz. Peygamber (aleyhissalatü vesselâm) dilenmeyi, iflas eden kişi için geçici süreli bir çare ve hak olarak sunar. Fakat dilenmeyi meslek edinmeyi yasaklar. Said Nursi bir kişinin emeğiyle elde edeceği imkânların, az dahi olsalar, zaruri ihtiyaçlara öncelik vererek sarf edildiğinde kişiyi kesinlikle

dilencilikten, borç esaretinden kurtaracağını vurgular. Zaruri ihtiyaç konusunda da rızık, hakiki ve mecâzî olarak ikiye ayırır. Hakiki rızık, hayatı devam ettiren rızık olduğunu; mecâzî rızık, beden sarayını keyiflendiren bir süs olduğunu vurgular. Hakiki rızık konumunda olan peynirli börek gibi ucuz şeyleri bırakıp en âlâ baklavalara çok para vererek onları rızıkmişçasına yemenin israf olduğunu ifade eder. İktisat biliminin tabiriyle “lüks ihtiyaç” konumunda olan ve pahalı mecâzî rızıklar yüzünden birçok kişinin ve aile efradının borç altına girdiğine ve toplumdaki para dilenmeye mecbur kaldığına işaret eder. Bu noktada Bediüzzaman, Hz. Peygamber’den (aleyhissalatü vesselâm) iki hadis aktarır. Birincisi: *İktisat eden asla sefil ve rezil olmaz*. İkincisi: *Elindekine kanaat eden, izzet bulur; aç gözlülük yapan, zillete düşer*. Bu mevzuya dair şu tarihi vak’a makro-ekonomik planda çok önemlidir: Osmanlı devlet bütçesini ve iktisadî yapısını Koçi Bey’e incelettirip düzeltme çabası gösteren 4. Murat Han, Rusya’nın Osmanlı’dan borç talep etmesi üzerinde izzet-iktisat ilişkisine dair şu çarpıcı cümleyi söyler: *Verin! Bugün borç alan, yarın emir alır*.

FD: İktisat Risalesi makro-ekonomik planda nasıl okunabilir?

EA: Öncelikle pazarlığın önemine değiniyor. Pazarlık, satıcı ve alıcı için hem bir nefis terbiyesidir; hem piyasanın sun’î fiyatını düşürerek enflasyonu engelleyen bir unsurdur; hem piyasada emniyeti ve toplumsal sadakati sağlayan bir çaredir, diyor. Bu manada pazarlık imkânı vermeyen market alışverişlerinden ziyade, pazarlık sünnetinin canlı yaşandığı halk pazarlarının daha bereketli ve verimli alışverişlerin yapıldığı yerler olduğunu söyleyebiliriz. Mühim bir şart, alıcının uyanık olması ve satıcının çürük mal vermesine mahal vermemesidir. Buna karşı tedbir olarak şart muhayyerliği (malı iade hakkı) kullanılabilir. Nitekim Hz. Peygamber (aleyhissalatü vesselâm) alışverişte çokça aldatılan Hibban bin Münkız’a (R.A.) tüccarlara “Aldatmak yok” demesini ve onlardan 3 günlük malı iade hakkı istemesini öğütlemiştir. Bu durumda mal özürsüz olsun veya olmasın üç gün içinde geri getirildiği takdirde, mal, satıcı tarafından geri alınmak mecburiyetindedir.

Said Nursi iktisatsızlığın hırsı yol açtığını, hırsın da bazı ekonomik zararlara sebebiyet verdiğini söyler ve konuyu şöyle kritik eder: *Hırs, kanaatsizlik verir. Kanaatsizlik ise, sa’ye, çalışmaya şevki kırar. Şükür yerine şekva ettirir, tembelliğe atar. Ve meşru, helal az malı terk edip, gayr-ı meşru, külfetsiz bir malı arar*. Bu cümleye eklediği dipnot tam makro-ekonomik problemlerin kaynağına temas eder: *İktisatsızlık yüzünden müstehlikler çoğalır, müstahsiller azalır. Herkes gözüünü hükümet kapısına diker. O vakit hayat-ı içtimaiyenin medarı olan san’at, ticaret, ziraat tenakus eder. O millet de tedenni edip sukut eder, fakir düşer*.

FD: Müstahsil ve müstehlik tabirleriyle ne demek istiyor?

EA: Müstehlik, tüketici demektir. Kelimenin kökü, “helak”tır. Kavimlerin helâkında olduğu gibi... Kur’ân canlılar hakkında, “Her canlı ve nefes alan yapı,

ölür”, cansızlar hakkında da “Her şey ve nesne, helak olur” der. Canlı ve cansız bütün nesnelere, maddi yapı ve onun kaynağı olan kuvvet ortaktır. Bu cihetten Kur’an maddeyi baz alan, ruhu ve hayatı, ruhanilik ve diriliğin kaynağı olan ilim ve duyguları merkeze almayan bütün ekonomilerin tükenmeye mahkum olduğuna işaret ediyor. Nursi’de aynı şeyi burada vurguluyor. Hadislerde Ahirzaman’da geleceği vurgulanan Ye’cüc-Me’cücülerin ana özelliği olarak her şeyi yiyip tüketmeleri, su kaynaklarını bile kurutmaları gösterilmesi tüketim mantığının yayılacağına işarettir. İslam’da ise, tüketmek yoktur. Her emeğe ücret verme, en azından “Eline sağlık! Çok güzel olmuş! Allah razı olsun! Kesenize bereket” şeklinde üreticiyi çalışmaya ve üretmeye sevk edecek güzel sözlerle karşılık vererek, üretime katkı sağlamak vardır. Zâten Said Nursi’nin bu Risalede çokça vurguladığı şükür kelimesi etimolojik olarak ‘memnuniyet içinde güzel bir karşılık verme’ demektir. Bu manada Esmâ-i Hüсна’dan bir tanesi de, Şekûr’dur.

Müstahsil, elde ettiği ilim ve tahsille, yeryüzündeki imkânlar tarlasını kullanarak üretmeye ve hâsılat elde etmeye çalışan kişi demektir. Üretim, ziraat ile olur. Madencilik, bir üretim değildir. Çünkü maden, üreyen bir kaynak değildir. Madencilik, hammadde tedarikidir. Ziraat, hayatı önemi haiz ham maddeleri çoğaltmak ve hayatı desteklemektir. İnsanın ürettiklerinde hem kendisinin hem beslediği hayvanların rızkı vardır. Bu konuya Abese ve Naziat suresi vurgu yapılmıştır. Ziraat ve madenciliğin tedarik ettiği hammadde, ya doğrudan doğruya mübadeleye konu edilir; buna, ticaret denir. Veyahut işlenir daha kıymetli mallara dönüştürülür. Eğer bu el işçiliği tarzındaysa “zanaat”; makine üretimi tarzında ise, “san’at” adını alır. Şu an çokça kullanılan sanayi lafzı ise, san’at kelimesinin çoğuludur. Ki temelde kâinattaki İlahî san’atın kopyalanmasına dayanır. Fakat kopya aslın yerini tutmadığından bu sanayi, insan ve çevre sağlığına ve dengesine zarar vermiş; âyetin vurguladığı üzere yeryüzünde fesad zuhur etmiştir.

Madencilığe dayanan teknoloji, insan türünün korunması ve hayatın kolay yaşanmasına vesiledir. Kur’an bu manada sanayinin kaynağı olan demirdeki şiddetli gücü vurgular. Teknolojik ürünler ekonomik açıdan kıymetli görünseler de, İktisattaki elmas-su paradoksunda olduğu gibi, hayatı bir durumla karşılaştığında ziraat ve ona dayanan üretimin ne kadar değerli olduğu ortaya çıkar. Çünkü teknolojik ürünler hayat için zaruri ihtiyaç değildirler. Bu açıdan ekonominin temeli, ziraat ve rızıktır. Hz. Peygamber (aleyhissalatü vesselâm) enflasyon meselesini anlatan **narh hadisinde** bütün ekonomiyi Beş Esmâ-i Hüсна’nın icraatı olarak nitelendirerek der: *Fiyat sınırlamasını, Allah koyar. Allah, Hâfid’dir (fiyatları düşürendir), Râfi’dir (fiyatları yükseltendir), Kâbid’dir (piyasayı sıkandır), Bâsüt’ür (piyasayı genişletendir), Rezzak’tır (devamlı rızık verendir).* Allah’ın, celal ve cemal tecellileri, Onun iki eli gibidir. Ekonominin temeli olan arz ve talep kanunları, piyasa âlemindeki iki İlahî eldir. Allah, celaliyle, üretimi kabz eder, sıkar; cemaliyle, üretimi bollaşır. Üretim ve arz azalınca, fiyatlar yükselir; üretim artınca,

fiyatlar düşer. Bu şekilde fiyatları yükseltip alçaltan Allah'tır. Ürün az olunca, satıcının daha çok para kazandığı tarihte hayretle görülmüş ve buna iktisatta, “King Kanunu” adı verilmiştir. Bu açıdan ürünün azlığı içinde gelirin çokluğu, Allah'ın icraatlarının mükemmelliğini gösterdiği gibi; ürünün bolluğu içinde müşterinin talebinin yetersizliği de, Allah'ın piyasalarda cemel içindeki celalini gösterir.

Bediüzzaman Said Nursi san'at, ticaret, ziraat şeklinde bir sıralama yapıyor. Çünkü medeniyetin alameti, sanayidir. Hem üretimin ve sanayinin, özel sektör eliyle yapılması gerektiğini açıkça ayırıyor ve *Hükümet kapısı, tüketicilerin yeridir*, diyor. Hem de bir ülkenin gerileme ve ilerleme seviyesini *Kamu sektörünün ekonomideki payı* belirler, diye açıkça ifade ediyor.

FD: Said Nursi İktisadın maneviyata katkısı nasıl ele alıyor?

EA: Öncelikle kişinin ihlâsına sebep olduğunu vurguluyor. İktisatsızlıktan kaynaklanan hırs duygusunun ehl-i takva birisinde bulunduğu onun halkın teveccüh ve takdirine yöneleceğine; bunun da o kişiyi zaman içinde riyaya sokaçağına ve dünyaya bağlayacağına değiniyor. Kanaatkârlıktan kaynaklanan istiğna duygusunun kişiyi ihlâsa erdiren bir sır olduğuna dikkat çekiyor. Dine hizmet etme noktasında model olan bütün peygamberlerin âyet diliyle “Sizden bir ücret talep etmiyorum. Ücretim varsa o da Rabbü'l-Âlemîn'e aittir” (Şuarâ, S:127) sözleri, hırsın ve dolayısıyla iktisatsızlığın din hizmetini baltaladığını ifade eder.

Maneviyatın en yüksek noktası olan nefis terbiyesi, bedendeki kuvvetin zararlarından kurtulup onu hayır ve hakka hizmetkâr hale getirmektir. Bu seviyeye terim olarak, “kudsiyet kesbetme” deniliyor. Böyle bir kişinin alâmeti, kalbinden madde aşkının çıkması, zühde ermesi, başkalarının menfaatini kendi menfaatine tercih etmesidir. Tarihin bize gösterdiği üzere başta bu terbiyeyi yaşayan sahabiler ve sonrasında milyonlarca evliyada bu maddi kerametler hep görünmüştür. Bu maddi keramet mevzusu göreceli bir mesele değildir. Kur'an'da Hz. Süleyman'ın vezirinde, Hz. Meryem'in şahsında yeri olan sabit hakikatlerdir. Bu cihetten herkes tarafından tecrübeye açıktır. Maddeden kudrete geçmeye çalışan hakikat yolcuları için uğranılacak birer duraktır. Said Nursi bu yolcuğun üç aşamasını ve rotasını gösteriyor: “*Aklı, midesine; kalbi, nefesine; ruhu, cesedine hâkim olmak...*” Risalenin başında da ön şart olarak midesi, diline hâkim olacak diyor.

FD: Bu verimli söyleşi ve bilgilendirmeniz için teşekkür ederim.

EA: Asıl ben teşekkür ederim. İnşallah Üstad Bediüzzaman Said Nursi'nin hususiyetle üzerinde durduğu bu meseleyi anlamak noktasında bir katkımız olmuştur. Kusur bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Bir Mekan Emirdağ

Rukiye BAYRAM
Marmara Üniversitesi

Emirdağ'ın Kısaca Tarihi

Emirdağ Afyonkarahisar iline bağlı bir ilçedir. Ankara - Konya karayolu üzerinde bulunan bu ilçenin önemli bir özelliği Avrupa'da bulunan Emirdağlıların çok oluşudur. Bu nedenle kış aylarında nüfus oldukça azalırken yaz aylarında artar. Emirdağ'ın beş beldesi ve altmışa yakın köyü bulunmaktadır. Halk geçimini tarım, hayvancılık ve Avrupa ülkelerine göç edip yerleşen fakat ilçeden halen kopmayan Emirdağlıların ilçeye kazandırdığı yatırımların ekonomik hareketlilikleriyle sağlamaktadır.

Merkez ilçenin ismi burayı mesken tutmuş olan Türkmen boylarının isimlerinden hareketle 1867'ye kadar Cırgın/Musluca olarak anılmış, daha sonra yapılan idari düzenlemelerin ardından 1933'e kadar Sultan Abdülaziz'e atfen Aziziye olmuştur. 1933'te merkez ilçenin ismi, yamacında yer aldığı Emir dağından kaynaklı Emirdağ olarak değiştirilmiştir. Bizzat merkez ilçenin rakımı 1000 metreden fazladır.

Emirdağ İsminin Ortaya Çıkışı

Emirdağlılar 1071'den önce Orta Toroslarda bulunan bir dağ serisi üzerinden önce Türkistan'dan Horasan'a gelirler. Sonra bugünkü Irak Suriye taraflarına gelirler. Bu coğrafyada yani Musul-Kerkük'te, Halep-Şam'da oldukça fazla Türk nüfusu oluşur. Alparslan Gazi Halep'teki, Şam'daki, Musul'daki ve Kerkük'teki Türkmenleri toplar. Alparslan'ın ordusunda hiç Arap asker yoktur çünkü Araplar, Müslüman Türklere tepki gösterirler. Bunun nedeni ise Müslüman Türkler Bağdat'a geldiği zaman köklü Arap aşiretlerinin Türkleri soylu kabul etmek istememeleridir. Türkmen askerlerle Alparslan Kubbetül İslan denilen Ahlat'a gider. Yolda giderken askerlerin bir kısmı Fırat'ta boğulur. 40 bin askerle 300 bin kişilik Doğu Roma'nın karşısına çıkar. Tam o dönemlerde Halep ve Şam'daki Türkmenler buraya gelip yerleşirler. Emirdağ'ın ismine gelince, Türkmenler önceden yerleştikleri yere Türkistan'dan geldikleri bölgenin ismini veriyorlardı. Buralara Kariyeyi Eymür ismini verirler. Eymür ismi daha sonra Emir kelimesine dönüşüyor. Emir kelimesi iş demek, ayrıca 'kumanda' anlamına geliyor. Türkmenler buralara Arap coğrafyası üzerinden geldiğinden isimler bu şekilde dönüşmüş. Emirdağ ilçesi en çok Oğuz isminin kullanıldığı bölgelerden biridir. Bu isimlere bakarak buraların Oğuz olduğunu, Türkmen olduğunu anlıyoruz.

Emirdağ Lahikası Hakkında

Emirdağ deyince lahikalardan bahsetmeden olmaz. Öncelikle Lahika mektupları Yirmi Yedinci Mektuptan oluşur. Risaleler Barla'da telif edilmeye başlanıp Isparta ve civarındaki kıymetli talebeleri bu risaleleri okumak ve yazmak suretiyle istifade ve istifaza ettiklerinde hissiyatlarını, iştiyak ve ihtiramlarını bir şükran borcu olarak müellif Hazreti Üstada mektuplarla takdim etmişler. Bazı müşkülât ve suallerinin halledilmesini rica etmişler; böylece hem Hazreti Üstadın, hem talebelerin mektupları ile Barla, Kastamonu ve Emirdağ lahika mektupları vücuda gelmiştir. Emirdağ lahika mektupları iki kısımdan oluşur. Birinci kısım, 15 Haziran 1944'de Denizli hapsinden beraat ile tahliyeden sonra Heyeti Vekile kararıyla Emirdağ'ında ikamete mecbur edilen Risale-i Nur müellifi Said Nursi 1947 sonlarına kadar yani üçüncü büyük hapis olan Afyon hapsine kadar Emirdağ'ında ikamet ettiği müddetçe talebelerine hizmete dair bazı sual ve mektuplarına yazdığı mektuplardır.

İkinci kısım ise 1948-1949 Afyon cezaevinde 20 ay tutuklu kalıp tahliyeden sonra tekrar Emirdağ'ına gelip orada bir müddet kaldıktan sonra 1951 yılında Eskişehir'de iki ay ikametinin ardından oradan da Gençlik Rehberi mahkemesi münasebetiyle iki defa İstanbul'a gelip üçer ay İstanbul'da kaldığı 1952-1953 tarihlerinde ve daha sonra yine Emirdağ'ında iken talebelerine yazdığı mektuplar ve mahkemelere ve davalara temas eden meselelere dair müteaddid bahislerden oluşmaktadır.

Said Nursi için Emirdağ'ın Önemi

Emirdağ'ın öne çıkan en önemli özelliği, Said Nursi'yi yıllarca misafir etmesidir. Adeta Emirdağ Bediüzzaman'la ün almış ve onunla şereflenmiş, şan bulmuş. Said Nursi 1944 yılının Ağustos ayı içinde Denizli hapsinin akabinde Emirdağ'a getirilmiş. Denizli Ağır Ceza Mahkemesinin 15 Haziran 1944 tarihinde karar vererek beraat ettirdikleri Nursi bir müddet Denizli'de kaldıktan sonra aynı yılın Ağustos ayı içinde, muhafızlar nezaretinde Denizli'den Emirdağ'a gönderilir.

Said Nursi, Emirdağ'da, daima tarassut altında bulunur. Bununla birlikte Nursi açık havalarda tefekküre çıkmayı severdi. Bahar ve yaz mevsimlerinde kırlara çıkmak âdetiydi. Yalnız başına gider, birkaç saat kalır, sonra tekrar dönerdi. Kırlara çıktığı zaman çok defa arkasından takip ettirilirdi. Kimi zaman bekçiler kimi zaman jandarmalar tarafından.

1944 Ağustos'unda Emirdağ'a getirilen Said Nursi, Emirdağ'a bu ilk getirilişinden itibaren üç buçuk yıl Emirdağ'da kalır. 17 Ocak 1948 tarihinde Afyon'a getirilir. Yani 4 yıl Emirdağ'da kalır. Afyon'a getirilince burada kısa bir süre bekletildikten sonra Afyon zindanlarında tevkif edilir. Afyon hapsinin on bir aylık çok ağır şartlar altında ve sıkıntılı günlerinden sonra yetmiş iki gün Afyon vilayet merkezinde nezaret altında bulunur. Said Nursi, 28 Aralık 1949 günü tekrar Emir-

dağ'a getirilir. 1949-53 yılları arasında tekrar Emirdağ'a dönen Bediüzzaman, 1953-60 yılları arasında da Isparta ile Emirdağ'da kaldı. Vefatından 5 gün önce Emirdağ'dan ayrılan Bediüzzaman Emirdağ halkı tarafından çok sevilmiştir.

Bediüzzaman'ın çeşitli sebeplerle kaldığı pek çok yer vardır. Nurs, Barla, Tillo, Van, Hizan, Eğirdir, Isparta, Kastamonu, İnebolu, Eskişehir, Afyon, Denizli vs.. fakat tüm bu sayılan yerler içinde Emirdağ bir istisna teşkil eder. 1944-60 yılları arasında maddi ve manevi havanın oldukça ağır olduğu bu belde de Said Nursi her yerden daha fazla kalır. Üstelik burada resmi iskânı sağlanmış ve Emirdağ nüfus kütüğüne kaydı yapılmıştır.

Risale-i Nur'un telifinin büyük ölçüde tamamlandığı Emirdağ'da Said Nursi'nin önemli eserlerinden Hüve Nüktesi ve Emirdağ Çiçeği kaleme alındı. İstanbul İlim ve Kültür Vakfı tarafından düzenlenen sergiler kapsamında çıkarılan Emirdağ Yılları Kataloğu bize Said Nursi'nin Emirdağ yılları üzerine birçok belge ve hatıralarla detaylı bilgi vermesi açısından önemli bir kaynaktır.

Bir Talebe Sabri Arseven

Abdolvahid GEZER
Boğaziçi Üniversitesi

Nur Risaleleri'nde "Nur santrali Sabri", "Sıddık Sabri", "Hulusi-i Sani Sabri" gibi isimlerle taltif edilen Sabri Arseven, Isparta'nın Barla'ya bağlı Bedre köyünde 1893 yılında dünyaya gelmiştir. Yine bu köyde imamlıkla vazifeli olan Hacı Sabri Efendi Risale-i Nur'la tanıştıktan sonra ömrünü Nur hizmetine adanmıştır. 1943'te Said Nursi ile birlikte Denizli hapsinde dokuz ay hapis yatan Hacı Sabri Efendi'nin adı başta Kastamonu Lahikası olmak üzere Risale-i Nur'da sıkça zikredilmiştir.

Onun Nur hizmetindeki hususiyeti "Nur santrali" ve "Nur'un iskele memuru" gibi sıfatların işaret ettiği üzere elle çoğaltılan Risale-i Nur'ların ülkenin en ücra köşelerine kadar dağıtılmasında oynadığı kilit rolle alakalıdır. Malum olduğu üzere basılması ve yayılması o devirde yasak olan Nur Risaleleri Bediüzzaman'ın tashihinden geçtikten sonra ilk Hacı Sabri Efendi'ye ulaşır, o ise bu risaleleri Eğirdir'de bulunan Hulusi Bey'e ve İslamköy'de bulunan Hafız Ali'ye ulaştırırdı. Bu merkezlerde çoğaltılan risaleler "Nur Postaları" vasıtasıyla ülkenin dört bir yanına ulaştırılırdı.

Sabri Efendi, Hulusi Bey ile beraber hem mektupları lahikalara eklenen hem de Bediüzzaman'a sordukları sorularla çokça risalenin yazılmasına vesile olan bir talebedir. Sabri Efendi'yi tanımanın en sıhhatli yolu da Risale-i Nur'da hem kendisinin yazdığı bu mektupları hem de Bediüzzaman'ın kendisinden bahsettiği metinleri dikkatle okumaktır. Mesela Hulusi Bey ile Sabri Efendi'nin mektuplarının lahikalara niçin idhal edildiğini izah ederken Bediüzzaman şunları söyler:

"Bu iki zât hakikî talebelerimden ve ciddî arkadaşlarımdan; ve hizmet-i Kur'ân'da arkadaşlarım içinde talebelik ve kardeşlik ve arkadaşlığın üç hassası var ki, bu iki zât üçünde de birinciliği kazanmışlar.

Birinci hasa: Bana mensup herşeye malları gibi tesahup ediyorlar. Bir Söz yazılsa, kendileri yazmış ve telif etmiş gibi zevk alıyorlar, Allah'a şükrediyorlar. Adeta cesetleri muhtelif, ruhları bir hükmünde, hakikî manevî vereselerdir.

İkinci hasa: Bütün makas-ı hayatiye içinde en büyük, en mühim maksatları, o nurlu Sözler vasıtasıyla Kur'ân'a hizmet biliyorlar. Dünya hayatının netice-i hakikiyesinin ve dünyaya gelmekteki vazife-i fitriyelerinin en mühimi, hakaik-i imaniyeye hizmet olduğunu telâkkileridir.

Üçüncü hasa: Ben kendi nefsimde tecrübe ettiğim ve eczahane-i mukaddese-i Kur'âniyeden aldığım ilâçları, onlar da kendi yaralarını hissedip o ilâçları merhem suretinde tecrübe ediyorlar. Aynı hissiyatımla mütehasis oluyorlar. Ve

ehl-i imanın imanlarını muhafaza etmek gayreti, en yüksek derecede taşımaları ve ehl-i imanın kalbine gelen şübehat ve evhamdan hasil olan yaraları tedavi etmek iştiyakı, yüksek bir derece-i şefkatte hissetmeleridir.”¹

Bediüzzaman’ın bu ifadesinden anladığımız üzere Hoca Sabri Efendi hem talebelik hem kardeşlik hem de arkadaşlık makamlarında örnek gösterilen bir isimdir.

Yine aynı mektubun içerisinde Sabri Efendi’nin samimi ve ciddi iştiyakının, Risale-i Nur Külliyyatı içinde çok hususi bir yeri olan Mucizat-ı Ahmediye risalesinin yazılmasına vesile olduğu zikrediliyor.² Aslında Mektubat’ta yine Sabri Efendi’nin sorduğu sorularla yazılmasına vesile olduğu dersler çağımızdaki talebe-üstad ilişkilerinin nasıl olması gerektiğine dair de ışık tutan bir cinsten.

Hoca Sabri Efendi ile Bediüzzaman arasındaki yakınlığın bir başka sebebi de Bediüzzaman’ın Sabri Efendi ile arasında nesebi bir yakınlık olduğu düşüncesi. Annesinin vefatı üzerine yazdığı mektupta Bediüzzaman, Sabri Efendi’ye şöyle seslenir:

“Ey Sabri kardeş! Başın sağ olsun. Cenab-ı Hak, o validemizi mağfiret eylesin, âmin. Benim, karabet-i nesebiyeyi ihsas eden parmaklarındaki nişan ve bu yedi sekiz sene Abdülmecid’den daha hararetli faalâne kardeşlik vazifesini yaptığınızdan, elbette senin merhume validen benim de validemdir. Onu da, validem yanına manevi kazançlarıma ve dualarıma hissedar ediyorum. Cenab-ı Hak sana, sabr-ı cemil ihsan ve o merhumeyi de garik-i rahmet eylesin. Amin.”³

Bu benzerlikten başka zamanlarda da bahseden Bediüzzaman Sabri Efendi’yle arasındaki bu benzerliği aslında daha da kıymetli olan iman hizmetindeki kardeşliğe tevafuk eden latif bir cilve olarak yorumlamıştır.

Sabri Efendi’yi tanımanın ve anlamının en iyi yollarından birinin de lahikalarda yer alan mektuplarına göz atmak olduğunu söylemiştik. Gerçekten bu mektuplara baktığımızda Sabri Efendi’nin hayatını Risale-i Nur’la anlamlandırdığını görüyoruz. Mesela bir mektubunda okuduğu risaleler hakkında şunları yazar:

“Nur deryasından nûş etmek isteyen bir kimse, Birinci ve Yirmi Birinci ve Yirmi İkinci Sözleri alsa, diğerlerine eli yetişmezse dahi maraz-ı kalbîyi def ve ref’e, ruhu tenvir ve tesrîre kâfi bulunduğu meşhud ve müsellemdir. Zira Birinci Söz tevhid miftahıdır. Yirmi Birin birinci şıkkı da mirkat-ı Cennet’tir. İkinci şıkkı da emraz-ı kalbiyenin tedavisi için nazirsiz bir şifahane-i eczâdır. İksir ilâçlarıyla, bilâistisna herkeste bulunan vesvese marazını tedavi ve kal’ eder. Kalb ve ruh-ta Kur’ân-ı Hakîmin ebedî ve nâmütenahi füyûzât ve envârından gelen revzat-ı inşirâhiyeyi küşadla saadet-i ebediyeye isal edecek bir râh-ı necat ve selâmettir.

1 Nursi, Said. Barla Lahikası, 2009, İstanbul, Sözler, s. 19.

2 A.g.e. s.19

3 Nursi, Said. Kastamonu Lahikası, 2009, İstanbul, Sözler, s. 157.

Yirmi İki ise, bürhanlarıyla, lem'alarıyla, insan olanın akaid-i diniyesini tahkim ve tarsîne emsalsiz bir rehber bulunduğunu arz ederim efendim.”⁴

Bu mektubundan aslında Sabri Efendi'nin talebelik, kardeşlik ve arkadaşlıkta birinciliği nasıl kazandığını anlıyoruz. Risale-i Nur'ları gerçekten hayatının merkezine koymuş ve ciddi ve samimi bir iştiyakla ona sarılıp ruhunun kurtuluşunu onda aramıştır.

Ömrünün sonuna dek Nur hizmetleriyle meşgul olan Hacı Sabri Efendi, 20 Şubat 1954'te Eğirdir'den kendi köyüne dönerken geçirdiği bir trafik kazası sonucu vefat etmiştir. Cenazesine Bediüzzaman'ın da iştirak ettiği Hacı Sabri Efendi'nin kabri Barla'nın Bedre köyünde bulunmaktadır. Mezarındaki kitabede şunlar yazar:

“Gel nazar kıl mezarımın taşına,
Âkil isen aklını al başına.
Ben de bir dem sürdüm sefa cihanda,
Akıbet bak, taş diktiler başıma.”

4 Nursi, Said. Barla Lahikası, 2009, İstanbul, Sözlür, s. 45.

Bir Kitap

Bediüzzaman Said Nursi: Entelektüel Biyografisi

Tubanur TARHAN
İstanbul Üniversitesi

Ayşenur OSMANOĞLU
İstanbul Üniversitesi

Vahide, Şükran (2006). Bediüzzaman Said Nursi: Entelektüel Biyografisi. Ed. İbrahim M. Abu-Rabi, çev. C. Taşkın. İstanbul: Etkileşim Yayınları. 448 Sayfa.

“Islam in Modern Turkey: An Intellectual Biography of Bediuzzaman Said Nursi” adıyla 2005’de State University of New York Press (SUNY) tarafından yayınlanan ve ertesini yıl Türkiye’de Etkileşim Yayınları tarafından Türkçeye kazandırılan bu kitap, Bediüzzaman Said Nursi’nin hayatı ve ‘Kur’an’ın imanî hakikatlerini izah eden’ bir tefsir olan Risale-i Nur Külliyyatının telif edilmiş sürecini ele alan en kapsamlı çalışmalardan birisidir. Said Nursi’nin hayatı ve düşünceleri üzerine ciddi analizler içeren bu eserde, Said Nursi’nin kendi eserlerinden ve yaşadığı döneme ait birincil ve ikincil kaynaklardan hareketle hayatı ve fikirleri tarihsel bağlamı içinde ele alınmıştır. Said Nursi’nin vesile olduğu iman davasına mensup ‘içeriden’ birisi tarafından yazılmıştır, lakin bir övgü kitabı değildir. Risale-i Nur’un telif sürecini anlamaya katkı sağlayan ciddi bir araştırma kitabı niteliği öne çıkmaktadır. Bu anlamda Said Nursi ve Risale-i Nur çalışmalarında temel referans kitabı niteliği taşımaktadır.

Bu biyografi çalışmasında, Nursi’nin 82 yıllık hayatı üç dönemde incelenmiştir. Said Nursi’nin Eski Said olarak adlandırdığı dönem, Yeni Said’e geçiş dönemi de ilave edilirse yaklaşık 44 sene sürmüştür. Sosyal ve siyasi mücadeleler içinde geçen ve hareketli bir dönem olan Eski Said (1878-1916) dönemine kitapta 8 bölüm ayrılmıştır. Bu bölümlerde; Said Nursi’nin çocukluğu ve gençliği, ilim yolculuğundaki durakları, 31 Mart Hadisesi’ndeki tutumu, Medresetü’z Zehra planı, I. Dünya Savaşı sırasında esir düşüşü, Daru’l-Hikmeti’l-İslamiye’ye atanması ve İngilizlere muhalefet etmesi gibi konulardan ayrıntılarıyla ve Risale-i Nur’dan iktibaslarla bahsediliyor. Said Nursi’nin çocukluğundan ve aile yapısından başlayarak, gençliği ve ilim yolunda kendini vakfediş, vatanperverliği, bulunduğu şehirler ve oralarda edindiği tecrübeler, siyasi karışıklıklara, savaflara, sosyal sorunlara karşı verdiği mücadeleler ve Kur’an ve sünnet çerçevesinde sunduğu çözümler ayrıntılı ve objektif bir şekilde ele alınmıştır. Aynı zamanda 31 Mart Hadisesi, I. Dünya Savaşı gibi tarihi önemi büyük olaylar karşısında Said Nursi’nin nasıl bir tavır takındığı detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Yeni Said (1923-1949) dönemine kitapta sekiz bölüm ayrılmıştır. Van, Barla, Eskişehir, Kastamonu, Denizli, Emirdağ ve Afyon yıllarını anlatan bu bölümlerde; Said Nursi’nin doğduğu bölge olan Bitlis ve Van tarafına giderek inzivaya çekilişi, Şeyh Said Hadisesi’ne tepkisi, Burdur ve Isparta ile başlayan sürgün yol-

culuğu, Barla'da tecrit ediliğu ve Barla hayatı, Risale-i Nur'un yayılığu, Isparta yılları, ardından başlayan tutukluluk yılları, Eskişehir hapisanesindeki hayatı, Eskişehir mahkemesi ve mahkemede ki savunması, Kastamonu'ya gönderiliğu ve oradaki hayatı, Risale-i Nur'un kökleşmesi, yayılması üzerine Said Nursi'nin yeniden tutuklanığu ve zehirleniğu, Denizli hapisanesi günleri, Denizli mahkemesi ve müdafaası ardından beraat ediğu, Emirdağ sürgünü ve hayatı, Afyon hapisanesi günleri, yargılandığı mahkemeler ve müdafaaları kapsamlı bir şekilde anlatılmıştır. Yeni Said dönemi, Said Nursi'nin siyasetten uzaklaştığı, tamamen Kur'an'a yöneldiği, Risale-i Nur'un telifi üzerinde yoğunlaştığı, sürgünler ve hapislerle geçen bir dönemdir.

Üçüncü Said (1949-1960) dönemine kitapta iki bölüm ayrılmıştır. Said Nursi'nin hayatının son on yılı, kendi ifadesiyle "Üçüncü Said" olarak adlandırılan dönem ele alınıyor. Bu bölümlerde; son on yılını çoğunlukla Emirdağ ve Isparta'da geçiren Said Nursi'nin bu süre zarfında Ankara'yı ve diğer bazı yerleri ziyaret ediğu, Nur Hareketi'nin güçlenmesi, Risale-i Nur'un neşri, "Cihad-ı Manevi" anlayığu ve son ayları ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır.

Kitabın sonuç bölümünde belirtildiği gibi, bu eser, Bediüzzaman Said Nursi'nin hayat hikâyesi, batı emperyalizminin yükselişe geçmesine mukabil İslam dünyasının bahtının karardığı bir dönemde, hayatını ve ilmini, İslam dünyasının yeniden uyanmasını, hatta insanlığın refah ve saadetinin, kaynağı vahiy olan Kur'an vasıtasıyla sağlanabileceğini ispatlamaya adanmış bir Müslüman âlim ve müellifin hayat hikâyesidir.

Bir Toplantı Hindistan’da Risale-i Nur Konferansları

Hakan GÜLERCE
İstanbul Üniversitesi

İstanbul İlim ve Kültür Vakfı ve Hindistan’ın çeşitli üniversitelerinin katılımı ile 12-18 Şubat 2017 tarihlerinde Mumbai, Calicut, Guwahati, Lucknow ve Yeni Delhi’de bir dizi konferanslar düzenlendi.

12 Şubat 2017, Mumbai Üniversitesi, “Risale-i Nur’u Anlamak” Konulu Söyleşi

Mumbai Üniversitesi öğrencileri tarafından organize edilen toplantıda Risale-i Nur üzerine bir söyleşi gerçekleştirildi. Türkiye’den katılan akademisyenler Prof. Alparslan Açıkgenç ve Doç. Dr. Ahmet Yıldız üniversite öğrencilerine yaklaşık bir saat süren özet birer konuşma yaptılar. Çok sayıda öğrencinin katıldığı söyleşide öğrencilerin meraklı ve detaylı soruları ve ilgi ile sonuna kadar dinlemeleri toplantının dikkat çekici yanıydı.

Bediüzzaman’ın Düşünceleri Günümüz için Her Zamandakinden Daha Önemli

13-14 Şubat 2017: “Calicut Üniversitesi, Uluslararası Hindistan Risale-i Nur Çalışmaları Genç Akademisyenler Konferansı”

Hindistan’ın Kerala Eyaleti’nde bulunan Calicut Üniversitesi’nin organize ettiği Hindistan Genç Akademisyenler Toplantısı’nın açılışına, Kerala Eyaleti Eğitim Eski Bakanı, çeşitli üniversitelerin rektörleri, milletvekilleri, bölüm başkanları, medya mensupları, birçok akademisyen ve öğrenci katıldı. Calicut Üniversitesi Arapça Bölümü koordinasyonunda EMS Seminer Kompleksinde düzenlenen konferans iki gün sürdü. İstanbul İlim ve Kültür Vakfı’nı temsilen Prof. Alparslan Açıkgenç ve Calicut Üniversitesi adına Arapça Bölüm başkanı Dr. Moideen Kutty konferansın bilimsel sekreteryası görevini üstlendiler.

Milli Eğitim Eski Bakanı, P.K. Abdul Rab konuşmasında bugün bütün toplumların karşılaştığı birçok probleme Risale-i Nur’da ve Said Nursi’nin metodunda çözümler bulunduğunu ifade etti. Said Nursi’nin ömrü boyunca cehalet ile mücadele ettiğini dile getiren P.K. Abdul Rab, “Bir Milli Eğitim Eski Bakanı olarak Said Nursi’nin Medresetüzzehra Projesinin önemini bugün tekrar anlıyorum. İnşallah bu konferans bu henüz tamamlanmamış projenin inşasına katkıda bulunmaktadır” ifadelerini kullandı.

Konferansa Hindistan’dan ve çevre ülkelerden özellikle Risale-i Nurlar ve

Türkiye üzerine yüksek lisans / doktora yapan öğrenciler bir araya gelip uzman akademisyen hocalarla buluştular ve yazmış oldukları makaleler ile birlikte tezlerinin içeriklerini sundular. Türkiye'den katılan Prof. Alparlan Açıkgenç ve Doç. Dr. Ahmet Yıldız birer saatlik bir sunum yaptılar. Daha sonra yaklaşık 30 öğrencinin sunum yaptığı akademik oturumlarda öğrencilerin çalışmalarına yol göstererek tebliğlerini kritik ettiler.

Sempozyumda sunulan tebliğlerin başlıklarına ve sunum videolarına iikv.org web sitesinden ulaşılabilir. Sunulan tebliğler ise Calicut Ünivesitesi yayınları tarafından yakın zamanda kitap olarak yayımlanacaktır.

12-15 Şubat 2017: “Lucknow, Nadvatul Ulama, Risale-i Nur Eğitimi”

Onbinlerce öğrencisi olan ve Hindistan'ın en büyük medreselerinden birisi olarak tanınan Hindistan'ın Uttar Pradesh Eyaletinde bulunan Darul-uloom Nadvatul Ulama'da dört günlük bir Risale-i Nur eğitim programı düzenlendi. Toplantıya Nursi üzerine özel çalışma yapan birçok öğrenci ve akademisyen ile Risale-i Nur Külliyyatını Arapçaya tercüme eden İhsan Kasım Salih ve Türkiye'den akademisyenler katıldı.

Suçlara Karşı Kalplere Manevi Yasakçı Yerleştirilmeli

16-17 Şubat 2017: “Assam, Gauhati Üniversitesi, Uluslararası Müsbet Hareket Sempozyumu”

Hindistan'ın Kuzeydoğusunda bulunan Assam eyaletine bağlı Gauhati şehrindeki ve o eyaletin en büyük devlet üniversitesi olan Gauhati Üniversitesinde iki gün boyunca devam eden ve İngilizce/Arapça dillerinde 50 kadar tebliğin sunulduğu “Müsbet Hareket” konulu uluslararası bir konferans düzenlendi. Konferansa, Hindistan, Keşmir, Bangladeş, Irak ve Türkiye'den araştırmacı, akademisyen ve öğrenciler tebliğle katıldılar. Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Sn. Şakir Özkan Torunlar'ın mesaj gönderdiği toplantıya İstanbul İlim ve Kültür Vakfı İcra Kurulu Başkanı ve Isparta Milletvekili Said Yüce de bir konuşma yaptı.

Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Sn. Şakir Özkan Torunlar gönderdiği mesajında tüm dünyada çeşitli ihtilaflar yüzünden birçok masum insanın zarar gördüğünü, çok kültürlü dünyada “öteki”ni anlamada “toleransın” anahtar terim olduğunu, barış içinde birlikte yaşamının “olmazsa olmaz” olduğunu ifade etti.

Sn. Said Yüce, ilgiyle dinlenen konuşmasında şu ifadelere yer verdi:

“...İslam dünyasının bugün içinde yaşadığı iki problemi daha dile getirmek istiyorum. Bunlar ırkçı unsurlar içeren etnik milliyetçilik ve mezhepler arasında gerçekleşen çatışmalar ve savaşlar. Bediüzzaman bir hekim gibi bu hastalıklarımızı da teşhis etmiş ve Kur'an Eczahanesinden bizlere ilaçlar sunmuştur

Bediüzzaman ırkçı anlamda, toplumsal hayatı perişan eden etnik milliyetçiliği

reddetmiştir. Onun “menfî milliyet”, olarak adlandırdığı bu türlü bir milliyetçilik, kendi milletinin diğer milletlerden “üstün” olduğunu iddia etmekten kaynaklanan olumsuz ve zararlı milliyetçiliktir. Bizim milliyetimiz İslamiyettir. Bu milliyet hepimizi bir arada tutan bir milyardan fazla mensubu olan bir milliyettir.

Son yıllarda İslam dünyasında şahit olduğumuz çok acı bir durumla daha karşı karşıyayız. Müslümanın Müslüman’ı katlettiği, ölenin de öldürenin de Allahu ekber dediği ve insanların mezheplerine göre kutuplaştığı, birbirlerini düşman ilan ettiği belki de İslam tarihinin en acı sahnelerini izliyoruz. Müslümanlar olarak bu soruna acil çözüm bulmamız gerekmektedir. Bediüzzaman’ın “manevi cihad” ya da diğer bir ifade ile “kalemle cihad” anlayışı bize bu konuda yol gösterebilir. O dahilde silahla asla cihad olamayacağını vurgular ve şöyle der: “Hem dahildeki cihad-ı mânevî, mânevî tahribata karşı çalışmaktır ki, maddî değil, mânevî hizmetler lâzımdır.” Zaten bütün maddi tahribatın kaynağı da aslında aldığımız manevi yaraların tedavi edilememesidir. Günümüzde; Jandarma polis güvenlik kameraları, hapishaneler, mahkemeler ve kanunlar olmasına rağmen suçlar azalmamakta bilakis artmaktadır. Bediüzzaman suçları azaltacak hatta yok edecek yegâne çareyi kalplere yerleştirilecek olan hakiki manada Allah’a iman ve ahirete iman ile mümkün olabileceğini, yani kalplere manevi yasakçı yerleştirilmesi gerektiğini söylemektedir.”

Konferansa Gauhati Üniversitesi Rektörü, Dr. Mridul Hazarika, Guahati Üniversitesi ve çeşitli üniversitelerden bölüm başkanları, dekanlar ve Hindistan’ın birçok bölgesinden akademisyen katıldı. Prof. Hazarika, konuşmasında “Sadece konferansın konusuna baktığımızda bu toplantının ne kadar önemli olduğu anlaşılıyor. Konu başlığı aynı anda çok önemli bir mesaj da veriyor. Daha iyi bir dünyada yaşayabilmek için müsbet hareket hayati önem taşımaktadır. Müsbet hareketi sadece bir hareket ve fiil olarak değil aynı zamanda düşünce sistemi olarak da ele almalıyız. Said Nursi’nin Müsbet Hareket kavramı dolayısıyla müsbet düşünce kavramını da içermektedir. Ben burada bütün katılımcılardan bir şey istiyorum. Haydi gelin beraber bu salondan çıktığımızda Bediüzzaman’ın müsbet hareket anlayışını bütün dünya ile paylaşalım.” ifadelerine yer verdi. Konferansta tebliğ sunan akademisyen ve öğrencilerin her birisine yaptıkları çalışmaları teşvik etmek ve birinci derecede başucu kaynakları olması açısından İngilizce veya Arapça dilinde Risale-i Nur Külliyyatı hediye edildi.

İki gün devam eden konferansın diğer önemli bir oturumu ise, Hindistan’ın çeşitli bölgelerinden gelen sınırlı sayıda akademisyen ile “Hindistan’da Risale-i Nur’un Geleceği” üzerine yapıldı. İki saat devam eden toplantıda Hindistan’ın Risale-i Nur’a olan ihtiyacı ve yapılan çalışmaların artırılarak devam etmesi üzerine karara varıldı. Ayrıca çeşitli üniversitelerde yapılan doktora ve master çalışmalarının desteklenmesinin de önemine vurgu yapıldı.

Sempozyumda sunulan tebliğlerin başlıklarına ve sunum videolarına iikv.org

web sitesinden ulaşılabilir. Sunulan tebliğler ise Gauhati Ünivesitesi yayınları tarafından yakın zamanda kitap olarak yayımlanacaktır.

18 Şubat 2017: Yeni Delhi, Jawaharlal Nehru Üniversitesi, Müsbet Hareket Semineri

İstanbul İlim ve Kültür Vakfı’nın Hindistan’da programlar düzenlendiğini haber alan JNU öğrencileri hemen kendi aralarında organize olarak “Müsbet Hareket” konulu bir seminer organize ederek vakıf yetkililerini davet ettiler. İhsan Kasım Salihi’nin konuşma yaptığı programda, öğrencilerle Arapça olarak iki saatlik bir söyleşi gerçekleşti.

18 Şubat 2017: Yeni Delhi, Hindistan İslam Fıkıh Akademisi Toplantısı

Hindistan programlar serisinin son ayağı ise, Yeni Delhi’de bulunan Hindistan İslam Fıkıh Akademisi’nde gerçekleşti. Ana konuşmacının İhsan Kasım Salihi olduğu “Risale-i Nur’un Ana Fikirleri” konulu müzakereli toplantıya aralarında çok sayıda âlimin olduğu akademi üyeleri katıldı.

Bir Duyuru

Kur'an ve Sünnet Rehberliğinde bir İman Hizmeti

1-3 Ekim 2017, İstanbul

Günümüz insanı birçok maddi ve manevi sorunla karşı karşıyadır. Dünya genelinde açlık, yoksulluk, sosyal adaletsizlik, zulümler, harpler, göçler, anarşi, terör, her türlü şiddet, küresel ısınma ve çevre kirliliği gibi olumsuzluklar maalesef artarak devam etmektedir. Çok çeşitli çabalara rağmen bu sorunlara kalıcı bir çözüm üretilmemektedir.

Acaba insanlığın dünyevi ve uhrevi saadeti nasıl sağlanabilir? Nasıl bir yaklaşımla ve bakış açısıyla bu ve benzeri problemler çözülebilir veya azaltılabilir? Maddi-manevi bakımdan, yıkmadan düzeltmek, tahrip etmeden inşa etmek mümkün müdür? Bu problemlerin kökenine dair ortak ve sürdürülebilir bir çözüm bulunabilir mi? Bu ve benzeri soruların cevaplarına her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktayız.

Bediüzzaman Said Nursi'nin hayatı ve eseri Risale-i Nur Külliyyatı, bu soru ve sorunlara cevaplar bulmaya çalışan önemli bir kaynaktır. Bireysel, toplumsal ve küresel sorunların çözümü insanın kâinata bakışı ile alakalıdır. Nursi, insana ve kâinata bakış ve davranış şeklini orijinal bir kavram ile "müsbet hareket" olarak ifade etmiştir. Müsbet Hareket, iman ve vahiy temelinde teori ve uygulama olarak tartışılması gereken önemli bir bakış açısı ve hayat tarzıdır. Bu kavramın hayatın tüm ilişkilerini nasıl anlamlandıracığı ve sorunlara nasıl kalıcı çözümler üreteceği ciddi tartışmalara zemin teşkil edecektir.

Özelde Müslüman toplumların, genelde bütün insanlığın dünyevi-uhrevi huzur ve saadeti için Risale-i Nur'da yer alan görüşler, 1-3 Ekim 2017 tarihlerinde, İstanbul'da düzenlenecek olan "Kur'an ve Sünnet Rehberliğinde bir İman Hizmeti" konulu 11. Uluslararası Sempozyumda ele alınacaktır.

Sempozyuma farklı dil, din, kültür, ülke ve coğrafyadan, çeşitli disiplin ve ekollerden, uzman düşünür ve bilim insanlarının katkıları beklenmektedir.

An Announcement

A Faith Service through the Guidance of the Qur'an and Sunnah

1-3 October 2017, Istanbul

In these difficult times, humanity is besieged by problems which threaten both our spiritual and material well-being. Throughout the world, hunger, poverty, social injustice, oppression, war, enforced migration, anarchy, violence, terrorism, climate change, environmental pollution and a host of other negative trends are on the increase. Despite numerous efforts to better the human situation, lasting solutions to these problems have not been found.

How can the happiness of humanity be obtained both in this world and in the next? What kind of approach is needed in order to solve or, at least, reduce these problems? Is reconstruction possible without further spiritual and material harm being done? Can a universal and sustainable solution be found that targets these problems at their very roots? The need for answers to these kinds of question is more urgent than ever before.

Bediuzzaman Said Nursi's life and works, and his Risale-i Nur collection in particular, constitute an important means of providing answers to these questions and problems. Solutions to these individual, societal and global problems are related to the way in which mankind approaches the creation. Said Nursi propounded an original way of looking at, and responding to, the universe and humanity that is best described as "positive action". Positive action, based on revelation and faith, is an important way of approaching life which needs to be discussed both in theory and in practice. Serious discussion is needed to explore how this concept can give meaning to all aspects of life and human relationships, and how it can provide sustainable solutions for mankind's problems. And the time for that discussion is now.

Between the 1st and 3rd of October 2017, the 11th International Risale-i Nur Symposium will be held. The overarching aim of the Symposium is to promote the development of peace and happiness, both in this world and the next, for Muslims and for humanity as a whole. The central theme of the Symposium will be: "A Faith Service through the Guidance of the Qur'an and Sunnah "

Academics from the all over the world are invited to share their understandings and perspectives.

YAZARLAR İÇİN NOT

İstanbul İlim ve Kültür Vakfı tarafından yayınlanan ve hakemli bir dergi olan Katre: Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi, insanı ve varoluşu ilgilendiren her hususta, Risale-i Nur perspektifinden açıklama ve anlamlandırma faaliyetlerinde bulunmak ve eşyayla, hayatla ilgili, insanlığın hakikat arayışına dair muhtelif paradigmlar çerçevesinde yürütülen tartışmalara, Risale-i Nur ekseninde platform oluşturmak amacı ile dini, sosyal ve beşeri bilimler alanında, özgün nitelikli ve disiplinler-arası karakteri ağır basan telif makaleler, araştırma notları, kitap değerlendirmeleri, sempozyum, konferans ve panel tanıtımları yayımlar.

Tüm makaleler iki hakem tarafından değerlendirilir ve gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakeme gönderilir. Bir makalenin yayımlanması hakemlerin onayına bağlıdır. Yazarlar hakemler tarafından istenen gerekli düzeltmeleri yapmakla yükümlüdür. Yazıların yayınına hakem raporları doğrultusunda yayın kurulu karar verir ve yayınlanmayan yazılar iade edilmez.

Yazıların bilim, dil ve hukuk açısından sorumluluğu yazarlarına aittir.

Dergide Türkçe veya İngilizce makalelere yer verilir.

Makaleler 10.000, kitap değerlendirmeleri ve diğer tanıtımlar ise 1.500 kelimeyi geçmemelidir.

Yazarlar, makalelerini yayımlanmak üzere Dergi Sekreteryasına göndermekle, telif haklarını İstanbul İlim ve Kültür Vakfı'na devretmiş sayılırlar.

Yazıları yayınlanan müelliflere telif ücreti ödenmez ve 5 adet ayrı basım gönderilir.

Başvurular elektronik posta yoluyla katre@iikv.org adresine yapılır.

GENEL YAZIM KURALLARI

Kelimelerin imlasında Türk Dil Kurumu'nun en son çıkardığı Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

Yazı karakteri Times New Roman ve yazı puntosu 12 olmalıdır. Üst, alt, sağ ve sol kenarlarda 2'er cm boşluk bırakılarak 1 satır aralıklı ve düz metin olarak yazılmalıdır.

Makalenin başlığı ilk sayfanın başına büyük harflerle ortalı olarak, alt başlıklar ise küçük harflerle sola yaslı olarak yazılmalıdır. Yazar(lar)ın ad ve soyad(lar)ı, akademik unvan ve görev yerleri makale başlığın hemen altına yazılır.

Makalelerle birlikte 200 kelimeyi geçmeyen ve beş adet anahtar kelime içeren Türkçe ve İngilizce özet gönderilmelidir. Makalenin İngilizce ve Türkçe özeti ile anahtar sözcükleri, 10 punto ile yazar adı ve bilgilerinin ardından yazılır.

Yapılan atıflar şu iki yöntemden birisi seçilerek gösterilmelidir: a) Yazar-Tarih Yöntemi (Metin içi kaynak gösterme) ve b) Dipnot Yöntemi. Yazarlar bu yöntemlerden birisini kullanabilirler. Atıf yöntemi olarak Yazar-Tarih Yönteminin (metin içi kaynak gösterme) kullanılması önerilmektedir. Yayımlanması talebiyle gönderilecek yazılarda www.iikv.org/katre adresinde yer alan kaynak gösterim kurallarının uygulanmış olması gerekmektedir.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

The peer-reviewed journal “Katre: International Human Studies Journal” published by the Istanbul Foundation for Science and Culture is a journal covering all aspects pertaining to humanity and existence from the perspective of the Risale-i Nur. Articles concerning human life and humanities’ search for truth conducted within the scope of various paradigms are discussed. It is a journal with the aim to study areas of religion, society and the humanities. Articles of genuine quality and of an inter-disciplinary character are predominant – also included are book reviews, features on symposiums, conferences, and panel,

All articles are reviewed by two referees (blind-review) and (if required) by a third reviewer when needed. If approved then they are published in the journal. After submission, the authors are required to follow the required corrections and recommendations of the editor and the reviewers. After the papers have passed in accordance with the reviewers’ report then a decision will be given as to whether to publish the article.

The responsibility of the articles in terms of scientific criteria, wording, and legal rules is of the contributors.

The journal publishes articles submitted in English or Turkish.

Articles should not exceed 10,000 words whereas book reviews and other presentations should not exceed 1,500 words.

No Copyright Payment will be made to the contributors but 5 copies of the journal will be sent to the authors for free.

Submissions should be sent as attachment via e-mail to katre@iikv.org

GENERAL RULES FOR WRITING

The spelling of the words included in the Turkish articles should conform to the latest standards of the Turkish Language Institute.

The font should be in Times New Roman and in 12 point. The upper, lower, left and right margins should be separated at 2cm and with one-line spacing written in plain text.

The article title should be in capital letters and centered in the middle, the sub-heading should be smaller and placed on the left. The authors’ name and surname, academic title and profession should be written directly under the title of the article.

Together with the article an abstract not exceeding 200 words as well as five key words representing the article should be sent. After the abstract and key words, the name of the author and information written in 10 point sized text should be written.

References used in the article should follow either one of these two methods: a) APA--Style Citation b) Chicago-Style Citation. The usage of the Author-Date Method (showing the source in the text) is recommended. Authors sending their articles for publication should follow the notes for references at www.iikv.org/katre.